164/181

Ubiubene, ibi patria.

Ubinbene, ibi patria.

HANDLEIDING DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS.

Snelpersdruk van H. C. A. Thieme, te Nijmegen.

HANDLEIDING

TOT DE KENNIS DER

ALGEMEENE GESCHIEDENIS.

DOOR

LOD[illegible] MULDER,
KAPITEIN DER INFANTERIE.

EERSTE DEEL.

Oude Geschiedenis en Geschiedenis der middeleeuwen.

164
181

VIJFDE DRUK.

BIBLIOTHECA SEMINARII KUSENBURGENSIS
164
181

ARNHEM,
D. A. THIEME.

1870.

Geene exemplaren worden voor echt erkend, dan die geteekend zijn door den Schrijver

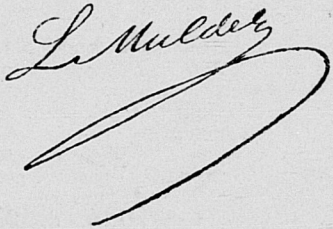

INHOUD.

EERSTE TIJDVAK.

DE OUDE GESCHIEDENIS.

EERSTE AFDEELING.

De geschiedenis van de Aziatische rijken en van Egypte.

Bladz.

§ 1. De Chineezen 3
» 2. De Indiërs 5
» 3. De Babyloniërs en Assyriërs 7
» 4. De Egyptenaren 9
» 5. De Phoeniciërs 13
» 6. De Israëlieten 15
» 7. De Meden en Perzen. 18

TWEEDE AFDEELING.

De geschiedenis van Griekenland, van het rijk van Alexander den Groote en van de daaruit ontstane staten.

§ 1. Aardrijkskundige beschrijving van Griekenland. Voorhistorisch tijdperk 22
» 2. Het heldentijdperk. Tocht der Argonauten. Trojaansche oorlog . 24
» 3. De terugkomst der Heracliden. Grieksche volkplantingen. Het Grieksche volk in het algemeen 27
» 4. De wetgeving van Lycurgus in Sparta. De Messenische oorlogen. 30
» 5. De wetgeving van Solon in Athene 33
» 6. De Tyrannen. Wijziging in de wetten van Solon aangebracht . 36
» 7. Eerste en tweede Perzische oorlog. Miltiades. Slag bij Marathon. Aristides en Themistocles 37
» 8. De derde Perzische oorlog. Gevecht bij de Thermopylen. Zeeslag bij Salamis. Slag bij Plataea 40
» 9. Hegemonie van Athene. Cimon brengt den oorlog naar Azië over. Oorlog tusschen Sparta en Athene 42
» 10. Pericles 44
» 11. De Peloponnesische oorlog. Alcibiades. De oorlog op Sicilië. De hegemonie van Athene vernietigd 45
» 12. Thrasybulus. Socrates. De terugtocht der tienduizend Grieken onder Xenophon. 47
» 13. De Spartaansch-Perzische oorlog. Agesilaus van Sparta. De Corinthische oorlog. De vrede van Antalcidas 49
» 14. De Thebaansche oorlog. Epaminondas en Pelopidas. Hegemonie van Thebe. Veldslagen bij Leuctra en bij Mantinea 50
» 15. Philippus van Macedonië. De Phocensische oorlog. Slag bij Chaeronea 52
» 16. Alexander de Groote. Zijn tocht naar Azie. Veldslagen bij den Granicus, bij Issus en bij Arbela. Dood van Alexander . . 54

Bladz.

§ 17. Uiteenscheuring van het rijk van Alexander. Nieuwe daaruit ontstane staten. 57
» 18. Macedonië en Griekenland tot aan hunne inlijving in het Romeinsche rijk 59
» 19. Het rijk der Seleuciden, Egypte en Judaea, tot aan hunne inlijving in het Romeinsche rijk 60

DERDE AFDEELING.

De geschiedenis der Romeinen.

§ 1. Vroegere bewoners van Italië. Stichting van Rome. Inrichting van het bestuur 62
» 2. De zeven koningen van Rome 66
» 3. Inrichting van het republikeinsche bestuur. Oorlog met Porsenna. 69
» 4. Strijd tusschen de Patriciërs en de Plebejers. Volkstribunen . 71
» 5. Coriolanus. De tienmannen. Appius Claudius 72
» 6. Camillus. Inval der Galliërs. Oorlog met de Samnieten . . 75
» 7. Oorlog met de [illegible] van Epirus . . 77
» 8. Aanleiding tot de [illegible]logen . . . 78
» 9. Eerste Punische oorlog 80
» 10. Aanleiding tot den tweeden Punischen oorlog 81
» 11. Tweede Punische oorlog 82
» 12 Oorlogen met Philippus, koning van Macedonië, en met Antiochus, koning van Syrië 85
» 13. Griekenland bij het Romeinsche rijk ingelijfd. De derde Punische oorlog en de ondergang van Karthago 87
» 14. Inwendig verval van den Romeinschen staat. De Gracchen . 89
» 15. Oorlog met Jugurtha, koning van Numidië. Invallen van de Cimbren en Teutonen. Marius en Sulla. Oorlog der bondgenooten. 91
» 16. Oorlog met Mithridates, koning van Pontus. Burgeroorlog tusschen Marius en Sulla. Sulla tot dictator voor onbepaalden tijd benoemd 93
» 17. Pompejus herstelt het Romeinsche gezag in Hispanië. Slavenopstand onder Spartacus. Oorlog tegen de zeeroovers. Overwinningen van Pompejus in Azië 95
» 18. Samenzwering van Catilina. Het eerste driemanschap. . . 97
» 19. Verdeeling van de heerschappij tusschen de driemannen. Dood van Crassus. Oorlogen van Caesar in Gallië 99
» 20. Strijd tusschen Pompejus en Caesar. Dood van Pompejus . . 100
» 21. Alleenheerschappij en dood van Caesar. 102
» 22. Het tweede driemanschap. Slag bij Actium 103
» 23. Regeering van Augustus 105
» 24. Het keizerrijk van den dood van Augustus tot de troonsbeklimming van Vespasianus 107
» 25. Regeering van Vespasianus. Vernietiging van den Joodschen staat. Opstand der Batavieren. Britannië bij het Romeinsche rijk ingelijfd 110
» 26 Het keizerrijk van de troonsbeklimming van Titus tot den dood van Marcus Aurelius. Toestand van het Romeinsche volk in die dagen 112
» 27. Toenemende verzwakking van den Romeinschen staat. Stichting van het Nieuw-Perzische rijk. Bloei en vernietiging van het Palmyreensche rijk 113
» 28. Uitbreiding van het Christendom. Constantijn de Groote. Julianus de Afvallige 115
» 29. Invallen der Hunnen. Verdeeling van het Romeinsche keizerrijk. 117
» 30. Ondergang van het Westersch-Romeinsche rijk 118

TWEEDE TIJDVAK.

DE GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUWEN.

EERSTE AFDEELING.

Van den val van het Westersch-Romeinsche rijk tot aan het begin der kruistochten.

Bladz.

§ 1. Toestand van Europa bij het begin der middeleeuwen . . . 121
» 2. Odoacer. Theodorik de Groote. Italië aan het Byzantijnsche rijk onderworpen. De Longobarden 123
» 3. De Franken. Clovis. Pepijn van Herstal 124
» 4. Mahomed 126
» 5. Uitbreiding van de macht der Arabieren onder de opvolgers van Mahomed 129
» 6. Het West-Gothische rijk door de Arabieren aangevallen en veroverd. 131
» 7. De aanvallen der Arabieren op het Frankische rijk door Karel Martel afgeslagen. Vestiging van onderscheidene kleine Christenstaten en van een onafhankelijk Mahomedaansch rijk in Spanje . 133
» 8. De laatste tijd der Merovingers in Frankrijk. Pepijn de Korte. Karel de Groote. 135
» 9. Verbeteringen door Karel den Groote in den maatschappelijken toestand aangebracht. Het leenstelsel 138
» 10 Lodewijk de Vrome. Verdeelingsverdrag van Verdun. . . 141
» 11. Geschiedenis van het noorden van Europa in de eerste eeuwen van dit tijdvak. 143
» 12. Geschiedenis van Engeland in de eerste tijden der middeleeuwen. Willem de Veroveraar 144
» 13. Ondergang van het geslacht der Karolingers in Frankrijk, Lotharingen en Duitschland. De eerste Saksische keizers in Duitschland 146
» 14. De Frankische keizers in Duitschland. Regeering van Hendrik IV en zijn twist met Paus Gregorius VII 149
» 15. Het Byzantijnsche rijk tot aan de kruistochten 153
» 16. De Mahomedaansche heerschappij in Azië 154

TWEEDE AFDEELING.

Het tijdperk der kruistochten.

§ 1. Toestand der voornaamste staten bij het begin der kruistochten. 155
a. Frankrijk.
b. Duitschland.
c. Engeland.
d. Het Iberische schiereiland.
» 2. Aanleiding tot de kruistochten 159
» 3. De eerste kruistocht. Stichting van Christenstaten in Azië. Het ridderwezen en de geestelijke ridderorden 161
» 4. De tweede kruistocht 163
» 5. Toestand van Duitschland, Italië, Engeland en Frankrijk bij den aanvang van den derden kruistocht 164
a. Duitschland en Italië.
b. Engeland.
c. Frankrijk.
» 6. De derde kruistocht. Frederik Barbarossa. Philips Augustus. Richard Leeuwenhart. Gebeurtenissen in Duitschland en Italië in het laatst der twaalfde eeuw 167

Bladz.

§ 7. Engeland onder de regeering van Jan zonder land. Oorlog met Frankrijk. De magna charta. 170
» 8. De vierde of Latijnsche kruistocht. Het Latijnsche rijk . . 170
» 9. Tocht naar Egypte. Verovering van Damiate. De vijfde en zesde kruistocht. Lodewijk de Heilige 173
» 10. De Mongolen onder Gengis Khan. Zevende en laatste kruistocht. 175
» 11. Duitschland in de 13de eeuw. Frederik II. Graaf Willem II van Holland, Roomsch koning. Interregnum. Opkomst van het Habsburgsche huis 176
» 12. Engeland in de 13de eeuw. Hendrik III. Eduard I. De Schotten onder Wallace en Robert Bruce 179
» 13. Frankrijk in de 13de eeuw, van Philips Augustus tot Philips IV. 181
» 14. Italië in den laatsten tijd der kruistochten. Karel van Anjou. Conradijn. De Siciliaansche Vesper. De Noord-Italiaansche staten. 182
» 15. Castilië, Arragon, Navarre, Leon en Portugal in het tijdperk der kruistochten 185
» 16. Het noorden en oosten van Europa in het tijdperk der kruistochten. 186

DERDE AFDEELING.

Van de kruistochten tot aan de ontdekking van Amerika.

§ 1. Duitschland onder keizer Albrecht. Vrijheidsoorlog in Zwitserland. Hendrik VII. . . . . 18[illegible]
» 2. Regeering van keizer Lodewijk van Beieren. 191
» 3. Regeering van keizer Karel IV. Toestand van Italië. De Gouden bul 193
» 4. Engeland onder Eduard II en Eduard III. Aanleiding tot den oorlog met Frankrijk 196
» 5. De oorlog tusschen Frankrijk en Engeland tot aan den vrede van Bretigny. Boeren-opstand in Frankrijk. 197
» 6. Hervatting van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. Dood van Eduard III en van Karel V. Lodewijk van Anjou tracht zich in het bezit te stellen van den Napelschen troon. Opstand in Vlaanderen onder Philips van Artevelde 200
» 7. Hendrik van Lancaster maakt zich van den Engelschen troon meester. De Bourguignons en Armagnacs in Frankrijk. Slag bij Azincourt. Dood van Karel VI en van Hendrik V. . . 202
» 8. De laatste jaren van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. Jeanne Darc 204
» 9. Noord- en Midden-Italië in het laatste gedeelte der 14de eeuw. Scheuring in de Kerk 206
» 10. Duitschland onder de keizers Wenceslaus en Robert . . . 207
» 11. Het concilie van Constanz. De Hussieten-oorlog 209
» 12. De oorlog der witte en roode rozen in Engeland. Het stamhuis van Tudor komt op den Engelschen troon. Het stamhuis der Stuarts in Schotland 210
» 13. Frankrijk en Bourgondië ten tijde van Lodewijk XI . . . 212
» 14. Het Iberische schiereiland, Milaan en Florence tot aan het einde van dit tijdperk 215
» 15. Vernietiging van het Oostersch-Romeinsche rijk. Stichting van het Turksche rijk in Europa 218
» 16. Het Noorden en Oosten van Europa in de 14de en 15de eeuw . 221

Tijdrekenkundig overzicht der voornaamste gebeurtenissen . . 225

ALGEMEENE GESCHIEDENIS.

De Algemeene Geschiedenis is een aaneengeschakeld verhaal van de lotgevallen, welke het menschdom heeft ondergaan; zij vermeldt de bijzonderheden, waaraan de staten hun ontstaan te danken hebben, de wijze, waarop zij zich hebben ontwikkeld, en ten opzichte van die, welke niet meer bestaan, de oorzaken van hunnen ondergang; daarbij treedt vooral datgene op den voorgrond, hetwelk invloed gehad heeft op de ontwikkeling van het menschelijk geslacht, hetzij door die ontwikkeling te bevorderen, hetzij door haar tijdelijk te stremmen. Om uit de geschiedenis van het verledene nuttige lessen te kunnen trekken voor de toekomst, moet vóór alles de aandacht gevestigd worden op de *oorzaken* van de gebeurtenissen en op hare *gevolgen*.

Ten einde een behoorlijk verband in het geschiedverhaal te houden, is het een der eerste vereischten, dat men nauwkeurig acht geve, *waar* en *wanneer* de onderscheidene feiten hebben plaats gegrepen. Daartoe zijn de *geographie* of aardrijkskunde en de *chronologie* of tijdrekenkunde onmisbare hulpmiddelen. Het kan daarom bij de beoefening der geschiedenis niet genoeg aanbevolen worden, steeds de kaart te raadplegen, en zich de jaartallen in het geheugen te prenten, die bij de vermelding der voornaamste feiten zijn aangegeven.

Bij de Christelijke natiën heeft men algemeen aangenomen, bij die tijdsbepaling te vermelden hoeveel jaren vóór en na de geboorte van Christus eene gebeurtenis is voorgevallen. In vroegere tijden was natuurlijk eene andere tijdrekening in gebruik, waarvan te zijner plaatse zal gesproken worden. De *Israëlieten* rekenen tegenwoordig nog van de schepping der wereld (ruim 5600 jaren); de *Mahomedanen* van de vlucht van hunnen profeet Mahomed, eene der hoofdgebeurtenissen uit diens leven, welke 622 jaren na de geboorte van Christus plaats greep.

De vroegste geschiedenis der menschheid is slechts zeer onvol-

ledig tot ons gekomen, en alleen bekend uit het eerste boek van het oude testament. Volgens hetgeen wij daar opgeteekend vinden, komt zij in de hoofdzaak op het volgende neder:

Nadat de aarde was voorbereid tot eene woonplaats voor het menschelijke geslacht, werden, nu ongeveer 5600 jaren geleden, de eerste menschen, ADAM en EVA, geboren, en werd hun het *Paradijs*, waarschijnlijk in *Midden-Azië* gelegen, tot woonplaats gegeven. Ongehoorzaamheid aan de goddelijke bevelen had hunne verdrijving uit dien lusthof ten gevolge, en zij en hunne nakomelingen moesten door arbeid in hun levensonderhoud voorzien. Een der zonen van ADAM, KAÏN genaamd, doodde zijnen broeder ABEL, en nam de wijk oostwaarts, waar hij de stamvader werd van een talrijk geslacht, dat zich in steden vestigde en al zeer spoedig de metalen leerde bewerken. De nakomelingen van SETH, een anderen zoon van ADAM, legden zich toe op den landbouw en de veeteelt. Nadat verscheidene geslachten voorbijgegaan waren, nam het zedenbederf onder het menschdom toe, en een groote watervloed, de *zondvloed* genaamd, verdelgde alle bewoners der aarde, behalve NOACH en zijn huisgezin. Zijne nakomelingen, afstammelingen van zijne drie zonen SEM, CHAM en JAPHET, vermenigvuldigden zich spoedig, zoodat hunne woonplaatsen zich meer en meer van elkander moesten verwijderen. Om een blijvend hereenigingspunt te hebben, besloten zij een hoogen toren, den *Toren van Babel* genoemd, te bouwen; doch daar de bestemming van het menschdom was, de wereld te bevolken, werden zij in de uitvoering van dit voornemen verhinderd. Er ontstond onder de saamgevloeide menigte eene verwarring van talen, de groote bouw kwam niet tot stand, en het menschelijke geslacht, in drie stammen, die van SEM, van CHAM en van JAPHET, verdeeld, verspreidde zich naar alle hemelstreken. De eerste stam vestigde zich hoofdzakelijk in *Azië*, de tweede in *Afrika* en de derde in *Europa*, en hun nageslacht stichtte in verschillende oorden dier drie werelddeelen de staten, welker lotgevallen het onderwerp der geschiedenis uitmaken.

Tot gemakkelijker overzicht van het geheel, is men gewoon de algemeene geschiedenis in drie hoofdtijdvakken te verdeelen, namelijk:

De oude geschiedenis, die in het jaar 476 na CHRISTUS met den val van het Westersch-Romeinsche Keizerrijk eindigt.

De geschiedenis der Middeleeuwen, van 476 tot 1492, het jaar waarin *Amerika* ontdekt werd.

De nieuwe geschiedenis, van 1492 tot op onzen tijd.

EERSTE TIJDVAK.

DE OUDE GESCHIEDENIS.

De oude geschiedenis kan in drie afdeelingen worden gesplitst, waarin achtereenvolgens als hoofdzaken behandeld worden:

I. De geschiedenis van de Aziatische rijken en van Egypte.
II. De geschiedenis van Griekenland, van het rijk van Alexander den Groote en van de daaruit ontstane staten.
III. De geschiedenis van het Romeinsche rijk.

EERSTE AFDEELING.

De geschiedenis van de Aziatische rijken en van Egypte.

§ 1. *De Chineezen.*

De *Chineezen*, hoezeer een volk, dat wellicht het eerst van alle volkeren uit den wilden natuurstaat tot een staat van beschaving is overgegaan, hebben nagenoeg geen invloed op het overige menschdom uitgeoefend. Reeds vóór duizende jaren tot een zekeren graad van ontwikkeling gekomen, zijn zij sedert dien tijd ongeveer op dezelfde hoogte blijven staan. Door den aard hunner instellingen, door hunnen regeeringsvorm, door hunnen godsdienst, door het stijfhoofdig vasthouden aan overoude begrippen, gewoonten en vooroordeelen, zijn zij niet medegegaan in den algemeenen vooruitgang en de ontwikkeling van het menschelijke geslacht, en nemen zij eene geheel afgezonderde plaats in de geschiedenis der wereld in. Daar zij slechts enkele malen in den loop van vele duizende jaren met de overige volken in aanraking kwamen, en die aanraking

tot op heden toe nooit van blijvenden aard is geweest, heeft datgene, wat elders gebeurde, evenmin eenigen invloed op hunne maatschappij uitgeoefend als de gebeurtenissen, welke binnen hunne grenzen voorvielen, eenigen invloed hadden op de lotgevallen van het menschdom in het algemeen.

Daar nu de beoefening der geschiedenis, zooals boven gezegd is, hoofdzakelijk ten doel heeft, den vooruitgang en de ontwikkeling van het geheele menschelijke geslacht na te gaan, en te onderzoeken welke omstandigheden daartoe hebben meegewerkt, is het duidelijk, dat de geschiedenis van een volk, dat altijd als afgesloten en op zich zelf staande heeft voortgeleefd, en gedurende eene reeks van eeuwen nagenoeg op denzelfden trap van ontwikkeling is blijven staan, voor eene algemeene beschouwing weinig belangrijks kan aanbieden. De geschiedenis van *China* — of van het *Hemelsche rijk*, zooals de *Chineezen* zelven het noemen — zal hier dus slechts in enkele hoofdtrekken worden medegedeeld.

Hunne eigene historie-schrijvers doen die geschiedenis tot eene fabelachtige oudheid, tot meer dan 3000 jaar vóór Christus' geboorte, opklimmen; maar slechts aan datgene, wat na de achtste eeuw vóór Christus vermeld wordt, kan men met eenige zekerheid geloof slaan. Verscheidene vorstengeslachten volgden elkander op, waarvan nu en dan enkele het verkeer met andere volken zochten te bevorderen; maar verreweg de meeste aan de oude gebruiken en overleveringen gehecht bleven.

Omtrent 500 jaren vóór Christus leefde in *China* een beroemd wetgever en wijsgeer Kong-foe-tsé, door de Europeanen Confucius genoemd, die de grondlegger was van de letterkunde, zoowel als van den godsdienst en van de staatsregeling, welke thans nog, na meer dan 23 eeuwen, daar te lande de heerschende zijn. De vier heilige boeken, die hij, hetzij oorspronkelijk, hetzij uit oude overleveringen, samenstelde, zijn nog altijd in hoog aanzien bij het geheele volk.

Ruim twee eeuwen vóór Christus bouwde de keizer Tsjing-wang langs de noord-oostelijke grens van zijn rijk den beroemden grooten muur, om *China* tegen de invallen der *Tartaren* te beveiligen. Bij eene gemiddelde hoogte van 26 voet en eene dikte van 15 voet strekt zich deze muur, welke thans grootendeels in puin ligt, over bergen en door dalen, over eene lengte van omtrent 400 uren gaans uit.

Daar de geschiedenis van *China* later niet meer behandeld zal worden, zullen hier ook de voornaamste gebeurtenissen, die tot

de middeleeuwen en tot de nieuwe geschiedenis behooren, worden aangegeven.

In het laatste der 13de eeuw na CHRISTUS werd *China* onderworpen door den Mongoolschen veroveraar GENGIS KHAN, van wien later gesproken zal worden. De Mongoolsche heerschappij duurde geene eeuw; het vreemde juk werd afgeschud en een nieuw Chineesch vorstengeslacht kwam aan het bestuur, dat evenwel in 1644 verdreven werd door de *Mandschoes*, een volk, dat ten noordoosten van *China* woonde, en hun eigen vorst op den Chineeschen troon plaatste. Van dezen stamt de thans regeerende keizer af, die den familienaam TAI-TSIN voort, en wiens regeering sedert verscheidene jaren bedreigd wordt door eenen opstand, die reeds over een groot gedeelte van het rijk vorderingen gemaakt heeft.

De afzondering waarin de *Chineezen* leven, heeft natuurlijk ten gevolge gehad, dat zij zich de ontwikkeling van andere volken niet ten nutte hebben gemaakt, maar in weerwil daarvan hebben zij het, door eene hun eigene vindingrijkheid, in de industrie tot eene vrij groote hoogte gebracht. De drukkunst was bij hen reeds in het jaar 930 bekend, dus 500 jaar voordat zij in *Europa* werd uitgevonden; evenzoo kenden zij lang voor de *Europeanen* het kompas, het buskruit, de papierbereiding, het vervaardigen van fijn porselein enz. De landbouw, de theebouw en de zijdeweverij zijn de hoofdbronnen van hunne aanzienlijke inkomsten. Het aantal inwoners bedraagt, volgens eene voor ruim vijftig jaren gehouden telling, 370 millioen, dat is ruim 100 millioen meer dan de bevolking van *Europa*.

§ 2. *De Indiërs.*

Evenals in het tegenwoordige *China* woont ook nog in onzen tijd in het zuidelijk gedeelte van *Azië* een volk, waarvan de oorsprong zich in de vroegste eeuwen verliest, namelijk de *Indiërs* of *Hindoes*.

Hunne oorspronkelijke stamvaders waren de *Ariërs*, een herdersvolk, dat in het tegenwoordige *Tibet* leefde, en omtrent 3000 jaren vóór CHR. zuidwaarts trok, en zich in *Pendjab* vestigde, waar het de toenmalige woeste en geheel onbeschaafde bewoners dier landstreek gedeeltelijk vernietigde en gedeeltelijk aan zijne heerschappij onderwierp. Hoezeer de oudste geschiedenis van dit volk in het duister gehuld is en slechts eenigermate kan opgemaakt worden uit zijne overoude geschriften, die onder den naam van de *Veda's* als heilige boeken worden vereerd, blijkt het toch dat

zij reeds zeer vroeg een vrij hoogen trap van beschaving hadden bereikt, die zich evenwel ook hier, evenals in *China*, niet verder ontwikkeld heeft, zoodat de *Indiërs* evenals de *Chineezen* duizende jaren op dezelfde hoogte bleven staan.

Een voorname hinderpaal, welke de vrije ontwikkeling en het toenemen der beschaving in den weg stond, was gelegen in de strenge afscheiding, die tusschen de onderscheidene standen der maatschappij werd ingevoerd. Het geheele volk was ingedeeld in vier standen, of zoogenaamde *kasten*, waarvan de eerste uit de priesters, de tweede uit de krijgslieden, en de derde uit landbouwers en kooplieden bestond. Deze drie kasten waren de zoogenaamde reine, terwijl de vierde, waartoe de groote massa van het volk behoorde, onrein werd genoemd, en aan de drie anderen onderworpen was. Behalve deze vier kasten was er nog eene klasse van menschen, die door alle *Hindoes* ten diepste veracht werden, zoodat de minste aanraking met hen als de pest geschuwd werd. Zij zijn zelfs nog in onzen tijd in *Indië* onder den naam van *Parias* bekend, en staan op den allerlaagsten trap van beschaving.

Deze indeeling in kasten was ingevoerd door de priesters, die zelve den voornaamsten stand uitmaakten en *Brahmanen* genoemd werden, naar het Hoogste Wezen, dat door hen onder den naam van *Brahma* werd vereerd, terwijl zij deze geheele staatsinrichting als eene goddelijke instelling deden eerbiedigen.

Daar niemand uit de kaste, waarin hij door zijne geboorte geplaatst was, in eene andere mocht overgaan en het aan de verschillende kasten verboden was, zich onderling door huwelijken te vermengen, waardoor eene voortdurende afscheiding bleef bestaan, kon er aan eene krachtige samenwerking van alle klassen der maatschappij, die de ontwikkeling van het volk bevorderd zou hebben, niet gedacht worden; terwijl daarenboven de godsdienstleer der *Brahmanen* die ontwikkeling evenzeer tegenwerkte.

Omtrent 500 jaren vóór Chr. trad eindelijk een man op, Boeddha of *de oprijzende* genaamd, die door het verkondigen van eene nieuwe, veel zuiverder godsdienstleer aan den verderfelijken invloed der *Brahmanen* een einde trachtte te maken. Hij predikte algemeene liefde en welwillendheid, en ijverde voor de gelijkheid van alle menschen, welke door den hoogmoed der bevoorrechte kasten geheel verbroken werd. Zeer spoedig verwierf hij een grooten aanhang, en het *Boeddhisme* verbreidde zich meer en meer over geheel *Indië*. De tegenstand der *Brahmanen* bleef evenwel eeuwen lang voortduren, en werd eindelijk zoo krachtig,

dat de nieuwe leer ruim 600 jaren na CHR. in geheel *Indië* uitgeroeid, en de godsdienst van *Brahma* hersteld werd. Het *Boeddhisme* breidde zich evenwel over *Ceylon*, *Tibet* en *China* uit, waar het tegenwoordig, hoewel geheel van zijne vroegere zuiverheid ontaard en door afgoderij verbasterd, nog bestaat.

§ 3. *De Babyloniërs en Assyriërs.*

In het zuidwestelijk gedeelte van *Azië*, dat door de twee groote rivieren, den *Euphraat* en den *Tiger*, wordt besproeid, woonden twee merkwaardige volken, wier oorsprong zich in den nacht der tijden verliest: de *Babyloniërs* en de *Assyriërs*.

NIMROD, de eerste koning van het *Babylonische Rijk*, dat ten noorden door *Mesopotamië* en ten zuiden door de *Golf van Perzië* was begrensd, en waarvan *Babel* of *Babylon* de hoofdstad was, zou, volgens de overlevering, omtrent 2100 jaren vóór CHR. geleefd hebben. Reeds 100 jaar later werd dit rijk ten onder gebracht door NINUS, den stichter van het *Assyrische Rijk*, dat meer noordwaarts gelegen was, en welks krachtige en krijgshaftige bewoners een groot deel van westelijk *Azië* aan zich onderwierpen. SEMIRAMIS, de gemalin van NINUS, volgde hem na zijnen dood op, en maakte de stad *Ninive*, die door hem aan den linkeroever van den *Tiger* was aangelegd, tot eene van de merkwaardigste steden, waarvan de geschiedenis gewaagt. Volgens oude schrijvers zou zij een omtrek van vijftien uren gaans hebben gehad, en omringd zijn geweest door een muur van 100 voeten hoogte, die zoo breed was, dat er drie wagens nevens elkander op konden rijden, terwijl het getal der bewoners niet minder dan twee millioenen zou hebben bedragen. Sedert meer dan twintig eeuwen zijn er slechts puinhoopen van over, die evenwel in onzen tijd aan een nauwkeurig onderzoek zijn onderworpen, waaruit blijkt, dat die beschrijving op verre na niet zoo overdreven is als men oppervlakkig zou meenen. Ook *Babylon* werd door SEMIRAMIS met grootsche bouwwerken voorzien, waaronder vooral de zoogenaamde *hangende tuinen* verdienen vermeld te worden (1). Bovendien breidde zij de macht van haar rijk zeer uit door ver-

(1) Deze kunstgewrochten, die tot de zoogenoemde zeven wonderen der oude wereld gerekend worden, bestonden uit ontzaglijke terrassen, welke op muren en kolommen rustten, en tot tuinen waren aangelegd. Hoewel de oude overlevering er den naam van de *hangende tuinen van* SEMIRAMIS aan gegeven heeft, worden zij door latere schrijvers aan koning NEBUKADNEZAR (bl. 8) toegeschreven.

overingen, die zij oostwaarts tot in *Indië* en westwaarts tot in *Egypte* uitstrekte.

Onder hare onbekwame opvolgers geraakte het machtige rijk evenwel zeer in verval totdat eindelijk in de 9de eeuw vóór Chr. een nieuw en krachtiger vorstengeslacht door eene omwenteling aan de regeering kwam. Eene nieuwe reeks van veroveringsoorlogen, die in den beginne door de Koningen van *Assyrië* met een gelukkigen uitslag gevoerd werden, was hiervan het gevolg. Achtereenvolgens werd 770 v. Chr. het rijk van *Israël* (bl. 18) schatplichtig gemaakt; in 740 aan *Juda* eveneens eene zware schatting opgelegd; in 722 *Phoenicië* (bl. 15) en *Israël* door den koning Salmanassar geheel onderworpen. Deze grootheid was echter slechts van korten duur en ruim eene eeuw later was het *Assyrische* of *Ninivietische Rijk* door krijgsrampen, binnenlandsche oorlogen en het bestuur van slechte vorsten opnieuw geheel in verval geraakt. Daarvan maakte Nabopolassar, de Stadhouder van *Babylon*, dat nog steeds een wingewest van *Assyrië* was, gebruik, om het groote rijk ten onder te brengen. Hij verbond zich met Cyaxares, den Koning van *Medië* (bl. 19) tegen Sardanapalus, den laatsten koning van *Assyrië*, een verwijfd en brooddronken vorst, die zich evenwel in dezen laatsten strijd hardnekkig in zijne hoofdstad verdedigde. Het laatste oogenblik van het Assyrische rijk was daar. Sardanapalus, ziende dat zijn ondergang onvermijdelijk was, stak zijn paleis in brand, en kwam met zijne vrouwen vrijwillig in de vlammen om; *Ninive* werd ingenomen en tot den grond toe geslecht, en het rijk onder de overwinnaars verdeeld (606 v. Chr.).

Van nu af werden de *Babyloniërs* — ook wel naar een volksstam, die zich voor vele eeuwen in *Babylonië* gevestigd had, *Chaldeërs* genoemd — het heerschende volk in westelijk *Azië*. Nebukadnezar, de krijgshaftige zoon van Nabopolassar, voerde een gelukkigen oorlog tegen koning Necho van *Egypte* (bl. 11), veroverde *Phoenicië*, onderwierp ook het rijk van *Juda*, welks hoofdstad *Jeruzalem* hij, nadat de Joden herhaaldelijk tegen hem waren opgestaan, in 586 vóór Chr. verwoestte, terwijl hij het grootste gedeelte der inwoners naar *Babylon* in gevangenschap medevoerde. Buitendien wist Nebukadnezar ook den binnenlandschen luister van zijn rijk te bevorderen, en stichtte, evenals verscheidene zijner voorgangers, ontzaglijke bouwwerken. Handel en nijverheid waren reeds sedert lang in *Babylonië* tot eene groote ontwikkeling gekomen, weverijen en andere fabrieken bloeiden er reeds vroeg, en de sterrekunde werd door de *Chaldeërs* (onder

Koningen na Sardanapalus: Pul-, Tiglath-Pul-Astar-Salmanassar-Sanherib-Assa-Haddon en Sarak.

welken naam men ook veelal de priesterkaste moet verstaan) beoefend. Met dat al waren de *Babyloniërs* een week en verwijfd volk, alleen dan tot krachtig handelen gedreven, wanneer zij door ondernemende vorsten werden bestuurd, die alles voor hunnen onbeperkten wil deden buigen; doch door de groote weelde en brooddronkenheid, welke er over het algemeen heerschten, bezat het rijk geen innerlijke macht.

Na den dood van NEBUKADNEZAR (561 v. CHR.) ging de grootheid van het *Babylonische rijk* dan ook onder zijne nietswaardige opvolgers met zoodanige snelheid te niet, dat CYRUS, de groote stichter van het *Perzische rijk* (bl. 20), reeds 22 jaren later den eens zoo machtigen staat slechts behoefde aan te tasten om er zich binnen weinig tijds meester van te maken. Het Babylonische leger werd geslagen, de hoofdstad ingenomen, en het geheele rijk tot eene Perzische provincie gemaakt (539 v. CHR.).

§ 4. *De Egyptenaren.*

Onder de volken der oudheid, waarbij reeds voor vele duizende jaren de beschaving tot een vrij hoogen trap ontwikkeld was, bekleedden de *Egyptenaren* in het noordoosten van *Afrika* eene voorname plaats. Het land, dat zij bewoonden en dat zich van *Ethiopië* tot aan de *Middellandsche Zee* uitstrekte, onderscheidde zich door eene groote vruchtbaarheid, welke het hoofdzakelijk te danken had aan de rivier den *Nijl*, die in *Nubië* uit de samenvloeiing van twee rivieren ontstaat, welker bronnen men tot nog toe niet met zekerheid heeft kunnen opsporen. Van daar vloeit zij noordwaarts door een breed dal, en verdeelt zich ten zuiden van de tegenwoordige stad *Caïro* in twee hoofdarmen, die naar de *Middellandsche Zee* stroomen, en aan het land, hetwelk zij omvatten, eene driehoekige gedaante geven, waarom het later van de Grieken den naam van *Delta* ontving (1). Jaarlijks, omtrent het einde van Juni, begint de *Nijl*, ten gevolge van het smelten der sneeuw op de hooge bergen en van de regelmatig wederkeerende geweldige regens, te wassen, treedt weldra buiten zijne oevers en klimt al meer en meer, totdat hij omtrent 20 voet boven zijne gewone hoogte staat. Daarna, wanneer het regenseizoen in de bovenlanden geëindigd is, begint het water langzamerhand te vallen, totdat in October het land weder geheel droog is en

(1) *Delta* is in het Grieksche alphabet de naam van de letter D, die een driehoekigen vorm heeft (Δ).

overdekt met eene dunne laag van slijk, dat door het water in zijnen loop is aangevoerd, en eene telkens hernieuwde vruchtbaarheid aan den bodem schenkt. Ten gevolge van dit heilzame natuurverschijnsel kon dit land dan ook bij eene zorgvuldige bebouwing eene overgroote hoeveelheid graan opleveren, zoodat het in de oudheid, niet ten onrechte, den naam van de *korenschuur* droeg.

De oudste geschiedenis van *Egypte* is zeer duister, doch is in de laatste jaren veel meer bekend geworden, nadat men door aanhoudende en scherpzinnige nasporingen eene groote menigte opschriften heeft leeren ontcijferen, die op de tallooze bouwwerken en gedenkteekenen gegrift zijn, welke nog tot in onzen tijd zijn bewaard gebleven.

Hoezeer men daardoor nog wel niet tot eene samenhangende geschiedenis van die overoude tijden is kunnen geraken, kent men toch thans met vrij groote zekerheid eene lange reeks van vorsten en vorstengeslachten, die in *Egypte* hebben geregeerd, en de gewichtigste gebeurtenissen, die in het tijdsverloop van eenige duizende jaren vóór Christus hebben plaats gehad.

Het oude *Egypte* was verdeeld in drie hoofddeelen, namelijk het zuidelijk, hooger liggend gedeelte, of *Opper-Egypte*, dat aan *Ethiopië* grensde, met de beroemde hoofdstad *Thebe*, van welks prachtige bouwwerken nog eene menigte ruïnen overig zijn. Het meer noordelijk gelegen *Midden-Egypte*, met de beroemde pyramiden, dat de stad *Memphis* tot hoofdstad had, en *Neder-Egypte* (of de *Delta*), met de hoofdstad *Heliopolis* of de Zonnestad, hetwelk begrensd wordt door de beide Nijlarmen en de *Middellandsche Zee*.

Als de stichter van *Memphis*, de hoofdstad van *Midden-Egypte*, wordt zekere Menes genoemd, die ruim 36 eeuwen vóór Chr. leefde, en op wien eene reeks van koningen volgden, die onder den algemeenen naam van Pharao's bekend zijn. Tot de voornaamste onder hen behoorde Cheops, die ruim drie duizend jaren v. Chr. de grootste pyramide (bl. 12) liet bouwen, welke nabij het tegenwoordige dorp *Chizé* gelegen en meer dan 450 voet hoog is.

Omtrent het jaar 2100 v. Chr. werden *Midden-* en *Neder-Egypte* veroverd door een woest herdersvolk, de *Hyksos* genaamd, dat uit *Syrië* en *Noord-Arabië* in het Nijlland gevallen was, en nagenoeg vijf eeuwen met geweld de heerschappij over het overwonnen volk bleef voeren. In dit tijdvak (omstreeks 1800) vestigden zich de *Israëlieten* in het vruchtbare landschap *Gosen* in *Beneden-*

Egypte (bl. 15). In de 17de eeuw vóór CHR. werd eindelijk de heerschappij der *Hyksos* vernietigd door de vorsten van *Opper-Egypte*, die van toen af hunne hoofdstad *Thebe* tot den zetel der koningen of Pharao's maakten. Onder de vele koningen, die elkander nu opvolgden en zich door het bouwen van groote tempels en prachtige paleizen zoowel als door het uitbreiden van hun gebied onderscheidden, maakte zich vooral RAMSES *de Groote*, of SESOSTRIS, zooals hij meestal genoemd wordt, beroemd. Hij leefde van 1392 tot 1326 v. CHR., voerde vele roemrijke oorlogen tegen de *Ethiopiërs*, en strekte zijne veroveringen zelfs tot in *Klein-Azië* en *Mesopotamië* uit.

Het tijdperk van de heerschappij der Pharao's in *Thebe* was dat van *Egypte's* hoogsten bloei. Later werd het geheele land door de *Ethiopiërs* onder hunnen koning SABAKO veroverd (735 v. CHR.), totdat ongeveer eene halve eeuw daarna het juk der Ethiopische koningen werd afgeschud door twaalf inlandsche vorsten, die gezamenlijk de heerschappij aanvaardden. Aan hun bestuur, dat de *Dodekarchie* (regeering der twaalven) genoemd wordt, maakte een hunner, PSAMMETICHUS, een einde, door zich met behulp van Grieksche troepen van de alleenheerschappij meester te maken (665 v. CHR.).

Van toen af werd de zetel der Pharao's in *Beneden-Egypte* gevestigd. PSAMMETICHUS en zijne opvolgers trachtten door handel en scheepvaart en door het verkeer met andere volken de welvaart van het rijk te bevorderen. Zijn zoon NECHO (600 v. CHR.) bracht de zeemacht der *Egyptenaren* tot eene aanzienlijke hoogte, en begon een kanaal te graven, dat de *Middellandsche Zee* met de *Roode Zee* moest verbinden, welk werk evenwel niet geheel voltooid is geworden. Door dit alles, en door de nadere aanraking met de meer beschaafde *Grieken*, welke zich in *Beneden-Egypte* vestigden, nam het rijk in bloei en welvaart toe, totdat het in oorlog kwam met de *Perzen*, wier koning CAMBYZES er zich in het jaar 525 v. CHR. met geweld meester van maakte (bl. 20). Daarmede was de onafhankelijkheid van *Egypte* voor altijd verdwenen: het kwam later onder de heerschappij der *Grieken* en daarna onder die der *Romeinen*.

De inrichting van den Egyptischen staat had veel overeenkomst met die van vele andere oude rijken, door de indeeling van het volk in scherp afgescheiden standen of *kasten*. Men telde er daar te lande vier, van welke die der *Priesters* de voornaamste was; daarop volgde die der *Krijgslieden*, terwijl het overige volk, de eigenlijke arbeidende klasse, tot de twee minder aanzienlijke kasten

behoorde. De koningen, of Pharao's kwamen door erfrecht tot den troon, en hadden in naam eene onbepaalde macht, die evenwel door den invloed der priesters zeer beperkt werd. Deze laatsten waren in het bezit van vele geheimen, welke op godsdienst en op kunsten en wetenschappen betrekking hadden, en waarvan zij de kennis zorgvuldig in hunne eigene kaste bewaarden. De *Egyptenaren* aanbaden eene menigte godheden, onder welke *Isis* en *Osiris* de voornaamste en meest algemeen bekende waren. Overigens bewezen zij aan onderscheidene dieren, als stieren, katten, krokodillen enz., goddelijke eer. Zij geloofden aan het voortbestaan van de ziel na den dood, maar meenden dat daarvoor het lichaam ook moest behouden blijven. Om die reden bewaarden zij de lijken hunner afgestorvenen voor bederf door ze te balsemen, en in doeken met specerijen doortrokken te wikkelen. Deze zoogenaamde *mummiën*, waarvan er tegenwoordig nog duizenden worden gevonden, werden, wanneer de overledene tot den fatsoenlijken stand behoorde, in rijk met kleuren versierde kisten van hout en steen nedergelegd en in prachtige graftomben geplaatst. De graven der koningen waren reusachtige bouwwerken. Sommige, namelijk die in *Boven-Egypte*, werden in rotsen uitgehouwen en bestonden uit eene menigte gangen, trappen en kamers, die thans nog aanwezig zijn. Andere vormden als het ware kunstmatige bergen, daar zij uit eene ontzaglijke massa in den vorm eener pyramide opeengestapelde steenen bestonden, waarvan verscheidene tot eene hoogte van vele honderde voeten werden opgebouwd. Aan de pyramide van Cheops (bl. 10) werkten, zoo men zegt, 100 000 menschen gedurende 40 jaren.

Daar de Egyptenaren niet alleen de wanden hunner graftomben met vele opschriften en afbeeldingen versierden, maar ook alle mogelijke soorten van huisraad en gereedschap bij de mummiën nederlegden, is men in later tijd tot de kennis van eene groote menigte bijzonderheden gekomen, die hun huiselijk leven en de ontwikkeling van kunst en wetenschap in die lang vervlogen eeuwen betreffen. Ook voor de kennis hunner geschiedenis was die gewoonte van groot belang, omdat men in de grafsteden zeer vele rollen van een bijzonder soort van papier gevonden heeft, waarop de geschiedenis van den doode of andere bijzonderheden vermeld waren (1).

(1) De stof, waarop geschreven werd, was bereid van eene waterplant, *papyrus* genaamd, waarvan het woord *papier* afkomstig is. De teekens, die men gebruikte om zijne gedachten in schrift uit te drukken, waren van ver-

De nijverheid der *Egyptenaren* was reeds vroeg zeer ontwikkeld; zoo muntten zij uit in het vervaardigen van fijne weefsels, huisraad en wapenen, in het bereiden van leder, gekleurd glas enz. In de beoefening der kunsten evenwel zagen zij meer op het reusachtige dan op het bevallige: de voortbrengselen hunner bouw- en beeldhouwkunst wekken meer verbazing door hunne grootte dan bewondering door hunne schoonheid, terwijl het daarenboven opmerkelijk is, dat de *Egyptenaren*, evenals de *Chineezen* en *Indiërs*, wel is waar zeer vroeg tot een zekeren trap van beschaving zijn opgeklommen, maar daarna, evenals deze volken, vele eeuwen achtereen volmaakt op dezelfde hoogte zijn blijven staan. Dit was een gevolg van de strenge afscheiding van het volk in kasten, en van de slaafsche gehoorzaamheid, waarin de groote meerderheid der bevolking door de priesters en de vorsten gehouden werd, hetgeen de vrije ontwikkeling en den vooruitgang in verstandelijke beschaving tegenhield.

§ 5. *De Phoeniciërs.*

De *Phoeniciërs* waren het voornaamste handeldrijvende volk der oudheid hetgeen een natuurlijk gevolg was van de ligging van hun land en van hunne eigene geaardheid, die hen minder tot het maken van veroveringen op naburige staten dan wel tot het drijven van koophandel en daardoor ook tot het doen van groote zeereizen en het stichten van volkplantingen leidde.

Ten noorden door *Syrië* en ten zuiden door *Palestina* begrensd, strekte zich *Phoenicië* als eene smalle strook lands, die met eene menigte welvarende steden bedekt was, tusschen het gebergte de *Libanon* en de *Middellandsche Zee* uit, en daar de nijverheid en de ondernemingsgeest van dit volk reeds zeer vroeg ontwikkeld waren, en niet, zooals bij andere volken, door eene indeeling in scherp afgescheiden kasten werden belemmerd, vormden de *Phoeniciërs* langzamerhand door een uitgebreiden handel een band tusschen *Azië* en *Europa*. Door karavanen stonden zij oostwaarts in verbinding met de binnenlanden van eerstgenoemd werelddeel, met de bloeiende *Assyrische* en *Babylonische* rijken en met *Arabië*, en met hunne groote schepen voeren zij westwaarts tot in den *Atlantischen Oceaan*, zoodat zelfs eene oude overlevering vermeldt,

schillenden aard. De oorspronkelijke, die ook nog zeer veel aangetroffen worden, waren eenvoudig afbeeldingen van het voorwerp, dat men wilde uitdrukken, en werden *hiëroglyphen* genoemd. Later werd dit schrift, dat natuurlijk zeer onvolledig was, veel verbeterd.

dat zij tin uit *Britannië* en barnsteen uit de *Oostzee* haalden. Zuidwaarts ondernamen zij stoute zeetochten naar *Zuid-Arabië* en *Indië*, en zeilden zelfs de zuidspits van *Afrika* om.

De twee voornaamste steden waren *Sidon* en *Tyrus*, waarvan de eerste reeds 2000 jaren vóór CHR. eene bloeiende handelplaats was. *Tyrus* werd later gesticht doch nam spoedig zoodanig in bloei toe, dat het omstreeks het jaar 1000 v. CHR. eene soort van heerschappij uitoefende over de overige Phoenicische steden, die eigenlijk allen onafhankelijk waren, en ieder hare eigene staatsinrichting en regeering hadden. Korten tijd daarna vestigden zich de *Phoeniciërs* op de eilanden van den *Griekschen Archipel*, als *Cyprus*, *Creta*, *Rhodus*, enz., en op onderscheidene punten aan de kusten der *Middellandsche Zee*. Zoo ontstonden er vele *Phoenicische* volkplantingen, als *Hispalis* en *Gades* in *Spanje* (later *Sevilla* en *Cadix* genoemd) enz.

De beroemdste dier volkplantingen was *Karthago*, dat gesticht werd door DIDO, de zuster van PYGMALION, een vorst van *Tyrus* (814 v. CHR.). Om zich te onttrekken aan de vervolgingen van haren broeder, die uit hebzucht haren echtgenoot vermoord had, verliet zij haar vaderland, door eenige getrouwe dienaren en een aantal misnoegden vergezeld. Men verhaalt, dat zij van de onbeschaafde inwoners op de noordkust van *Afrika*, waar tegenwoordig *Tunis* gelegen is, een stuk land kocht, zoo groot als zij omspannen kon met eene ossenhuid, die zij na het sluiten van den koop in dunne riemen sneed, waardoor zij van een vrij uitgebreid terrein meester werd. *Karthago* kwam tot spoedigen bloei en werd binnen weinige eeuwen de voornaamste handelstaat der wereld.

De veroveringszucht van de beheerschers der omliggende rijken was voor *Tyrus* en *Sidon* herhaalde malen noodlottig, hoewel zij zich telkens met heldenmoed en dikwijls ook met goed gevolg tegen machtige vijanden verdedigden. Ruim 700 jaren v. CHR. had *Tyrus* eene geweldige belegering van vijf jaren door te staan van de *Assyriërs*, welke de overige *Phoenicische* steden en *Palestina* hadden veroverd (bl. 8), maar de dappere *Tyriërs* niet konden onderwerpen, die de oude stad hadden verlaten en op een nabijgelegen eiland eene nieuwe gebouwd, welke zij *Nieuw-Tyrus* noemden.

Omtrent 130 jaren later (590 vóór CHR.) handhaafden zij hunne onafhankelijkheid met gelijke dapperheid tegen den geweldigen NEBUKADNEZAR, die aan het hoofd van een zegevierend Babylonisch leger geheel *Phoenicië*, met uitzondering van *Tyrus*, had veroverd (bl. 8).

Op den duur evenwel kon de kleine staat zich niet staande

houden, maar was eene halve eeuw later (540 v. Chr.) genoodzaakt zich aan de *Perzen* (bl. 20) te onderwerpen, die *Phoenicië* tot eene provincie van hun rijk maakten. Toen *Perzië* daarna (333 v. Chr.) door de *Macedoniërs* onder Alexander *den Groote* was veroverd, waagden de bewoners van *Tyrus* het nog eenmaal zich tegen deze te verzetten, maar na eene hardnekkige verdediging werd de stad veroverd en werden al de inwoners als slaven verkocht. Hiermede verdween het laatste overblijfsel der grootheid van den eens zoo bloeienden handelstaat, die voortaan een wingewest van vreemde rijken bleef.

Voor de beschaving in het algemeen zijn de *Phoeniciërs* van het hoogste belang geweest. Niet alleen bevorderden zij door hunnen handel en 'hunne scheepvaart het verkeer tusschen de volken, en leidde hunne bewonderenswaardige nijverheid reeds zeer vroeg tot gewichtige uitvindingen, als het glas, de purperverf, enz., maar ook in de geschiedenis der beschaving van den geest nemen zij, als uitvinders van de rekenkunst en bovenal van het letterschrift, eene hooge plaats in.

§ 6. *De Israëlieten.*

De *Israëlieten* zijn het belangrijkste volk van het Oosten, niet zoozeer om de macht en den luister, waartoe zij in enkele tijdperken hunner geschiedenis geklommen zijn, als wel omdat, terwijl alle andere volken der oudheid de meest verkeerde godsdienstige begrippen en het geloof aan een veelgodendom koesterden, in hun midden het geloof aan een eenigen God bewaard is gebleven, en vooral omdat het Christendom onder hen is ontstaan, dat in alle volgende eeuwen zulk een zegenrijken invloed op de menschheid heeft uitgeoefend.

Het *Israëlietische* volk dagteekent van omtrent 2000 jaren vóór Christus, toen Abraham, het opperhoofd of de patriarch van een zwervenden herderstam, die uit *Mesopotamië* afkomstig was, zich in *Palestina*, of *Kanaän* vestigde. Onder zijnen zoon Izaäk en zijnen kleinzoon Jakob of Israël, naar wien het volk zijnen naam ontving, zetten zij hun eenvoudig herdersleven voort, totdat Jozef, een van de twaalf zonen van Jakob, omtrent het jaar 1800 v. Chr., door eene merkwaardige lotsbeschikking in *Egypte* tot hooge waardigheid opklom en zijne stamgenooten derwaarts deed komen, waar hun door den Pharao eene vruchtbare landstreek in *Beneden-Egypte* tot woonplaats werd gegeven (bl. 11). Hier bleven hunne nakomelingen verscheidene eeuwen en namen aanzien-

lijk in aantal toe, totdat zij omstreeks het jaar 1500 vóór Chr. tot nagenoeg drie millioen zielen waren aangegroeid. Zoowel die toenemende macht als de verachting, welke de *Egyptenaren* voor het herdersleven koesterden, leidden deze langzamerhand tot eene harde verdrukking van de *Israëlieten*, die zij nog steeds als vreemdelingen bleven beschouwen. De wreede vervolging, waaraan zij blootstonden, en de slavernij, waartoe de Pharao's hen langzamerhand trachtten te brengen, deed eindelijk een man in hun midden opstaan, die de redder van zijn volk werd. Die man was Mozes, een der grootste aanvoerders en wetgevers, die in de geschiedenis bekend zijn. Met zijnen broeder Aäron voerde hij, in weerwil van den tegenstand des Konings, die hen vervolgde en daarbij in de *Roode Zee* omkwam, zijn volk uit *Egypte* naar de woestijn van *Noordelijk Arabië*, waar zij veertig jaren rondzwierven, voordat zij het land *Kanaän* binnentrokken. In dien tijd regelde Mozes bij eene wetgeving, die hij, luidens het verhaal in het oude testament, op den berg *Sinaï* onmiddellijk van God zelven ontvangen had, den godsdienst, de zeden en instellingen van zijn volk, en stierf (omtrent 1450 v. Chr.) nog eer het beloofde land was bereikt. Later werd het onder aanvoering van zijnen opvolger Jozua binnengetrokken, en ingenomen door de twaalf stammen, waarin de nakomelingen van Jakob's twaalf zonen verdeeld waren.

Gedurende een tijdvak van drie eeuwen, dat nu volgde, hadden de *Israëlieten* voortdurend te strijden tegen de omringende volken, die zij gedeeltelijk uit hunne woonplaatsen hadden verdrongen, en waaronder de *Ammonieten* en de *Philistijnen* de machtigste waren. Verscheidene heldhaftige aanvoerders stonden in dien tijd onder hen op, die onder den naam van *Rechters* bekend zijn, en door de opwekking van liefde tot het vaderland en vooral van het godsdienstig gevoel, dat nu en dan onder den invloed van den afgodendienst der omliggende volken dreigde vernietigd te worden, de redders van den staat werden. Onder hen hebben Gideon, Jephta en Simson zich bijzonder vermaard gemaakt.

Tot omtrent 1100 jaren v. Chr. was de regeeringsvorm van het Israëlietische volk ingericht geweest volgens de voorschriften, welke Mozes daaromtrent had vastgesteld. God zelf werd als het eenige hoofd van den staat beschouwd, en in Zijnen naam regeerden de oudsten der stammen, bijgestaan door de Priesters, die allen tot den stam van *Levi* behoorden, in welken de priesterlijke waardigheid erfelijk was verklaard. Omtrent dit tijdstip evenwel verlangden de *Israëlieten*, in strijd met de Mozaïsche wet, voortaan

door een koning geregeerd te worden, en hoezeer de beroemde hoogepriester Samuël, die door zijne vroomheid en verhevene hoedanigheden den gezonken volksgeest in den strijd tegen de *Philistijnen* weder had opgewekt, hen daarvan trachtte terug te brengen, was hij genoodzaakt aan hun verlangen toe te geven, en den dapperen Saul, die zich roemrijk aan het hoofd des legers had onderscheiden, tot koning te zalven.

Toen deze echter voortdurend meer en meer van de Mozaïsche wetten afweek, zalfde Samuël in het geheim eenen jongen, moedigen herdersknaap uit den stam *Juda*, David genaamd, tot koning, en toen Saul, na eene nederlaag van de *Philistijnen* geleden te hebben, zich zelven het leven had benomen (1058 v. Chr.), werd zijn geheele geslacht uitgeroeid en beklom David den troon.

Onder de regeering van dezen koning (1058—1017 v. Chr) en van zijnen zoon en opvolger Salomo (1017—979 v. Chr.) steeg de luister van het Israëlietische volk ten top. Het rijk werd uitgebreid, en de gewichtige stad *Jeruzalem*, door David op de vijanden veroverd, tot den zetel van het bestuur gemaakt, terwijl Salomo er later den beroemden tempel stichtte, die door zijne buitengewone pracht voor den rijkdom van den staat getuigde. De handel, zoowel met *Phoenicië* als met het binnenland van *Azië* en langs de kusten van den *Arabischen Zeeboezem* werd gevestigd en uitgebreid, en bracht groote schatten in het land.

Doch naarmate Salomo, wiens nagedachtenis als die van den wijsten der koningen thans nog onder de Oostersche volken leeft, ouder werd, vermeerderde hij de ontevredenheid van zijn volk door het drukkende van zijn bestuur, door de toenemende afwijking van de vroegere meer aartsvaderlijke regeering, waaronder de *Israëlieten* geleefd hadden, en door zware belastingen, die hij hun oplegde, om zijne kostbare en schitterende hofhouding te kunnen betalen. Dat alles had na zijnen dood de scheuring van het rijk ten gevolge. Tien van de twaalf stammen zonderden zich gezamenlijk af, en weigerden zijnen zoon Rehabeam als koning te erkennen, maar verkozen in diens plaats een dapper krijgsoverste, Jerobeam. De twee overige stammen, *Juda* en *Benjamin*, bleven onder het bestuur van Rehabeam; zij vormden het rijk *Juda*, met de hoofdstad *Jeruzalem*, terwijl het andere gedeelte, dat het grootste was, en waarvan eenigen tijd daarna *Samaria* de hoofdstad werd, den oorspronkelijken naam van *Israël* behield.

Na deze scheuring verdween de luister van het vroeger zoo machtige rijk. Zoowel in *Israël* als in *Juda* vervreemdden de vorsten en het volk meer en meer van de voorvaderlijke wetten en

van den eeredienst van JEHOVA, die hun in vroeger eeuwen zulk eene groote kracht had geschonken. Wel keerden zij nu en dan, aangevuurd en opgewekt door de *profeten*, die hun Gods toorn over de afgoderij en de misdaden van het volk verkondigden, tot den nationalen eeredienst terug, en maakten verscheidene koningen eene roemrijke uitzondering, maar de vroegere grootheid keerde nimmer weder. Bijna voortdurend met elkander in onderlingen oorlog gewikkeld, sloten *Juda* en *Israël*, meestal tot hun eigen verderf, herhaaldelijk verbonden met omliggende volken, als de *Egyptenaren*, de *Babyloniërs*, de *Phoeniciërs* enz., en in den strijd, dien de beide eerstgenoemde volken met elkander voerden, was *Palestina*, dat tusschen beide gelegen was, dikwijls het bloedige oorlogstooneel en een gewenschte buit, die dan eens den eenen, dan weder den anderen overwinnaar ten deel viel.

In het jaar 722 v. CHR. werd eindelijk het rijk van *Israël*, nadat het reeds eene halve eeuw aan *Assyrië* schatplichtig was geweest, door SALMANASSAR veroverd (bl. 8), en de laatste koning HOSEA met een gedeelte van zijn volk uit het land verdreven, in hetwelk zich vreemde bewoners kwamen nederzetten, die zich met de overgeblevenen vermengden, waaruit de later door de *Joden* zoo gehate *Samaritanen* ontstonden.

In 586 v. CHR. ging het rijk van *Juda* eveneens te gronde. NEBUKADNEZAR, koning van *Babylon*, veroverde *Jeruzalem*, en voerde den laatsten koning ZEDEKIA met de meeste bewoners in gevangenschap naar *Babylon*. Toen dit rijk door CYRUS was veroverd (bl. 20), vergunde deze aan de nog overgeblevene *Israëlieten*, die, daar zij meest allen uit de stammen van *Juda* en *Benjamin* waren, later meer algemeen den naam van *Joden* verkregen, naar hun land terug te keeren (538 v. CHR.). De tempel te *Jeruzalem* werd weder opgebouwd, en het rijk, hoewel onder Perzische opperheerschappij, hersteld, voornamelijk door de priesters, die het geloof hunner vaderen weder tot zijne oorspronkelijke reinheid terugbrachten.

§ 7. *De Meden en Perzen.*

De *Meden* en *Perzen*, wier geschiedenis eigenlijk eerst omtrent het jaar 700 v. CHR. eenig belang verkrijgt, waren afstammelingen van een volk, dat reeds in de hooge oudheid de landen bewoonde, die zich van de *Kaspische Zee* tot aan de *Perzische Golf* en van den *Tiger* tot aan den *Indus* uitstrekken. Van de lotgevallen van dit volk is weinig met zekerheid bekend; hun gods-

dienst bestond hoofdzakelijk in de vereering van een hoogste wezen, Ormoezd genaamd, wiens zinnebeeld het licht was, waarom zij dan ook de zon en het vuur aanbaden.

Als vijandig tegenover Ormoezd erkenden zij nog eene tweede godheid, Ahriman, den geest der duisternis, wien al het kwade en verderfelijke werd toegeschreven. De afwisselende lotgevallen der menschheid waren, volgens hen, een uitvloeisel van den strijd, die voortdurend gevoerd werd tusschen Ormoezd en Ahriman, den geest des goeds en dien des kwaads, ieder van zijne zijde door eene menigte geesten van lageren rang ondersteund. Deze godsdienstleer stond beschreven in een heilig boek, *Zend-Avesta* (het levende woord) genaamd, hetwelk, volgens sommigen, opgesteld was door een hunner wijsgeeren, Zoroaster, die niet zoozeer de stichter eener nieuwe, als wel de hersteller van den overouden godsdienst van zijn volk was.

Het eigenlijke Medische rijk, waarvan *Ekbatana* (1) de hoofdstad was, werd in de 7de eeuw vóór Christus gesticht door Deioces, die verscheiden verspreide stammen tot een geheel vereenigde. Al zeer spoedig nam het rijk in aanzien toe, en geraakte het in oorlog met het machtige *Assyrië*, dat aanvankelijk in het voordeel bleef, totdat Cyaxares, de kleinzoon van Deioces, in het jaar 606 v. Chr., een verbond sloot met Nabopolassar, den beheerscher van *Babylon*, en, met hem vereenigd, het Assyrische rijk veroverde en vernietigde (bl. 8).

Tot de verschillende volksstammen, die aan het Medische rijk onderworpen waren, behoorden de *Perzen*, die in het zuiden van *Medië* woonden, en zich voornamelijk op landbouw en veeteelt toelegden. Hunne leefwijze was eenvoudig; paardrijden en boogschieten was hunne geliefkoosde bezigheid, zoodat dit dappere en onverbasterde volk, dat eerst omtrent 650 v. Chr. door de *Meders* was onderworpen, een gevaarlijk vijand werd, toen het zich omtrent eene eeuw later onafhankelijk wilde maken. Dit had onder de volgende omstandigheden plaats.

Astyages, de zoon en opvolger van Cyaxares, had zijne dochter Mandane aan den vorst der *Perzen* ten huwelijk gegeven. Nadat haar een zoon geboren was, die den naam van Cyrus ontving, werd aan Astyages voorspeld, dat hij eenmaal door dezen van den troon zou worden gestooten, waarom hij zich van het kind meester maakte, en eenen herder gelastte het in een bosch

(1) *Ekbatana*, waarvan thans nagenoeg niets meer is overgebleven, lag midden tusschen de *Kaspische Zee* en *de Golf van Perzië*.

ten prooi van wilde dieren neder te leggen: deze evenwel hield den jongen CYRUS bij zich en voedde hem in het geheim op. Later werd de knaap door toevallige omstandigheden door zijnen grootvader herkend, en zelfs bij hem aan het hof genomen. Op aansporing van den veldheer HARPAGUS, die door ASTYAGES beleedigd was, vatte nu CYRUS het plan op, zijn volk van de Medische heerschappij te bevrijden, onttroonde zijnen grootvader, dien hij evenwel met achting behandelde, en wien hij het bestuur over eene provincie gaf, en stichtte, in plaats van het Medische, een Perzisch rijk (558 v. CHR.).

Gedurende zijne dertigjarige regeering maakte CYRUS zijn rijk tot het machtigste van *Azië*. Hij veroverde (548 v. CHR.) *Lydië* in *Klein-Azië*, een bloeiend koninkrijk, dat hoofdzakelijk was samengesteld uit welvarende landstreken lang de kusten der *Middellandsche* en *Zwarte Zee*, waar reeds voor vele jaren door Grieksche volkplanters handeldrijvende steden gesticht waren, en waar CROESUS, beroemd door zijne groote rijkdommen, regeerde, en onderwierp voorts nagenoeg geheel *Klein-Azië* en de eilanden langs de kust aan zijne heerschappij.

Daarop wendde CYRUS zijne wapenen tegen den Babylonischen koning NABONETUS die met CROESUS verbonden was geweest. Na diens krijgsmacht in het open veld overwonnen te hebben, sloeg hij het beleg voor *Babylon*, drong in den nacht de stad binnen langs de bedding van den *Euphraat*, dien hij drooggemaakt had door het water in kanalen, welke hij had doen graven, af te leiden, maakte zich stormenderhand van het paleis meester (539 v. CHR.), doodde koning NABONETUS, die in zijne brooddronkenheid een vroolijk feest vierde, en vernietigde zoo het Babylonische rijk, dat van toen af eene Perzische provincie werd (bl. 9).

CYRUS stierf in 529 v. CHR. Volgens eene onzekere overlevering sneuvelde hij in een strijd tegen de Massageten, een woest volk, dat ten oosten van de *Kaspische Zee* woonde, en welks koningin TOMYRUS, zoo men zegt, zijn afgehouwen hoofd in een met menschenbloed gevulden zak dompelde, met de woorden: »Drink u nu zat, barbaar, aan het bloed, waarvan gij in uw leven niet te verzadigen waart."

Zijn zoon CAMBYSES, die hem opvolgde, zette de krijgsdaden zijns vaders voort, en volvoerde in de eerste plaats (525 v. CHR.) het voornemen dat deze reeds gekoesterd had om *Egypte* te veroveren (bl. 11). Na eene regeering van bijna zeven jaren, die door vele wreedheden, vooral tegen de overwonnen *Egyptenaren*

gekenmerkt werd, stierf hij aan eene wond, die hij zich met zijn eigen zwaard bij het te paard stijgen toebracht (521 v. Chr.).

Kort vóór zijnen dood was in *Perzië* een opstand uitgebroken onder de leiding van een *Magiër*, of Priester, welke zich uitgaf voor Smerdis, een jongeren broeder van Cambyses, die door dezen in het begin zijner regeering in het geheim was omgebracht. Deze gewaande Smerdis (*Pseudo*-Smerdis) zooals hij in de geschiedenis genoemd wordt, maakte zich van de regeering meester, doch het bedrog werd ontdekt en de bedrieger, nadat hij eenige maanden het bewind had gevoerd, door eenige aanzienlijke *Perzen* in zijn paleis vermoord.

Darius Hystaspes, die met eene dochter van Cyrus gehuwd was, beklom den troon. Hij behoorde tot hen, die *Pseudo*-Smerdis het leven benomen hadden, en zou volgens de overlevering zijne troonsbestijging daaraan te danken hebben gehad, dat de saamgezworenen onderling waren overeengekomen, dengene uit hun midden tot koning te verheffen, wiens paard het eerst tegen de opgaande zon zou hinniken. Darius zou dat hebben weten te bewerken door zijn paard den vorigen avond op de plaats der bijeenkomst rijkelijk te doen voederen, waardoor het terstond van vreugde hinnikte toen het weder op dezelfde plek gebracht werd.

Darius regeerde zesendertig jaren met uitstekend beleid. Hij verdeelde den staat in twintig provinciën of satrapieën en gaf in elk daarvan het bestuur aan een Stadhouder of *Satraap*. De grenzen van het reeds zoo machtige Perzische rijk breidde hij in het oosten tot *Indië* uit, maakte *Arabië* schatplichtig, en was de eerste Aziatische vorst, die naar Europa trok om ook daar zijne veroveringen voort te zetten.

Met een groot leger den *Bosporus* (later de *Straat van Konstantinopel*) overgestoken zijnde, beoorloogde hij de *Skythen*, een volk dat langs de noordelijke kust van de *Kaspische Zee*, ten noorden van de *Zwarte Zee* en langs den *Beneden-Donau* woonde, en hetwelk, nadat hij zelf weder naar *Perzië* was teruggekeerd, gedeeltelijk door een zijner veldheeren werd onderworpen.

Van groot gewicht was een opstand, die tijdens de regeering van Darius onder de Grieksche volkplantingen in *Klein-Azië*, welke tot het Perzische rijk behoorden (bl. 20), uitbrak. Daar deze gebeurtenis echter zeer nauw met de geschiedenis van *Griekenland* samenhangt, zal zij daar uitvoeriger besproken worden, en zullen tevens de verdere lotgevallen van het Perzische rijk worden

vermeld. Darius werd door dien opstand in vijandelijkheden met het Grieksche volk gewikkeld, en stierf eenige jaren na het uitbreken van den oorlog, in 485 v. Chr.

TWEEDE AFDEELING.

De geschiedenis van Griekenland, van het rijk van Alexander den Groote en van de daaruit ontstane staten.

§ 1. *Aardrijkskundige beschrijving van Griekenland. Vóór-historisch tijdperk.*

Terwijl de Aziatische volken, wier geschiedenis in de vorige Afdeeling beschreven is, na in de vroegere oudheid reeds een hoogen trap van beschaving te hebben bereikt, langzamerhand daarvan afdaalden, en deels ten gevolge van bloedige oorlogen, deels ten gevolge van de toenemende slavernij, waarin het volk onder de willekeurige alleenheerschappij van zijne vorsten gedompeld was, steeds dieper zonk, en de vroegere luister van het Oosten meer en meer ten onder ging, verhief zich in *Europa*, in het zuiden van het tegenwoordige *Turkije* en in het tegenwoordige *Griekenland*, een volk, dat door den hoogen graad van beschaving, welken het in weinige eeuwen bereikte, een merkwaardigen invloed op ons geheele werelddeel heeft uitgeoefend.

Tot recht begrip van het hieronder volgend overzicht der Grieksche geschiedenis, is het noodig zich bekend te maken met de geographische gesteldheid van het land, die wij daarom in hoofdtrekken zullen aangeven.

Griekenland laat zich in de volgende drie hoofddeelen verdeelen:

1. *Noordelijk Griekenland*, dat in het westen het koninkrijk *Epirus*, in het oosten het koninkrijk *Thessalië* bevatte.

2. *Midden-Griekenland*, dat uit verscheidene kleinere staten bestond, waarvan de meest oostelijk gelegene, *Attica* met de hoofdstad *Athene*, de voornaamste was. Ten westen daarvan lag *Boeotië* met de hoofdstad *Thebe*, en tusschen dit en de *Adriatische Zee* lagen eenige kleine staten, als *Dorië*, *Aetolië* enz.

3. De *Peloponnesus*, thans *Morea* genoemd, een schiereiland, dat door eene smalle landengte met het vasteland verbonden is.

De voornaamste der daarop gelegen staten was *Laconië*, met de hoofdstad *Sparta* of *Lacedaemon*, in het zuidelijkste gedeelte. In het midden lag het bergachtige *Arcadië*, aan alle kanten van de zee afgesloten door de omringende kleinere staten, als *Argolis* in het oosten, *Achaja* in het noorden, *Messenië* in het zuiden.

Op de landengte zelve lag de stad *Corinthe*, naar welke zij haren naam ontvangen heeft.

Ten noorden van het eigenlijke *Griekenland* lag het koninkrijk *Macedonië*, ten zuiden begrensd door *Thessalië*, ten westen door *Illyrië*, ten noorden door *Thracië*, en ten oosten door de *Aegaeïsche Zee*.

Onder de eilanden van deze zee, die ook de *Archipel* genoemd wordt, zijn de voornaamste: *Euboea* (thans *Negropont*), door een smallen zeearm van *Attica* gescheiden, *Salamis* en *Aegina*, ten zuiden van die straat gelegen.

Het tegenwoordige eiland *Candia*, het zuidelijkste en grootste van den geheelen *Archipel*, droeg in de oudheid den naam van *Creta*; de eilanden *Samos*, *Rhodus*, *Cyprus* en eene menigte andere langs de kust van *Azië* behoorden tot dit werelddeel.

De oudste geschiedenis van *Griekenland* is, evenals die van de overige volken der oudheid, weinig of niet bekend. Het verhaal der gebeurtenissen uit de ver verwijderde eeuwen, dat door overlevering aan volgende geslachten werd medegedeeld, is zoodanig met verdichtselen en poëtische opsieringen vermengd, dat het niet wel mogelijk is te onderscheiden, welke werkelijk gebeurde historische feiten tot grondslag van die verhalen liggen.

Van de alleroudste tijden, die ook wel met den naam van het *vóór-historische tijdperk* bestempeld worden, weet men niet veel meer, dan dat *Griekenland* toen bewoond werd door een volk dat in verschillende stammen verdeeld was, die den algemeenen naam van *Pelasgen* droegen, en reeds tot eene zekere beschaving moeten gekomen zijn, daar men zelfs in onzen tijd nog overblijfselen van hunne bouwwerken vindt, die hoofdzakelijk uit geweldig groote blokken steen bestaan, welke zonder verbinding van kalk op elkander werden gestapeld en zoogenaamde *cyklopenmuren* vormen. Volgens de overleveringen uit dat tijdperk, hetwelk ook het Pelasgische tijdperk genoemd wordt, zouden zich reeds zeer vroeg Egyptische en Phoenicische volkplanters daar hebben nedergezet, en een hoogeren graad van beschaving onder de *Pelasgen* hebben verspreid. Onder hen wordt voornamelijk genoemd Cecrops, die bijna 1600 jaren vóór Chr. uit *Egypte* naar *Attica* overkwam, en daar een kasteel stichtte, dat naar hem *Cecropia* genoemd werd,

en de oorsprong was van de beroemde stad *Athene*. Ruim 60 jaren na hem kwam een *Phoeniciër*, CADMUS, naar *Boeotië*, waar hij den grond legde tot de stad *Thebe*, terwijl hij de bewoners van *Griekenland* bekend maakte met het letterschrift en met de kunst om metalen te smelten. Omtrent het midden der 14de eeuw vóór CHR. vestigde zich zekere PELOPS, een koningszoon uit *Phrygië* in *Klein-Azië*, die door den koning van het naburige *Troje* uit zijn land verdreven was, in het zuidelijke schiereiland, dat naar hem den naam van *Peloponnesus* zou ontvangen hebben.

§ 2. *Het heldentijdperk. Tocht der Argonauten. Trojaansche oorlog.*

Op het tijdvak der *Pelasgen* volgt dat der *Hellenen*, dat onder den naam van het *Heldentijdperk* der *Grieken* bekend is, en ongeveer van het jaar 1400 tot 900 v. CHR. gerekend wordt. De *Hellenen* waren waarschijnlijk een bijzondere stam van de *Pelasgen*, die door dapperheid of andere uitstekende hoedanigheden, een overwicht over de anderen had weten te verkrijgen, en daardoor het heerschende volk werd. Een fabelachtig volksverhaal vermeldt, dat de stamvader der *Hellenen*, DEUKALION genaamd, met zijne vrouw PYRRHA, de eenige geredden waren uit een grooten watervloed, waarvan de oudste Grieksche overlevering, evenals die van alle andere volken gewaagt. Door de godheid werd hun gelast, steenen achter zich weg te werpen, uit welke, zoodra zij de aarde bereikt hadden, menschen ontstonden, zoodat daardoor de wereld weder bevolkt werd. Aan dezen DEUKALION wordt verder een zoon, HELLEN, toegeschreven, aan wien de *Hellenen* hunnen naam zouden ontleend hebben, terwijl uit diens zonen de vier hoofdstammen, waarin het volk verdeeld was, namelijk de *Doriërs*, de *Acheërs*, de *Ioniërs* en de *Aeoliërs* zouden herkomstig zijn.

De geschiedenis van het heldentijdperk der *Grieken* is rijk aan dichterlijke verhalen van groote daden, door de uitstekende mannen van dat tijdvak verricht. Ook hier is het moeielijk de waarheid, die aan al deze verhalen ten grondslag ligt, van de dichterlijke bijvoegsels te onderscheiden, en eene scherpe grenslijn te trekken, die den overgang aanduidt tot feiten, waaromtrent men met meer historische zekerheid spreken kan. Zeker is het, dat er in die dagen groote mannen geleefd hebben, die door moed en lichaamskracht uitmunten, en de weldoeners van hun volk werden, zoowel door hunne heldenfeiten als door regeling van het

bestuur in de nog weinig beschaafde staten. Hunne nagedachtenis bleef in eere, hunne daden werden in schoone gedichten bezongen, maar ook tevens met eene menigte fabelachtige en wonderbare verhalen vermengd, waardoor zij tot hoogere en zelfs goddelijke wezens werden verheven en als zoodanig door het Grieksche volk, dat aan een veelgodendom geloofde, vereerd en aangebeden.

Onder deze zoogenoemde halfgoden waren HERCULES en THESEUS de beroemdste. De eerste, aan wien een geweldige lichaamskracht en ontembare moed worden toegeschreven, bedreef, volgens het volksverhaal eene menigte fabelachtige, kloeke daden, die, schoon hare eigenlijke beteekenis onder de dichterlijke voorstellingen verborgen is, waarschijnlijk de bescherming van zijne stamgenooten tegen woeste horden, de uitroeiing van wilde dieren enz. ten doel hadden. De laatste, een zoon van den koning van *Attica*, voerde na den dood zijns vaders eene nieuwe en geregelde staatsinrichting in, en maakte *Athene* tot de hoofdstad en tot het middelpunt der regeering. Tevens legde hij door wijze wetten en godsdienstige voorschriften den grond tot de volgende grootheid van deze beroemde stad, welke hij onder bescherming stelde van de godin der wijsheid, die bij de *Grieken* den naam droeg van PALLAS ATHENE.

Twee krijgsondernemingen van de *Grieken* worden door de overlevering als de voornaamste gebeurtenissen in dit heldentijdperk vermeld, namelijk de *Tocht der Argonauten* en de *Trojaansche oorlog*.

De eerste, waarvan de beschrijving door de dichters van lateren tijd met velerlei fabelen en wonderverhalen doorweven is, was waarschijnlijk een zeetocht, die omstreeks 1250 v. CHR. door eene menigte helden onder aanvoering van JASON naar *Colchis*, een land aan de oostelijke kust der *Zwarte Zee* gelegen, ondernomen werd. De overlevering zegt, dat daar het vel van een gouden ram, het zoogenaamde *gulden vlies*, werd bewaard, welks bemachtiging het doel van den tocht zou geweest zijn. JASON had voor deze onderneming een groot schip laten bouwen, *Argo* genaamd, naar hetwelk de deelnemers aan den tocht den naam van *Argonauten* verkregen, en bereikte zijn doel na het overwinnen van groote gevaren en het doorstaan van wonderlijke avonturen.

De *Trojaansche oorlog* werd omstreeks 1200 jaren vóór CHR. gevoerd. De aanleiding daartoe was de volgende:

PARIS, de zoon van PRIAMUS, koning van *Troje*, een bloeiende staat op de kust van *Klein-Azië*, waarvan de hoofdstad *Troje* of *Ilium* niet ver van de plaats gelegen was, waar de *Straat der Dar-*

danellen en de *Archipel* samenvloeien, schaakte de schoone HELENA, de gemalin van MENELAUS, koning van *Sparta*. Deze riep daarop alle Grieksche vorsten te wapen, en onder aanvoering van zijn broeder AGAMEMNON stak een aanzienlijk leger van bijna honderd duizend man op meer dan duizend schepen naar *Azië* over, en sloeg het beleg voor *Troje*. Tien jaren duurde de strijd, in welken zich aan de zijde der *Grieken* voornamelijk ACHILLES, PATROCLUS, DIOMEDES, AJAX en NESTOR onderscheidden, terwijl onder de *Trojanen* vooral HECTOR, een zoon van PRIAMUS, en AENEAS, een zijner bloedverwanten, door hunnen heldenmoed beroemd werden. Eindelijk viel de stad door eene krijgslist in handen der *Grieken*, die een groot houten paard hadden vervaardigd, waarin zich een aantal gewapende krijgslieden verborgen, terwijl zij den *Trojanen* door een hunner, die zich voor een overlooper uitgaf, hadden doen diets maken, dat dit paard door de goden bestemd was om degenen, in wier bezit het zich bevond, onoverwinnelijk te maken. Bedrogen door een schijnbaren terugtocht der *Grieken*, die scheep gegaan en in zee gestoken waren, alsof zij naar hun vaderland wilden terugkeeren, kwamen de *Trojanen* de stad uit, braken zelfs een gedeelte hunner muren af, omdat de poorten te klein waren om het houten paard door te laten, en haalden het onder triomfgejuich naar binnen. In den nacht verlieten de verborgen krijgers in stilte hunne schuilplaats, de *Grieken* keerden met hunne schepen terug, en binnen korten tijd waren zij meester van de stad, die op eene vreeselijke wijze uitgemoord, geplunderd en verbrand werd. PRIAMUS en de zijnen werden gedood; slechts aan AENEAS gelukte het, met eenige getrouwe volgelingen, zich door de vlucht uit de brandende stad te redden.

Nadat *Troje* verwoest was trok het Grieksche leger huiswaarts, doch niet alle vorsten waren zoo gelukkig, zonder verhindering in hunne rijken terug te keeren. Sommigen hunner moesten eerst jaren lang in onbekende zeeën en landen omdolen, anderen zagen hun vaderland nooit weder.

Onder de eersten moet vooral ULYSSES, koning van *Ithaca*, een klein eiland in de *Ionische Zee*, genoemd worden, wiens tienjarige omzwervingen beschreven werden in de *Odyssea*, een der schoonste gedichten der oudheid, dat, volgens het meest algemeen aangenomen gevoelen, vervaardigd werd door den Griekschen dichter HOMERUS, die omtrent 180 jaren na den Trojaanschen oorlog leefde, en die in een ander niet minder beroemd gedicht, de *Ilias* genaamd, een gedeelte van dien strijd en vooral de daden van ACHILLES in het laatste jaar der belegering heeft bezongen.

Agamemnon, Menelaus, Ulysses.

§ 3. *De terugkomst der Heracliden. Grieksche volkplantingen. Het Grieksche volk in het algemeen.*

Gedurende de lange belegering van *Troje* en de afwezigheid van bijna alle Grieksche vorsten was de regeering in de meeste staten zeer verward geworden; hier en daar hadden zich overweldigers van het bestuur meester gemaakt, of werd aan de terugkeerende vorsten het bestuur betwist; omwentelingen en binnenlandsche oorlogen waren daarvan het natuurlijk gevolg, en de kracht der Grieksche staten werd daardoor zoodanig verlamd, dat zij, tachtig jaren na den val van *Troje*, reeds niet meer in staat waren zich te verdedigen tegen de aanvallen van een moedig en gehard bergvolk, dat uit de meer noordelijk gelegen streken zuidwaarts trok.

Dit waren de *Thessaliërs*, die de oude Pelasgische volksstammen deels onderwierpen, deels uit hunne woonplaats verdrongen. Tot de laatsten behoorden de *Doriërs*, een dapper en krachtig bergvolk, dat, niet bestand tegen de *Thessaliërs* en te vrijheidlievend om zich te onderwerpen, zuidwaarts naar den *Peloponnesus* rukte. Zij veroverden dat geheele schiereiland en werden op dien tocht aangevoerd door de nakomelingen van Herakles of Hercules (bl. 25), wier voorvaderen vroeger met geweld uit den *Peloponnesus* verdreven waren. Deze gebeurtenis is daarom onder den naam van de terugkomst der Heracliden in de geschiedenis bekend.

Die volksverhuizing had de gewichtigste gevolgen. In de eerste plaats was zij oorzaak, dat eene menigte *Grieken* hun vaderland verlieten en elders volkplantingen stichtten, werwaarts de zeden en de beschaving der *Hellenen* overgebracht werden. Tot die volkplantingen behoorden onder anderen die aan de kusten van *Klein-Azië*, welke spoedig door handel en scheepvaart bloeiden, doch verscheidene eeuwen later hunne onafhankelijkheid niet konden handhaven tegen het machtige koninkrijk *Lydië*, waaraan zij zich moesten onderwerpen, en waarvan zij een deel uitmaakten toen het in 548 v. Chr. door Cyrus veroverd werd (bl. 20).

Ook de kustlanden rondom de *Zwarte Zee* en de oevers van den *Bosporus*, van de Zee van *Marmora* en van de *Dardanellen*, werden in de eerstvolgende eeuwen met Grieksche volkplantingen bedekt, waaronder, als eene van de voornaamste en in de volgende tijden belangrijkste, de stad *Byzantium* (thans *Konstantinopel*) genoemd moet worden.

De meeste eilanden van den *Archipel* werden na den terugkeer der *Heracliden* eveneens door *Grieken* bevolkt, en velen daarvan

verhieven zich in den loop der tijden tot zeer hoogen bloei. Bovendien vestigden zich verscheidene uitgewekene *Grieken* in *Beneden-Italië*; op *Sicilië*, waar de belangrijke stad *Syrakuse* gesticht werd; in het zuiden van *Frankrijk*, waar *Massilia* (het tegenwoordig *Marseille*) de voornaamste Grieksche stad was, en in *Spanje*, waar *Saguntum* (het tegenwoordige *Murviëdro* in *Valencia*) werd aangelegd en spoedig door den koophandel tot groote welvaart klom.

Na de terugkomst der *Heracliden* had in *Griekenland* eene geheele staatkundige verandering plaats. De vroegere koninkrijken uit het heldentijdperk verdwenen onder den stroom der nieuwe bewoners, en eene menigte kleine staten werden gesticht, waarvan echter slechts enkele eene groote vermaardheid in de wereldgeschiedenis verkregen hebben.

Al die staten waren van elkander onafhankelijk en hadden ieder hun eigen bestuur, zoodat men zich onder den algemeenen naam van *Grieken* geen volk moet denken, dat tot eene enkele maatschappij vereenigd, onder dezelfde wetten en onder dezelfde regeering leefde. Maar, hoewel door de verdeeling van het land in eene menigte kleine afzonderlijke natiën van elkander gescheiden, kan de Grieksche volksstam toch als één geheel beschouwd worden wegens de groote overeenkomst, die er in zeden en gebruiken, in beschaving en aanleg voor poëzij en kunst, in godsdienst en vaderlandsliefde bij allen bestond. De schoone hemel, onder welken zij leefden, de welvaart, die voortvloeide uit den rijkdom en de vruchtbaarheid van het land, dat zij bewoonden, de liefde voor al het schoone en edele, die het geheele Grieksche volk als het ware was aangeboren, ontwikkelden in dat rijk gezegende land al zeer spoedig eene algemeene beschaving, die nooit vóór noch na hen door eenig volk is bereikt. Bouw- en beeldhouwkunst, schilderkunst en dichtkunst bloeiden in hun midden, en de overblijfselen hunner prachtige gebouwen, de standbeelden en schoone gedichten, welke thans nog aanwezig zijn, wekken steeds als onovertrefbare meesterstukken de bewondering op.

Door die groote gelijkheid van aanleg en karakter ontstond natuurlijk een algemeene band tusschen de verschillende Grieksche stammen, die voortdurend versterkt werd door de instelling der zoogenaamde *Olympische spelen*, waartoe zich het geheele volk op gezette tijden vereenigde.

De spelen, welke te *Olympia*, eene kleine stad in het westelijk gedeelte van den *Peloponnesus*, gevierd werden, waren nationale godsdienstige feesten, die geregeld elke vier jaren in den zomer plaats hadden en vijf dagen duurden. Dan werd alle twee-

dracht ter zijde gezet, en kwamen alle Grieken te zamen om aan de goden te offeren, om kennis te nemen van de werken der kunstenaren, dichters en schrijvers, en vooral om in openbaren wedstrijd elkander den prijs van lichaamskracht, vlugheid en behendigheid te betwisten. Die wedstrijden bestonden voornamelijk in het worstelen, het vuistgevecht, den wedloop, het rennen te paard, het rijden met wagens enz. De overwinnaars werden met een krans van olijftakken versierd, hetgeen voor de hoogste eer gehouden werd, welke een Griek te beurt kon vallen; hunne namen werden onder de toejuiching van het geheele volk plechtig uitgeroepen en op eene openlijk ten toon gestelde lijst opgeteekend.

Dewijl deze feesten alle vier jaren terugkwamen, ontstond daardoor later bij de Grieken eene vaste tijdrekening. Elk tijdvak tusschen twee opeenvolgende spelen werd eene *Olympiade* genoemd, en daar het gebruik om de namen der overwinnaars op te teekenen in het jaar 776 vóór Chr. werd ingevoerd, noemde men de vier jaren van Juni 776 tot 772 vóór Christus de eerste Olympiade, die van 772 tot 768 de tweede Olympiade enz. Zoo was bijv. het jaar van Juni 759 tot 758 vóór Chr. het tweede jaar der vijfde Olympiade, enz.

Eene andere instelling, die medewerkte om den band tusschen de verschillende Griekscbe stammen nauwer toe te halen, waren de zoogenaamde *Amphyctionen-verbonden*, welke ontstonden door de onderlinge aaneensluiting van eenige staten, met het doel om gemeenschappelijk godsdienstige feesten te vieren, een bepaalden tempel te onderhouden en te beschermen, en tevens door menschlievende bepalingen de al te groote wreedheid in de oorlogen tusschen de Grieken onderling tegen te gaan. Het beroemdste dier verbonden was dat van *Delphi*, eene stad in *Midden-Griekenland*, in het landschap *Phocis* aan den voet van den berg *Parnassus* gelegen, dat reeds in overouden tijd door twaalf Griekscbe staten gesloten was, en meer uitsluitend onder den naam van het *verbond der Amphictyonen* bekend is. De tempel te *Delphi*, welke door dit verbond bijzonder in eere gehouden en beschermd werd, was aan *Apollo*, den god der kunsten, gewijd, en heeft eene groote vermaardheid verkregen door het *orakel* of de godspraak, die daaraan verbonden was. In moeielijke en gewichtige omstandigheden namelijk, riepen de regeeringen dikwijls den raad in van *Apollo*, welke raad hun dan door eene priesteres, op een gouden drievoet gezeten, werd medegedeeld. Die uitspraak werd door het volk voor heilig gehouden, maar was ge-

woonlijk in zulke duistere bewoordingen gehuld, dat er meer dan ééne beteekenis aan gegeven kon worden, zoodat de nadeelige uitslag, die vaak uit het opvolgen van den raad voortvloeide, later altijd door de priesters aan eene verkeerde opvatting van de woorden kon worden toegeschreven. De vorsten maakten menigmaal, wanneer zij het volk tot eene belangrijke onderneming wilden aansporen, van het orakel van *Delphi* gebruik, door de priesters tot hunne belangen over te halen en alzoo eene godspraak te verkrijgen, die voor heilig gehouden en getrouw opgevolgd werd.

§ 4. *De wetgeving van Lycurgus in Sparta. De Messenische oorlogen.*

Onder de vele staten, waarin *Griekenland* verdeeld was, zijn er voornamelijk twee, *Laconië* en *Attica*, die door de macht en het aanzien, waartoe zij zich boven de andere wisten te verheffen, eene aanzienlijke plaats in de geschiedenis bekleeden. De voornaamste grond van hunne grootheid moet gezocht worden in de wetten, die hun door twee beroemde mannen, Lycurgus in *Sparta* en Solon in *Athene*, gegeven werden.

Laconië in den *Peloponnesus* (bl. 22), naar welks hoofdstad *Sparta* de bewoners van het geheele rijk gewoonlijk *Spartanen* genoemd worden, was bevolkt door de *Doriërs*, welke in het jaar 1100 vóór Chr. de oude bewoners deels verjaagd, deels aan zich onderworpen hadden (bl. 27), en onder het bestuur stonden van twee koningen, die gezamenlijk het bewind voerden en afstammelingen waren van de *Heracliden*. Ruim twee eeuwen na hunne vestiging op het schiereiland trad onder hen een beroemd wetgever Lycurgus op (omtrent 888 v. Chr.), die door de binnenlandsche twisten en de groote gebreken, welke aan de inrichting van den staat verbonden waren, aangespoord werd zijn vaderland door het herstel van de voor-vaderlijke instellingen der *Doriërs*, die langzamerhand verloren dreigden te gaan, en door de bijvoeging van nieuwe, verstandige voorschriften eene groote innerlijke kracht te geven.

De wetten, die hij gaf, waren zeer geschikt om de grootheid van *Sparta* te bevorderen, omdat hij ze geheel en al gegrond had op den geest en het karakter van het volk. Van oudsher waren de *Doriërs* eenvoudig van zeden, krachtig van lichaam, ernstig van aard, vrijheidlievend en dapper. Deze eigenschappen trachtte Lycurgus door de inrichting, welke hij aan den staat gaf, ook voor het vervolg te bevestigen en te versterken.

Aan het hoofd der regeering bleven, evenals vroeger, de beide koningen, maar hunne macht strekte zich niet veel verder uit dan tot het voorzitterschap in den Senaat en de aanvoering van het leger in tijd van oorlog. De Senaat, ook de *Raad der ouden* genoemd, die behalve uit de beide koningen uit 28 leden bestond, welke den ouderdom van 60 jaren moesten bereikt hebben, had de eigenlijke regeering in handen, doch raadpleegde omtrent de belangrijkste punten de *volksvergadering*, waaraan alle Spartanen, die dertig jaar oud waren, recht hadden deel te nemen. Deze volksvergadering koos elk jaar vijf mannen, *Ephoren* genaamd, die het toezicht over de regeering hielden en waken moesten voor de uitvoering van de besluiten, welke in de volksvergadering waren genomen. Daar deze Ephoren dus als het ware voor de rechten en vrijheden der natie zorgden, vonden zij gewoonlijk bij de groote menigte een krachtigen steun, en daardoor nam in het vervolg van tijd hun aanzien zoo toe, dat zij eindelijk zelfs meer macht verkregen dan de koningen en de senaat.

Om te voorkomen, dat enkele geslachten door vermeerdering van grondbezit te machtig werden, voerde Lycurgus eene gelijke verdeeling van de landerijen onder de bestaande familiën in, en bepaalde hij, dat dezelfde gronden altijd in hetzelfde geslacht, van den vader op den oudsten zoon zouden overgaan.

Den krijgshaftigen geest der natie zocht hij voornamelijk daardoor te versterken, dat hij de opvoeding der knapen niet aan de ouders overliet, maar de zorg daarvoor aan den staat opdroeg. Mismaakte kinderen werden terstond na hunne geboorte ter dood gebracht; de overigen werden, zoodra zij zes jaar oud waren, uit het ouderlijke huis verwijderd en ontvingen eene zeer strenge opvoeding, waarbij de lichamelijke ontwikkeling op den voorgrond trad. Zij werden geoefend in het worstelen, in het vlug gebruik maken der wapenen, in het doorstaan van honger en dorst, koude en hitte, en in het verduren van lichamelijke pijn en zelfs van felle geeselslagen, zonder eenig uiterlijk bewijs van smart of gevoeligheid te toonen. Daarbij moesten zij hunne gedachten vlug en vooral kort leeren uitdrukken, en zich in list en geslepenheid oefenen.

Deze opvoeding was natuurlijk niet zeer geschikt om wetenschap en poëzij te bevorderen, die dan ook in *Sparta* weinig geacht waren; maar zij vormde een gehard, krijgshaftig en vrijheidlievend volk, dat door dapperheid en zuiverheid van zeden uitmuntte.

Om dienzelfden geest voortdurend te onderhouden, werd bepaald dat alle mannen, zelfs de koningen niet uitgezonderd, zich dage-

lijks aan openbare maaltijden moesten vereenigen, waar de spijzen hoogst eenvoudig waren, en het voornaamste gerecht uit eene zoogenaamde zwarte soep van varkensvleeschnat, bloed, azijn en zout bestond. Zij waren daarbij ingedeeld in dischgezelschappen van vijftien man, die zich ook in het gevecht aaneensloten, en elkander in leven en dood getrouw moesten blijven.

Al wat naar weelde geleek werd door LYCURGUS uit den staat verbannen; gouden en zilveren munten werden niet geduld; alleen ruw geslagen ijzeren geld mocht tot betaling gebruikt worden. Buitenlandsche reizen, die den lust naar de weelde en het levensgenot, welke in andere streken gevonden werden, konden opwekken, werden zooveel mogelijk tegengegaan, en jacht en wapenoefening tot de hoofdbezigheid van den man gemaakt. De landbouw werd geheel overgelaten aan de zoogenaamde *Heloten*, de nakomelingen van de overwonnen volken, welke vroeger den *Peloponnesus* hadden bewoond, die in de diepste slavernij gedompeld, algemeen veracht en niet veel hooger dan de dieren geteld waren.

Nadat LYCURGUS zijne wetten door het Delphische orakel had doen bekrachtigen, liet hij de Spartanen zweren, dat zij er niets aan zouden veranderen voordat hij van eene reis, die hij wilde ondernemen, teruggekeerd zou zijn. Hij begaf zich daarop naar het eiland *Creta*, bleef daar tot aan zijn dood, en gelastte dat men zijn lijk verbranden en de asch in zee zou werpen, om te beletten dat de terugbrenging daarvan naar zijn vaderland, aan de *Spartanen* een voorwendsel zou kunnen geven, zich van hunnen eed ontslagen te rekenen.

Het kon niet missen dat de krijgszuchtige aard, die zich door deze staatsinrichting in het Spartaansche volk ontwikkelde, weldra aanleiding moest geven tot twisten en oorlogen met andere staten.

De hevigste daarvan waren die, welke gevoerd werden met de *Messeniërs*, een volk, dat ten westen van de *Spartanen* in den *Peloponnesus* woonde.

De eerste begon in 746 vóór CHR., en had ten gevolge dat de *Messeniërs*, na een negentienjarigen strijd, aan de *Spartanen* schatplichtig werden.

Toen zij in het jaar 685 vóór CHR. tegen de vernederende behandeling van *Sparta* weder in opstand kwamen, ontbrandde de tweede Messenische oorlog, welke eindigde met hunne geheele onderwerping aan de *Spartanen*, die de overwonnen vijanden voor het grootste gedeelte uit hun vaderland verdreven, en de achtergeblevenen tot Heloten maakten (670 v. CHR.).

Ook de andere staten van het Peloponnesische schiereiland wer-

den op enkele uitzonderingen na achtereenvolgens gedwongen met de *Spartanen* verbonden te sluiten en hunne overmacht te erkennen. *Sparta* was daardoor binnen den tijd van drie eeuwen aan het hoofd dier volken gekomen; het voerde het opperbevel in den gemeenschappelijken krijg, bracht in den bondsraad eene beslissende stem uit over zaken van vrede en oorlog, had over het algemeen een overwegenden invloed, en gold voor den eersten staat in *Griekenland*. Een zoodanig overwicht, hetwelk, zooals later zal blijken, in het vervolg ook van tijd tot tijd door andere Grieksche staten over de overigen werd uitgeoefend, wordt gewoonlijk met den Griekschen naam *Hegemonie* aangeduid.

§ 5. *De wetgeving van Solon in Athene.*

De inval der *Doriërs* onder aanvoering der *Heracliden*, die zulke gewichtige veranderingen in *Griekenland* en vooral in den *Peloponnesus* teweegbracht, had ook een grooten invloed op het lot van *Attica*, waar voornamelijk de *Grieken* van den *Ionischen* stam, die uit het schiereiland verdreven werden, eene toevlucht zochten.

In het begin der elfde eeuw vóór Christus stonden de *Atheners*, zooals de bewoners van *Attica* gewoonlijk naar hunne invloedrijke hoofdstad genoemd worden, onder het bestuur van Codrus, een koning uit het geslacht van Nestor (bl. 26), die zich door zijne zelfopoffering voor het behoud van den staat onsterfelijk heeft gemaakt. Bij eenen aanval namelijk, dien de *Doriërs* in het jaar 1068 v. Chr. uit den *Peloponnesus* op *Athene* deden, had het orakel van *Delphi* verklaard, dat het volk, welks koning het eerst door den vijand zou gedood worden, overwinnaar zou zijn. Daar het dientengevolge den *Doriërs* verboden was geworden den Atheenschen koning te dooden, verkleedde Codrus zich als boer, begaf zich naar het vijandelijk leger, waar hij met eenige soldaten twist zocht, en werd door hen omgebracht. Uit vrees voor de vervulling der godspraak, trokken de *Doriërs* af, en de *Atheners* door deze grootsche daad gered, verklaarden dat niemand na Codrus waardig was den troon te beklimmen en schaften de koninklijke waardigheid af. In de plaats daarvan stelden zij een hoofd aan onder den titel van *Archont*, die aanvankelijk uit het geslacht van Codrus en voor zijn geheele leven werd benoemd. Intusschen verhieven zich langzamerhand meer en meer aanzienlijke geslachten, die hunne macht door invloed op het bestuur trachtten te vermeerderen. Dit bracht teweeg, dat de duur der regeering van den *Archont* op tien jaren werd beperkt; dat later de waar-

digheid ook aan leden van andere familiën dan die van CODRUS werd gegeven, en dat men eindelijk in het jaar 682 v. CHR. in plaats van één, negen Archonten aanstelde, die slechts één jaar zouden regeeren.

Het vroegere koninkrijk was alzoo in eene republiek hervormd met een aristocratisch bestuur (1), waarbij het gezag in handen was van de hoogste standen, die het volk op strenge en willekeurige wijze en niet naar beschrevene wetten regeerden. Aan dien toestand trachtte de algemeene aandrang des volks een einde te maken, en om daaraan toe te geven, droegen de aanzienlijken aan een hunner, den hardvochtigen archont DRACO, in het jaar 624 v. CHR., de samenstelling van een wetboek op. Deze voldeed aan dien last, maar de ontzettende barbaarschheid, welke het voornaamste karakter van de door hem vastgestelde straffen uitmaakte, en waarmede men het ontevreden volk in toom meende te zullen houden, maakte ze voor eene voortdurende toepassing te eenenmale ongeschikt. Op ieder misdrijf, bijv. zelfs op het stelen van vruchten, was de doodstraf gesteld, en daarom was men dan ook later gewoon te zeggen, dat die wetten met bloed geschreven waren.

Aan de eigenlijke inrichting van het bestuur en het aangematigde overwicht van de aanzienlijken over het overige volk werd door deze wetten niets veranderd, en zoo nam de ontevredenheid nog meer toe, en brachten hevige binnenlandsche geschillen den staat op den rand van zijnen ondergang. Hij werd daarvan gered door den wijzen SOLON, die om de vele uitstekende diensten, welke hij reeds vroeger bewezen had, het algemeene vertrouwen te *Athene* genoot, en in het begin der zesde eeuw vóór CHRISTUS, (dus ongeveer drie eeuwen na LYCURGUS), tot Archont werd gekozen, met last om alle veranderingen in de wetten en in de inrichting van den staat te brengen, die hij noodig achtte.

Deze wetgeving van SOLON, die in het jaar 594 v. CHR. tot stand kwam, droeg in hooge mate bij tot de groote belangrijkheid, welke *Athene* later verkreeg.

Hij begon met het volk gedeeltelijk te ontheffen van de zware schulden, waaronder het als een gevolg van de afpersingen der

(1) Men noemt in eene republiek het bestuur *aristocratisch*, wanneer het in handen is van eenige aanzienlijken; *democratisch* wanneer ook het volk een deel aan het bewind heeft, hetzij door vertegenwoordigers te kiezen, hetzij door zelf aan de besturende vergaderingen deel te nemen.

hoogere standen gebukt ging, en die de vrije ontwikkeling belemmerden, zoo zelfs dat, volgens eene oude wet, ieder schuldeischer hem, die niet betalen kon, tot zijn slaaf mocht maken. Die wet vernietigde SOLON: en hij hergaf de vrijheid aan alle *Atheners*, welke op zoodanige wijze in slavernij geraakt waren. Verder verdeelde hij de inwoners volgens hun inkomen in vier klassen, en gaf aan elke daarvan verschillende rechten en verplichtingen; alleen de burgers, die tot eene der drie hoogste klassen behoorden, mochten tot de bekleeding van staatsambten geroepen worden. Aan het hoofd van het bestuur stonden negen *Archonten*, die uit de eerste of voornaamste klasse door alle burgers gekozen werden, en voor hunne daden verantwoordelijk waren aan de *volksvergadering*, uit Atheensche burgers boven de 18 jaar bestaande, die de eigenlijk wetgevende macht uitoefende, de belastingen bepaalde, en beslissende besluiten nam omtrent vrede of oorlog. Eene hoogste rechtbank, de *Areopagus* genoemd, die uit de eerwaardigste burgers, insgelijks uit de voornaamste klasse, bestond, sprak recht over zware misdaden en had het toezicht over de zedelijkheid van het volk en vooral over de opvoeding der jeugd.

Wanneer men de staatsinrichtingen in *Griekenland*, welke hierboven beschreven zijn, met die van de vroeger behandelde Oostersche landen vergelijkt, dan is het duidelijk hoeveel voortreffelijker de eerste waren in vergelijking met de laatste, en hoe zij moesten medewerken om de *Grieken* tot een vrij, vaderlandslievend en beschaafd volk op te leiden. Terwijl in de Oostersche rijken der oudheid de geheele natie slaafs onderworpen was aan de willekeur van een oppermachtig gebieder, of in diepe onderdanigheid gehouden werd door een klein aantal van aanzienlijken of van priesters, die tot eene afgesloten kaste vereenigd, het overige gedeelte der natie met de meeste minachting behandelden, was in *Griekenland*, met uitzondering van de *Heloten*, ieder burger, die zich niet door zijn gedrag daartoe onwaardig maakte, een vrij man, die evenals al zijne medeburgers, in meerder of minder mate een aandeel had in het bestuur, en zijne stem uitbracht in de openbare volksvergaderingen. Daardoor werd bij allen het gevoel van eigenwaarde als mensch aangekweekt en onderhouden, terwijl het tevens noodig was dat zij zich met de openbare aangelegenheden bekend maakten: de belangstelling, die zoodoende werd opgewekt, vermeerderde de vaderlandsliefde. Ieder burger gevoelde, dat hij kon en moest medewerken tot den bloei van het gemeenschappelijke vaderland, en dat het welzijn van het algemeen ook zijn eigen welzijn was, terwijl in de Oostersche rij-

ken alles slechts dienstbaar gemaakt werd om het aanzien en den luister van den vorst en van enkele bevoorrechten te vergrooten. Zoolang dan ook de Grieken aan de beginselen hunner voorvaderen getrouw bleven, de zuiverheid van zeden bewaarden, die door eene wijze wetgeving werd bevorderd, en de belangstelling in het welzijn van den staat, die tot edele daden en grootsche handelingen opwekte, levendig onderhielden, waren zij een vrij en gelukkig volk, dat door vaderlandsliefde tegen de machtigste vijanden bestand was, en door welvaart, beschaving en ontwikkeling van kunst en wetenschap eene plaats in de wereldgeschiedenis bekleedde, welke door minder bevoorrechte volken nooit werd ingenomen.

§ 6. *De Tyrannen. Wijziging in de wetten van Solon aangebracht.*

De wetgeving van Solon, hoe weldadig ook voor het Atheensche volk, had nog niet alle tweedracht tusschen de hoogere standen (de *aristocratie*) en de lagere standen (de *democratie*) uitgeroeid, omdat het oude beginsel, dat alleen de eerste de staatsambten mochten bekleeden, was behouden gebleven, en er alzoo eene afscheiding bleef bestaan, waarover men te meer ontevreden was, nu elk burger door zijne stem in de volksvergadering tot een zeker aandeel in de regeering van het land was gerechtigd.

Van de misnoegde stemming, die daarvan het gevolg was, maakten nu en dan niet alleen in *Athene*, maar ook in andere Grieksche staten, waar dergelijke redenen van ontevredenheid bestonden, enkele ondernemende en behendige personen gebruik om als volksleiders op te treden, en zich de gunst der menigte te verwerven, door welk middel zij zich groot aanzien en zelfs de opperheerschappij wisten te verschaffen. Zulke mannen noemde men *tyrannen*, een woord, dat oorspronkelijk niets anders beteekende dan heerschers of gebieders, en waardoor meer bepaald die personen werden aangeduid, welke zich in een vrijen staat eigendunkelijk van de regeering wisten meester te maken; maar dat later de beteekenis van *dwingelanden* verkreeg, in welken zin het ook thans nog gebruikt wordt.

Een zoodanig tyran was Pisistratus, die van de oneenigheden te *Athene* gebruik maakte om zich een grooten aanhang onder de volkspartij te verwerven, welke hem in staat stelde, den burg der stad te veroveren en zich tot alleenheerscher op te werpen (560 v. Chr.). In weerwil van de onwettige handeling, waardoor

hij tot het bestuur was gekomen, regeerde hij op eene voortreffelijke wijze, en bracht hij *Athene*, door de aanmoediging van handel en landbouw en het bevorderen van kunst en wetenschap, tot een hoogen trap van bloei.

Na zijnen dood (527 v. Chr.) volgden zijne beide zonen Hippias en Hipparchus hem op, die in den beginne in de voetstappen van hunnen vader traden, maar niet zijne voortreffelijke zielshoedanigheden bezaten. Hipparchus, die zich door zijne handelwijze verscheidene vijanden had gemaakt, werd (514 v. Chr.) door twee Atheensche jongelingen, Harmodius en Aristogiton, om het leven gebracht. Aan Hippias gelukte het den opstand, dien men meende te verwekken, terstond te dempen, en de moordenaars van zijnen broeder ter dood te brengen, waarna hij nog vier jaren met groote gestrengheid het bewind bleef voeren, totdat het in het jaar 510 v. Chr., aan zijne tegenstanders, die de *Spartanen* te hulp geroepen hadden, gelukte hem te verdrijven. Hij vluchtte naar *Klein-Azië* en van daar naar den Perzischen koning Darius (bl. 21), met wiens hulp hij zich later, toen de *Perzen* met de *Grieken* in oorlog geraakten, weder in het bewind hoopte te herstellen.

Zijne verwijdering maakte evenwel nog geen einde aan den strijd der partijen. Met behulp van een bekwaam volksleider, wist de democratische partij reeds in het volgende jaar (509 v. Chr.) de rechten te verkrijgen, die zij verlangde. De wetgeving van Solon werd gewijzigd; alle burgers werden gelijkgesteld en verkregen nog meer aandeel aan het bestuur; de macht der volksvergadering nam nog meer toe, zoodat de waardigheid van *Archont* eindelijk niet veel meer werd dan een eerepost.

Om voor te komen dat enkele personen een te groot overwicht in den staat verkregen, werd het zoogenaamde schervengericht (*ostracismus*) ingevoerd. Dat gericht had, wanneer het volk het noodig oordeelde, telken jare plaats, en ontleende zijnen naam aan het daarbij aangenomen gebruik, dat ieder burger eene scherf ontving, waarop hij den naam schreef van een persoon, die hij voor de veiligheid van den staat gevaarlijk achtte, en dus wenschte verwijderd te zien. Hij, die op deze wijze zes duizend stemmen tegen zich had, werd voor den tijd van tien jaren uit *Athene* verbannen.

§ 7. *Eerste en tweede Perzische oorlog. Miltiades. Slag bij Marathon. Aristides en Themistocles.*

De aanleiding tot de zoogenaamde Perzische oorlogen was gele-

gen in een opstand, welke in het jaar 496 v. Chr. uitbrak in de Grieksche volkplantingen aan de westkust van *Klein-Azië* (bl. 27), die door Cyrus tot eene provincie van het Perzische rijk waren gemaakt (bl. 20), en zich van het juk, waaronder zij gebukt gingen, wilden ontslaan. Met dat doel riepen zij de hulp in van hunne stamgenooten, de Europeesche *Grieken*, doch alleen *Athene* en de kleine stad *Eretria* op het eiland *Euboea* zonden hun eenige weinige schepen. Aanvankelijk scheen hun voornemen te gelukken; *Sardes*, de hoofdstad van *Klein-Azië*, werd veroverd en verbrand, maar spoedig bleek het, dat zij den strijd met het machtige Perzische rijk niet konden volhouden. Binnen een paar jaren werden zij in weerwil van hun dapperen tegenstand overwonnen, en weder teruggebracht onder de gehoorzaamheid van Darius, die nu zwoer eene geduchte wraak te zullen nemen op *Athene* en *Eretria*, welke het gewaagd hadden, zijne oproerige onderdanen te ondersteunen.

Te dien einde zond hij (492 v. Chr.) zijn schoonzoon Mardonius met eene vloot en een leger langs de kusten van *Thracië* en *Macedonië* naar *Griekenland*, en liet al de Grieksche staten door herauten tot onderwerping aanmanen, met de vordering, dat zij als zinnebeeldig bewijs daarvan, aarde en water zouden geven. Enkele Grieksche staten en de meeste eilanden voldeden aan dien eisch, maar de *Atheners* brachten de herauten ter dood, en de *Spartanen* wierpen hen in een put, zeggende, dat zij daar aarde en water konden vinden.

Deze eerste onderneming der *Perzen* mislukte geheel en al: een storm vernielde hunne vloot, en Mardonius keerde onverrichter zake met het overschot zijner troepen naar *Azië* terug. Spoedig evenwel had Darius een nieuw leger verzameld, dat onder de beide veldheeren Datis en Artaphernes rechtstreeks door den *Archipel* naar *Euboea* overstak, *Eretria* tot den grond vernielde en het geheele eiland plunderde en verwoestte. Hierop landden de *Perzen* in *Attica*, [en legerden zich in de vlakte van *Marathon*, eenige mijlen ten noordoosten van *Athene*. Bij het naderen van het gevaar hadden de *Atheners* de hulp ingeroepen van de *Spartanen*, die evenwel door een oud godsdienstig voorschrift, dat hun verbood voor volle maan ten strijde te trekken, in het onmiddellijk aanvoeren van hulptroepen belet werden. Toen spoorde Miltiades, de bekwaamste veldheer der *Atheners*, hen tot den aanval op het Perzische leger aan: zijn raad werd gevolgd, en den 29sten September 490 v. Chr. had de gedenkwaardige slag bij *Marathon* plaats, waarin de *Grieken*, slechts 11000 man sterk, maar

die allen geoefende krijgslieden waren en gereed zich voor hun vaderland op te offeren, eene luisterrijke overwinning behaalden op het vijandelijke leger, dat wel tienmaal sterker was dan zij, maar daarentegen uit krijgslieden bestond, die slechts tot onderwerping aan den wil van hunnen heerschzuchtigen koning, en niet evenals de *Grieken*, uit liefde tot de vrijheid en voor het behoud hunner onafhankelijkheid streden. Door deze zegepraal werd *Athene* behouden; het vijandelijke leger scheepte zich weder in, en keerde bij het naderen van den winter naar *Perzië* terug.

Kort daarna stierf MILTIADES, die in weerwil van zijne groote verdiensten bij het volk in ongenade was gevallen wegens het mislukken van eenen aanval op het eiland *Paros*, bij gelegenheid, dat de *Atheners* op zijnen raad het plan hadden gevormd om de eilanden, welke door de *Perzen* bezet waren, te heroveren. Na zijnen dood traden andere mannen op om het bestuur in handen te nemen; onder deze moeten voornamelijk genoemd worden ARISTIDES en THEMISTOCLES. De eerste, die de waardigheid van *Archont* bekleedde, was een van de voortreffelijkste mannen, welke *Griekenland* ooit opgeleverd heeft. Met opoffering van alle eigenbelang trachtte hij alleen voor zijn vaderland nuttig te zijn; doordrongen van de edelste beginselen van rechtvaardigheid, gaf hij nooit zijne toestemming tot iets wat daarmede in strijd was, en zijn zielenadel was zoo algemeen erkend, dat de *Atheners* hem den schoonen bijnaam van de *Rechtvaardige* gaven.

THEMISTOCLES was, wel is waar, met nog grootere bekwaamheden als staatsman en veldheer toegerust, doch minder belangeloos en rechtvaardig. De roem en de grootheid van zijn vaderland was ook zijn streven, maar bij de keuze der middelen om daartoe te geraken, was hij niet zoo nauwgezet als ARISTIDES, met wien hij drie jaren lang *Athene* bestuurde. Daar de laatste nooit het volk vleide, terwijl THEMISTOCLES, door zijne eerzucht geleid, ook dit middel niet versmaadde om zijne grootsche ontwerpen te verwezenlijken, werd deze de lieveling der menigte, en wist daardoor, in het jaar 483 vóór CHR. zelfs te bewerken, dat ARISTIDES, die hem bij zijn streven naar gezag in den weg stond, door het schervengerecht (bl. 37) uit *Athene* werd verbannen.

Den grooten invloed, dien THEMISTOCLES nu uitoefende, gebruikte hij in den eersten tijd voornamelijk om op het bouwen eener vloot aan te dringen Hij zag zeer goed in, dat het gevaar van de zijde van *Perzië* nog altijd dreigde, en dat *Athene* alleen dan op den duur weerstand zou kunnen bieden, wanneer het schepen bezat, die door het behalen van eene overwinning op

de vijandelijke vloot, het landingsleger van den vijand den terugtocht te water konden afsnijden. Om zijne meening ingang te doen vinden, maakte hij gebruik van de uitspraak van het Delphische orakel, hetwelk verklaard had, dat het behoud van *Athene* in *houten muren* bestond, waarmede volgens zijne verklaring, niets anders dan *schepen* kon bedoeld zijn. De uitslag van den derden Perzischen oorlog bewees later de juistheid van zijne inzichten.

§ 8. *De derde Perzische oorlog. Gevecht bij de Thermopylen. Zeeslag bij Salamis. Slag bij Plataea.*

Darius werd door eenen opstand van de *Egyptenaren* verhinderd, zich tot een nieuwen veldtocht tegen de *Grieken* toe te rusten, en stierf voor hij daartoe had kunnen overgaan (485 v. Chr.). Zijn zoon en opvolger Xerxes vatte zijne plannen opnieuw op, en verzamelde een leger, waarvan de sterkte door oude geschiedschrijvers op ruim anderhalf millioen menschen begroot wordt. Daarmede trok hij in de lente van het jaar 480 v. Chr. over twee bruggen, welke hij over den *Hellespont* had laten slaan, een overtocht, die zeven dagen en nachten onafgebroken duurde, en rukte van daar door *Thracië*, *Macedonië* en *Thessalië* zuidwaarts, altijd aan de kust blijvende, ten einde niet buiten het bereik van de vloot te geraken, die hem steeds volgde, om voor deze ontzaglijke menigte de noodige levensmiddelen aan te voeren.

Zoo waren de *Perzen* in de maand Juli van datzelfde jaar tot aan de noordelijke grenzen van *Midden-Griekenland* genaderd, waar een smalle bergpas, de *Thermopylen* genaamd, de eenige toegang was. De Grieksche staten hadden intusschen, toen het dreigende gevaar naderde, hunne afgevaardigden te *Corinthe* doen bijeenkomen, om over de te nemen maatregelen te beraadslagen. De onderlinge twisten werden vergeten, een algemeen verbond tot gemeenschappelijke verdediging werd gesloten, en de leiding van den oorlog aan den machtigsten staat, *Sparta*, opgedragen. Het besluit werd genomen om de *Thermopylen* te verdedigen, en de Spartaansche koning Leonidas vatte daar post met 300 *Spartanen* en eenige duizende bondgenooten.

Toen Xerxes met zijn ontzaglijk leger tegenover dat kleine hoopje volk stond, hetwelk hem den doortocht betwistte, deed hij van hen eischen dat zij de wapenen zouden overgeven, waarop Leonidas hem het korte, echt Spartaansche antwoord gaf: »Kom en haal ze!" De aanval begon, maar niettegenstaande Xerxes verscheidene dagen achtereen zelfs zijne uitmuntendste troepen tot de bestorming van de

bergengte afzond, zegevierde de Spartaansche heldenmoed, en daar de Grieksche schepen onder de leiding van THEMISTOCLES te zelfden tijd in de engte tusschen *Euboea* en het vasteland bij kaap *Artemisium* de vijandelijke vloot aanvielen en haar beletten het leger te naderen, geraakte XERXES, die gebrek aan leeftocht begon te krijgen, in de uiterste verlegenheid. Hij werd daaruit echter gered door het schandelijke verraad van een Griek, EPHIALTES genaamd, die hem een verborgen voetpad aanwees, waarlangs hij in den nacht een gedeelte van het Perzische leger in den rug der *Spartanen* bracht. Zoodra LEONIDAS dat gewaar werd, zond hij het hoofdleger terug, en hoewel de bergpas niet meer te verdedigen was, besloot hij met zijne 300 *Spartanen* en eenige honderden bondgenooten, die hij bij zich hield, den heldendood te sterven, en door zijn voorbeeld zijne landgenooten tot den strijd op leven en dood, ter handhaving hunner vrijheid tegen den vreemden overheerscher, op te wekken. Van beide zijden aangevallen, streed de kleine schaar met leeuwenmoed en sneuvelde tot den laatsten man.

Zonder verderen tegenstand te ontmoeten drong nu XERXES in *Attica* door; *Athene* werd geplunderd en in de asch gelegd, en alles trok terug op de vloot, die van *Artemisium* teruggekeerd was, en bij het eiland *Salamis* voor anker lag.

In deze hachelijke omstandigheden bleek het, hoe juist het doorzicht van THEMISTOCLES geweest was, toen hij het oprichten eener zeemacht voor het behoud van *Athene* onmisbaar had verklaard. Een aanval te land op het Perzische leger was onmogelijk; maar in de nauwe zeeëngte van *Salamis* kon de Grieksche vloot met den besten uitslag den strijd tegen de overmacht der *Perzen* aanvaarden. Desniettegenstaande waren vele Grieksche bevelhebbers van gevoelen, dat men moest terugtrekken, en om zoodanigen maatregel, die hem allernoodlottigst voorkwam, te verhinderen, nam nu THEMISTOCLES zijne toevlucht tot eene krijgslist. Hij zond des nachts in het geheim aan den Perzischen koning een bode, die onder den schijn van verraad te plegen, hem de tijding bracht, dat er oneenigheid onder de *Grieken* was uitgebroken, en dat hij onfeilbaar de overwinning zou behalen indien hij hen onmiddellijk aanviel. XERXES viel in den strik, nam terstond de noodige maatregelen en tastte den volgenden dag de Grieken aan, die hem, na een verwoeden strijd, eene vreeselijke nederlaag toebrachten (Sept. 480). Het grootste gedeelte zijner schepen werd vernield, en XERXES was genoodzaakt met zijn leger naar *Thessalië* te wijken, waar hij 300 000 man onder MARDONIUS achterliet, terwijl hij zelf overhaast naar zijn rijk terugkeerde.

In het volgende jaar drong MARDONIUS opnieuw *Attica* binnen, en daar de *Spartanen* slechts den *Peloponnesus* wilden verdedigen, viel *Athene* voor de tweede maal in handen van de *Perzen*. Toen eerst gelukte het aan den Spartaanschen koning PAUSANIAS, zijne landgenooten te overtuigen van de noodzakelijkheid om hunne medeverbondenen ter hulp te snellen. Hij bracht een groot leger op de been, en in September 479, dus een jaar na den zeeslag van *Salamis*, kwam het bij *Plataea* tot een bloedigen veldslag, waarin het Perzische leger bijna geheel vernietigd werd en MARDONIUS zelf sneuvelde.

Op denzelfden dag overwonnen en verbrandden de *Grieken* onder aanvoering van XANTHIPPUS de vijandelijke vloot nabij het voorgebergte *Mycale*, op de kust van *Klein-Azië*. Daarmede eindigde de eigenlijke Perzische oorlog, want hoewel de vijandelijkheden later nog door de *Grieken* in *Azië* werden hervat, was toen elk gevaar voor een inval in *Griekenland* geweken.

§ 9. *Hegemonie van Athene. Cimon brengt den oorlog naar Azië over. Oorlog tusschen Sparta en Athene.*

Gedurende de Perzische oorlogen was het overwicht of de *hegemonie* (bl. 33) van *Sparta* over de andere Grieksche staten blijven bestaan; maar het steeds toenemende gewicht, dat *Athene* vooral in den laatsten oorlog door zijne vloot had verkregen, bewerkte dat langzamerhand de *hegemonie* aan dien staat kwam, terwijl *Sparta* van het standpunt, waarop het tot nu toe gestaan had, afdaalde. Van beslissenden invloed daarop was eindelijk de verraderlijke handelwijze van den Spartaanschen koning PAUSANIAS, die zich door zijne eerzucht liet verleiden om in het geheim met XERXES te onderhandelen, ten einde zich met diens medewerking tot alleenheerscher in *Sparta* te verheffen, en die zoo den roem vernietigde, welken hij door zijne overwinning bij *Plataea* verworven had. Zijn plan werd ontdekt, en toen hij, om de gevangenneming te ontgaan, in een tempel vluchtte, waarin hij als in eene heilige schuilplaats veilig was, lieten de Ephoren de deuren dichtmetselen, zoodat hij den hongerdood stierf (469 v. CHR.).

Intusschen had THEMISTOCLES weten te bewerken, dat *Athene* door een sterken muur omringd en zoo voor volgende vijandelijke aanvallen beveiligd werd, terwijl hij tevens eene baai, de *Piraeus* genoemd, die twee uren van de stad gelegen was en een groot aantal schepen bevatten kon, tot eene voortreffelijke zeehaven deed inrichten. In weerwil van zijne verdiensten kon hij zich even-

wel niet staande houden. Het gelukte zijnen tegenstanders hem langzamerhand van zijn aanzien bij het volk te berooven, en hem zelfs door het schervengerecht uit *Athene* te doen verbannen (471 v. Chr.). Kort daarna, hetzij terecht of te onrecht, aangeklaagd van medeplichtigheid aan het verraad van Pausanias, vluchtte hij naar *Perzië*, waar hij met eerbewijzen werd ontvangen en eenige jaren later stierf.

Na zijne verwijdering werd het bestuur door Aristides en Cimon, den zoon van den beroemden Miltiades, gevoerd. De luister van *Athene* werd door die beide voortreffelijke mannen zeer verhoogd, en zoowel door het eerlijk en verstandig geldelijk beheer van den eerste, als door de gelukkige krijgsondernemingen van den laatste, werd het onbetwistbare overwicht van hun vaderland over de minder gewichtige staten en over de eilanden van den *Archipel* bevestigd.

Na den dood van den rechtvaardigen Aristides, die in 468 v. Chr. zoo onbemiddeld stierf, dat hij op staatskosten moest begraven worden, stond Cimon alleen aan het hoofd van den Atheenschen staat. Onder zijne leiding werd de oorlog naar *Azië* overgebracht, waar hij op de *Perzen* verscheidene overwinningen behaalde, die evenwel de Grieksche volkplantingen in *Klein-Azië* nog niet geheel bevrijdden van de schatplichtigheid aan *Perzië*, evenmin als er tusschen de beide oorlogvoerende staten een bepaalde vrede tot stand kwam.

Dat de *Spartanen* de steeds aangroeiende macht van de *Atheners*, waardoor hunne vroegere grootheid en invloed aanzienlijk verminderden, met naijverige oogen gadesloegen, is zeer natuurlijk, en het gevolg daarvan was dan ook, dat er langzamerhand meer en meer oneenigheden ontstonden, die eindelijk ten gevolge hadden, dat er in het jaar 457 v. Chr. tusschen de beide staten, wier eendracht in den strijd tegen *Perzië* tot zulk een roemrijken uitslag had geleid, een oorlog uitbrak, welke gedurende zeven jaren met afwisselende kans gevoerd werd, en, nadat eerst een wapenstilstand voor vijf jaren was gesloten, in het jaar 445 v. Chr. door den zoogenaamden *vrede van Pericles* eindigde.

De beide staten behielden ieder van zijne zijde het overwicht, dat zij op de meest nabijliggende uitoefenden: zoo voegden zich de meeste staten van den *Peloponnesus* onder de hegemonie van *Sparta*, en diegene, welke ten noorden van de landengte van *Corinthe* gelegen waren, hoofdzakelijk onder die van *Athene*.

§ 10. *Pericles.*

De vrede tusschen *Sparta* en *Athene* heeft zijnen naam ontvangen naar PERICLES, den zoon van XANTHIPPUS (bl. 42), den beroemdsten staatsman, die ooit in *Athene* aan het hoofd van het bestuur stond. Na den dood van CIMON (449 v. CHR.) wist hij door zijne uitstekende bekwaamheden twintig jaren lang een bijna onbeperkt gezag uit te oefenen, en gedurende dat tijdvak voerde hij zijne vaderstad tot den hoogsten trap van bloei en luister waarop ooit eenige staat gestaan heeft. Zelf rijk begaafd en bezield met liefde voor al wat groot en schoon was, moedigde hij overal kunsten en wetenschappen aan, en verhief *Athene* tot het middelpunt der Grieksche beschaving. De voortreffelijkste beeldhouwers, waaronder PHIDIAS de grootste was, uitstekende bouwmeesters en schilders, onder welke laatste vooral APELLES verdient genoemd te worden, versierden de stad met hunne meesterstukken en verbreidden in alle klassen des volks kunstliefde en schoonheidszin. Niet minder bracht PERICLES daartoe bij door openbare tooneelvoorstellingen, die met groote pracht gegeven werden, en waar de werken van de grootste Grieksche dichters, als SOPHOCLES, EURIPIDES en andere, werden opgevoerd. Met recht wordt dan ook de oorogenaamde *eeuw van Pericles* als de glansrijkste periode in de geschiedenis van *Griekenland* beschouwd.

De rijkdom en de algemeene welvaart, waartoe *Athene* zich in die jaren verhief, en die de macht van den staat tot zulk eene groote hoogte opvoerden, hadden evenwel, vereenigd met de groote mate van vrijheid, welke het geheele volk genoot, later verderfelijke gevolgen. De voorvaderlijke eenvoudigheid van zeden ging grootendeels onder te midden van de weelderige levenswijze; voor den dienst bij het leger, zoowel als voor het bijwonen van de volksvergaderingen, hetgeen vroeger als een algemeene burgerplicht kosteloos werd waargenomen, werd door PERICLES eene vaste bezoldiging bepaald; iets, dat hem wel de gunst van de onbemiddelde volksklasse verwierf, maar waardoor langzamerhand winstbejag in de plaats trad van onbaatzuchtige vaderlandsliefde. Door deze en meer andere oorzaken, verzwakte het voorheen zoo degelijke volkskarakter en daarmede ook de innerlijke kracht van den staat, en de nadeelige gevolgen daarvan openbaarden zich weldra in den oorlog, die in het jaar 431 uitbarstte en onder den naam van den *Peloponnesischen oorlog* bekend is.

§ 11. *De Peloponnesische oorlog. Alcibiades. De oorlog op Sicilië. De hegemonie van Athene vernietigd.*

De trotschheid, waarmede de *Atheners* van lieverlede de met hen verbonden kleinere Grieksche staten behandelden, en de afgunst der *Spartanen*, waren de voornaamste oorzaken van eene steeds toenemende ontevredenheid, die eindelijk tot een geweldigen oorlog leidde, welke zevenentwintig jaren duurde (431—404), en waarbij het *Atheensche verbond*, dat, behalve uit *Athene*, uit de meeste Grieksche eilanden en zeesteden van den *Archipel* bestond, tegenover het *Peloponnesische verbond*, uit bijna al de staten van het schiereiland onder aanvoering van *Sparta* samengesteld, in de wapenen kwam. Het eerste had ter zee en het laatste te land de aanzienlijkste strijdmacht. Van weerszijde werd de oorlog met de grootste wreedheid en verbittering gevoerd: het Spartaansche leger rukte plunderend en vernielend het grondgebied der *Atheners* binnen, die op hunne beurt de kusten van de *Peloponnesus* met hunne vloot teisterden. Te midden van dat alles stierf Pericles aan de pest, welke te *Athene* op eene vreeselijke wijze woedde (429 v. Chr.), en eerst in het jaar 421 kwam er tusschen de twee partijen een vrede tot stand, die naar den hoofdbewerker, den naam van den *vrede van Nicias* ontving, en ten minste voor een korten tijd een einde aan de vijandelijkheden maakte.

Het duurde evenwel niet lang of de nieuwe oneenigheden en twisten onder de verschillende Grieksche staten wakkerden de tweedracht en de vijandschap weder aan. Van de vele verwikkelingen, die daardoor ontstonden, maakte een aanzienlijk jeugdig Athener, Alcibiades, gebruik om zich in de staatszaken te mengen, en zijne bovenmatige eerzucht te bevredigen. Opgevoed door zijnen oom Pericles, en gevormd door den omgang met den wijsgeer Socrates, paarde Alcibiades aan eene groote uiterlijke schoonheid en een levendigen geest, eene hooge mate van beschaafdheid. Welsprekend, vernuftig en dapper, en te gelijker tijd in het bezit van een onmetelijken rijkdom, had hij reeds op twintigjarigen leeftijd de gunst verworven van het volk, dat hij door zijne mildheid en door den luister, waarmede hij bij de openbare feesten optrad, voor zich had weten in te nemen. Door de waarlijk voortreffelijke eigenschappen, die hij bezat, had hij een tweede Pericles kunnen worden, indien zijne ontembare eerzucht, zoowel als zijne lichtzinnigheid en de moedwil, waarmede hij vaak al de wetten der welvoeglijkheid op de onbeschaamdste wijze met voeten trad, hem daarbij niet in den weg hadden gestaan.

Onder de vele oorzaken tot het hervatten der vijandelijkheden, waartoe vooral ALCIBIADES door zijne bemoeiing met de staatszaken bijdroeg, moet vooral de krijgsonderneming geteld worden, die de *Atheners* in het jaar 415 v. CHR., voornamelijk op zijne aansporing, tegen *Syrakuse* ondernamen.

Deze stad, eene Dorische volkplanting, in het jaar 735 v. CHR. op het eiland *Sicilië* aangelegd (bl. 28), was door handel en scheepvaart langzamerhand tot grooten bloei gekomen en had daardoor een overwicht gekregen op de overige Grieksche steden, welke op dat eiland gevestigd waren. Daaraan trachtten eenige der laatste zich te onttrekken, en reeds in het jaar 427 v. CHR. hadden de *Atheners* hen daarbij ondersteund. Toen zij nu bij opnieuw uitgebroken vijandelijkheden in het jaar 416 v. CHR. die hulp weder inriepen, zag ALCIBIADES daarin het middel om eene groote rol te spelen, en wist hij zijne landgenooten te overreden, dat zich daardoor eene gunstige gelegenheid aanbood om door de verovering van het geheele eiland *Sicilië* hunne macht aanzienlijk te vergrooten. Eene rijke vloot met een talrijk leger aan boord werd uitgerust, en onder de aanvoering van drie bevelhebbers, waarvan ALCIBIADES de bekwaamste was, in het begin van het jaar 415 v. CHR. derwaarts gezonden. Aanvankelijk werd de onderneming met een goeden uitslag bekroond, totdat het aan de vele vijanden van ALCIBIADES te *Athene* gelukte, hem door de beschuldiging van goddeloosheid en van het bespotten van heilige godsdienstgebruiken, ten val te brengen. Zij bewerkten, dat hij teruggeroepen werd om zich voor het gerechtshof te stellen. Daaraan voldeed hij echter niet, maar ontvluchtte naar *Sparta*, waar hij het voornemen opvatte, zich op zijne vijanden te *Athene* te wreken. Om hulp aangezocht door de *Syrakusers* zonden nu de *Spartanen* in het volgende jaar een aanzienlijk aantal troepen naar *Sicilië;* het Atheensche leger werd herhaaldelijk geslagen, en was binnen een jaar tijds gedwongen zich op genade over te geven, nadat ook hunne vloot door de schepen der *Syrakusers* en der *Corinthiërs*, welke zich bij de *Spartanen* hadden aangesloten, geheel vernield was.

Intusschen was ook in *Griekenland* zelf de oorlog weder uitgebroken (413 v. CHR.). De *Spartanen*, die zich op raad van ALCIBIADES met de *Perzen* hadden verbonden, behaalden aanzienlijke voordeelen op de *Atheners*, die door het verlies van vloot en leger op *Sicilië* in den uitersten nood geraakt waren. Te gelijker tijd werd de stad door binnenlandsche twisten over het bestuur

geteisterd. Na eenigen tijd evenwel werd het geluk hun weder gunstig: ALCIBIADES geraakte met de *Spartanen* in onmin, verwierf zich weder een aanhang in *Athene*, keerde in 411 v. CHR. derwaarts terug, en bevocht verscheidene overwinningen op den vijand. Doch die voorspoed was slechts van korten duur: de vroegere grootheid van *Athene* was verdwenen; de zeden waren verbasterd; de woelingen der partijen, die elkander het gezag betwistten, verscheurden den staat op eene jammerlijke wijze. ALCIBIADES werd ten tweeden male verbannen en begaf zich naar *Perzië*, waar hij eenige jaren later vermoord werd. De laatste slag werd den *Atheners* in het jaar 405 v. CHR. toegebracht door den bekwamen Spartaanschen veldheer LYSANDER, die hunne vloot bij de *Aigos potamos* (*Geitenrivier*) in *Klein-Azië*, die in de *Dardanellen* uitloopt, versloeg en geheel vernielde. Daarmede was hunne macht vernietigd. LYSANDER rukte naar *Athene* op, en dwong de stad, zich na een beleg van verscheidene maanden over te geven (404 v. CHR.). De muren en vestingwerken werden geslecht, de regeeringsvorm werd veranderd, en een schrikbewind ingevoerd, uit dertig *Atheners* te zamen gesteld, die *Sparta* toegedaan waren en onder den naam van de *dertig tyrannen* op eene gewelddadige wijze de burgerij mishandelden en binnen weinige maanden meer dan 1200 menschen ter dood lieten brengen.

Daarmede eindigde de Peloponnesische oorlog; de hegemonie van *Sparta* was hersteld, en ook de heerschappij ter zee ging in handen der *Spartanen* over. Onder hun streng en hardvochtig bestuur hadden zoowel de landprovinciën als de eilanden en de door hen veroverde Grieksche steden op de kust van *Klein-Azië* veel te lijden.

§ 12. *Thrasybulus. Socrates. De terugtocht der tien duizend Grieken onder Xenophon.*

De regeering der dertig tyrannen te *Athene* was van geen langen duur, daar zij zich door hunne dwingelandij een geweldigen haat op den hals haalden. Daarvan maakte THRASYBULUS, een ede en rechtschapen *Athener*, die, na in den laatsten oorlog zijn vaderland uitstekende diensten te hebben bewezen, uit de stad was gebannen, gebruik om met eenen kleinen aanhang, welke zich allengs vermeerderde, het gevreesde schrikbewind aan te vallen (403 v. CHR.). Zijne onderneming gelukte; de dertig tyrannen met hunne medestanders werden verdreven, en de staatsregeling van SOLON hersteld, waardoor het volk zijn aandeel aan de regeering terugkreeg.

Die vernietiging der dwingelandij, hoe weldadig ook, kon evenwel den staat zijn vroegeren luister niet teruggeven, omdat het *Atheensche* volk met het herstellen der aloude staatsinrichting niet tevens tot de voorvaderlijke zeden terugkeerde. Het karakter van de menigte was verbasterd en bedorven, rijkdom en weelde hadden de vroegere kracht, die tot groote daden aanspoorde, verzwakt en ontzenuwd, de verdediging van het vaderland werd aan huurtroepen opgedragen, in plaats dat, zooals vroeger, ieder burger als het gevaar dreigde, te velde trok. In den strijd der staatkundige partijen, waarbij ieder haar eigen belang zocht, was het gevoel voor recht en zedelijkheid grootendeels ten onder gegaan.

Te midden dier algemeene verdorvenheid leefde te *Athene* een der grootste zedenleeraars, welke de oudheid heeft opgeleverd, de wijze Socrates, die door zijne lessen zoowel als door zijn voorbeeld, het gevoel voor godsdienst, zedelijkheid en recht in het hart zijner medeburgers weder zocht op te wekken. Door de strengheid zijner beginselen en de onbeschroomdheid, waarmede hij overal de waarheid verkondigde en het bedrog ontmaskerde, maakte hij zich natuurlijk vele vijanden. Deze slaagden er in, het volk tegen hem op te ruien door de bewering, dat hij de jeugd door eene valsche godenleer op het dwaalspoor bracht, en haar begrippen inboezemde, die voor de volksvrijheid gevaarlijk waren. Dat had ten gevolge, dat Socrates veroordeeld werd, den giftbeker te drinken, hetgeen in *Athene* de meest gebruikelijke doodstraf was. Hij onderging dit vonnis op zeventigjarigen leeftijd met dezelfde kalmte en grootheid van ziel, die hem in zijn geheele leven nooit verlaten hadden (400 v. Chr.).

Terwijl het hierboven beschrevene te *Athene* voorviel, hadden er in *Perzië* gebeurtenissen plaats, die de aanleiding werden tot een binnenlandschen oorlog in dat rijk, welke aan den heldenmoed en de uitstekende krijgsmanshoedanigheden van de Grieksche troepen gelegenheid gaf op eene luisterrijke wijze uit te blinken.

Onder de opvolgers van Xerxes I (bl. 40) was het Perzische rijk meer en meer verzwakt, en door de dwingelandij, door twisten om de troonsopvolging en door het schandelijke bestuur der satrapen (bl. 21) geheel en al ondermijnd. Nauwelijks was in het jaar 405 v. Chr. Artaxerxes II, bijgenaamd *Mnemon* of de *Sterke van geheugen*, een achterkleinzoon van Xerxes I, aan de regeering gekomen, of zijn broeder Cyrus *de jonge*, stadhouder van *Klein-Azië*, stond tegen hem op, met het doel om hem van den troon te stooten. Met een sterk leger van huurtroepen, waarvan de eigenlijke kern uit 13000 *Grieken* bestond, die hij vooral met

behulp der *Spartanen* had aangeworven, rukte CYRUS *Perzië* binnen, en in het jaar 401 v. CHR. kwam het bij *Cunaxa*, eenige mijlen van *Babylon*, tot een gevecht, waarin wel is waar de *Perzen* overwonnen werden, maar CYRUS sneuvelde. Daardoor konden de *Grieken*, die nu in het hart van 's vijands land aan zichzelven overgelaten waren, zich niet staande houden, en hun bleef niets anders over, dan zich over te geven, of zich door den vijand heen te slaan. In weerwil dat de *Perzen*, na hen tot onderwerping opgeëischt te hebben, hunnen aanvoerder en bijna al hunne officieren bij eene onderhandeling verraderlijk hadden vermoord, besloten de *Grieken* tot het laatste, en vingen onder aanvoering van den Athener XENOPHON den beroemden tocht aan, die onder den naam van *den terugtocht der tien duizend* een onsterfelijken roem verworven heeft, en later door XENOPHON zelven in een uitstekend geschiedverhaal is beschreven. Vervolgd door het Perzische leger, aangevallen door de bewoners der landstreken, die zij doortrokken, baanden zij zich door snel vlietende rivieren, langs ongebaande wegen en over met sneeuw bedekte bergen een doortocht door *Mesopotamië*, *Medië* en *Armenië*, en bereikten, na negen maanden van onophoudelijken strijd en vermoeienis, waardoor hun aantal tot op 6000 wegsmolt, en na een afstand van ruim 450 geographische mijlen te hebben afgelegd, in het begin van het jaar 400 v. CHR. de zuidelijke kust der *Zwarte Zee*. Van daar voerde XENOPHON hen westwaarts naar *Byzantium* en naar *Thracië*, waar zij den koning korten tijd gewichtige diensten bewezen, totdat zij door de *Spartanen* werden teruggeroepen om hun leger te versterken in den oorlog, die weder tusschen *Sparta* en *Perzië* was uitgebroken.

§ 13. *De Spartaansch-Perzische oorlog. Agesilaus van Sparta. De Corinthische oorlog. De vrede van Antalcidas.*

De krijgstocht van de Grieksche hulptroepen in het leger van den jongen CYRUS behoort eigenlijk meer tot de geschiedenis van *Perzië* dan tot die van *Griekenland*, en was in zeker opzicht een op zichzelf staand feit, maar werd daardoor belangrijk, dat hij de aanleiding was tot nieuwe vijandelijkheden tusschen de *Spartanen* en *Perzen*. De laatste zochten namelijk, om zich te wreken, de Grieksche steden in *Klein-Azië*, welke van *Perzië* onafhankelijk waren, aan zich te onderwerpen; en toen deze zich tot *Sparta* om hulp wendden, brak de oorlog (400 v. CHR.) opnieuw uit. Koning AGESILAUS, een man, die door strenge zeden en oud Spartaansche deugd uitmuntte, voerde den krijg met uitstekend beleid; hij sloeg de *Perzen*

op hun eigen grondgebied herhaalde malen, en maakte zich gereed met zijn overwinnend leger in het hart van hun land door te dringen, toen de gebeurtenissen, welke in dien tusschentijd in *Griekenland* waren voorgevallen, hem noopten derwaarts terug te keeren.

Het was namelijk den *Perzen* door geheime onderhandelingen gelukt, verscheidene Grieksche staten, waaronder *Thebe*, *Athene*, *Corinthe* en *Argos* de voornaamste waren, en die zich allen door de trotschheid en den overmoed van *Sparta* gekrenkt gevoelden, tot een verbond tegen dien staat over te halen.

Om het gevaar te keeren, dat van die zijde dreigde, snelde Agesilaus naar *Europa* terug en leverde (394 v. Chr.) den verbondenen een slag bij *Coronea*, waarin hij de overwinning behaalde, die echter weinig voordeel aanbracht. De toestand van de *Spartanen* werd nog hachelijker, daar de *Atheensche* vlootvoogd Conon ten zelfden tijde bij *Cnidos*, in *Klein-Azië*, hunne geheele vloot vernietigde. Nog zeven jaren duurde de oorlog voort, die meestal in de nabijheid van de landengte van *Corinthe* werd gevoerd en daarom de *Corinthische oorlog* genoemd wordt, totdat de *Spartanen*, meer en meer in het nauw gebracht, besloten zich door sluwheid en onderhandelingen te redden. Om dat doel te bereiken, zonden zij den listigen Antalcidas naar *Perzië*, die door allerlei kunstgrepen en beloften den koning Artaxerxes tot hun belang wist over te halen. Zonder op de nationale eer en waardigheid te letten, werden de Grieksche steden in *Klein-Azië* opgeofferd en aan *Perzië* afgestaan, en zoo kwam in het jaar 387 v. Chr. de schandelijke *vrede van Antalcidas* tot stand, die opnieuw het overwicht van *Sparta* bevestigde, en waaraan de overige staten zich moesten onderwerpen, daar zij niet sterk genoeg waren om zich tegen de vereenigde macht van de *Spartanen* en *Perzen* te verzetten.

§ 14. *De Thebaansche oorlog. Epaminondas en Pelopidas. Hegemonie van Thebe. Veldslag bij Leuctra en bij Mantinea.*

Na den vrede van Antalcidas nam de heerschzucht der *Spartanen* en de willekeur, waarmede zij de overige *Grieken* behandelden, voortdurend toe, terwijl zij zelven meer en meer ontaardden van de deugden hunner voorvaderen. Het Perzische goud was als middel van omkooping in menigte naar het vroeger zoo arme en eenvoudige *Sparta* gestroomd: weelde en zucht naar levensgenot had de vroegere strengheid van zeden vervangen; het gezag der koningen bestond niet veel meer dan in naam, terwijl dat der

vijf Ephoren (bl. 31) zoodanig toegenomen was, dat zij bijna onbeperkt regeerden; het volk van de deugden der vaderen verbasterd, liet, in strijd met de wetten van LYCURGUS, de macht in den staat in handen van rijk geworden burgers, die eene nieuwe, vroeger niet gekende geld-aristocratie vormden.

Herhaaldelijk lieten de *Spartanen* hun overwicht aan de kleinere Grieksche steden gevoelen, en dwongen ze met geweld van wapenen tot hunnen wil. Zoo maakten zij in het jaar 382 v. CHR. gebruik van de verdeeldheid, welke in de stad *Thebe* in *Boeotië* tusschen de democratische en aristocratische partij heerschte, om de laatste te ondersteunen in het verjagen harer tegenstanders, maar tevens ook om de *Cadmea*, den burg der stad, tegen alle recht met Spartaansch krijgsvolk te bezetten. Die daad van willekeur werd eindelijk de aanleidende oorzaak tot hunnen val. De uitgeweken democraten smeedden eene samenzwering, kwamen in stilte in *Thebe* terug, en steunende op hunne aanhangers, vermoordden zij de leden van het aristocratisch bestuur, riepen de burgers tot de vrijheid op, en dwongen de Spartaansche bezetting het kasteel te verlaten (379 v. CHR.). Daaruit ontstond een oorlog met *Sparta*, in welken twee der grootste mannen, die *Griekenland* heeft opgeleverd, EPAMINONDAS en PELOPIDAS, aan het hoofd stonden van de *Thebanen*, een volk, dat vroeger vrij onbeduidend was, en noch de kracht van het oude *Sparta* noch de beschaving van *Athene* bezat. Desniettegenstaande wisten de beide helden door hun voorbeeld zoowel als door hun voortreffelijk beleid, hun klein vaderland zoo sterk te maken, dat het met goed gevolg den strijd tegen *Sparta* kon opnemen. In de eerste jaren van den oorlog, die de *Thebaansche oorlog* genoemd wordt, voegde zich *Athene* aan hunne zijde, doch toen het kort daarna met ijverzucht de aanwassende grootheid van *Thebe* gadesloeg, liet het zich door tusschenkomst van *Perzië* overhalen, met *Sparta* vrede te sluiten (371 v. CHR.). De *Thebanen* weigerden evenwel zich aan de eischen der *Spartanen* te onderwerpen, en toen deze hun land met een leger binnentrokken, behaalden EPAMINONDAS en PELOPIDAS bij *Leuctra* eene schitterende overwinning (371 v. CHR.), die vooral aan het groote veldheerstalent van den eerste te danken was. Nu voegden zich eene menigte kleinere Grieksche staten bij *Thebe*. EPAMINONDAS rukte aan het hoofd van eene aanzienlijke krijgsmacht het *Peloponnesische* schiereiland binnen, en drong (369 v. CHR.) tot op het grondgebied van *Sparta* door, dat sedert meer dan vijfhonderd jaren door geen vijand betreden was. De oude heldhaftige koning AGESILAUS redde evenwel zijne vaderstad door zijne

goede verdedigingsmaatregelen, en noodzaakte EPAMINONDAS het schiereiland te verlaten; doch de macht van *Thebe* was tot haar hoogsten trap geklommen, en de vroeger zoo weinig beteekenende staat had de hegemonie in *Griekenland* verworven. In de volgende jaren deden de *Thebanen* herhaalde invallen in den *Peloponnesus*, waar EPAMINONDAS in 362 v. CHR. voor de vierde maal binnenrukte. Voor het laatst bracht de tachtigjarige AGESILAUS alle strijdkrachten bijeen, en op den 4den Juli van dat jaar werd de slag bij *Mantinea* geleverd. De *Thebanen* behaalden eene volkomen overwinning, die evenwel te duur was gekocht, daar hun groote veldheer in de laatste oogenblikken van het gevecht door eene werpspies in de borst doodelijk gekwetst werd. De geneesheeren verklaarden, dat hij sterven moest zoodra het ijzer uit de wond getrokken werd, waarop hij met groote kalmte naar den uitslag van den strijd vroeg, en toen hij vernam dat de *Thebanen* overwinnaars waren gebleven, liet hij de spies uittrekken en gaf den geest. Zijn vriend PELOPIDAS was twee jaren te voren den heldendood gestorven in een strijd tegen den onmenschelijken koning van *Thessalië*, wiens onderdanen de hulp van *Thebe* tegen zijne dwingelandij hadden ingeroepen.

Met het verlies dier beide groote mannen ging ook de grootheid van *Thebe* te niet. De uitputting deed aan beide zijden een algemeen verlangen naar den vrede ontstaan, die dan ook onder bemiddeling van Perzische gezanten, eenige maanden na den slag bij *Mantinea* tot stand kwam (361 v. CHR.).

§ 15. *Philippus van Macedonië. De Phocensische oorlog. Slag bij Chaeronea.*

Het koninkrijk *Macedonië*, ten noorden van *Thessalië* aan de Golf van *Salonica* gelegen, was geen Grieksch land, maar de bewoners, gedeeltelijk van oud-Griekschen, gedeeltelijk van Illyrischen oorsprong, waren sedert verscheidene eeuwen met de *Grieken* in betrekking, en verkregen daardoor een zekeren graad van beschaving, die hen van de omliggende barbaarsche volken onderscheidde. Hunne koningen noemden zich afstammelingen van HERCULES, en namen als zoodanig voor hun persoon deel aan de Olympische spelen, die alleen toegankelijk waren voor hen, die hunne Grieksche afkomst bewijzen konden. In de Perzische oorlogen waren de *Macedoniërs* aanvankelijk gedwongen geweest tegen de *Grieken* te strijden, maar na den slag van *Plataea* (bl. 42) hadden zij de zijde der *Perzen* verlaten, en toen later de hier-

boven vermelde binnenlandsche oorlogen *Griekenland* verscheurden en verzwakten, maakten de Macedonische koningen daarvan gebruik om zich meer en meer in de Grieksche zaken te mengen en hunnen invloed te vergrooten.

De Thebaansche oorlog, die geheel *Griekenland* in een toestand van afmatting en krachteloosheid had gebracht, was nauwelijks geëindigd, toen de Macedonische troon beklommen werd door een der merkwaardigste vorsten der oudheid, PHILIPPUS II, die op het oogenblik, dat zijn rijk, ten gevolge van veeljarige twisten over de troonsopvolging, in een toestand van volslagen verwarring verkeerde en bijna op den rand des verderfs was gebracht, met eene krachtige hand de regeering aanvaardde. Schrander in het staatsbeleid, ervaren in den krijg, een vriend van de Helleensche beschaving, grootmoedig en ridderlijk van aard, doch listig en geslepen, zelfs tot oneerlijkheid toe, wanneer het er op aankwam eenig voordeel op zijne vijanden te behalen, was hij juist de man om het plan door te zetten, dat reeds vroeger door een zijner voorgangers was opgevat, namelijk het overwicht te verkrijgen in het meer en meer van zijne vroegere heldendeugd ontaarde *Griekenland*.

Met groote sluwheid wist hij zich door omkooping en door de ijdelheid te streelen van de mannen, die aan het hoofd der regeering stonden, eene sterke partij in *Athene* te verwerven, en terwijl hij zijne macht naar de zijde van *Thracië* en *Thessalië* voortdurend uitbreidde, zocht hij steeds naar eene gelegenheid, om zich meer onmiddellijk in de Grieksche zaken te mengen. Die gelegenheid werd hem eindelijk aangeboden in den *Phocensischen*, of zoogenaamden *Heiligen oorlog*, die in 357 v. CHR. uitbrak, en tien jaren duurde. De aanleiding daartoe was gelegen in de omstandigheid, dat de *Thebanen* de bewoners van de landstreek *Phocis* voor de rechtbank van het *Amphictyonenverbond* beschuldigden, dat zij eenige landerijen, die tot den tempel van *Apollo* te *Delphi* behoorden, in bezit genomen en bebouwd hadden. Tot eene zware geldboete veroordeeld, weigerden de *Phocensers* zich aan het vonnis te onderwerpen; zij vatten de wapenen op, maakten zich meester van den Delphischen tempel en van de onmetelijke schatten, die daar bewaard werden, en hielden zich jaren lang in hun weinig toegankelijk bergland staande. In dien strijd, waaraan ook *Athene*, *Sparta* en andere kleinere staten deelnamen, riepen de *Thebanen* de hulp in van PHILIPPUS van *Macedonië*, die zich beijverde daaraan gehoor te geven. Na een heldhaftigen tegenstand werden de *Phocensers* gedwongen zich te onderwerpen; hun land werd

verwoest en zij werden uit het *verbond der Amphictyonen* gesloten, terwijl PHILIPPUS, die zich den schijn had gegeven, dat hij voor de eer der godheid streed, daarin opgenomen, en door de *Grieken*, als beschermer van het heilige orakel van *Delphi*, tot scheidsrechter in hunne binnenlandsche twisten verkozen werd (346 v. CHR.).

Door omkooping en geweld van wapenen verwierf PHILIPPUS zich nu in de eerstvolgende jaren voortdurend meer invloed en gezag, en naderde hij meer en meer het doel, dat hij wilde bereiken, namelijk het verkrijgen van de opperheerschappij in *Griekenland;* om dan aan het hoofd van een machtig leger naar *Azië* over te steken en het verzwakte Perzische rijk te veroveren. Te laat zagen de *Atheners* het gevaar in, dat hunne onafhankelijkheid bedreigde; wel deed de welsprekende taal van den vrijheidlievenden DEMOSTHENES, den grootsten redenaar der oudheid, die hen onophoudelijk tegen de geheime oogmerken van den Macedonischen koning gewaarschuwd had, hen een oogenblik uit hunne zorgeloosheid ontwaken, zoodat zij zich (338 v. CHR.) met de *Thebanen* verbonden om PHILIPPUS, die zich wederrechtelijk van eene Grieksche stad had meester gemaakt, te beoorlogen; maar zij waren tegen den machtigen vijand niet meer opgewassen. Nog in datzelfde jaar kwam het bij *Chaeronea* tot een bloedigen slag, waarin de *Macedoniërs* de overwinning behaalden en de Grieksche onafhankelijkheid vernietigd werd.

PHILIPPUS was nu den eindpaal zijner wenschen nabij; in 337 v. CHR. riep hij eene vergadering van Grieksche afgevaardigden te *Corinthe* bijeen, om een algemeen verbond onder het opperbestuur van *Macedonië* te sluiten, en voorbereidselen tot den tocht naar *Perzië* te maken. Hier werd hij tot opperbevelhebber benoemd, en reeds in het volgende jaar was de hoofdzaak geregeld en zelfs eene afdeeling troepen naar *Klein-Azië* vooruitgezonden, toen PHILIPPUS eensklaps op de bruiloft zijner dochter, die hij aan den koning van *Epirus* uithuwelijkte, door een der bevelhebbers zijner lijfwacht, uit wraak over eene hem aangedane verongelijking, werd doodgestoken (336 v. CHR.).

§ 16. *Alexander de Groote. Zijn tocht naar Azië. Veldslagen bij den Granicus, bij Issus en bij Arbela. Dood van Alexander.*

PHILIPPUS werd opgevolgd door zijn eenentwintigjarigen zoon ALEXANDER, die den bijnaam van *de Groote* verworven heeft, en

terstond door de *Grieken* als opperbevelhebber erkend werd in den voorgenomen oorlog tegen *Perzië*.

In het jaar 334 v. Chr. begon hij den wereldberoemden krijgstocht, die het Perzische rijk vernietigde en den roem der Grieksche wapenen tot in het verre *Indië* verbreidde. Na den *Hellespont* te zijn overgetrokken, overwon hij het veel sterkere leger, waarmede de Perzische koning Darius Codomannus hem bij het riviertje de *Granicus*, dat in de Zee van *Marmora* valt, afwachtte, en rukte van daar zuidwaarts langs de kustlanden van *Klein-Azië*, waar de Grieksche volkplantingen hem op eene enkele uitzondering na met open armen ontvingen, zoodat de tegenstand der *Perzen* gemakkelijk overwonnen werd.

Nadat hij ook het binnenland van *Klein-Azië* had onderworpen, voerde hij zijn overwinnend leger zuidwaarts naar *Syrië*. Intusschen had Darius een ontzaglijk groot aantal troepen bijeengebracht, met het voornemen, hem het binnendringen in dat land te beletten. Bij *Issus*, eene kleine stad aan de noordelijke grenzen van *Syrië*, kwam het tot een moorddadigen slag, in welken de *Perzen* eene volkomen nederlaag leden (333 v. Chr.). De verovering van *Syrië* en *Egypte* was daarvan het gevolg. *Phoenicië* en *Palestina* onderwierpen zich vrijwillig, met uitzondering van de stad *Tyrus* in eerstgenoemd rijk, die zich zeven maanden verdedigde (bl. 15), en van de stad *Gaza* in *Palestina*, die eerst na een beleg van twee maanden kon vermeesterd worden. Beide steden werden verwoest en de inwoners tot slaven gemaakt. Nadat Alexander in die verschillende landen een nieuw bestuur had ingevoerd, en in *Egypte* de grondslagen had gelegd van eene nieuwe stad, die naar hem *Alexandrië* werd genoemd, ving hij zijnen tocht naar het eigenlijke *Perzië* aan. Over den *Euphraat* rukte hij naar den *Tiger*, en daar kwam het, niet verre van de bouwvallen van *Ninive*, bij het stadje *Arbela* tot een derden veldslag, waarin de Macedonische held eene nieuwe zegepraal over de twintigmaal sterkere vijandelijke macht behaalde (331 v. Chr.). Het was nu gebleken, dat het geheel vervallen Perzische rijk, hetwelk in den laatsten tijd door schandelijke dwingelanden bestuurd en door gewetenlooze satrapen uitgeplunderd was geworden, te zwak was om zich tegen den grooten Griekschen veldheer en zijn voortreffelijk samengesteld leger te verzetten. Darius Codomannus, hoewel door zijne rechtvaardigheid en zijn edel karakter gunstig van zijne voorgangers onderscheiden, was bij de algemeene verdorvenheid niet in staat den val van zijn rijk te verhoeden. Hij nam de vlucht en werd eenige maanden later door een zijner stadhouders,

Bessus, verraderlijk vermoord. Alexander, die kort daarna den moordenaar in handen kreeg, liet hem op eene vreeselijke wijze ter dood brengen, en het lijk van Darius met koninklijke pracht bij zijne voorvaderen te *Persepolis* begraven (330 v. Chr.).

Na den slag bij *Arbela* vielen *Babylon* en de overige hoofdsteden van *Perzië* in handen van den overwinnaar, die nu van hier zijn tocht verder oostwaarts voortzette en in de eerstvolgende jaren zijne overwinningen tot over den *Indus* uitbreidde. Overal waar Alexander met zijn leger doortrok, gaf hij blijken van zijne uitstekende gaven als staatsman zoowel als van zijn veldheerstalent. De overwonnen volken zocht hij op te heffen en door een geregeld bestuur tot verdere beschaving voor te bereiden, in plaats van, zooals vele veroveraars vóór hem gedaan hadden, hen tot slaven te maken, en te onderdrukken. Door het aanleggen van steden en van wegen, die het handelsverkeer moesten bevorderen, door het invoeren van Grieksche begrippen, terwijl hij toch zooveel mogelijk de nationaliteit der overwonnenen ongeschonden liet, trachtte hij zijn groot plan, het stichten van een wereldrijk op de puinhoopen van de vroeger zoo bloeiende Aziatische monarchieën en het herstellen der voormalige grootheid van die landen mogelijk te maken.

Aan gene zijde van den *Indus* vond hij hevigen tegenstand bij den dapperen Indischen Koning Porus, die hem met een talrijk leger, dat niet evenals het Perzische verzwakt en ontzenuwd was, het binnendringen in zijn land zocht te beletten. Maar de Europeesche krijgskunst zegevierde ook hier, hoewel de talrijke strijdolifanten, die de *Indiërs* in den slag voerden, voor de *Macedoniërs* eene even gevaarlijke als vreeselijke verschijning waren. Porus werd volkomen geslagen, gevangengenomen (326 v. Chr.), en moest zijn rijk, dat Alexander hem met zijne gewone verstandige welwillendheid teruggaf, onder de Macedonische opperheerschappij stellen.

Hier evenwel had Alexander den eindpaal van zijnen tocht bereikt. Onder steeds luider wordend morren, eischten zijne soldaten naar hun vaderland teruggevoerd te worden, en hij zag zich genoodzaakt zijn wijd uitgestrekt plan, om ook de landen van den *Ganges* bij zijn wereldrijk te voegen, op te geven.

Hoezeer met weerzin, keerde hij terug (325 v. Chr.) en bereikte *Babylon* na een ontzettend vermoeienden tocht langs de woeste kust van de *Indische Zee* en van de Golf van *Perzië*, die hem drie vierde van zijn leger kostte. Daar bereidde hij zich tot nieuwe ondernemingen voor, en richtte intusschen zijne hofhouding met den schitterendsten luister in; omringd van vleiers, die hem als een

halfgod vereerden, en van metgezellen, die de groote rijkdommen, welke zij verworven hadden, in feesten en gastmalen verkwistten, begon ook zijne groote ziel te wankelen op de duizelingwekkende hoogte, waarop het geluk hem gevoerd had. Menige daad van hem getuigt dat zijn edel gemoed, verblind door buitengewonen voorspoed, eene wijziging begon te ondergaan, en wellicht zou de toekomst den roem van zijne vroegere jaren hebben verduisterd, indien hij niet in het jaar 323 v. Chr. na eene kortstondige ziekte, op drieëndertigjarigen leeftijd te *Babylon* was overleden. Zijn lijk werd in het volgende jaar met groote pracht naar *Egypte* gevoerd en in *Alexandrië* begraven.

§ 17. *Uiteenscheuring van het rijk van Alexander. Nieuwe daaruit ontstane staten.*

Op den dood van Alexander *den Groote* volgt een tijdvak van onbeschrijfelijke verwarring en onophoudelijke oorlogen. De groote koning had geen opvolger over zijn uitgebreid rijk benoemd, zoodat zijne veldheeren en stadhouders van de meer of min aanzienlijke macht, die zij in handen hadden, gebruik konden maken om een gedeelte van de heerschappij aan zich te trekken. Drie maanden na zijn dood, beviel zijne gemalin Roxane van een zoon, die den naam van Alexander Aegus ontving, terwijl er nog een halfbroeder van Alexander *den Groote* leefde, Philippus Arrhidaeus genaamd, die evenwel nagenoeg geheel onnoozel was, en bovendien, daar zijne moeder niet van vorstelijken bloede was geweest, geen recht had op den troon.

In den beginne verklaarde Perdiccas, een veldheer van Alexander, aan wien deze op zijn sterfbed zijn zegelring had gegeven, dat hij als rijksbestuurder de regeering voor den half wezenloozen broeder en den jonggeboren zoon van Alexander zou voeren, doch hij moest zijn gezag weldra met de wapenen tegen de andere legerhoofden verdedigen.

Een hunner, Ptolemaeus, handhaafde zich in het bezit van *Egypte*, waar hij stadhouder was, en werd de stamvader van een nieuw koningsgeslacht in dat rijk. Perdiccas, die hem tot onderwerping wilde dwingen, rukte met een leger naar *Egypte*, maar werd in een oproer door zijne eigene soldaten vermoord (321 v. Chr.).

Intusschen was het bewind in *Macedonië* en *Griekenland* nog steeds opgedragen aan Antipater, een bekwaam veldheer en staatsman, die door Alexander *den Groote*, bij het aanvaarden

van zijn tocht naar *Azië*, in *Europa* was achtergelaten. Gedurende eene reeks van jaren had hij daar de rijkszaken met groot beleid bestuurd, en onder anderen, in den tijd dat ALEXANDER het eigenlijke Perzische rijk veroverde, een gevaarlijken opstand der *Spartanen* onderdrukt, die zich onder hunnen lafhartigen koning AGIS II aan de Macedonische heerschappij hadden zoeken te onttrekken (330 v. CHR.). ANTIPATER werd na den dood van PERDICCAS rijksbestuurder, doch kon zich alleen in *Europa*, waar hij zijn verblijf hield, handhaven, terwijl de veldheer ANTIGONUS weldra de macht over een groot gedeelte van het rijk in *Azië* in handen kreeg; en SELEUCUS, die stadhouder van *Babylon* was, eveneens zijn gezag en zijn grondgebied meer en meer ten koste zijner tegenstanders wist uit te breiden.

Langdurige oorlogen, zoowel tusschen deze hoofdpersonen als tusschen eene menigte andere bevelhebbers, waren het gevolg van den verwarden toestand, waarin het rijk geraakt was, dat eigenlijk geen rechtmatigen heer had, vooral toen zoowel de broeder als de zoon van ALEXANDER in den loop dier onrustige tijden beide vermoord waren geworden. De mededeeling van al de bijzonderheden, welke die oorlogen kenmerkten, zou te uitvoerig worden; alleen moet als hoofdzaak hier worden vermeld, dat het lot van *Azië* in het jaar 301 v. CHR. beslist werd in den veldslag bij *Ipsus* in *Phrygië*, waar ANTIGONUS, die naar de opperheerschappij stond, verslagen werd en sneuvelde, terwijl na vele verdeelingen en elkander verdringende heerschappijen, ten laatste uit de wereld-monarchie van ALEXANDER *den Groote* de volgende staten ontstonden:

1. *Macedonië* en *Griekenland*, waar de kleinzoon van ANTIGONUS, die den naam van ANTIGONUS GONATAS voerde, in het jaar 276 v. CHR. als koning van *Macedonië* aan de regeering kwam.

2. Het *rijk der Seleuciden*, welks ontstaan gerekend wordt van den tijd toen SELEUCUS zich van *Babylonië* en de oostelijk gelegene provinciën meester maakte (312 v. CHR.). Hij en zijne opvolgers, de *Seleuciden*, stichtten na langen voorspoedigen krijg een rijk, dat zich van den *Hellespont* en de *Middellandsche Zee* tot aan den *Indus* uitstrekte, maar waarvan *Syrië* en *Mesopotamië* het hoofdland vormden.

3. *Egypte*, onder PTOLEMAEUS en zijne opvolgers.

4. Eenige kleinere staten in *Klein-Azië*, als *Pergamus* aan den oever der *Aegaeïsche Zee*, *Bithynië* en *Pontus* aan de *Zwarte Zee*, *Cappadocië* en *Galatië*, meer landwaarts in gelegen, enz.

§ 18. *Macedonië en Griekenland, tot aan hunne inlijving in het Romeinsche rijk.*

Antigonus Gonatas had in het begin van zijne zesendertigjarige regeering (276—240 v. Chr.), oorlog te voeren met Pyrrhus, koning van *Epirus*, een ten westen van het eigenlijk *Macedonië* gelegen rijk, dat eerst sedert ongeveer eene eeuw meer beschaafd en in macht en aanzien toegenomen was. Pyrrhus was, toen hij de vijandelijkheden hervatte tegen *Macedonië*, dat vroeger meermalen door *Epirus* beoorloogd was, juist teruggekomen van een krijgstocht in *Beneden-Italië*, waar hij de Grieksche volkplanting *Tarentum*, doch met nadeeligen uitslag, tegen de *Romeinen* had ondersteund. Zijn aanval op *Macedonië*, hoewel in den beginne met geluk bekroond, had echter geene gevolgen; hij zelf sneuvelde kort daarna (272 v. Chr.).

Antigonus was, in weerwil van de overmacht van *Macedonië* en van den dwang, dien het op de andere Grieksche Staten uitoefende, niet tot eene volkomen heerschappij over *Griekenland* geraakt; in iederen staat was nog eene eigene regeering blijven bestaan, en de oude zucht van het Grieksche volk naar vrijheid en zelfstandigheid ontwaakte zelfs toen nog eenmaal, te midden van de algemeene verbastering en de vernietiging der voorvaderlijke zeden. Een onderling verbond van verscheidene staten, dat het *Achaïsche verbond* genoemd wordt, nam omstreeks 250 jaar vóór Chr. langzamerhand aan uitbreiding toe, en had ten doel door gemeenschappelijke samenwerking de oude nationaliteit weder op te wekken. Tevergeefs verzetten Antigonus en zijne opvolgers zich daartegen; omtrent 239 jaar v. Chr. omvatte dit bondgenootschap verscheidene staten ten noorden van de landengte van *Corinthe* en bijna den geheelen *Peloponnesus* behalve *Sparta*.

De ijverzucht van dezen laatsten staat, die de toenemende macht van het *Achaïsche* verbond op het schiereiland met leede oogen aanzag, en de onverstandige wijze, waarop dat verbond bestuurd werd, bezorgden evenwel na weinige jaren aan de *Macedoniërs* al hun vorig overwicht terug. In *Sparta* namelijk, waar evenals in *Athene* en in het overige *Griekenland* de zedelijke waarde en daarmede ook de kracht van het volk diep gezonken was, gelukte het den vrijheidlievenden en krachtvollen koning Cleomenes, die in het jaar 236 v. Chr. aan het bewind kwam, voor een korten tijd den oud Spartaanschen geest bij het volk op te wekken, en en minste gedeeltelijk de instellingen van Lycurgus, die geheel

in verval waren geraakt, weder in het leven te roepen. In een strijd tegen het *Achaïsche* verbond, die in het jaar 229 v. Chr. was uitgebroken en zeven jaren duurde, gaf hij bovendien blijken van uitstekende veldheerstalenten en dwong den vijand tot het aanknoopen van onderhandelingen (225 v. Chr.). Wanneer men toen aan de eischen van den waarlijk grooten Cleomenes had gehoor gegeven, wanneer *Sparta* tot het verbond was toegetreden, en men Cleomenes, den grootsten staatsman en veldheer, dien *Griekenland* toen bezat, tot opperbevelhebber had benoemd, dan ware wellicht de zelfstandigheid van de *Grieken* nog te redden geweest. Maar in plaats daarvan namen de verbondenen het noodlottige besluit, de hulp van den Macedonischen koning in te roepen (225 v. Chr.). Deze gaf hieraan op voor hem zeer voordeelige voorwaarden gehoor, vereenigde zijn leger met dat der verbondenen, en bracht met bijna dubbele overmacht den *Spartanen* bij *Sellasia*, eenige mijlen ten N. van de stad *Sparta*, eene volkomen nederlaag toe (222 v. Chr.). Cleomenes week naar *Egypte*, waar hij het volgende jaar vermoord werd.

Nu werd *Macedonië* in werkelijkheid het hoofd van *Griekenland; Sparta* werd genoodzaakt zich bij het *Achaïsche* verbond te voegen, waarover *Macedonië* het opperbestuur aanvaardde, en toen in het volgende jaar een vernielende binnenlandsche oorlog uitbrak tusschen het *Achaïsche* verbond en het *Aetolische*, dat zich eveneens reeds vroeger uit eenige kleinere staten in het westen van *Midden-Griekenland* gevormd had, werden in dien zesjarigen oorlog (221—215 v. Chr.) de laatste krachten van het eenmaal zoo machtige volk geheel vernield. Te midden van den telkens door de verbitterdste partijwoede opnieuw aangevangen strijd, ging het laatste overblijfsel der vrijheid geheel en al te niet, toen de *Romeinen* zich als bemiddelaars opwierpen, en eindelijk, omtrent anderhalve eeuw vóór Christus, zooals later verhaald zal worden, *Griekenland* als eene provincie in hun wereldrijk inlijfden.

§ 19. *Het rijk der Seleuciden, Egypte en Judaea, tot aan hunne inlijving in het Romeinsche rijk.*

Het rijk der *Seleuciden* (bl. 58) behield niet lang de groote uitgebreidheid, die het gedurende de regeering van zijn stichter, den bekwamen Seleucus, had. Zijne opvolgers waren bijna zonder uitzondering nietswaardige en verachtelijke vorsten, wier regeering eene aaneenschakeling van gruwelen was. Ten gevolge van hun slecht bestuur, scheurden zich achtereenvolgens onderscheidene ge-

deelten van het groote rijk af, waardoor nieuwe staten ontstonden, als in het oosten het *Bactrische* en het *Parthische* rijk, en in het westen de hierboven (bl. 58) reeds genoemde staten in *Klein-Azië*. Het aldus verkleinde *rijk der Seleuciden* komt later meestal onder den naam van *Syrië* voor. Eerst in het jaar 223 v. Chr. werd de troon bestegen door Antiochus *den Groote*, een vorst, die zich in alle opzichten van zijne voorgangers onderscheidde, en door zijn krachtvol bestuur het vervallen rijk opbeurde en het bijna zijne vroegere uitgebreidheid teruggaf. Hij kon zich evenwel niet staande houden tegen de *Romeinen*, die hunne heerschappij toen in *Azië* begonnen uit te breiden. Bij *Magnesia*, niet verre van *Sardes*, werd hij volkomen geslagen (190 v. Chr.) en stierf drie jaren daarna. Van dien tijd af nam de macht der *Romeinen* voortdurend toe, totdat *Syrië* eindelijk, omtrent eene halve eeuw vóór Christus, tot een hunner provinciën gemaakt werd.

Egypte, dat door Ptolemaeus tot een afzonderlijk koninkrijk was gemaakt, nam gedurende zijne regeering en die van zijne beide opvolgers, Ptolemaeus II (283—247 v. Chr.) en Ptolemaeus III (247—222 v. Chr.) op eene merkwaardige wijze in bloei toe. Nieuwe handelswegen werden aangelegd, het oude kanaal van Necho, dat drie eeuwen vroeger gegraven was, om de *Middellandsche* met de *Roode Zee* te verbinden (bl. 11), werd weder bevaarbaar gemaakt, en de Grieksche denkbeelden overal verspreid, terwijl de wetenschappen, vooral de wiskunde, de natuurkunde en de sterrenkunde, tot een hoogen trap van luister stegen, en *Alexandrië* de zetel van de toenmalige beschaving werd.

Na Ptolemaeus III volgden evenwel eene menigte slechte vorsten, en begon de inmenging der *Romeinen* in de aangelegenheden van het Egyptische rijk, waarvan de gevolgen later zullen vermeld worden.

Onder de veroveringen, waardoor de Ptolemaeën hun gebied uitbreidden, behoorde ook die van *Judaea*, dat vroeger onder Perzische heerschappij had gestaan (bl. 18), en door Alexander *den Groote* bij zijn wereldrijk was ingelijfd.

De Joden, die sedert lang geene onafhankelijkheid meer kenden, werden nu wel aan *Egypte* schatplichtig, maar behielden hunne eigene instellingen en de vrijheid om hun godsdienst uit te oefenen. Dat veranderde evenwel nadat zij door Antiochus *den Groote*, die met *Egypte* in oorlog was, aangetast en aan *Syrië* onderworpen werden (198 v. Chr.). Aanvankelijk droegen zij de onder-

† door Scipio Asiaticus

drukking en de geldafpersingen, waaraan zij blootgesteld werden, met groote lijdzaamheid, maar toen ANTIOCHUS *Epiphanes* (de doorluchte), de zoon en opvolger van ANTIOCHUS *den Groote*, hun voorvaderlijken godsdienst met geweld en onder de gruwelijkste vervolgingen door het heidendom wilde vervangen, stonden de Joden op onder aanvoering van den priester MATTATHIAS en van zijne vijf heldhaftige zonen, de *Maccabeërs* genaamd (167 v. CHR.). De oudste, JUDAS MACCABAEUS, voerde den strijd met zooveel voorspoed, dat hij de *Syriërs* tot den vrede en tot het herstel van den Mozaïschen godsdienst noodzaakte. Na zijn dood maakte zijn broeder SIMON zijn vaderland geheel onafhankelijk, zoodat zelfs diens kleinzoon ARISTOBULUS den titel van koning aannam (107 v. CHR.). Maar na hem verdween de kortstondig opgewekte kracht der Joodsche natie weder even snel als zij door den heldenstrijd der *Maccabeërs* in het leven geroepen was. Binnenlandsche oneenigheid, slecht bestuur van de vorsten, verbittering tusschen de verschillende godsdienstpartijen, voornamelijk tusschen de sekten der *Phariseën* en *Sadduceën*, ondermijnden het rijk, totdat in het jaar 30 v. CHR. de laatste afstammeling der *Maccabeërs* door HERODES vermoord werd, en deze zich, met behulp van de *Romeinen*, op den troon plaatste. Onder zijne regeering (30 v. CHR. tot 6 na CHR.) werd JEZUS CHRISTUS te *Bethlehem* geboren.

DERDE AFDEELING.

De Geschiedenis der Romeinen.

§ 1. *Vroegere bewoners van Italië. Stichting van Rome. Inrichting van het bestuur.*

In *Italie* woonden sedert overoude tijden verscheidene volken, wier oorsprong niet met zekerheid is na te gaan, doch die waarschijnlijk deels uit het noorden, over de *Alpen*, deels uit het oosten, over zee, in het schiereiland gekomen zijn en het langzamerhand hebben bevolkt. Ten tijde van de stichting der stad *Rome*, die de oorsprong werd van het later zoo machtige Romeinsche rijk (753 v. CHR.), waren voornamelijk drie dier volken merkwaardig: de *Etruscers*, de *Samnieten* en de *Latijnen*.

De *Etruscers* bewoonden de noordelijke helft van het schiereiland, ongeveer van den voet der *Alpen* tot aan den *Tiber*. Van hunne geschiedenis is nagenoeg niets bekend; maar uit de thans nog bestaande overblijfselen van door hen gestichte bouwwerken en van

kunstvoorwerpen, als zeer schoon bewerkte vazen enz. kan men met recht besluiten, dat zij reeds tot een hoogen graad van beschaving moesten geklommen zijn.

De *Samnieten*, uit eene menigte volksstammen bestaande, waaronder de *Sabijnen* de merkwaardigste waren, woonden van de Etruscische grenzen tot aan het zuidelijk uiteinde van *Italië*, welks kustlanden met eene menigte Grieksche koloniën (bl. 27) bedekt waren, en dat daarom ook wel den naam van *Groot-Griekenland* droeg. De *Samnieten* waren een eenvoudig en krachtig bergvolk, dat uitmuntte in landbouw en veeteelt.

De *Latijnen* bezetten ten zuiden van den *Tiber* eene streek gronds, *Latium* geheeten, die zeer bevolkt en evenals het overige *Italië* uitstekend bebouwd was. Onder de vele welvarende steden, welke het bevatte, was de voornaamste *Alba Longa*, dat volgens eene zeer onwaarschijnlijke overlevering gesticht zou zijn door den zoon van Aeneas, die met zijnen vader uit het brandende *Troje* ontvlucht, hier was aangeland (bl. 26).

De stichting van *Rome* wordt door hetzelfde fabelachtige volksverhaal op de volgende wijze met de geschiedenis van *Alba* in verband gebracht.

Numitor, koning van *Alba*, werd in het begin van de achtste eeuw vóór Christus van den troon gestooten door zijn broeder Amulius, die Numitors eenigen zoon om het leven bracht en zijne dochter Rhea Silvia deed opnemen onder de priesteressen van de godin Vesta, die ongehuwd moesten blijven, waardoor hij dus het bezit van den troon voor zich en zijne nakomelingen meende gewaarborgd te hebben. Eenigen tijd daarna evenwel bracht Rhea Silvia tweelingen ter wereld, van welke, volgens het verhaal, de god des oorlogs, Mars, de vader was, en die de namen Romulus en Remus ontvingen. Deze beide kinderen werden door Amulius, die de moeder deed verdrinken, in een bak of wieg in den *Tiber* geworpen, en dreven daarmede aan den oever, waar zij door eene wolvin werden opgenomen en gezoogd. Faustulus, de opperherder van Amulius, vond ze in het hol van de wolvin, bracht ze naar huis en voedde ze op. Later, toen zij volwassen waren, geraakte Remus met de herders van Numitor in twist, werd gevangengenomen en voor dezen gebracht, die zijne afkomst ontdekte en hem en zijn broeder Romulus voor zijne kleinzonen erkende. De beide jongelingen besloten nu hunnen grootvader in zijn rijk te herstellen; zij vormden zich een aanhang, waarmede zij hunnen oudoom Amulius van den onwettig verkregen troon stieten, brachten hem ter dood, en gaven aan Numitor de regeering terug.

Uit dankbaarheid daarvoor schonk deze hun een stuk lands bij de plaats, waar zij aan den linkeroever van den *Tiber* waren komen aandrijven, en daar legden zij de grondslagen van eene stad, die naar ROMULUS den naam *Rome* ontving (753 v. CHR.).

Reeds zeer spoedig ontstond er tusschen hen beiden tweedracht. REMUS, die spottende over de smalle gracht heensprong, welke zijn broeder om de stad had doen trekken, werd in den twist die daaruit ontstond, door ROMULUS gedood. Deze aanvaardde nu als koning de regeering, en ten einde zijne nieuwe stad te bevolken, verklaarde hij haar tot een zoogenaamd *asylum*, waar alle vluchtelingen uit naburige landen eene veilige schuilplaats konden vinden. Daardoor stroomden weldra eene menigte mannen, voornamelijk *Latijnen* en *Etruscers* naar *Rome*, doch vermits de vrouwen ontbraken, en de omliggende volken aan dit grootendeels uit boosdoeners bestaande samenraapsel hunne dochters weigerden, besloot ROMULUS daarin door list en geweld te voorzien. Hij kondigde een groot godsdienstig feest aan, waartoe hij de inwoners uit de naburige steden deed noodigen, en toen deze in grooten getale verschenen waren, gaf ROMULUS te midden van het feest een afgesproken teeken, waarop de zijnen gewapend op hunne gasten aanvielen en hunne dochters met geweld naar huis voerden. Die ruwe schaking, welke, omdat de meeste vrouwen tot de *Sabijnen* behoorden, onder den naam van de *Sabijnsche maagdenroof* bekend is, gaf aanleiding tot den eersten oorlog, dien de *Romeinen* voerden.

Onder aanvoering van hunnen koning TITUS TATIUS rukten de *Sabijnen* op *Rome* aan, en weldra kwam het tot een gevecht, dat evenwel onverwacht afgebroken werd toen de Sabijnsche vrouwen zich smeekend tusschen hare echtgenooten, vaders en broeders wierpen. Er kwam nu eene overeenkomst tot stand, volgens welke de beide volken zich zouden vereenigen en door beide koningen gezamenlijk geregeerd worden, terwijl na hunnen dood beurtelings een *Romein* of een *Sabijn* aan het hoofd zou worden gesteld. TITUS TATIUS stierf korten tijd na deze samensmelting der beide natiën.

De inrichting van den Romeinschen staat, zooals zij in den beginne is vastgesteld en met eenige wijzigingen verscheidene eeuwen heeft voortgeduurd, was hoofdzakelijk de volgende:

De hoofdmacht van de regeering was in handen van een Senaat, welke oorspronkelijk honderd, na de vereeniging met de *Sabijnen* tweehonderd, en in later tijd driehonderd leden (*senatoren*) telde, die door ROMULUS aangesteld werden en den Romeinschen adel

vormden. Zij droegen den naam van *patres*, of vaders, en hunne nakomelingen, die de klasse der aanzienlijken bleven uitmaken, waaruit de leden van den senaat gekozen werden, verkregen daarvan den naam van *patriciërs*. Deze hadden het recht en de verplichting de wapenen te voeren.

In den beginne leefde het overige volk in eene soort van lijfeigenschap of halve vrijheid, in zooverre dat iedere patricische familie een zeker aantal onderhoorigen telde, die *clienten* genoemd werden, en tegenover hunne beschermheeren zekere verplichtingen vervullen moesten, maar daarentegen ook recht op bescherming hadden en door de wet tegen mishandeling waren gevrijwaard. Al zeer spoedig echter vormden zich, behalve deze patriciërs en clienten of half vrijen, een zeer talrijke middelstand, uit vrije burgers bestaande, *plebejers* genoemd, die wel is waar geene staatkundige rechten hadden, en aan wie het huwelijk met de leden der patricische familiën verboden was, maar die toch onafhankelijk waren en een eigen vermogen konden bezitten. Buitendien waren er eigenlijk gezegde slaven, die in de volle beteekenis des woords het eigendom van hunnen meester waren.

Eindelijk werd er in het vervolg van tijd een zoogenaamde *ridderstand* opgericht, oorspronkelijk uit 300 en later uit meer dan 3000 ridders bestaande, die uit de rijkste en aanzienlijkste burgers werden gekozen, en zonder soldij als ruiters in het leger dienden.

Ofschoon alzoo de geheele staat een aristocratisch karakter had, en niemand behalve de patriciërs tot regeeringsambten kon worden toegelaten, waren toch aan de *volksvergadering* vrij belangrijke rechten toegekend, als het kiezen van eenen koning, het goed- of afkeuren van wetten, het beslissen over oorlog of vrede enz.

De koning had dus in den Romeinschen staat een beperkt gezag; hij werd door vrije keuze benoemd, en oefende alleen onbeperkte macht uit als aanvoerder van het leger en als opperste rechter.

Deze staatsinrichting, hoewel aan Romulus toegeschreven, is niet geheel en al het werk van dien vorst, maar heeft zich hoogstwaarschijnlijk langzamerhand ontwikkeld. In het algemeen is al datgene, wat van de geschiedenis der eerste tijden en van de stichting van *Rome* tot ons gekomen is, zeer onzeker en zoodanig met verdichtselen en opsieringen vermengd, dat de waarheid moeilijk te herkennen is. Het is evenwel van belang, die overleveringen, welke in later tijd bij het Romeinsche volk werkelijk tot eene nationale geschiedenis geworden zijn, te leeren

kennen. Eerst ruim drie eeuwen na de stichting van *Rome* komt men tot meer historische waarheid.

§ 2. *De zeven koningen van Rome.*

Volgens de overlevering, regeerde Romulus zesentwintig jaren, en werd toen te midden van een hevig onweder van de aarde weggenomen en door zijn vader, den god Mars, ten hemel gevoerd (717 v. Chr.).

Zijn opvolger was Numa Pompilius, een *Sabijn*, die in tegenstelling van Romulus een zeer vredelievend vorst was (omtrent 700 v. Chr.) (1). Aan hem hadden de *Romeinen* hunne voornaamste instellingen omtrent den godsdienst en vele goede bepalingen voor het burgerlijke en huiselijke leven te danken.

Tullus Hostilius, de derde koning van *Rome* (650 v. Chr.), was van meer krijgszuchtigen aard. Onder zijne regeering brak een oorlog uit met *Alba Longa*, en het gebied dier stad werd bij dat van *Rome* ingelijfd, omtrent welke gebeurtenis de overlevering de volgende bijzonderheden vermeldt:

Toen de beide vijandelijke legers slagvaardig tegenover elkander stonden, kwamen de beide koningen overeen, hunne volken in der minne te vereenigen, en de opperheerschappij niet van een bloedigen veldslag te doen afhangen, maar door den uitslag van een kampstrijd, die tusschen drie krijgslieden van beide partijen zou gevoerd worden, te beslissen, welke der twee natiën aan de andere onderworpen zou zijn.

Tot dezen strijd werden van de zijde der *Romeinen* drie broeders, de *Horatiërs* genoemd, en van de zijde der *Albanen* eveneens drie broeders, de *Curiatiërs* genoemd, uitgekozen. In het gezicht der beide legers had het gevecht plaats. De oudste der *Horatiërs* sneuvelde het eerst, daarna de tweede, en reeds waanden de *Albanen* zich overwinnaars, toen de jongste der overgebleven broeders door een list den strijd ten voordeele van *Rome* besliste. Zijne drie tegenstanders gewond ziende, veinsde hij te vluchten, ten einde zijne vijanden bij hunne vervolging te verdeelen; daarop wendde

(1) Tot bepaling van den tijd der troonsbeklimming en der voornaamste daden van de Romeinsche koningen worden door de oude schrijvers meestal bepaalde jaartallen opgegeven. Omdat de juistheid daarvan evenwel vrij twijfelachtig is, en tevens om het geheugen te gemoet te komen, hebben wij bij ieder der zeven koningen een gemakkelijker te onthouden getal gevoegd, hetgeen aangeeft, omtrent welken tijd ongeveer zijne regeering gesteld moet worden

hij zich plotseling om, doodde den naast bij hem zijnden *Curiatiër* en daarna achtereenvolgens ook de twee anderen.

Rome kwam daardoor aan het hoofd der beide vereenigde landen, en toen kort daarna de *Albanen* zich in eenen oorlog, die met naburige steden was uitgebroken, op eene trouwelooze wijze jegens hunne bondgenooten gedroegen, greep Tullus Hostilius de stad *Alba* aan, verwoestte haar en bracht al de inwoners naar *Rome* over.

Hij werd na zijnen dood opgevolgd door Ancus Martius, een kleinzoon van Numa Pompilius, onder wien (625 v. Chr.) het gebied der *Romeinen* zich meer en meer, vooral ten koste der *Latijnen*, uitbreidde. Hij liet de eerste brug over den *Tiber* bouwen, en nam een stuks gronds aan den tegenoverliggenden oever in bezit, terwijl hij tevens, aan den mond der rivier, de stad *Ostia* stichtte, die de havenstad van *Rome* werd.

De vijfde koning Tarquinius Priscus (600 v. Chr.), vergrootte het aanzien van den aanwassenden staat, zoowel door gelukkige oorlogen met de omliggende volken als door verstandige inrichtingen in het inwendig bestuur en het uitvoeren van belangrijke bouwwerken, waartoe de aanleg behoort van het beroemde *Capitool*, uit een burg en een prachtigen tempel bestaande, op den zoogenaamden Capitolijnschen heuvel, een der zeven heuvelen, waarop *Rome* gebouwd is, en hetwelk later door Tarquinius Superbus, den zevenden koning werd voltooid. Voorts omringde hij de stad met een steenen muur.

Zijn schoonzoon, Servius Tullius, die hem in de regeering opvolgde, was de merkwaardigste der zeven koningen (550 v. Chr.) door de hoogst belangrijke verandering, welke hij in de inrichting van den staat bracht, en die meer dan vijf eeuwen de grondslag van het bestuur bleef. Hij verdeelde namelijk, op dezelfde wijze als Solon nagenoeg in denzelfden tijd in *Athene* had gedaan (bl. 34), alle staatsburgers, naarmate van hun meerder of minder vermogen, in zes klassen, zonder daarbij op de verdeeling in *patriciërs* of *plebejers* te letten. Die klassen werden ieder in een zeker aantal onder-afdeelingen (*centuriën*) gesplitst, welke bij de beraadslagingen in de volksvergaderingen, waarbij volgens de meerderheid der stemmen beslist werd, ieder ééne stem uitbrachten. Alleen de vijf eerste klassen waren tot den krijgsdienst verplicht; de zesde, waartoe diegene behoorden, die zeer weinig of in het geheel geen vermogen bezaten, volgden somwijlen het leger ongewapend, om in de plaats van de gesneuvelden te treden en met de wapenen van deze te strijden. Het was bij zoodanige indeeling billijk, dat de

hoogere klassen meer invloed op de staatsaangelegenheden hadden dan de lagere, zoowel omdat haar de verplichting tot den krijgsdienst was opgelegd als omdat zij als meervermogenden en grondbezitters het meeste belang bij een goed bestuur hadden. Om daarin te voorzien, verdeelde SERVIUS TULLIUS de hoogere klassen in een grooter aantal centuriën dan de lagere: zoo telde bij voorbeeld de eerste er negenennegentig en de laatste maar ééne. Daardoor had dus in de volksvergaderingen de aanzienlijkste klasse 99 stemmen, en de onvermogende klasse, ook al was zij veel talrijker, slechts ééne stem. Het geheele aantal centuriën bedroeg 193.

Er was nauwkeurig voorgeschreven hoeveel elk bezitten moest om in eene bepaalde klasse te worden opgenomen, hetgeen elke vijf jaren opnieuw geregeld werd.

De afscheiding tusschen *patriciërs* en *plebejers* bleef echter bij dat alles bestaan; maar het spreekt van zelf, dat de invloed van de laatsten door deze regeling zeer was toegenomen, omdat nu ieder burger, die door vlijt en spaarzaamheid zijn vermogen vermeerderd zag, naar die mate ook invloed in de volksvergaderingen verkreeg, en de staatkundige rechten voortaan niet meer enkel aan eene aanzienlijke geboorte verbonden waren.

Het gevolg van een en ander was, dat SERVIUS TULLIUS zich den haat van vele patriciërs op den hals haalde. Daarvan maakte zijn schoonzoon TARQUINIUS gebruik om eene samenzwering te smeden en zich van den troon meester te maken. SERVIUS TULLIUS werd op eene gruwelijke wijze vermoord, en TARQUINIUS, aan wien later de bijnaam van *Superbus* (de trotsche) werd gegeven, aanvaardde de regeering (533 v. CHR.).

Ook deze koning breidde het gebied der stad verder uit en wist te bewerken, dat al de steden van *Latium* met *Rome* een verdrag aangingen, bij hetwelk deze stad voor het eigenlijke hoofd van het *Latijnsche verbond* werd verklaard. De *Volsken*, een in het zuiden van *Latium* wonende volksstam, werden overwonnen, en, om zich het bezit van hun grondgebied te verzekeren, gebruikte TARQUINIUS een middel, dat de *Romeinen* in het vervolg altijd tot handhaving hunner veelvuldige veroveringen hebben aangewend. Hij vestigde namelijk in het veroverde land koloniën, die met *Romeinen* bevolkt werden en van *Rome* afhankelijk bleven.

Wij merken hier een groot verschil op tusschen de koloniën van de *Grieken* en die van de *Romeinen*. Wanneer de *Grieken* hun land verlieten om elders eene volkplanting te stichten, dan bleef deze wel is waar eenigszins in verbinding met het moederland, maar werd overigens een geheel onafhankelijke staat. Dit was

ook overeenkomstig den aard der *Grieken*, die geen veroverend volk waren. De *Romeinen* daarentegen hadden juist een overweldigend karakter, dat tot voortdurende machtsuitbreiding drong. Ieder hunner koloniën was dus eene vergrooting van het rijksgebied, bleef als zoodanig afhankelijk van het moederland, en werd uit de hoofdstad *Rome*, als het middelpunt van den staat, geregeerd.

Het binnenlandsch bestuur van TARQUINIUS SUPERBUS was geheel in overeenstemming met de gruwelijke wijze, waarop hij zich van den troon had meester gemaakt. Door de grootste willekeur en wreedheid verbitterde hij zoowel de patriciërs, die hij alle macht zocht te ontnemen, als de plebejers, die hij door zware belastingen verarmde, zoodat eindelijk een opstand uitbarstte, welke zijne verdrijving ten gevolge had. De onmiddellijke aanleiding daartoe werd gegeven door den verachtelijken SEXTUS, een zoon van TARQUINIUS, die door schandelijke mishandeling eene edele Romeinsche vrouw, LUCRETIA, tot zelfmoord bracht. Haar echtgenoot, COLLATINUS, vereenigde zich met BRUTUS, een neef des Konings, met VALERIUS PUBLICOLA en met eenige andere aanzienlijke *Romeinen*, en, ondersteund door het volk, brachten zij eene omwenteling tot stand. TARQUINIUS en zijn gezin werden verjaagd, de koninklijke waardigheid afgeschaft en de republikeinsche regeeringsvorm ingevoerd (509 v. CHR.).

§ 3. *Inrichting van het republikeinsche bestuur. Oorlog met Porsenna.*

De nieuwe inrichting van het staatsbestuur verschilde niet zeer veel van die onder het koningschap. Aan den Senaat, wiens aanzien onder de despotische regeering van TARQUINIUS veel verminderd was, en die nu weder tot 300 leden voltallig werd gemaakt, bleef het hoogste gezag opgedragen. In plaats van den Koning werden twee *consuls* aangesteld, die hunne betrekking slechts voor den tijd van één jaar mochten bekleeden, en in de vergadering der centuriën (bl. 67) werden gekozen. BRUTUS en COLLATINUS waren de eerste, die tot deze waardigheid geroepen werden. Daar al de hooge staatsambten slechts door de patriciërs, door wie ook eigenlijk de omwenteling tot stand gebracht was, mochten bekleed worden, was het bestuur zeer aristocratisch, hetgeen later tot hevige binnenlandsche geschillen aanleiding gaf.

Intusschen was er in *Rome* nog eene partij blijven bestaan, die voor het behoud der koninklijke waardigheid en voor de terug-

komst van TARQUINIUS gestemd was. Om dat doel te bereiken smeedden verscheidene jongelieden uit de edelste geslachten eene samenzwering, die evenwel ontdekt en streng gestraft werd. Onder de veroordeelden bevonden zich twee zonen van BRUTUS, die hier als Consul en opperrechter een voorbeeld van ontzettende rechtvaardigheid gaf, en de beide schuldigen voor zijne oogen, en op zijn bevel, liet onthoofden.

Een groot gevaar dreigde *Rome* toen PORSENNA, koning van de Etruscische stad *Clusium*, door TARQUINIUS te hulp geroepen, met een sterk leger tegen de stad oprukte en zich op het Romeinsche grondgebied aan de overzijde van den *Tiber* legerde. Bij een uitval, dien de *Romeinen* deden om den vijand vandaar te verdrijven, werden zij teruggeslagen, en wellicht zou het den *Etruscers* gelukt zijn, te gelijk met hen over de *Tiberbrug* in de stad te dringen, indien niet drie heldhaftige jongelingen, waarvan HORATIUS COCLES de beroemdste is geworden, den toegang bezet en dien tegen den aandringenden stroom der vervolgers verdedigd hadden, terwijl de brug inmiddels achter hen werd afgebroken. Twee hunner weken over de laatste balken terug, en toen ook deze waren vernield, stortte HORATIUS COCLES, die alleen achtergebleven was, zich in den vloed en zwom onder eene hagelbui van pijlen behouden naar de stad terug.

PORSENNA sloot nu de stad in, om haar door honger tot de overgave te dwingen, waardoor de nood op het hoogste steeg. Toen besloot een jonkman, CAJUS MUCIUS geheeten, zich voor zijne vaderstad op te offeren. Hij begaf zich verkleed in het legerkamp der vijanden, met het doel om PORSENNA te dooden, drong in diens tent door, en stak den koninklijken geheimschrijver, dien hij voor den vorst zelven hield, overhoop. Terstond gegrepen en voor den koning gebracht, die hem met den brandstapel dreigde, stak hij, om te toonen hoe weinig hij den marteldood vreesde, de rechterhand in een nabijstaand bekken met gloeiende kolen en liet haar bedaard verbranden. Getroffen door zooveel heldenmoed schonk PORSENNA hem het leven, en MUCIUS, die later van zijne landgenooten den eernaam *Scaevola*, (de linksche) ontving, deelde hem mede, dat nog driehonderd jonge *Romeinen*, evenals hij, besloten hadden, een aanslag op zijn leven te doen. Dit bracht PORSENNA tot nadenken, hij trad in onderhandeling, en hoezeer de *Romeinen* hem een gedeelte van hun grondgebied moesten afstaan en hunne wapenen overleveren, bleef *Rome* behouden, dewijl het Etruscische leger kort daarna aftrok (507 v. CHR.). TARQUINIUS, door PORSENNA aan zijn lot overgelaten, trachtte zich

nog met behulp van het Latijnsche verbond (bl. 68) op den troon te herstellen, maar in den daaruit ontstanen strijd bleven de *Romeinen* overwinnaars, en TARQUINIUS begaf zich naar *Zuid-Italië*, waar hij eenige jaren later stierf.

Gedurende dezen laatsten krijg trad bij de *Romeinen* eene nieuwe tijdelijke waardigheid in het leven, die later ook meermalen is verleend geworden. Men begreep, dat het in sommige zeer gevaarlijke omstandigheden dringend noodig kon worden, dat één enkel persoon met eene onbeperkte volmacht tot handelen bekleed werd. Deze werd voor niet langer dan zes maanden aangesteld, en droeg den naam van *dictator*. Alle ambtenaren in het leger en in de stad waren geheel en al aan hem onderworpen; zijn bevel was eene wet, waaraan iedereen onbepaalde gehoorzaamheid verschuldigd was. *Fictus Lartius.*

§ 4. *Strijd tusschen de Patriciërs en de Plebejers. Volkstribunen.*

In de vorige paragraaf is reeds gezegd, dat in de nieuw opgerichte republiek de macht bijna uitsluitend in handen van de patriciërs was. Zulks was reeds voor het volk eene aanleiding tot ontevredenheid, maar buitendien bestond er eene andere, die van veel meer gewicht was, en zich meer en meer openbaarde naarmate men meer oorlogen te voeren had. De oorlog toch werkte vernietigend op het vermogen van den plebejer, want vooreerst moest hij in zijn onderhoud voorzien wanneer hij te velde was, omdat alle krijgsdienst in *Rome* onbezoldigd moest worden waargenomen, en ten tweede bleef gedurende zijne afwezigheid zijne broodwinning stilstaan en zijn land onbebouwd. Voor de patriciërs bestond dat bezwaar niet; zij hadden hunne cliënten, die voor hen arbeidden, en bovendien leverde de oorlog hun dikwijls nog winst op door den buit en het veroverde land, dat onder hen verdeeld werd. Een gevolg daarvan was, dat de plebejers, om in de behoeften van hun gezin te voorzien, al zeer spoedig er toe moesten overgaan om tegen zwaren interest geld van de meergegoeden, vooral van de patriciërs op te nemen, waardoor eene groote menigte menschen steeds dieper en dieper in schulden geraakten. Konden zij die niet betalen, dan had de schuldeischer, volgens de wet, het recht, hen gevangen te nemen en hun gedwongen diensten te laten doen. De onbarmhartigheid, waarmede vele patriciërs die wet toepasten en eene menigte gezinnen in het verderf stortten, bracht eindelijk de plebejers tot wanhoop. Er brak een oproer

onder hen uit (494 v. Chr.), en nadat zij zich een opperhoofd hadden verkozen, begaven zij zich naar een berg, die een half uur buiten de stad lag, en later *de heilige berg* genoemd werd, en besloten, zich daar als eene afzonderlijke gemeente te vestigen.

De patriciërs zagen zich nu gedrongen tot het doen van inwilligingen, en na eenigen tijd te hebben onderhandeld, keerden de plebejers naar *Rome* terug zoodra de schulden vernietigd, de schuldenaars in vrijheid gesteld, en hun eenige hoogst gewichtige rechten toegestaan waren. Het belangrijkste daarvan was, dat aan de plebejers in de toekomst het recht werd toegekend, uit hun midden zoogenaamde *volkstribunen* te benoemen, die hunne rechten tegenover de patriciërs moesten verdedigen. Hun aantal was in den beginne op twee bepaald, doch werd later vermeerderd, en groeide waarschijnlijk tot twintig aan. Hun persoon was onschendbaar, dat wil zeggen, dat elk, die hen aanrandde, in den ban gedaan werd. Zij hadden het recht de zittingen van den Senaat bij te wonen, zonder evenwel aan de beraadslagingen of stemmingen deel te nemen, maar wanneer eenig genomen besluit hun voorkwam, strijdig te zijn met de rechten des volks, hadden zij de bevoegdheid, het eenvoudig door het uitspreken van het woord: *Veto!* (ik wil het niet) voor ongeldig te verklaren.

De plebejers waren nu eene macht in den staat geworden, en de invloed der volkstribunen op de openbare aangelegenheden nam in den loop der tijden aanmerkelijk toe.

§ 5. *Coriolanus. De tienmannen. Appius Claudius.*

De voorrechten, door het volk verworven, vervulden vele patriciërs met spijt, en een onder hen, Cajus Marcius, aan wien, om de verovering van *Corioli*, de hoofdstad der *Volsken*, de eernaam Coriolanus gegeven was, trachtte gebruik te maken van een binnen *Rome* uitgebroken hongersnood om de vernietiging dier voorrechten te bewerken. Toen de Senaat eenige schepen met koren had doen komen, stelde hij voor, daarvan niets aan de plebejers af te staan, voordat zij de volkstribunen hadden afgeschaft (491 v. Chr.). Door het verbitterde volk voor de rechtbank gebracht, schuldig verklaard en verbannen, nam hij de wijk naar de *Volsken*, die hij tegen de *Romeinen* opzette. Hij bood hun zijne diensten aan, en verscheen weldra aan het hoofd van hun leger voor de poorten van *Rome*, terwijl hij overal de velden der patriciërs spaarde, doch die der plebejers verwoestte. Daardoor verwekte hij in de stad een wederzijdsch wantrouwen tusschen de

beide partijen, hetgeen de verdediging verlamde. *Rome* scheen verloren; uitgezonden onderhandelaars werden door den verbitterden Coriolanus met versmading afgewezen, toen eindelijk zijne moeder besloot eene poging tot redding van het vaderland te wagen. Vergezeld van zijne echtgenoote, zijne kinderen en vele edele Romeinsche vrouwen begaf zij zich naar zijne legerplaats en wierp zich weenend aan zijne voeten. Daaraan kon Coriolanus geen weerstand bieden; onder de woorden: »Moeder, gij redt *Rome*, maar gij hebt uw zoon verloren!" liet hij haar opstaan, en trok den volgenden dag met het leger af. Het verhaal luidt verder, dat de te leur gestelde *Volsken* hem uit wraak om het leven brachten.

Terwijl de strijd met verschillende buitenlandsche vijanden bijna zonder tusschenpoozen werd gevoerd, bleef de binnenlandsche tweedracht tusschen de beide standen eveneens voortduren. Dit had wel het groote nadeel, dat de kracht van den staat naar buiten verlamd werd, zoodat de vijand zich van verscheidene gedeelten van het Romeinsche grondgebied meester maakte; maar aan den anderen kant brachten de volhardende pogingen der volkstribunen, in weerwil van de tegenkanting van de patricische zijde, aanzienlijke verbeteringen in de staatsinrichtingen ten voordeele der plebejers teweeg. Wel gelukte het hun niet, een voorrecht van de patriciërs te vernietigen, volgens hetwelk aan dezen alleen vergund was voor eene geringe belasting de akkers te bebouwen, die op den vijand veroverd en staatseigendom geworden waren, maar daarentegen wisten zij te bewerken, dat er een geschreven en voor allen geldend wetboek in *Rome* zou worden ingevoerd.

Tot dien tijd berustte de rechtspleging, die uitsluitend door de patriciërs werd uitgeoefend, geheel op voorschriften en gebruiken, welke van de voorouders waren overgeërfd, waardoor niet weinig aan de willekeur van den rechter was overgelaten. Daartegen kwam eindelijk het volk met kracht op, doch even hardnekkig zochten de patriciërs iedere inbreuk op hunne oude voorrechten met alle macht te beletten. De jammerlijke tweedracht, die daarover ontstond, bracht den vijand voor de poorten van de stad, zoodat het gemeenschappelijk gevaar eindelijk de patriciërs dwong, aan den volkswensch gehoor te geven, en over te gaan tot de invoering van een wetboek, waarvan de vervaardiging opgedragen werd aan tien patriciërs, die *decemviri*, of *tienmannen* genoemd werden (452 v. Chr.) Met algemeen goedvinden werd tevens bepaald, dat alle ambtenaren hunne waardigheden zouden nederleggen, en dat de tienmannen, om geheel vrij en onafhankelijk

in hunne beraadslagingen en besluiten te zijn, gedurende den tijd hunner werkzaamheid een onbeperkt bewind zouden voeren.

Zoo kwamen binnen twee jaren de verlangde wetten tot stand, die op twaalf groote platen gegraveerd en daarom *de wetten der twaalf tafelen* genoemd werden. Na de voleindiging daarvan legden evenwel de tienmannen hunne waardigheid niet neder, en regeerden daarenboven met toenemende willekeur en geweldenarij. Dit wekte de ontevredenheid der *Romeinen* in zulke mate op, dat er eindelijk nog slechts eene geringe aanleiding noodig was om hen tot het verdrijven der dwingelanden aan te sporen. Deze aanleiding werd gevonden in eene schandelijke handelwijze van den voornaamste der tienmannen, Appius Claudius, die, om in het bezit te geraken van eene schoone Romeinsche maagd, Virginia, de dochter van den dapperen krijgsbevelhebber Virginius, door een zijner onderhoorigen met valsche eeden liet verklaren, dat zij zijne weggeloopen slavin was. Appius Claudius gelastte daarop, als opperste rechter, dat Virginia met geweld uit de woning van haren vader zou weggevoerd worden. Tevergeefs riep deze de hulp in van het volk, dat morrende samengevloeid was, doch den dwingeland te zeer vreesde om zich tegen hem te verzetten. Toen greep de wanhopige Virginius een mes, en om zijne dochter voor het lot, dat haar wachtte, te redden, doorstak hij haar ten aanzien van de verzamelde menigte, die nu, door dat ontzettend schouwspel in woede gebracht, naar de wapens greep en de verwijdering der tienmannen eischte. Daar deze zoowel als de Senaat draalden daaraan gevolg te geven, trokken de plebejers weder naar den *heiligen berg*, en verkregen daardoor van de patriciërs de vervulling van hunnen rechtmatigen wensch. De tienmannen werden ontslagen; Appius Claudius en een zijner meest gehate ambtgenooten brachten zich in de gevangenis om het leven, en de overigen werden gebannen (449 v. Chr.).

De vroegere regeeringsvorm werd nu hersteld en de voorrechten, die de plebejers door de invoering der nieuwe wetten verkregen hadden, werden eenige jaren later nog aanzienlijk vermeerderd door de toelating van huwelijken tusschen patriciërs en plebejers, zoodat de afscheiding tusschen de standen nagenoeg was weggenomen. Op dezelfde wijze werden de verschillende voorrechten der patriciërs het een na het ander vernietigd, en na verloop van omtrent anderhalve eeuw (300 v. Chr.) was er eindelijk eene geheele gelijkheid tusschen de burgers van den staat, en waren de plebejers, zonder uitzondering, tot het bekleeden van alle staatsambten gerechtigd.

§ 6. *Camillus. Inval der Galliërs. Oorlog met de Samnieten.*

Intusschen hadden de Romeinsche legers hunne veroveringen in de omringende landstreken voortgezet, daar de krijgshaftige aard, welke den *Romeinen* van nature eigen was, nog toenam door den wederzijdschen naijver der beide standen, die zich ieder van hunne zijde jegens den staat verdienstelijk zochten te maken. Eene der belangrijkste veroveringen was die van de sterke Etruscische vesting *Veji*, eenige mijlen ten noorden van *Rome* gelegen, welke na een beleg van tien jaren door CAMILLUS veroverd werd (396 v. CHR.).

Van zijne zegepraal teruggekeerd, werd CAMILLUS met grooten luister te *Rome* ingehaald, doch toen hij zich kort daarna door ongelijke verdeeling van den buit bij de plebejers gehaat maakte, en een voorstel, om het veroverde grondgebied van *Veji* gelijkelijk onder alle burgers te verdeelen, met kracht bestreed, werd hij door de volkstribunen ter verantwoording geroepen, en begaf zich vrijwillig in ballingschap.

Weldra evenwel ondervonden de *Romeinen* het nadeel, dat zij zich door de verwijdering van dien uitstekenden veldheer op den hals gehaald hadden, toen zij eenige jaren later op hunne beurt een aanval hadden door te staan, die den staat op den rand van zijnen ondergang bracht.

Sedert omtrent anderhalve eeuw had zich in het noorden van *Italië*, aan de *Po*, een volksstam gevestigd, de *Galliërs* genoemd, die, in overoude tijden uit *Azië* herkomstig, reeds een groot gedeelte van *West-Europa*, het tegenwoordige *Spanje*, *Frankrijk* en *Engeland*, bewoonden. Bij hun verder zuidwaarts voortdringen in *Etrurië*, onder aanvoering van een hunner geduchtste hoofden, BRENNUS, kwamen zij in aanraking met de *Romeinen*, die door de inwoners van eene door hen belegerde stad te hulp geroepen waren. De uitslag was allernoodlottigst: in een veldslag aan het riviertje de *Allia* werd het Romeinsche leger volkomen geslagen (389 v. CHR.), waarop de *Galliërs* naar *Rome* rukten, dat zij terstond bezetten, uitplunderden en nagenoeg geheel in de asch legden. Alleen het Capitool, werwaarts de nog overgeblevene strijdbare manschappen de wijk genomen hadden, hield zich onder aanvoering van den wakkeren MANLIUS, later *Capitolinus* bijgenaamd, tegen de aanvallen der *Galliërs* staande.

Eene beklimming, die de vijand in den nacht in alle stilte ondernam, terwijl de bezetting in diepen slaap gedompeld lag, werd volgens het volksverhaal verijdeld door het geschreeuw der ver-

schrikte ganzen, die in den aan de godin JUNO gewijden tempe haar verblijf hielden, waardoor MANLIUS gewekt werd en terstond de noodige maatregelen kon nemen om de overrompeling te beletten.

Intusschen had CAMILLUS, die de hem aangedane beleediging vergat toen het er op aankwam zijn vaderland te redden, de verstrooide troepen buiten de stad om zich heen verzameld, en rukte aan hun hoofd op *Rome* aan, om het Capitool te bevrijden. Daar was de nood door gebrek aan levensmiddelen ten top gestegen, zoodat MANLIUS in onderhandeling was getreden met de *Galliërs*, die zich voor duizend pond goud tot den aftocht lieten bewegen. Dat goud werd op de markt afgewogen, en toen BRENNUS daarbij valsch gewicht gebruikte en de *Romeinen* zich daartegen wilden verzetten, wierp hij onder den uitroep: „Wee den overwonnenen!" zijn zwaard op de schaal. Op datzelfde oogenblik drong CAMILLUS met zijn leger de stad binnen, overviel den verstrooiden vijand, dreef hem terug, en hieuw het grootste gedeelte op de vlucht neder. Binnen den tijd van een jaar was *Rome* herbouwd.

De oorlog met de *Galliërs*, die voortdurend strooptochten in *Italië* ondernamen, werd later hervat, en voornamelijk van het jaar 360 tot 348 vóór CHR. met grooten heldenmoed van de zijde der *Romeinen* gevoerd, die daardoor zeer in macht en aanzien wonnen, en hun grondgebied meer en meer noordwaarts uitbreidden.

Weldra ook kwam voor hen de gelegenheid om in het zuiden van het schiereiland gewichtige veroveringen te maken. Een onderlinge tweespalt, die tusschen de *Samnieten* (bl. 62) was uitgebroken, gaf hun aanleiding zich daarin te mengen, en in 343 v. CHR. brak de oorlog met dat dappere en krachtige bergvolk uit, dat zijne vrijheid en onafhankelijkheid vijftig jaren lang met heldenmoed verdedigde. Eerst na drie hardnekkige oorlogen (343 tot 290 v. CHR.) werden de *Samnieten* gedwongen zich aan de *Romeinen* te onderwerpen, die hun land in bezit namen en door het aanleggen van koloniën (bl. 68) tot een blijvend onderdeel van hun steeds aangroeiend grondgebied maakten. De *Etruscers* en eenige andere nabijliggende volken, die in deze oorlogen met de *Samnieten* gemeene zaak hadden gemaakt, werden kort daarna eveneens overwonnen, en onder erkenning van de opperheerschappij van *Rome*, tot een zoogenaamd bondgenootschap gedwongen, waarbij hun de verplichting werd opgelegd, troepen in het Romeinsche leger te leveren (283 v. CHR.).

Zoo voerden in het begin der derde eeuw vóór CHR. de *Romeinen* het gebied over nagenoeg geheel *Midden-Italië;* eerlang

werden zij door den oorlog met *Tarentum* ook meester van *Zuid-Italië*.

§ 7. *Oorlog met de Tarentijnen en met Pyrrhus van Epirus.*

Reeds voor vele eeuwen hadden zich, zooals vroeger gezegd is (bl. 27), verscheidene Grieksche volkplantingen aan de zuidkust van het Italiaansche schiereiland gevestigd, die door handel en scheepvaart tot grooten bloei waren gekomen, en onder welke *Tarentum* (het tegenwoordige *Tarente*, aan de golf van dien naam) de aanzienlijkste was.

Gedurende den Samnietischen oorlog hadden de *Tarentijnen* door geheimen onderstand aan de *Samnieten* verleend, door het plegen van vijandelijkheden tegen Romeinsche schepen, en door het beleedigen der afgezanten, die daarvoor voldoening kwamen eischen, zich den toorn van de *Romeinen* op den hals gehaald, zoodat deze, terstond na de onderwerping der *Samnieten*, hunne wapenen tegen *Tarentum* keerden. Door overgrooten rijkdom, weelde en zedenbederf hadden de *Tarentijners* de innerlijke kracht van vroegeren tijd verloren, en in hunne vrees voor de *Romeinen* riepen zij de hulp in van Pyrrhus, den koning van *Epirus* (bl. 59), wiens krijgszuchtige aard hem aandreef, aan hunne bede gevolg te geven. Met een talrijk leger, waarbij zich eene aanzienlijke ruiterij en vele strijdolifanten bevonden, stak hij naar *Beneden-Italië* over (281 v. Chr.), en begon den krijg tegen de *Romeinen*, die hij aanvankelijk in twee veldslagen overwon, zoodat hij zegevierend tot op weinige uren gaans van *Rome* doordrong. Nu zond hij een gezant met het voorstel, dat hij de Romeinsche gevangenen zonder losgeld vrijlaten, en met zijn leger terugtrekkeu zou, indien de onafhankelijkheid van de Grieksche volkplantingen en van verscheidene Italiaansche staten, die de zijde van Rome verlaten en zich met hem verbonden hadden, erkend werd. Na korte weifeling gaf de Senaat met fierheid ten antwoord, dat eerst wanneer hij *Italië* verlaten zou hebben, over den vrede kon worden onderhandeld. Eene poging, die hij aanwendde om den veldheer Fabricius, die als afgevaardigde tot hem kwam, door geschenken om te koopen, of door de plotselinge verschijning van een olifant schrik aan te jagen, mislukte eveneens. De oorlog werd met kracht voortgezet, en weldra achtte Pyrrhus zich gelukkig, op eene eervolle wijze *Italië* te kunnen verlaten, door toe te geven aan het verzoek der *Syrakusers* op het eiland *Sicilië*, om hen te ondersteu-

nen tegen de *Karthagers* (bl. 14), die hen hadden aangevallen (278 v. Chr.).

Hij stak naar dat eiland over, doch ook daar mislukte zijn plan, waarop hij drie jaar later naar *Tarentum* terugkeerde, en opnieuw den strijd met de *Romeinen* hervatte. Deze brachten hem evenwel (275 v. Chr.) bij *Beneventum*, eenige mijlen ten N. O. van *Napels*, eene volkomen nederlaag toe, die hem dwong naar *Griekenland* terug te keeren. *Tarentum* en de overige staten van *Beneden-Italië* werden daarop door de *Romeinen* onderworpen, die nu hunne heerschappij van de grenzen van *Lombardije* tot aan de zuidspits van *Italië* hadden uitgebreid, en de overwonnen volken deels als zoogenaamde bondgenooten, deels als onderdanen tot de erkenning van hunne oppermacht hadden genoodzaakt.

Die tijd was de roemrijkste voor de republiek, niet alleen door de macht, welke zij naar buiten ontwikkelde, maar vooral door de innerlijke kracht, die in het volk woonde, dat door eenvoudigheid van zeden, onbaatzuchtige vaderlandsliefde, en echten zielenadel uitmuntte, terwijl de voortreffelijke inrichting van het staatsbestuur, dat op strenge rechtvaardigheid en de erkenning van gelijke rechten voor ieder Romeinsch burger gegrond was, de innerlijke grootheid van den staat bevestigde en in stand hield.

§ 8. *Aanleiding tot de Punische oorlogen.*

Eene der oudste en belangrijkste volkplantingen der *Phoeniciërs* was de stad *Karthago* op de noordkust van *Afrika*, omtrent drie mijlen ten noordwesten van de plaats, waar tegenwoordig *Tunis* gelegen is.

Door een uitgebreiden zeehandel had deze stad weldra groote rijkdommen verworven, en door verovering op de omliggende woeste Afrikaansche volken binnen weinige eeuwen haar grondgebied zoo aanzienlijk uitgebreid, dat er in den tijd, dat de *Karthagers* met de *Romeinen* in aanraking kwamen, driehonderd bloeiende steden gevonden werden. Bovendien hadden zij in het belang van hunnen handel een aantal koloniën op de eilanden *Sardinië*, *Sicilië* en *Corsika* en aan de zuidkust van *Spanje* gesticht. De regeering was opgedragen aan een raad, uit de aanzienlijkste inwoners gekozen, en aan twee overheidspersonen, die den naam van *Suffeten* droegen.

Hunne vestiging op *Sicilië*, waar zij reeds vijf of zes eeuwen vóór Chr. koloniën aanlegden, bracht hen al zeer spoedig in twist met het machtige *Syrakuse*, eene Grieksche volkplanting, die even-

als zij naar het oppergebied over het geheele eiland streefde. Omtrent het jaar 400 werden hun door DIONYSIUS, die zich tot Tyran of alleenheerscher van *Syrakuse* had opgeworpen, en meer op zijne eigene grootheid dan op die van zijne vaderstad bedacht was, verscheidene belangrijke steden prijsgegeven; maar het daardoor verworven voordeel werd hun weldra weder ontnomen door AGATHOCLES, een ondernemend en woest krijgsman, die zich, nadat de zoon van DIONYSIUS verdreven was geworden, van den nederigen stand van pottenbakker tot Tyran van *Syrakuse* had weten te verheffen (317 v. CHR.) en zich door ongehoorde gruwelen in de heerschappij handhaafde. Hij werd daarin ondersteund door eene bende huurtroepen, die uit *Campanië*, de landstreek rondom het tegenwoordige *Napels*, afkomstig waren.

Na zijnen dood (289 v. CHR.) werd *Sicilië* het tooneel van vreeselijke verwarring en regeeringloosheid. De Campanische soldaten die zich *Mamertijnen*, of zonen van *Mars* noemden, maakten zich met geweld meester van de stad *Messina*, en stichtten daar (281 v. CHR.) eene soort van rooverrepubliek, waaruit zij het land heinde en verre plunderden en verwoestten. De *Karthagers* van hunne zijde trokken daarvan partij om den vroegeren strijd tegen de *Syrakusers* te hervatten, die daarop PYRRHUS van *Epirus* (bl. 59) te hulp riepen (278 v. CHR.). Deze geraakte echter weldra door zijne eigendunkelijke handelwijze en door het vermoeden, dat hij het eiland voor zich zelven zocht te veroveren, met hen in oneenigheid en keerde (275 v. CHR.) naar het vasteland terug. Nu kozen de *Syrakusers* hunnen bekwamen en dapperen veldheer HIËRO nog in datzelfde jaar tot hunnen aanvoerder, en vijf jaren later schonken zij hem de koninklijke waardigheid. Hij sloeg de *Mamertijnen* eerst in het open veld, en drong hen in *Messina* terug, dat hij insloot, terwijl hij te gelijker tijd met de *Karthagers* onderhandelingen over een bondgenootschap aanknoopte.

De in het nauw gebrachte *Mamertijnen*, riepen nu de hulp van de *Romeinen* in, bij wie het vooruitzicht, zich van het rijke en vruchtbare eiland *Sicilië* te kunnen meester maken, zwaar genoeg woog, om de bedenkingen te overwinnen van verscheidene leden van den Senaat, die een verbond met een troep roovers beneden de Romeinsche waardigheid achtten, en tevens op de bedenkelijke gevolgen wezen, die uit een onvermijdelijken oorlog met eene machtige zeemogendheid als *Karthago* zouden voortvloeien. Het verdrag met de *Mamertijnen* werd gesloten (264 v. CHR.), en een Romeinsch hulpleger stak de Straat van *Messina* over. HIËRO en de *Karthagers*, die zich terstond te zamen verbonden hadden, wer-

den achtereenvolgens aangetast en geslagen, en daarmede nam de eerste der drie geweldige oorlogen een aanvang, die, daar de *Karthagers* bij de *Romeinen* ook onder den naam van *Puniërs* bekend waren, de *Punische oorlogen* worden genoemd.

§ 9. *Eerste Punische Oorlog.*

Hiëro werd zeer spoedig tot den vrede gedwongen : hij behield de heerschappij over *Syrakuse*, en sloot een bondgenootschap met de *Romeinen*, die nu den oorlog tegen de *Karthagers* voortzetten en hun het gewichtige *Agrigentum* op de zuidkust van *Sicilië* ontnamen (262 v. Chr.). Doch de voordeelen, die zij te land behaalden, wogen niet op tegen de nadeelen, welke de talrijke schepen der *Karthagers* hun door het verwoesten van hunnen kusthandel toebrachten. Zij zagen daarom de noodzakelijkheid van het bezit eener vloot in, en aan de geweldige veerkracht en de doortastende inspanning van den Senaat en van het volk was het te danken, dat zij binnen zestig dagen eene vloot in zee hadden, die naar het model van een gestrand *Karthaagsch* schip gebouwd was.

Met deze nieuwe scheepsmacht overwon de consul Duïlius bij de Liparische eilanden de vijandelijke vloot in den eersten zeestrijd, dien de *Romeinen* leverden (260 v. Chr.). Hij verkreeg dat voordeel, doordien hij rechts en links aan zijne schepen groote enterbruggen had doen maken, die op de vijandelijke vaartuigen geworpen werden, waardoor zijne troepen evenals op het land konden strijden.

Na eenige jaren besloten de *Romeinen* den oorlog op het grondgebied van *Karthago* over te brengen. Eene groote vloot met een aanzienlijk leger aan boord stak, onder den heldhaftigen consul Regulus, naar *Afrika* over (256 v. Chr.). Na een hevig, maar weinig beslissend zeegevecht, landde hij op de vijandelijke kust, en drong in korten tijd tot voor de hoofdstad door. De *Karthagers* smeekten om vrede, doch toen Regulus hun dien aanbood op voorwaarde, dat zij de Romeinsche opperheerschappij erkennen, eene jaarlijksche schatting betalen, hunne vloot uitleveren, en *Sicilië* en *Sardinië* afstaan zouden, sloegen zij zulke vernederende eischen met fierheid af, stelden den bekwamen Spartaan Xanthippus, bevelhebber van een korps Grieksche hulptroepen, aan het hoofd van hun leger, en weldra keerde de kans. In een beslissenden slag, die kort daarop voorviel, werden de *Romeinen* verslagen, hun leger werd bijna geheel vernietigd, en Regulus zelf gevangen genomen. Verscheidene jaren duurde nu de oorlog met

afwisselende kans, totdat de *Karthagers* in 250 v. Chr. op *Sicilië* eene zware nederlaag leden, en een gezantschap naar *Rome* zonden om over den vrede en het uitwisselen van de krijgsgevangenen te spreken. Met dat gezantschap zonden zij den gevangen Regulus naar den Romeinschen Senaat, nadat hij de gelofte had afgelegd, dat hij weder naar *Karthago* zou terugkeeren. In plaats echter van de *Romeinen*, zooals de vijand gehoopt had, tot den vrede te bewegen, ried Regulus ten sterkste de voortzetting van den oorlog en het niet uitleveren der Karthaagsche gevangenen aan. Getrouw aan zijn gegeven woord, keerde hij daarop naar zijne verwoede vijanden terug, die hem op onmenschelijke wijze om het leven brachten. Wat hij voorzien had gebeurde: de krachten van de *Karthagers* waren eerder uitgeput dan die van de *Romeinen*, en na negen jaren waren zij eindelijk gedwongen vrede te sluiten, waarbij zij al hunne bezittingen op *Sicilië* moesten afstaan (241 v. Chr.).

§ 10. *Aanleiding tot den tweeden Punischen oorlog.*

Na het einde van den eersten Punischen oorlog zetten de *Romeinen* hunne veroveringen in het noorden van *Italië* voort, en maakten zich na een hevigen strijd meester van de geheele landstreek, die de *Galliërs* daar nog bezet hielden. Daardoor breidden zij hunne grenzen tot aan de *Alpen* uit, en legden in het veroverde land militaire koloniën en groote wegen aan (220 v. Chr.). Korten tijd te voren waren zij ook in het noordoosten in *Illyrië* doorgedrongen en hadden zij zich van eenig grondgebied op de oostelijke kust der *Adriatische Zee* meester gemaakt. Ook namen zij wederrechtelijk bezit van *Sardinië*, dat aan *Karthago* toebehoorde, en waar de in opstand gekomen inwoners hunne hulp hadden ingeroepen.

De *Karthagers* hadden zich daartegen niet kunnen verzetten, omdat zij in een vreeselijk soldatenoproer gewikkeld waren, dat eerst na vier jaren gedempt kon worden. Eenigen tijd daarna besloten zij het verlies, dat zij door den afstand van *Sicilië* geleden hadden, door uitbreiding van hun gebied in *Hispanië* te vergoeden. Onder den bekwamen Hamilcar werd het grootste gedeelte van het tegenwoordige *Spanje* tot aan den *Ebro* vermeesterd, waar, na zijnen dood, door zijnen schoonzoon Hasdrubal een Karthaagsch rijk werd gesticht, van hetwelk *Nieuw-Karthago* (thans *Carthagene*) de hoofdstad was (223 v. Chr.). De voorspoed hunner wapenen wekte de bezorgdheid op van de rijke Grieksche kolonie *Saguntum* (thans *Murviedro*), op de oostkust van *Hispanië* gelegen, die om hare

zelfstandigheid te bewaren, de bescherming der *Romeinen* verzocht en verkreeg.

Toen ook HASDRUBAL gestorven was, kwam HAMILCAR'S beroemde zoon HANNIBAL, een der grootste veldheeren der oudheid, op zevenentwintigjarigen leeftijd aan het hoofd van het Karthaagsche leger in *Hispanië*. Met hetzelfde doorzicht als zijn vader begreep hij, dat het vroeg of laat weder tot een oorlog met de *Romeinen* zou komen, en hij achtte het dus noodig zich in *Hispanië* zoo sterk mogelijk te maken. Daartoe was hem het bezit van het machtige *Saguntum* eene noodzakelijkheid, en gebruik makende van een twist tusschen die stad en eenige harer naburen, die de hulp van *Karthago* hadden ingeroepen, sloeg hij er het beleg voor, en maakte er zich na eene hardnekkige verdediging meester van (219 v. CHR.). Dat had eene oorlogsverklaring van de zijde van *Rome* en het uitbreken van den Tweeden Punischen oorlog ten gevolg (218 v. CHR.).

§ 11. *Tweede Punische oorlog.*

HANNIBAL begreep, dat hij geen betere wijze van oorlogvoeren kon aanwenden dan door de *Romeinen* in *Italië* zelf aan te vallen, waarbij hij tevens hoopte, de verschillende volken, die achtereenvolgens aan *Rome* onderworpen waren, aan zijne zijde te zullen krijgen. Hij rukte dus in het begin van het jaar 218 v. CHR. met zijn leger, uit vijftig duizend voetknechten, negen duizend ruiters en zevenendertig olifanten bestaande, uit *Hispanië* op, trok door het zuiden van het tegenwoordige *Frankrijk*, en volbracht van daar den tocht over de *Alpen*, eene der beroemdste krijgsverrichtingen, die in de geschiedenis bekend zijn. Nadat hij op dien weg door het bijna ontoegankelijke gebergte, te midden van ijs en sneeuw, en langs duizelingwekkende afgronden, omringd door woeste, vijandelijke volksstammen, nagenoeg de helft van zijn leger verloren had, kwam hij vijf maanden na zijn vertrek uit *Hispanië* in *Boven-Italië* aan. Hier overwon hij de *Romeinen*, die zich tegen zijn verder doordringen wilden verzetten, eerst aan den *Tessino*, een riviertje, dat nabij *Pavia* in den *Po* valt, en kort daarop bij de *Trebia*, die niet verre van *Piacenza* in dezelfde rivier uitloopt. De hier wonende *Galliërs* (bl. 75) sloten zich bij hem aan, en ongehinderd rukte hij voort tot op weinige dagreizen van *Rome*, waar hij bij het meer *Trasimenus*, dicht bij de stad *Perugia*, den *Romeinen* eene derde en volkomen nederlaag toebracht (217 v. CHR.). In weinige maanden was hij alzoo van het ten noorden van *Rome*

P. C. Scipio. P. Sempronius. P. Flaminius.

gelegen Italiaansche grondgebied meester. Hij waagde het evenwel niet de hoofdstad zelve aan te tasten, maar trok haar voorbij, en begaf zich met zijn zegevierend leger zuidwaarts naar *Apulië*, het zuidoostelijke gedeelte van het schiereiland. In dezen nood besloot de Romeinsche Senaat tot het benoemen van een dictator (bl. 71), en droeg die betrekking op aan den bekwamen en bedachtzamen FABIUS MAXIMUS, die terstond eene wijze van oorlogvoeren aannam, welke HANNIBAL noodzakelijk ten verderve moest brengen. Hij vermeed namelijk ieder gevecht, volgde den vijand overal op den voet, maar ontweek hem wanneer hij tot een slag zocht te komen, en trok met uitmuntend overleg partij van elke omstandigheid om hem afbreuk te doen. Om deze groote bedachtzaamheid, die *Rome* redde, gaf men hem later den eernaam van *Cunctator* (de draler). Toen de zes maanden voorbij waren, na verloop waarvan hij zijne dictatoriale waardigheid moest nederleggen, werden PAULUS AEMILIUS en TERENTIUS VARRO tot consuls benoemd. De eerste bleef in denzelfden geest handelen, doch VARRO waagde op den dag, dat hij het opperbevel voerde, op roekelooze wijze een slag, die bij *Cannae*, niet ver van de *Golf van Manfredonia*, geleverd werd, en met eene vreeselijke nederlaag voor de Romeinen en de vernietiging van nagenoeg hun geheele leger eindigde, en waarin PAULUS AEMILIUS den heldendood stierf (216 v. CHR.). Geheel *Beneden-Italië* viel nu van *Rome* af, en schaarde zich aan de zijde van den overwinnaar, die een verbond sloot met *Syrakuse*, waar koning HIËRO was overleden, en door zijn verachtelijken kleinzoon HIËRONYMUS opgevolgd, die de partij der *Karthagers* koos, maar kort daarna stierf, en het rijk in schromelijke verwarring achterliet (215 v. CHR.). Als om het ongeluk van *Rome* geheel te voltooien, werd ook het leger, dat kort te voren tegen de opgestane *Galliërs* was gezonden, door deze in eene hinderlaag gelokt en geheel vernietigd.

Maar te midden van al die rampen verloochende zich de Romeinsche standvastigheid geen oogenblik. Alle weerbare mannen werden door den Senaat tot redding van het vaderland opgeroepen, en een nieuw leger werd gevormd, dat met onverzwakten moed de vroegere, voorzichtige wijze van oorlogvoeren tegen HANNIBAL hervatte, en ieder beslissend gevecht ontweek.

Te gelijker tijd werd de bekwame veldheer MARCELLUS naar *Sicilië* gezonden, die met uitstekend beleid den oorlog voerde en *Syrakuse* belegerde, dat zich langen tijd hardnekkig verdedigde. Hij had daarbij groote diensten van den beroemden wis- en natuurkundige ARCHIMEDES, die bij de stormenderhandsche inname

der stad (212 v. Chr.) met een groot gedeelte der bevolking het leven verloor. Van dat oogenblik was de vroegere luister van *Syrakuse* voor altijd verdwenen, en *Sicilië* aan de *Romeinen* onderworpen.

Kort daarna werden deze ook weder geheel meester in *Hispanië*, waar sedert het begin van den oorlog met afwisselend geluk gestreden was, en waar de later zoo beroemde Cornelius Scipio, wien in het jaar 210 v. Chr. op vierentwintigjarigen leeftijd het opperbevel gegeven werd, binnen vier jaren Hannibal's broeder, die evenals zijn overleden zwager (bl. 81) Hasdrubal heette, versloeg (208 v. Chr.), en nagenoeg het geheele Spaansche schiereiland bemachtigde (206 v. Chr.).

Deze oorlog in *Hispanië* en de aanzienlijke versterkingen, welke de *Karthagers* onophoudelijk daarheen moesten zenden, waren allernoodlottigst voor Hannibal, die zich zonder eenige ondersteuning aan geld of troepen in het vijandelijke land moest staande houden. Daarbij kwam nog het nadeel, dat hij zijn leger na den slag bij *Cannae*, in en bij de stad *Capua* liet overwinteren, waar het heerlijke, zachte klimaat en de weelderige leefwijze, waaraan de Afrikanen niet gewoon waren, hunne kracht ontzenuwden en hunne vroegere krijgsdeugd verzwakten. Evenwel verstrekt het hem tot onsterfelijken roem, dat hij zich onder zulke ongunstige omstandigheden nog dertien jaar (216—203 v. Chr.) in *Italië* handhaafde, en nu en dan gewichtige voordeelen op de *Romeinen* behaalde. In het jaar 207 v. Chr. scheen er uitkomst voor hem te komen opdagen, toen zijn broeder Hasdrubal hem langs denzelfden weg, dien hij zelf vroeger over de *Alpen* had afgelegd, uit *Hispanië* te hulp kwam; doch diens leger werd volkomen geslagen, en Hasdrubal zelf sneuvelde met zesenvijftig duizend der zijnen. Nog vier jaren hield Hannibal door zijne onvergelijkelijke veldheerstalenten den oorlog in *Zuid-Italië* vol, maar werd toen door den Karthaagschen Raad naar zijn vaderland teruggeroepen (203 v. Chr.). Dáár was onverwachts alles ten voordeele der *Romeinen* veranderd. Cornelius Scipio, tot Consul verkozen, had het plan gevormd den oorlog naar *Afrika* over te brengen, was met een talrijk leger de *Middellandsche Zee* overgestoken, en had, in verbond met Masinissa, koning van *Numidië* (1), den Karthaagschen staat aangetast. De komst van Hannibal bracht dezen wel is waar eenig voordeel aan; maar toen hij in het najaar van het volgende jaar bij *Zama*, eenige mijlen ten Z. van

(1) *Numidië* lag ten westen van *Karthago*, en bevatte ongeveer de tegenwoordige Algerijnsche provincie *Constantine*.

Karthago, met SCIPIO slaags geraakte, leed de tot nu toe onoverwonnen veldheer eene volkomen nederlaag, die over het lot van *Karthago* besliste. SCIPIO, die van den Romeinschen Senaat den eernaam van *de Afrikaan* verkreeg, dwong nu de overwonnenen tot een vrede, waarbij zij van alle bezittingen buiten *Afrika* moesten afstand doen, hunne oorlogschepen overleveren, en zelfs in *Afrika* geen oorlog mochten voeren, zonder toestemming van *Rome* (201 v. CHR.).

HANNIBAL bleef na het einde van den tweeden Punischen oorlog nog eenigen tijd als Suffeet aan het bestuur, maar ook hier vervolgde hem de haat der *Romeinen*. Zij klaagden hem aan, dat hij geheime verstandhouding hield met koning ANTIOCHUS III van *Syrië*, die zich tot den oorlog tegen *Rome* voorbereidde, waarop HANNIBAL zijn vaderland ontvluchtte, en de wijk bij ANTIOCHUS nam (196 v. CHR.).

§ 12. *Oorlogen met Philippus, koning van Macedonië, en met Antiochus, koning van Syrië.*

Na het einde van den tweeden Punischen oorlog, en nadat ook kort daarop de *Galliërs* in *Noord-Italië* weder tot onderwerping waren gebracht, waren de *Romeinen* de beheerschers van geheel het westen der toenmaals bekende beschaafde wereld: alles was daar onder hunne onmiddellijke heerschappij, of wel tot een onderdanig bondgenootschap gedwongen. Toen wendde hun veroveringszucht begeerige blikken naar het oosten, en weldra boden de omstandigheden hun ook daar de gelegenheid aan, om hun gebied te vergrooten.

Griekenland was, zooals vroeger gezegd is (bl. 60), in dien tijd geheel van zijne vroegere grootheid vervallen. Inwendige tweedracht en het verdwijnen van de oude heldendeugd der voorvaderen hadden het diep gezonken land nagenoeg geheel afhankelijk gemaakt van *Macedonië*.

In laatsgenoemd rijk regeerde sedert het jaar 221 v. CHR. PHILIPPUS III, een kleinzoon van ANTIGONUS GONATAS, een jong, strijdlustig, maar onbezonnen vorst, die zich door den koning van *Illyrië*, wien de *Romeinen* kort te voren eenig grondgebied hadden afgenomen (bl. 81), tot vijandelijkheden jegens *Rome* liet overhalen. Hij verbond zich in het jaar 216 v. CHR. met HANNIBAL, die toen juist de schitterende overwinning bij *Cannae* had behaald (bl. 83); doch de *Romeinen* wisten zich in de twisten tusschen de Grieksche staten te mengen, en PHILIPPUS in een oorlog met het

Aetolische verbond te wikkelen, waardoor hij belet werd HANNIBAL met een leger te komen ondersteunen.

Toen de vrede met *Karthago* gesloten was, hadden de *Romeinen* spoedig een voorwendsel gevonden om *Macedonië* den oorlog te verklaren (200 v. CHR.), en de consul FLAMINIUS, die met een leger derwaarts gezonden werd, voerde dien met zooveel beleid, dat hij PHILIPPUS, na hem eene beslissende nederlaag bij *Cynocephalae* (1) te hebben toegebracht, tot een hoogst nadeeligen vrede noodzaakte (197 v. CHR.). Hij moest, evenals *Karthago*, zijne vloot uitleveren, zware oorlogskosten betalen, afstand doen van het recht om zonder toestemming van *Rome* oorlog te voeren, en de onafhankelijkheid van alle Grieksche staten erkennen.

De *Grieken*, wier gevoel voor nationaliteit zoo diep gezonken was, dat zij overal de *Romeinen* met groot gejuich als bevrijders inhaalden, zagen echter al zeer spoedig, dat zij eigenlijk slechts van meesters veranderd waren, en de *Aetoliërs*, die zich door eene der bepalingen van den vrede tusschen *Rome* en *Macedonië* verongelijkt gevoelden, riepen niet lang daarna de hulp van *Syrië* in.

Hier regeerde sedert het jaar 223 v. CHR. ANTIOCHUS III of *de Groote* (bl. 61), die het diep vervallen rijk der *Seleuciden* weder opgericht en zijne grenzen tot aan den *Indus* uitgebreid had. Hij gaf aan de roepstem der *Aetoliërs* gehoor, te meer daar de *Romeinen* van hem eischten, dat hij de Grieksche steden in *Klein-Azië* zou afstaan, en *Phoenicië* en *Palestina*, die hij op de *Egyptenaren* had veroverd, aan deze zou teruggeven.

In het jaar 192 v. CHR. verklaarde hij hun den oorlog; maar in plaats van hen op den raad van HANNIBAL, die zich bij hem bevond (bl. 85), terstond in *Italië* te gaan aantasten, stak hij met een leger naar *Griekenland* over. Hier evenwel was de strijd spoedig beslist; de *Romeinen* brachten hem bij de *Thermopylen* eene zware nederlaag toe, die hem noodzaakte met het overschot zijner troepen naar *Syrië* te vluchten. Zij vervolgden hem onmiddellijk, en behaalden eene groote overwinning bij *Magnesia* (2) (190 v. CHR.). die over het lot van *Syrië* besliste. ANTIOCHUS werd tot den vrede gedwongen, moest zijne schepen overgeven, eene zware schatting betalen, HANNIBAL uitleveren, die evenwel reeds op zijn aanraden de vlucht had genomen, en geheel *Klein-Azië* afstaan. Dit land werd gedeeltelijk tusschen de Romeinsche bondgenooten,

(1) *Cynocephalae* of *de Hondskoppen* lag in *Thessalië*, eenige mijlen ten Z. van de tegenwoordige Turksche stad *Larissa*.

(2) Tegenwoordig het stadje *Manissa* ten N. O. van *Smyrna*.

de *Rhodiërs* en den koning van *Pergamus*, verdeeld, en gedeeltelijk in kleine, zelfstandige staten gesplist, die voortdurend met elkander in twist waren, en zestig jaren later geheel onder de heerschappij der *Romeinen* kwamen, die toen (130 v. Chr.) *Klein-Azië* als eene provincie bij hun wereldrijk inlijfden.

Hannibal nam de wijk bij Prusias, koning van *Bithynië*; maar toen hij ook daar niet meer veilig was voor de vervolging der *Romeinen*, bracht de vierenzestigjarige held, om niet in handen zijner doodvijanden te vallen, zich zelven met vergif om het leven (183 v. Chr.).

§ 13. *Griekenland bij het Romeinsche rijk ingelijfd. De derde Punische oorlog en de ondergang van Karthago.*

De weinige onafhankelijkheid, welke *Macedonië* en *Griekenland* nog hadden overgehouden, werd hun eindelijk ook ontnomen. De onberaden handelwijze van de *Macedoniërs*, die eenen oorlog tegen het machtige *Rome* begonnen (151 v. Chr.), en de voortdurende tweedracht der *Grieken*, die de Romeinsche afgevaardigden, welke als bemiddelaars optraden, beleedigden, veroorzaakten hunnen val. De Senaat van *Rome* besloot tot hunne geheele onderwerping. *Macedonië* werd bezet en bij het Romeinsche gebied ingelijfd (148 v. Chr.), en twee jaren later, nadat *Corinthe* door den woesten veldheer Mummius was bestormd en geheel verwoest, werd ook *Griekenland*, onder den naam van *Achaja*, tot eene Romeinsche provincie gemaakt (146 v. Chr.).

Intusschen had zich *Karthago* langzamerhand van zijnen val hersteld. Handel, nijverheid en landbouw, door een verstandig bestuur ondersteund, hadden de vroegere welvaart weder in het leven geroepen, doch ook de oude ijverzucht van *Rome* gaande gemaakt, zoodat zich in den Senaat eene partij vormde, die voortdurend op de vernietiging van de meer en meer in macht toenemende handelstad aandrong. De voornaamste leider daarvan was Marcus Porcius Cato, die bij gelegenheid van een gezantschap persoonlijk door de *Karthagers* beleedigd was geworden, en elke redevoering, die hij daarna in den Senaat, onverschillig over welk onderwerp, uitsprak, eindigde met de woorden: »Bovendien is mijne meening, dat *Karthago* moet verwoest worden."

De aanleiding tot nieuwe vijandelijkheden werd gevonden in de trouwelooze handelwijze van Masinissa, koning van *Numidië*, den vriend der *Romeinen* (bl. 84), die, verzekerd van hunne bescherming, op de onrechtvaardigste wijze zijn gebied vergrootte door

telkens onder allerlei voorwendselen steden en landstreken der *Karthagers* in bezit te nemen. Deze, door het vredesverdrag belet zonder toestemming van *Rome* oorlog te voeren, onderwierpen de daaruit ontstaande geschillen aan de uitspraak van den Romeinschen Senaat, die alles ten gunste van MASINISSA besliste. Eindelijk besloten zij, hun goed recht met de wapenen te verdedigen, en dit werd te *Rome*, waar men slechts op eene dergelijke gelegenheid gewacht had, als eene vredebreuk beschouwd. De oorlog werd in het jaar 149 v. CHR. door de *Romeinen* verklaard, met het vaste voornemen, dien niet te eindigen voordat *Karthago* zou hebben opgehouden te bestaan, en een talrijk leger stak naar *Afrika* over. Tevergeefs trachtten de *Karthagers* het dreigende gevaar door onderhandelingen af te weren. De *Romeinen* eischten gehoorzaamheid aan hunne bevelen en tot waarborg daarvan 300 kinderen van de aanzienlijkste geslachten als gijzelaars; aan dien eisch werd voldaan. Daarop werden hun hunne schepen, wapenen en krijgsbehoeften afgevorderd: ook daartoe ging het ongelukkige volk over. Toen volgde het bevel, dat zij hunne stad moesten laten verwoesten en zich meer landwaarts in vestigen. Die schandelijke onrechtvaardigheid bracht de *Karthagers* tot wanhoop; de razende volksmenigte vermoordde hare eigene gezanten, welke met dit voorstel van de *Romeinen* teruggekomen waren, en bracht alle *Italianen*, die zich in de stad bevonden, op onmenschelijke wijze om het leven.

Nu werd besloten zich tot het uiterste te verdedigen; dag en nacht werd door jong en oud gewerkt om wapens te smeden en de stad in staat van verdediging te brengen; daar het benoodigde touw ontbrak, sneden de vrouwen zich het haar af om er pezen voor de bogen en werpmachines van te draaien. Twee jaren lang werd de strijd op leven en dood volgehouden, daar het Romeinsche leger slecht werd aangevoerd en bovendien tegen zulk een wanhopigen tegenstand niet was opgewassen. Toen eindelijk zond de Senaat SCIPIO, den aangenomen kleinzoon van SCIPIO *den Afrikaan*, om het bevel over het leger te voeren (147 v. CHR.). Dezen gelukte het ten laatste, na een moeielijk beleg van bijna een jaar, de stad binnen te dringen. Zes dagen en zes nachten duurde de bestorming; huis voor huis moest worden aangevallen, geheele straten werden nedergebrand, eer de laatste 50 000 menschen, niet het tiende gedeelte der vroegere bevolking, zich op genade overgaven (146 v. CHR.). Negenhonderd man trokken terug naar een tempel, op den top eener rots gelegen, staken, toen zij geene uitkomst meer zagen, het gebouw in brand en kwamen in de vlammen om. De

gevangenen werden door SCIPIO, die den bijnaam van *de jonge Afrikaan* verkreeg, als slaven weggevoerd, de stad met den grond gelijkgemaakt, en het geheele Karthaagsche gebied als eene provincie bij het Romeinsche rijk ingelijfd.

Eenige jaren later onderdrukte ook SCIPIO *de jonge* een zeer gevaarlijken opstand, die in een gedeelte van *Hispanië*, dat zich aan de heerschappij der *Romeinen* wilde onttrekken, was uitgebroken. De stad *Numantia* (1), de zetel van den opstand werd, evenals *Karthago*, na eene hardnekkige verdediging ingenomen en tot een puinhoop gemaakt, en de inwoners als slaven verkocht (133 v. CHR.).

§ 14. *Inwendig verval van den Romeinschen staat. De Gracchen.*

De oorlogen, waardoor de *Romeinen* hun gebied nu reeds over geheel zuidelijk-*Europa*, over een gedeelte van de noordkust van *Afrika*, en over *Klein-Azië* hadden uitgebreid, hadden hen tot het machtigste volk der aarde gemaakt, maar te gelijker tijd een grooten invloed op hun eigen toestand uitgeoefend. De aanraking, waarin zij met eene menigte vreemde volken waren gekomen, had vreemde zeden en gewoonten ingang gegeven, en het oorspronkelijke nationale karakter gewijzigd. Eene menigte kunstwerken, vooral uit *Griekenland*, als buit naar *Rome* gebracht, het verkeer met de *Grieken*, die nog altijd in weerwil van hun diep verval, het beschaafdste volk der wereld waren, hadden een weldadigen invloed op de ontwikkeling van het Romeinsche volk, dat langzamerhand met de uitstekendste voortbrengselen van de Grieksche kunstenaars en dichters bekend werd. Het stichten van bewonderenswaardige gebouwen, het aanleggen van groote wegen enz. waren de bewijzen van grooten vooruitgang bij het vroeger vrij onbeschaafde volk, hoewel de hoogere kunstzin en de fijne beschaving der *Grieken* hun steeds vreemd bleven.

Maar te gelijker tijd werkten de onnoemelijke schatten, die uit de overwonnen landen naar *Rome* vloeiden, hoogst nadeelig op de eenvoudigheid der zeden, waardoor de *Romeinen* zich vroeger altijd hadden onderscheiden. Eene steeds toenemende weelde onder de aanzienlijkste klasse was daarvan het gevolg, die verderfelijk werkte op den inwendigen toestand van den Romeinschen staat.

In de vroegste tijden waren het, zooals boven gezegd is, de

(1) *Numantia* lag aan de *Douro* in het W. van de tegenwoordige provincie *Oud-Castilië*, omtrent eene geographische mijl ten N. van *Soria*.

Patriciërs geweest, die, volgens een recht, op hunne geboorte en afkomst gegrond, de hoogste macht in handen hadden. Later, toen zich het volk krachtiger ontwikkelde, traden ook de *Plebejers* meer en meer in dezelfde rechten, en tot het bekleeden van de hoogste staatsambten gaf de verdienste evenveel aanspraak als eene aanzienlijke geboorte. Dat was de tijd van de grootste kracht en den hoogsten bloei van het rijk. Maar nu was langzamerhand de rijkdom het groote middel geworden om tot macht en hooge waardigheid te geraken; enkele geslachten, die zich in den oorlog een vorstelijk vermogen hadden weten te verwerven, kwamen tot groot aanzien, en deze zoogenaamde *geld-aristocratie* zocht zich niet alleen door openbare feesten en het uitvoeren van grootsche werken de volksgunst te verschaffen, maar ook door allerlei ongeoorloofde middelen en voornamelijk door het afpersen van zware geldsommen aan de nieuw ingelijfde provinciën, steeds meer rijkdom te verwerven. De toestand der lagere klassen was door dat alles zeer treurig geworden. De groote menigte slaven, die men als krijgsgevangenen uit de overwonnen landen naar *Rome* had gevoerd, werden door de rijken gekocht en tot bebouwing van hunne uitgestrekte landerijen gebruikt, zoodat de verdiensten van het volk voortdurend verminderden. De kleine grondbezitters, die daardoor meer en meer verarmden, waren genoodzaakt hunne akkers te verkoopen, en terwijl de aanzienlijken zich bovendien op onwettige wijze meester maakten van de veroverde landerijen, welke eigenlijk aan den staat toekwamen, was het geheele evenwicht in de maatschappij verbroken, en zag men allerwege de diepste armoede naast den ontzaglijksten rijkdom.

Aan dien verderfelijken toestand trachtte in het jaar 133 v. Chr. een edel en vaderlandslievend volkstribuun, Tiberius Gracchus, een kleinzoon van den ouden Scipio *den Afrikaan* (bl. 85), een einde te maken. Hij wilde het volk uit den gezonken staat, waartoe het langzamerhand vervallen was, weder opbeuren, en stelde daarom voor, dat de staatslanderijen, die op wederrechtelijke wijze in handen der bemiddelde klasse gekomen waren, slechts voor een bepaald gedeelte aan deze zouden verblijven, en overigens onder het volk zouden worden verdeeld, met bepaling tevens dat de rijken hunne goederen voortaan niet alleen door slaven, maar ook door vrije burgers moesten laten bebouwen. In dienzelfden tijd stierf de laatste koning van *Pergamus* (bl. 58) zonder kinderen na te laten, en maakte bij testament de *Romeinen* tot erfgenamen van zijn rijk. Daarvan maakte Tiberius Gracchus gebruik, om te eischen, dat dit land onder de arme burgers verdeeld zou worden.

Natuurlijk vonden zijne plannen bij nagenoeg alle aristocraten een hevigen tegenstand, die zelfs tot daden van geweld overging. Desniettemin wist GRACCHUS zijne voorstellen te doen aannemen; doch in hetzelfde jaar gelukte het aan de machtige partij, waartegen hij te strijden had, hem door allerlei middelen zelfs bij het volk in verdenking te brengen, van naar de opperheerschappij in *Rome* te streven. Bij gelegenheid dat hij voor den tweeden keer tot volkstribuun zou gekozen worden, bewerkten zij eene geweldige verwarring onder de bijeengekomen menigte, drongen gewapenderhand de vergadering binnen, en doodden in het gewoel den edelen GRACCHUS met driehonderd zijner aanhangers (133 vóór CHR.).

Hetzelfde lot trof twaalf jaren later zijne niet minder voortreffelijken broeder CAJUS GRACCHUS, die zich even stoutmoedig het lot van het volk aantrok, en de niet ten uitvoer gebrachte plannen van zijn broeder mèt kracht wilde doorzetten. Ook hij werd in den strijd tegen de machtige aristocratie overwonnen; zijne partij werd in een hevig gevecht verslagen, waarop hij zich door zijn slaaf het zwaard in de borst deed stooten (121 v. CHR.).

Na zijnen dood woedden de overwinnaars met groote wreedheid tegen zijne aanhangers; duizenden verloren het leven, bijna alle wetten, die in het belang van het volk waren, werden opgeheven, en van dien tijd af heerschten de aristocraten onbeperkt in de Romeinsche Republiek.

§ 15. *Oorlog met Jugurtha, koning van Numidië. Invallen van de Cimbren en Teutonen. Marius en Sulla. Oorlog der Bondgenooten.*

De diepe verdorvenheid der aristocraten, die thans het bestuur in handen hadden, kwam op eene schandelijke wijze aan den dag in den oorlog, dien *Rome* eenigen tijd later met JUGURTHA, koning van *Numidië*, te voeren had.

Die vorst, een kleinzoon van MASINISSA (bl. 84), had zich door het verdrijven en vermoorden van twee zijner bloedverwanten van het gezag meester gemaakt. Daar één hunner in zijn strijd met JUGURTHA de tusschenkomst der *Romeinen* had ingeroepen, waren deze in de zaak gemengd geworden; doch de listige Numidische koning maakte een schrander gebruik van de eerloosheid der Romeinsche bewindslieden. Met groote geldsommen haalde hij de meest invloedrijke senatoren tot zijn belang over, en toen hem, op hevigen aandrang van het verontwaardige volk, eindelijk

de oorlog verklaard werd (111 v. Chr.), kocht hij evenzeer de aanvoerders van het naar *Afrika* gezonden leger om, en bracht hun toen eene geweldige nederlaag toe. Die omstandigheden werkten mede tot de verheffing van een stoutmoedigen en eerzuchtigen boerenzoon, Cajus Marius genaamd, een man van groote veldheerstalenten en ruwe zeden, die aan eene diepe verachting voor al wat fijnere beschaving en wetenschap heette, een grenzeloozen haat tegen de lage, hebzuchtige aristocratie paarde. Door zijne schranderheid en krijgsmanshoedanigheden had hij zich de gunst des volks verworven, was eenmaal tot tribuun verkozen geweest, en diende nu als onderbevelhebber in het leger, dat tegen Jugurtha was opgetrokken. De volkspartij bewerkte, dat hem (107 v. Chr.) het opperbevel in dien oorlog werd opgedragen, en in het volgende jaar bracht hij dien roemrijk ten einde. Jugurtha werd overwonnen, gevangengenomen en naar *Rome* gevoerd, waar men hem den hongerdood liet sterven (104 v. Chr.).

Marius had het grootste gedeelte van dien goeden uitslag te danken aan het beleid van een zijner onderbevelhebbers, Cornelius Sulla, die tot de partij der aristocraten behoorde, welke daarom ook alle moeite deed om zijn roem ten koste van dien van Marius te verheffen. Dat legde den grond tot een hevigen naijver tusschen de beide mannen, waaruit later de gewichtigste gevolgen voor den Romeinschen staat voortvloeiden.

Hetzelfde wat in den Numidischen oorlog was voorgevallen, geschiedde ook in den oorlog, dien de *Romeinen* onmiddellijk daarna te voeren hadden tegen de *Cimbren* en *Teutonen*, een woest volk van Germaanschen oorsprong, dat vernielende invallen in het noorden van het Romeinsche grondgebied deed. Ook hier herstelde Marius door zijne overwinningen den voorspoed der Romeinsche wapenen (101 v. Chr.), maar aan de bekwaamheid van Sulla kwam weder een groot deel van den roem toe, waardoor hunne onderlinge vijandschap nog vermeerderde.

Intusschen duurden te *Rome* de oneenigheden tusschen de aristocraten en het verarmde volk onophoudelijk voort. Marius, die als redder van den staat de lieveling der democratische partij was geworden, en reeds herhaalde malen het ambt van consul had bekleed, trok van die stemming partij om zoowel aan zijne eerzucht als aan zijn haat tegen de aristocraten te voldoen. Verscheidene maatregelen ten gunste van het volk, die hij met behulp zijner aanhangers wist, door te drijven, veroorzaakten eene reeks van binnenlandsche twisten totdat eindelijk zijne willekeurige handelingen hem van zijnen invloed beroofden. Zijne vijanden zegevierden en hij ging vrijwillig in

ballingschap, terwijl SULLA daarentegen meer en meer in aanzien kwam (100 v. CHR.).

Niet lang daarna werd de strijd der partijen voor een oogenblik ter zijde gesteld door het gemeenschappelijke gevaar, dat den staat van den kant zijner Italiaansche bondgenooten dreigde, en tot een geweldigen oorlog, den zoogenaamden *oorlog der bondgenooten*, leidde.

Verscheidene Italiaansche volken, als de *Samnieten*, de *Marsen* en anderen, die sedert eeuwen zoogenaamde bondgenooten der *Romeinen* waren, en op welke door zware belastingen en door het leveren van hulptroepen een groot gedeelte van den last der onophoudelijke oorlogen drukte, hadden er reeds meermalen op aangedrongen, dat hun de rechten van Romeinsche burgers en derhalve ook stemming in de volksvergaderingen en aandeel in het bestuur, zouden gegeven worden. In plaats daarvan werden hunne diensten met ondank beloond, en waren zij aan de dwingelandij, de willekeur en de hebzucht der Romeinsche stadhouders onderworpen. Dit deed eindelijk in het jaar 91 vóór CHR. een vreeselijken opstand uitbarsten; de verbitterde volksstammen sloten een onderling verbond en scheidden zich geheel van *Rome* af. In den tweejarigen, verwoestenden oorlog, die hiervan het gevolg was, en die aan 300 000 menschen het leven kostte, streden MARIUS en SULLA tegen den gemeenschappelijken vijand; maar de laatste behaalde daarbij veel grooteren roem, en verwierf zich vooral de gehechtheid van het leger. De bondgenooten werden wel is waar tot den vrede gedwongen, maar niet dan nadat aan alle vrije steden van *Italië* het Romeinsche burgerrecht was toegestaan (88 v. CHR).

§ 16. *Oorlog met Mithridates, koning van Pontus. Burgeroorlog tusschen Marius en Sulla. Sulla tot dictator voor onbepaalden tijd benoemd.*

Terwijl *Italië* aldus door oorlogen en binnenlandsche twisten geteisterd werd, dreigde een groot gevaar den Romeinschen staat in zijne oostelijke provinciën.

In het koninkrijk *Pontus* in *Azië*, aan den zuidelijken oever der *Zwarte Zee* gelegen (bl. 58), regeerde sedert het jaar 124 v. CHR. een krijgshaftig en ondernemend vorst, MITHRIDATES VI of *de Groote* genoemd, die, gebruik makende van de omstandigheid dat de *Romeinen* sedert vele jaren elders in oorlog gewikkeld waren, zijn rijk door geweld van wapenen aanzienlijk vergrootte. Nadat hij de kustlanden rondom de *Zwarte Zee* van de oostelijke grens van *Pontus* tot aan *Thracië* had bemachtigd, wendde hij zich zuid-

waarts, en maakte zich in korten tijd van geheel *Klein-Azië* meester, versloeg de troepen, die de Romeinsche stadhouder tegen hem aanvoerde, en gelastte eindelijk op een bepaalden dag een algemeenen moord, die aan alle *Romeinen* in die streken, ten getale van meer dan 80 000 het leven kostte (88 v. Chr.). Na deze afgrijselijke slachting stak hij naar *Europa* over, riep de *Grieken* tot een bevrijdingsoorlog tegen *Rome* op, en sloot met dat doel een verbond met *Boeotië*, *Achaja* en *Sparta* (87 v. Chr.).

In dien dringenden nood werd Sulla door den Senaat bekleed met het opperbevelhebberschap over het Romeinsche leger, hetwelk tegen Mithridates werd uitgerust. Dat wekte den naijver op van Marius, die met eenige zijner medestanders hevige onlusten in *Rome* bewerkte, en een volksbesluit wist door te drijven, waarbij aan hem het voeren van den oorlog tegen Mithridates werd opgedragen. Sulla, wiens leven bedreigd werd, ontkwam uit de stad, nam de wijk naar zijn leger, van welks genegenheid hij volkomen overtuigd was, en rukte terstond op *Rome* aan. Na een hevig gevecht in de straten behield hij de overhand, en herstelde het aanzien der aristocratische partij; Marius, die de vlucht had moeten nemen, werd met eenige zijner voornaamste aanhangers vogelvrij verklaard, en bereikte na gevaarvolle omzwervingen een klein eiland op de Afrikaansche kust, waar hij bleef tot de omstandigheden hem eenige maanden later naar *Rome* terugriepen.

Hier hadden zijne aanhangers, zoodra Sulla met het leger naar het oosten vertrokken was, het hoofd weder opgestoken, zich in de verwarring, die door den strijd der partijen ontstond, weder van hunnen vorigen invloed meester gemaakt, en Marius in hun midden teruggeroepen. Op eene vreeselijke wijze woedde deze nu tegen zijne vijanden; doch daar hij volstrekt de man niet was om door verstandige maatregelen den staat uit zijn vervallen binnenlandschen toestand op te beuren, wijdde hij zijne laatste krachten aan de voldoening zijner wraakzucht. Hij bewerkte, dat een leger werd afgezonden, om in plaats van dat van Sulla, die van zijn bevelhebberschap vervallen verklaard werd, den oorlog tegen Mithridates te voeren, en nadat hij aan duizenden zijner vijanden, waaronder de edelste en beschaafdste burgers, zijne woede gekoeld had, stierf hij onverwacht na eene ziekte van weinige dagen (86 v. Chr.).

Intusschen was Sulla met zijn leger in *Griekenland* aangekomen, waar hij door twee schitterende overwinningen op de Pontische troepen, weldra het gezag van *Rome* hersteld had. Het leger door Marius afgezonden, ging tot hem over, en Mithri-

DATES zag zich genoodzaakt tot het sluiten van een vrede, waarbij de *Romeinen* in het bezit van hunne Aziatische landen hersteld werden (83 v. CHR.).

Nadat SULLA de afgevallen provincie zwaar getuchtigd had, besloot hij met zijn leger, dat hij geheel en al aan zich had weten te verbinden, naar *Rome* terug te keeren en zich op zijne tegenstanders te wreken. In het begin van het jaar 83 v. CHR. landde hij in *Italië*, sloeg de troepen, welke zijne vijanden tegen hem afzonden, in herhaalde gevechten, en maakte zich in het volgende jaar, na een hevigen strijd, van de stad *Rome* meester (82 v. CHR.).

Op de gruwelijkste wijze woedde hij nu tegen al degenen, die zich tegen hem hadden verzet, en deed de namen van hen, die hij niet in zijne macht kon krijgen, op lijsten aanteekenen, terwijl hij eene belooning van vijf duizend gulden uitloofde aan ieder, die een der aldus vogelvrij verklaarden vermoordde. In strijd met de bepalingen der republikeinsche staatsregeling liet hij zich tot dictator voor onbepaalden tijd benoemen, en aldus in het bezit eener werkelijke alleenheerschappij, voerde hij een nieuwen, streng aristocratischen regeeringsvorm in. Twee jaren lang (81 en 80 v. CHR.) behield hij zijne waardigheid, en legde haar toen onverwacht neder, om zich als ambteloos burger op zijn landgoed neder te zetten, waar hij kort daarna aan de gevolgen van zwelgerij en uitspattende levenswijze stierf (78 v. CHR.). Na zijnen dood werd een jeugdig veldoverste, CNAEJUS POMPEJUS, die wegens zijne talenten en de gewichtige diensten, welke hij SULLA bewezen had, in diens hoogste gunst had gestaan, het hoofd der aristocratische partij.

§ 17. *Pompejus herstelt het Romeinsche gezag in Hispanië. Slavenopstand onder Spartacus. Oorlog tegen de zeeroovers. Overwinningen van Pompejus in Azië.*

Reeds gedurende het leven van SULLA hadden zich eene menigte uitgewekenen naar *Hispanië* begeven, waar SERTORIUS, de vroegere stadhouder van dat gewest en een der tegenstanders van SULLA, nadat hij door dezen was vogelvrij verklaard, een talrijken aanhang had gekregen. Door zijne uitmuntende hoedanigheden, zijne dapperheid, rechtschapenheid en welwillendheid, had hij ook de verdrukte inboorlingen voor zich weten te winnen, en zoo in het westen van het schiereiland een republiek gesticht, die van *Rome* onafhankelijk werd, en die hij verscheidene jaren lang met groot beleid tegen de aanvallen der Romeinsche legerbenden wist te verdedigen.

Eindelijk werd Pompejus door den Senaat derwaarts gezonden (76 v. Chr.); doch niet dan nadat Sertorius door een verraderlijken opperbevelhebber was vermoord, gelukte het hem het gezag van *Rome* weder te herstellen (72 v. Chr.).

Nagenoeg in denzelfden tijd dat de oorlog in *Hispanië* ten einde liep, werd de Romeinsche staat door nog veel grooter gevaar in *Italië* zelf bedreigd, toen eene menigte slaven, wier aantal tot 50 000 klom, in opstand kwamen (73 v. Chr.). Onder aanvoering van een hunner, den heldhaftigen Spartacus, weerstonden zij twee jaren lang alle aanvallen, en trokken verwoestend door het land, totdat het eindelijk aan Crassus, den rijksten man in *Rome*, en evenals Pompejus een der vroegere veldoversten van Sulla, gelukte, hun den toevoer van levensmiddelen af te snijden, en in een laatsten veldslag, waarin de slaven met de vertwijfeling der wanhoop streden en Spartacus sneuvelde, bijna hunne geheele macht te vernietigen (71 v. Chr.). De overgeblevenen, die zich vereenigd hadden en zochten te ontkomen, werden door Pompejus, die juist uit *Hispanië* terugkeerde, toevallig ontmoet en tot den laatsten man omgebracht.

Eindelijk had *Rome* in dien tijd nog een derden oorlog te voeren tegen de zeeroovers in den *Archipel* en in de *Middellandsch Zee*, die zich tot een geregelden staat hadden gevormd, en, meer en meer in macht aangroeiende, ten laatste eene vloot van 1200 groote schepen bezaten. Zij plunderden allerwege de kusten, veroverden meer dan 400 zeeplaatsen, waarvan zij eene menigte bewoners als slaven verkochten, maakten de geheele zee onveilig, en beletten daardoor allen handel. In het jaar 78 v. Chr. begonnen de *Romeinen* den strijd tegen de gevaarlijke vrijbuiters, maar leden door de onbekwaamheid der uitgezonden bevelhebbers herhaaldelijk nederlagen. Toen dientengevolge de toevoer over zee naar *Rome* eindelijk geheel belemmerd werd, en daardoor zelfs gebrek en duurte in de stad ontstond, drong de volksvergadering op krachtiger maatregelen aan, en dreef het besluit door, dat aan Pompejus voor den tijd van drie jaren het opperbevel over de land- en zeemacht, met een uitgestrekt gezag werd opgedragen (67 v. Chr.). Binnen drie maanden had hij de roovers volkomen geslagen en vernietigd, bijna al hunne schepen verbrand, en de door hen bezette havens heroverd. Onmiddellijk na dezen gelukkigen uitslag, die zijn roem en de gunst, waarin hij bij het volk stond, nog meer vergrootte, werd hem ook het opperbevel opgedragen in den oorlog, die eenigen tijd te voren weder met Mithridates van *Pontus* was uitgebroken.

Deze vorst had zijne vroegere veroveringsplannen weder opgevat (75 v. Chr.), en zich van verschillende omliggende landstreken meester gemaakt. De Romeinsche veldheer Lucullus, met een leger naar *Azië* gezonden, ontnam hem echter niet alleen zijne veroveringen, maar zelfs zijn eigen koninkrijk, en wendde zich daarna tot den koning van *Armenië* (1), een bondgenoot van Mithridates. Ook deze werd overwonnen; doch toen Lucullus het plan maakte ook de *Parthen* te gaan beoorlogen, weigerden zijne soldaten hem naar dat verwijderde land te volgen, daar zij met den onmetelijken buit, door het plunderen der rijke Aziatische steden verkregen, huiswaarts wenschten te keeren (67 v. Chr.).

Inmiddels had Pompejus, die toen juist den oorlog tegen de zeeroovers ten einde gebracht had, weten te bewerken, dat hem door den Senaat het beleid van den oorlog tegen Mithridates werd opgedragen, waarop Lucullus het opperbevel nederlegde en naar *Rome* terugkeerde (66 v. Chr.). Pompejus zette nu den krijg voort. Mithridates, die intusschen weder een leger verzameld had, leed opnieuw eene vreeselijke nederlaag, en toen hij ook door zijne troepen verlaten en zelfs door zijne eigene zonen verraden werd, bracht hij zich zelven om het leven (63 v. Chr.).

Pompejus, die de krijgstucht in het leger volkomen hersteld had, bracht in weinige jaren geheel *Klein-Azië*, *Armenië*, *Syrië* en *Judaea* tot onderwerping. Een gedeelte van dat grondgebied werd, in vier provinciën verdeeld, bij het Romeinsche rijk gevoegd. *Armenië* werd evenals *Judaea* aan *Rome* schatplichtig gemaakt, en in het laatste land, dat na de bestorming van *Jeruzalem* (63 v. Chr.) onder Romeinsche heerschappij was gekomen, werd een afstammeling der Maccabeërs (bl. 62) tot viervorst aangesteld, hoezeer het bestuur eigenlijk in handen was van den listigen Antipater, wiens zoon, Herodes, dertig jaren later, den laatsten vorst uit het Maccabeeuwsche huis vermoordde, en met behulp der *Romeinen* de koninklijke waardigheid over *Judaea* aanvaardde (30 v. Chr.).

§ 18. *Samenzwering van Catilina. Het eerste driemanschap.*

Terwijl Pompejus den krijg in *Azië* voerde, werd *Rome* be-

(1) Het koninkrijk *Armenië*, tusschen *Klein-Azië* en de *Kaspische Zee* gelegen, had zich, na de overwinning van Antiochus *den Groote* door de *Romeinen*, (bl. 61), uit eenige provinciën van diens rijk gevormd.

dreigd door eene uitgebreide samenzwering, welke gesmeed was door CATILINA, een aanzienlijk aristocraat, die door zijne losbandige en verkwistende levenswijze in diepe schulden was gedompeld, en zich door eene geheele omwenteling in den staat en de daarbij te verwachten vervolgingen en verbeurdverklaringen van goederen weder hoopte te verrijken. De algemeene verdorvenheid maakte het hem gemakkelijk, zoowel onder de zedelooze aristocratie als onder het gepeupel, een tal van aanhangers te verwerven, en zoodoende het plan op te vatten de stad aan alle hoeken in brand te steken en zich in de verwarring, die daaruit zou ontstaan, van de heerschappij meester te maken. Reeds was de tijd voor de uitvoering van het plan nabij, toen het gelukkig ontdekt werd door den Consul TULLIUS CICERO, een man, die evenzeer door oud-Romeinsche deugd en gevoel voor recht, als door kunde en welsprekendheid beroemd is geworden. Zoodra hij genoegzame bewijzen in handen had, trad hij openlijk in den Senaat met eene beschuldiging tegen CATILINA op, en door vier schitterende redevoeringen, die als meesterstukken van welsprekendheid vermaard zijn geworden, ontmaskerde hij den booswicht, die daardoor genoodzaakt werd de vlucht te nemen. De voornaamste zijner medesaamgezworenen werden gegrepen en ter dood gebracht, en hij zelf, die met eene bende soldaten de wijk naar *Etrurië* had genomen, werd in een hardnekkig gevecht overwonnen en gedood (63 v. CHR.).

In het begin van het jaar 61 v. CHR. kwam POMPEJUS te *Rome* terug, bekleed met eene uitgebreide macht, zooals geen *Romein* ooit vóór hem bezeten had. Sterk door de toegenegenheid van een geoefend leger, in het bezit van de volksgunst en van aanzienlijke rijkdommen, waardoor hij zich in dien tijd vooral den grootsten invloed kon verschaffen, meende hij de heerschappij te zullen kunnen in handen houden, te meer daar hij, om de genegenheid van het volk niet te verliezen, geheel tot de democratische partij was overgegaan; doch weldra bleek het, dat hij de krachtige hoedanigheden miste, die voor zulk een hoog standpunt, onder zulke moeilijke omstandigheden een vereischte waren. Invloedrijke tegenstanders, die hoofdzakelijk ook slechts hun eigen belang zochten, verzetten zich tegen zijne eerzuchtige bedoelingen, en om zijn verminderd aanzien te herstellen, verbond hij zich met een niet minder eerzuchtig, maar veel bekwamer en krachtvoller veldoverste, CAJUS JULIUS CAESAR, die, uit een oud patricisch geslacht geboren en uitmuntende als staatsman, veldheer, redenaar en schrijver, van zijne zijde eveneens naar het hoogste gezag

streefde, en om dat doel te bereiken, de noodzakelijkheid inzag zich nu met POMPEJUS te verbinden.

Beide mannen begrepen, dat zij tot het ten uitvoer leggen hunner ontwerpen, vóór alles geld behoefden, en haalden daarom den schatrijken CRASSUS tot hunne plannen over, door zijne hebzucht te streelen met het vooruitzicht, dat hij tot stadhouder in eene rijke Aziatische provincie zou benoemd worden.

De vereeniging, die door deze drie mannen niet bepaaldelijk gesloten werd om gezamenlijk een onbeperkt gezag over het Romeinsche rijk te voeren en alzoo den republikeinschen staatsvorm omver te werpen, maar veeleer om ieder voor zich zelven zijne eerzuchtige oogmerken te bereiken, wordt het *eerste Driemanschap* genoemd (60 v. CHR.).

§ 19. *Verdeeling van de heerschappij tusschen de driemannen. Dood van Crassus. Oorlog van Caesar in Gallië.*

De driemannen beheerschten weldra door den invloed, dien zij op het volk uitoefenden, den geheelen staat, en namen de leiding van alle zaken in hunne eigene handen, zonder zich veel om den Senaat te bekommeren, die nergens steun genoeg vond om zich tegen hen te verzetten. Na een paar jaren liet CAESAR zich het stadhouderschap in *Boven-Italië* en in de provinciën *Illyrië* en *Gallië* (1) opdragen (58 v. CHR.), omdat hij door de krijgsverrichtingen, welke hem vooral in het laatstgenoemde gewest wachtten, in staat zou worden gesteld, een krachtig en geoefend leger onder zijne bevelen te krijgen, waarop hij later, bij het volvoeren van zijne eerzuchtige plannen, zou kunnen rekenen. Aan den hebzuchtigen CRASSUS werd het bestuur over het rijke *Syrië* opgedragen, terwijl POMPEJUS stadhouder van *Hispanië* werd (55 v. CHR.).

CRASSUS vertrok naar *Azië* en begon een oorlog tegen de *Parthen*, waarin hij echter twee jaren later (53 v. CHR.) zijnen ondergang vond. Hij werd geslagen, gevangengenomen en door de verbitterde overwinnaars gedood, die hem tot hoon van zijn geldzucht, gesmolten goud in den mond goten.

POMPEJUS liet het bestuur in *Hispanië* door zijne onderhoorigen

(1) De provincie *Gallië*, waarvan hier gesproken wordt, omvatte ongeveer het grondgebied van het tegenwoordige koninkrijk *Sardinie*, *Savoye* en *Venetië*. Later werd de naam *Gallië* meer bepaaldelijk aan het tegenwoordige *Frankrijk* gegeven, waarvan de *Romeinen* toenmaals slechts een zeer klein gedeelte in het zuid-oosten, van de *Pyreneën* tot aan den *Rhône*, in hun bezit hadden.

waarnemen en bleef zelf te *Rome* ten einde zijn invloed op het algemeene staatsbestuur te behouden.

Caesar daarentegen, die zeer goed inzag dat Pompejus in den strijd der partijen te *Rome* langzamerhand het groote aanzien, waarin hij nu nog stond, zou verliezen, trachtte zich vóór alles krijgsroem en de gunst van zijn leger te verwerven. In het een zoowel als in het ander slaagde hij bij uitnemendheid. Gebruik makende van de invallen van woeste Germaansche volksstammen in de landstreken, door de *Galliërs* bezet (het tegenwoordige *Frankrijk*), kwam hij dezen laatste te hulp, verjoeg de indringers, maar breidde tevens zijn eigen gezag voortdurend verder uit, en onderwierp achtereenvolgens de meer noordelijk wonende stammen tot aan en over den *Rijn*, drong in *Germanië* (het tegenwoordige *Duitschland*) door, en stak zelfs tweemaal naar *Britannië* over. Binnen acht jaren had hij het geheele land der *Galliërs* aan de Romeinsche heerschappij onderworpen, en er de grondslagen gelegd tot een geregeld bestuur. Allerwegen werden Romeinsche koloniën gesticht, groote wegen aangelegd, en de taal, de rechtspleging en de munt der *Romeinen* ingevoerd (58—50 v. Chr.). Caesar zelf heeft zijne veldtochten in *Gallië* en den daarop volgenden burgeroorlog in een uitstekend werk beschreven.

§ 20. *Strijd tusschen Pompejus en Caesar. Dood van Pompejus.*

Te midden van zijne krijgsbedrijven verloor Caesar het groote doel van zijn leven niet uit het oog; voortdurend bleef hij met zijne vrienden te *Rome* in betrekking, en hield zoodoende altijd den blik gevestigd op hetgeen daar voorviel. Door omkooping en beloften vermeerderde hij zijne aanhangers, terwijl hij meer en meer de gunst des volks verwierf door zijne schitterende wapenfeiten en door den roem, waarmede hij in verre gewesten den Romeinschen naam omstraalde. De strijd der partijen duurde intusschen onophoudelijk voort, en Pompejus, die niet bekwaam en krachtig genoeg was om den vervallen toestand van het staatsbestuur te herstellen, verloor meer en meer zijn aanzien bij het volk. Eindelijk ging hij weder geheel tot de partij der aristocraten over, die bij hem steun zochten tegen het woelzieke gemeen. Hij werd in het jaar 52 v. Chr. tot consul verheven, zonder dat er een tweede nevens hem benoemd werd. Aldus met nagenoeg koninklijke macht bekleed, hoopte hij in verbond met de aristocraten, sterk genoeg te zijn om weerstand te kunnen bieden aan

de democratische partij en aan CAESAR. Er werden nu verscheidene maatregelen genomen, die klaarblijkelijk vijandig tegen dezen laatste gericht waren; vele zijner vrienden werden uit den Senaat geweerd (51 v. CHR.), en toen CAESAR, die inmiddels den oorlog in *Gallië* ten einde gebracht had, zijn voornemen te kennen gaf, naar *Rome* te komen, om naar de waardigheid van consul te dingen, gelastte hem de Senaat, dat hij eerst zijn leger zou afdanken (50 v. CHR.). Hij bewilligde daarin, op voorwaarde, dat POMPEJUS insgelijks zijne troepen zou ontslaan, waarop de Senaat in Januari van het jaar 49 v. CHR. het besluit nam, dat CAESAR, indien hij vóór den 1sten Mei zijn leger niet had afgedankt, voor een vijand des vaderlands zou worden verklaard. Te gelijker tijd werd POMPEJUS met onbepaalde macht tot veldheer benoemd.

Nu was voor CAESAR, die zich inmiddels in de stad *Ravenna*, in het zuiden van de Romeinsche provincie *Gallië* ophield, het oogenblik gekomen om met kracht op te treden. Vertrouwend op zijn geluk en op zijn leger, dat hem met onbeperkte toegenegenheid aanhing, trok hij den *Rubico*, de grensrivier, die zijn stadhouderschap van het eigenlijke Romeinsche grondgebied afscheidde, over, en rukte met snelle marschen op *Rome* aan. Hier geraakte op die tijding alles in de schromelijkste verwarring; POMPEJUS, die geene genoegzame voorbereidingen getroffen had, en nu inzag, dat hij niet tegen de geoefende legioenen (1) van zijn tegenstander was opgewassen, nam de vlucht, en begaf zich naar *Epirus*, waar hij een grooter leger bijeenbracht. CAESAR trok nu *Rome* binnen, regelde daar het bestuur, en ging daarop naar *Hispanië*, het stadhouderschap van POMPEJUS, waar diens voornaamste strijdkrachten zich bevonden. Deze werden na een bloedigen slag gedwongen de wapenen neder te leggen, en gingen gedeeltelijk tot den overwinnaar over; inmiddels maakten diens opperbevelhebbers zich van *Sicilië* en de overige Italiaansche eilanden meester. Na zijne terugkomst te *Rome* liet CAESAR zich tot consul voor het volgende jaar verkiezen, en trok daarop naar *Epirus* (48 v. CHR.). Aanvankelijk behield POMPEJUS, die veel sterker was, in eene menigte kleinere gevechten de overhand, maar in de maand Augustus kwam het bij *Pharsalus* (eene stad in *Thessalië*, vijf mijlen ten Z. van *Larissa*), tot een beslissend gevecht, waarin zijn leger geheel vernietigd werd. Hij nam de vlucht naar *Egypte*, waar hij hoopte gastvrij ontvangen te zullen worden,

(1) Het Romeinsche leger was verdeeld in onderafdeelingen, die *legioenen* genoemd werden, en in den oudsten tijd 3000, doch later 4 tot 6000 man sterk waren.

doch werd zoodra hij aan land trad, op last van de Egyptische regeering, die zich daardoor bij CAESAR verdienstelijk wilde maken, verraderlijk vermoord (Sept. 48 v. CHR.).

§ 21. *Alleenheerschappij en dood van Caesar.*

In *Egypte* regeerde toenmaals de minderjarige koning PTOLEMAEUS DIONYSUS, wien zijne zuster, de schoone CLEOPATRA, een gedeelte van de regeering betwistte. CAESAR, die zijnen vijand op den voet was gevolgd om hem geen tijd te geven tot het verzamelen van een nieuw leger, kwam kort na den dood van POMPEJUS in *Egypte* aan, en werd tot scheidsrechter in den twist benoemd, dien hij ten voordeele van CLEOPATRA besliste. In den strijd, die daarover ontstond, kwam de jonge koning om het leven, waarop CLEOPATRA tot koningin verheven werd (47 v. CHR.). Daar inmiddels de zoon van MITHRIDATES, van de verwarring in het Romeinsche rijk partij trekkende, begonnen was veroveringen in *Klein-Azië* te maken, wendde zich CAESAR daarheen en bracht den oorlog in ongeloofelijk korten tijd ten einde, zoodat hij het bericht daarover in een brief aan den Senaat in drie woorden kon samenvatten: *Veni*, *vidi*, *vici* (Ik kwam, ik zag, ik overwon).

Nog vóór het einde van het jaar 47 v. CHR. kwam hij in *Rome* terug, van waar hij terstond naar *Afrika* overstak, en de aanhangers van POMPEJUS, die zich daar verzameld hadden, eene geweldige nederlaag toebracht (46 v. CHR.). De overgeblevenen, die de wijk naar *Hispanië* genomen hadden en zich daar trachtten staande te houden, vernietigde hij in het volgende jaar, en met deze overwinning was hij tot de alleenheerschappij in het rijk geraakt.

Hij trachtte nu door eene wijze wetgeving den staat uit zijn diep verval op te beuren (1), en gaf eene nieuwe inrichting aan de regeering, die wel is waar op de oude instellingen gegrond was, maar voornamelijk daarin verschilde, dat eene bijna onbeperkte macht in zijne handen gegeven werd. De Senaat droeg hem de waardigheid van dictator voor zijn leven op, en verleende hem

(1) Onder de verschillende nuttige instellingen, welke CAESAR invoerde, behoorde ook de regeling van de zeer verwarde tijdrekening. Met behulp van den sterrenkundige SOSIGENES bepaalde hij het jaar op 365¼ dag, en stelde vast, dat er elke vier jaar een schrikkeljaar van 366 dagen zou zijn, terwijl de overige jaren 365 dagen zouden tellen. Deze tijdrekening, naar hem de *Juliaansche* genoemd, werd in het jaar 1582 na CHR. veranderd, doch is thans nog bij de Grieksche Christenen in gebruik.

den naam van *Imperator*, een titel, die tot nu toe slechts aan d zegevierende veldheeren werd gegeven, en door hen weder werd afgelegd, wanneer zij hun zegepralenden intocht in *Rome* hadden gehouden. Langzamerhand echter begon het woord *Imperator* de beteekenis van *oppermachtig bestuurder* te verkrijgen, in welken zin het later altijd gebruikt werd.

De groote macht, waarmede CAESAR bekleed was, en zijn zichtbaar streven om bovendien nog den titel en de eerbewijzen van een alleenheerscher te verwerven, verbitterde intusschen vele aanzienlijke mannen, die met diep leedwezen de oude republikeinsche instellingen, waaronder *Rome* eenmaal groot, machtig en vrij was geweest, zagen verdwijnen, en zoo vormde zich onder de leiding van twee hunner, BRUTUS en CASSIUS, eene samenzwering, die ten doel had, den Imperator te vermoorden. Dat voornemen werd den 15den Maart van het jaar 44 v. CHR. ten uitvoer gebracht. In de geopende zitting van den Senaat werd CAESAR door de saamgezworenen overvallen, en, met drieëntwintig dolksteken doorboord, stortte de grootste man van zijnen tijd levenloos voor het standbeeld van POMPEJUS ter aarde.

§ 22. *Het tweede driemanschap. Slag bij Actium.*

Na den dood van CAESAR werd BRUTUS in *Macedonië* en CASSIUS in *Syrië* tot stadhouder benoemd, doch al zeer spoedig bleek het, dat het doel waarmede zij CAESAR om het leven gebracht hadden, niet zou bereikt worden, en dat de liefde voor de vrijheid en de oude republikeinsche staatsinrichting niet meer in de harten van het verbasterde Romeinsche volk leefde. De hoop om tot de herstelling van den vroegeren regeeringsvorm te geraken, verdween al zeer spoedig, toen ANTONIUS, een bekwaam maar zedeloos man, die door CAESAR tot consul was aangesteld, door eene welsprekende redevoering, waarin hij de groote daden van den vermoorden Imperator herdacht, het volk tot haat tegen de saamgezworenen ophitste. De Senaat verklaarde kort daarna ANTONIUS, die zich door het volk het stadhouderschap in *Noord-Italië* had laten opdragen, voor een vijand des vaderlands, en zond op aansporing van CICERO, die bij deze gelegenheid weder verscheidene beroemde redevoeringen uitsprak, een leger tegen hem af (43 v. CHR.). Dit werd onder het bevel gesteld van CAESAR OCTAVIANUS, een zusters kleinzoon en erfgenaam van JULIUS CAESAR, die juist in dien tijd in *Rome* gekomen was, en hoezeer slechts negentien jaren oud en van niet meer dan middelmatige bekwaam-

heden, zich met groote sluwheid aan de partij van den Senaat had aangesloten, en steunende op het leger, dat hem als erfgenaam van den beminden veldheer zeer genegen was, reeds toen het oog op de toekomst hield, die hem de alleenheerschappij zou doen verwerven. ANTONIUS werd geslagen en vluchtte naar *Gallië*, waar LEPIDUS, evenals hij een der vroegere aanhangers van CAESAR, stadhouder was.

Intusschen was de republikeinsche partij in den Senaat voortdurend sterker geworden, en OCTAVIANUS, die daarin een beletsel tegen de latere volvoering zijner eerzuchtige plannen zag, begreep dat het raadzamer zou zijn, zich met ANTONIUS en LEPIDUS te vereenigen. Hij knoopte daarom onderhandelingen met hen aan, en zoo kwam, nog vóór het einde van het jaar (43 v. CHR.), het *tweede Driemanschap* tot stand.

Met het vereenigde leger naar *Rome* getrokken, hernieuwden nu de drie verbondenen de gruwelijke tooneelen uit den tijd van SULLA (bl. 95). Duizenden werden vogelvrij verklaard, vermoord en verbannen, en het geheele land door roof en geldafpersing geteisterd. In het volgende jaar besloten de driemannen zich naar *Macedonië* te wenden, waar BRUTUS en CASSIUS de aanhangers der republikeinsche partij om zich vereenigd en een talrijk leger bijeengebracht hadden.

ANTONIUS en OCTAVIANUS staken naar *Macedonië* over, en het kwam bij *Philippi* (1) tweemaal kort na elkander tot een bloedig gevecht, waarin het leger der driemannen overwon (42 v. CHR.). BRUTUS en CASSIUS brachten zich zelven om het leven, en met hen zonk de vrijheid van het Romeinsche volk in het graf.

De heerschappij werd nu tusschen de beide overwinnaars verdeeld, en de nietswaardige LEPIDUS ter zijde geschoven, die het laatste gedeelte van zijn leven in eene weinig beduidende betrekking doorbracht. OCTAVIANUS verkreeg het westersche en ANTONIUS het oostersche gedeelte van het rijk. Het duurde evenwel niet lang of er ontstond groote oneenigheid tusschen hen beide. ANTONIUS, die in weerwil van zijne bekwaamheden, slechts een verachtelijk en lichtzinnig mensch was, liet zich geheel en al verstrikken door de bekoorlijkheden van de Egyptische koningin CLEOPATRA, waardoor hij OCTAVIANUS, met wiens zuster hij gehuwd was, ten hoogste verbitterde. Toen hij eindelijk de eer der natie geheel en al met voeten trad, en de landstreken, welke door Ro-

(1) *Philippi* lag omtrent 15 geographische mijlen noord-oostwaarts van de tegenwoordige Turksche stad *Salonika*.

meinsche soldaten in *Azië* veroverd waren, aan de kinderen van Cleopatra wegschonk, beroofde de Senaat hem op aandringen van Octavianus van al zijne waardigheden, en verklaarde aan de Egyptische koningin den oorlog (32 v. Chr.). Hij verzamelde nu wel in *Griekenland* een leger en eene vloot, maar gaf door zijn weifelen aan Octavianus gelegenheid zich nadrukkelijk tot den krijg toe te rusten.

Deze stak daarop naar *Griekenland* over, en bij Kaap *Actium* (1) raakten de beide vloten met elkander slaags (31 v. Chr.). Octavianus behaalde de overwinning, en Cleopatra, die zich met vele Egyptische schepen bij Antonius bevond, nam gedurende het gevecht de vlucht, en werd terstond door dezen gevolgd. Een korten tijd trachtten zij zich nog tegen Octavianus, die zich ook terstond met zijn leger naar *Egypte* begeven had, te verdedigen, maar tevergeefs. Antonius doorstak zich met zijn zwaard, en Cleopatra, die bemerkte dat Octavianus voornemens was, haar naar *Rome* te voeren om zijn zegepralenden intocht op te luisteren, bracht zich insgelijks om het leven door slangenvergif. *Egypte* werd als eene provincie bij het Romeinsche rijk ingelijfd (30 v. Chr.).

§ 23. *Regeering van Augustus.*

Na de overwinning bij *Actium* was voor Octavianus de weg tot de alleenheerschappij gebaand, en van dien tijd af werd in *Rome* de monarchale regeeringsvorm ingevoerd, die tot aan den val van het rijk bleef voortduren. Kort na zijne terugkomst te *Rome*, werd hem de titel van *Imperator* en de eernaam van Augustus (de verhevene) geschonken, onder welken laatsten naam hij voortaan als keizer in de geschiedenis voorkomt.

De meeste republikeinsche instellingen bleven nog wel bestaan, maar zij hadden hare vroegere beteekenis en kracht verloren. De waardigheden van consul, van voorzitter in den Senaat, van volkstribuun, van opperpriester enz. werden alle aan Augustus voor zijn leven opgedragen, en het is te begrijpen, dat daardoor de geheele regeering, zoo al niet in naam dan toch inderdaad, in handen van den machtigen Caesar of Keizer, welke benaming Augustus bijbehield, gelegd was.

De groote kracht van de keizerlijke regeering zoowel als van het Romeinsche rijk in het algemeen, berustte nu bij het leger, dat

(1) Kaap *Actium* vormt de noordwestelijke punt van het tegenwoordige *Griekenland*.

door Augustus opnieuw en beter georgansieerd werd. Het bestond voortaan niet meer, zooals in vroegere eeuwen, uit de Romeinsche burgers zelve, die na den voleindigden oorlog weder tot hunne huiselijke bezigheden terugkeerden, maar het was een zoogenaamd staand leger geworden, dat voortdurend onder de wapens bleef, en niet zoozeer voor het vaderland dan voor geld diende. Het was nagenoeg geheel en al aan de grenzen van het rijk in vaste legerplaatsen opgesteld.

De kunsten en wetenschappen, die meer onder de aanzienlijke burgers in bloei toegenomen waren, sedert de *Romeinen* ruim twee eeuwen vroeger met de Grieksche beschaving in aanraking kwamen, werden onder de regeering van Augustus tot een hoogen trap ontwikkeld. Beroemde dichters, als Virgilius, Horatius, Ovidius enz., geschiedschrijvers, als Cornelius Nepos en Titus Livius gaven aan de Romeinsche letterkunde een grooten luister, waartoe de beroemde redenaar Cicero in zijne uitmuntende geschriften den grond gelegd had.

Bovendien deed Augustus aanzienlijke bouwwerken uitvoeren, die thans nog de bewondering van het nageslacht opwekken, en door het geheele rijk voortreffelijke groote wegen aanleggen, die de onderlinge gemeenschap en daardoor de welvaart aanzienlijk bevorderden.

Gedurende zijne regeering had daarenboven een voor de geheele menschheid merkwaardige gebeurtenis plaats, namelijk de geboorte van Jezus Christus in het stadje *Bethlehem*, in *Palestina*.

Augustus streefde er niet naar, een veroveraar te zijn, maar veel meer het uitgebreide rijk binnen zijne grenzen meer vastheid en zekerheid te geven. Alleen de oorlog, dien hij tegen de *Germanen* voerde, en de veroveringen gedurende zijne regeering op dat volk gemaakt, zijn hierop eene uitzondering.

De Germaansche volken, die een groot gedeelte van *Europa* ten noorden van het Romeinsche rijk bewoonden, kunnen in twee groote afdeelingen gesplitst worden, waarvan de eene zich ten noorden van de *Oostzee* uitbreidde (de latere *Scandinaviërs*, *Noormannen* enz.), en de andere sedert verscheidene eeuwen in het tegenwoordige *Duitschland* en *Nederland* woonde, en in eene menigte stammen verdeeld was.

De dappere, forsch gebouwde en vrijheidlievende *Germanen* waren reeds ten tijde van Caesar aan de Rijnoevers met de *Romeinen* in aanraking gekomen, en de later herhaaldelijk uitbrekende vijandelijkheden tusschen de beide volken gaven eindelijk (13 v. Chr.) aanleiding tot een oorlog, die door Drusus, den dap-

peren stiefzoon van Augustus, met veel beleid gevoerd werd. In vier veldtochten (12—9 v. Chr.) drong hij, en na zijnen dood (9 v. Chr.) zijn broeder Tiberius, tot diep in het noorden en noordwesten van *Germanië* door, waar eene menigte volksstammen onderworpen werden, die wel niet onmiddellijk bij het Romeinsche rijk werden ingelijfd, maar onder den titel van bondgenooten, de zeden en de rechtspleging van hunne overwinnaars aannamen, en hunne krijgslieden in de Romeinsche legers lieten dienen. De macht der *Romeinen*, die zich met verstandig overleg tegenover de *Germanen* gedroegen, zou zeker zeer spoedig gevestigd zijn geweest, indien niet de trotschheid en de hebzucht van Quinctilius Varus, een der stadhouders, die op Tiberius volgden, het vrijheidminnende volk door zijne dwingelandij tot een geweldigen opstand hadden gedreven. Onder aanvoering van den stoutmoedigen Hermann of Arminius, vorst der *Cherusken*, overvielen zij Varus in het *Teutoburgerwoud* (in het tegenwoordige *Lippe-Detmold*), en vernielden in een moorddadigen slag van drie dagen zijn geheele leger, dat ruim 20000 man sterk was (9 na Chr.). Varus zelf stortte zich uit wanhoop in zijn zwaard: alle kasteelen der *Romeinen* in *Duitschland* werden verwoest, en hunne heerschappij aan gene zijde van den *Rijn* vernietigd.

Germanicus de zoon van Drusus, die eenige jaren later (14 tot 17 na Chr.) opnieuw verscheidene krijgstochten tegen de *Germanen* ondernam, herstelde wel de eer der Romeinsche wapenen, maar slaagde er niet in, hen aan zijn gezag te onderwerpen.

Augustus stierf in het jaar 14 na Chr., nadat hij zijnen stiefzoon Tiberius tot zijn opvolger benoemd had.

§ 24. *Het keizerrijk van den dood van Augustus tot de troonsbeklimming van Vespasianus.*

De vier keizers uit het geslacht van Augustus, die nu achtereenvolgens op den troon kwamen, Tiberius, Caligula, Claudius en Nero, waren niet alleen als vorst diep verachtelijk, maar drie hunner waren ook als mensch ware monsters van wreedheid en zedeloosheid, terwijl de vierde, Claudius, door zijne zwakheid een speelbal werd van ellendige gunstelingen, die het rijk in een afgrond van ellende stortten. Wel getuigde het voor de diepe verbastering, waartoe de eenmaal zoo fiere en edele *Romeinen* gezonken waren, dat zij eene reeks van gruwelen, waarvan eene enkele in vroegere eeuwen voldoende zou geweest zijn om

een algemeenen opstand te doen ontstaan, niet alleen geduldig verdroegen, maar dat zij hunne dwingelanden zelfs met de verachtelijkste vleierij en de kruipendste laagheid vereerden.

Tiberius (14 tot 37), die eene menigte edele *Romeinen* op de aanklacht van zijne talrijke geheime spionnen deed ombrengen, nam reeds in de eerste jaren zijner regeering een maatregel, welke in latere tijden de noodlottigste gevolgen had. Hij vereenigde namelijk de talrijke lijfwachten, de zoogenaamde *Praetorianen*, die in den tijd van Augustus in de verschillende garnizoenen van *Italië* verspreid lagen, in eene versterkte legerplaats voor de poorten van *Rome*. Daar de keizerlijke regeering hoofdzakelijk op soldatenheerschappij gegrond was, kregen deze *Praetorianen* langzamerhand meer en meer invloed en macht, zoodat zij naderhand zelfs eigendunkelijk keizers benoemden en afzetten.

De laatste jaren zijns levens bracht Tiberius, door onophoudelijke vrees en gewetenswroeging gekweld, op het eiland *Capri* nabij *Napels* door. Hij stierf in het jaar 37.

Zijn achterneef, Caligula, de ontaarde zoon van den edelen Germanicus, was zijn opvolger (37 tot 41). Hij overtrof zijn voorganger nog in wreedheid, en was bovendien een ijdel en zwakhoofdig mensch. Zijne geheele regeering was eene aaneenschakeling van moorden en afpersingen, van terechtstellingen en martelingen, welke hij zelf met het grootste genoegen bijwoonde. Eindelijk werd hij door eenige hovelingen, die voor hun eigen leven bezorgd werden, vermoord. De vreugde over zijn onverwachten dood was zoo groot, dat de Senaat ijlings bijeenkwam en besloot de republiek te herstellen; maar de *Praetorianen*, die in de verkwistingen der keizers rijkelijk hun voordeel zagen, hieuwen in hunne woede alles neer wat hen tegenkwam, haalden Claudius, den bejaarden oom des keizers, uit de schuilplaats, waarin hij gevlucht was, te voorschijn, en verhieven hem tot keizer. Hij was een zwak, karakterloos man, die zich door zijne eerste gemalin, Messalina, de meest verdorvene en verachtelijkste vrouw, waarvan de wereldhistorie melding maakt, tot allerlei wreedheden en onrechtvaardigheden liet overhalen, en werd zes jaren nadat hij haar had laten ter dood brengen, door zijne tweede, niet minder wreedaardige gemalin Agrippina vergiftigd (54).

Hoewel hij een zoon, Britannicus genaamd, naliet, had Agrippina weten te bewerken, dat hij Nero, haren zoon uit een vroeger huwelijk, tot zijnen opvolger benoemde. Deze bevlekte zijne regeering met zulk eene reeks van gruwelen, dat zijn naam tot een spreekwoord geworden is om een onmenschelijken dwingeland

aan te duiden. Niemand was in *Rome* zijn leven zeker; de edelste mannen werden aan zijnen bloeddorst opgeofferd en hun vermogen te zijnen voordeele verbeurd verklaard; zijn stiefbroeder, zijne echtgenoote en zijne moeder liet hij achtereenvolgens vermoorden. In de hoogste mate ijdel, wilde hij als kunstenaar schitteren, trad in de openbare spelen als citherspeler en wedrenner op, en ging zelfs met dat doel naar *Griekenland*, waar de kruipende en slaafsche bewoners hem met eerbewijzen en gouden kransen overlaadden. De schatten des rijks verkwistte hij met zijne verachtelijke metgezellen in schandelijke losbandigheid, en eindelijk zelfs stak hij *Rome* in brand, om van de tinnen van zijn paleis de verwoesting van *Troje* te kunnen bezingen: de brand duurde zes dagen en zeven nachten, en vernielde het grootste gedeelte der stad. Om den haat van het volk voor deze euveldaad te ontgaan, gaf hij de schuld aan de Christenen, welke zich in dien tijd tot in *Rome* verbreid hadden, en begon tegen hen eene gruwelijke vervolging, waarbij men meent dat de apostelen Petrus en Paulus het leven verloren.

Eindelijk, nadat er reeds verscheidene samenzweringen tegen hem gesmeed waren, brachten zijne wandaden een opstand onder het krijgsvolk in *Hispanië* teweeg, waaraan zich ook de Praetorianen aansloten. Galba, de stadhouder in die provincie, werd als keizer uitgeroepen, en Nero van den troon vervallen en des doods schuldig verklaard, waarop hij zich zelven om het leven bracht (68). Hij had op zeventienjarigen leeftijd den troon beklommen, en was bij zijnen dood slechts eenendertig jaren oud.

Zijn opvolger, Galba, was de eerste keizer, die zonder door zijne familiebetrekking eenige aanspraak op de regeering te kunnen maken, alleen door militair geweld op den troon kwam, iets hetgeen zich bij de lange reeks van vorsten, welke hem opvolgden, zeer dikwijls herhaalde; de invloed der legers op de troonsopvolging, die zich hier voor het eerst deed gevoelen, werd eene nieuwe, allerverderfelijkste plaag voor den reeds zoo diep gezonken staat.

Op dezelfde wijze kwamen binnen anderhalf jaar de drie volgende keizers aan het bewind, nadat hunne voorgangers allen een gewelddadigen dood gestorven waren. In het jaar 70 aanvaardde de dappere en edele veldheer Vespasianus, in het vorige jaar door zijne soldaten tot keizer uitgeroepen, de regeering.

§ 25. *Regeering van Vespasianus. Vernietiging van den Joodschen staat. Opstand der Batavieren. Britannië bij het Romeinsche rijk ingelijfd.*

Vespasianus was een man van oud-Romeinsche beginselen, wiens regeering eene ware weldaad was na de gruwelen van de laatste vijftig jaren. Hij herstelde de krijgstucht in het leger, bracht door spaarzaamheid weder orde in den verwarden staat der geldmiddelen, verbeterde de rechtspleging en schafte de verkwistende weelde bij de keizerlijke hofhouding af. Het nog gedeeltelijk in puin liggende *Rome* deed hij weder herstellen, en verfraaide het door schoone tempels en andere groote bouwwerken, waartoe ook een amphitheater behoorde, het *Colosseum* genoemd, dat 80,000 menschen kon bevatten, en welks grootsche bouwvallen nog in onzen tijd de bewondering opwekken.

Onder de merkwaardigste gebeurtenissen van zijn bestuur moeten hoofdzakelijk vermeld worden de geheele vernietiging van den Joodschen staat, de opstand der *Batavieren* en de veroveringen in *Britannië*.

Gedurende het bestuur van Herodes *den Groote*, koning der Joden (bl. 97), was Jezus Christus te *Bethlehem* geboren. Toen deze tot mannelijken leeftijd gekomen, onder zijn verbasterd volk optrad en zijne reine godsdienstleer verkondigde, meenden de *Joden* in hem den Verlosser te zullen zien, die hen van de dwingelandij der *Romeinen* zou bevrijden, en het rijk hunner voorvaderen weder in zijn vroegeren luister zou herstellen. In die verwachting te leur gesteld, bracht de hevig verbitterde partij der *Pharizeën* bij den Romeinschen landvoogd Pontius Pilatus, die het land bestuurde, hetwelk kort na den dood van Herodes tot eene Romeinsche provincie was gemaakt (6 n. Chr.), en waar Herodes Antipas, de zoon van Herodes *den Groote*, met den titel van koning nog slechts een schijn van macht bezat, eene beschuldiging als oproerstichter tegen Jezus in, die de schijnheiligheid der *Pharizeën* had ontmaskerd, en terwijl hij alle wereldsche heerschappij afwees, eene verdraagzaamheid had gepredikt, die geheel in strijd was, zoowel met hunne bekrompene godsdienstige begrippen als met hunne staatkundige gevoelens. Hun toeleg gelukte, en Jezus werd tot den dood aan het kruis veroordeeld (33).

Zijne volgelingen vermenigvuldigden na zijnen dood op eene buitengewone wijze, en terwijl zij de reine leer des Christendoms meer en meer ook buiten *Palestina*, in *Griekenland*, *Klein-Azië*, en

zelfs tot in *Rome* zochten te verspreiden, namen zij geen deel aan de oproerige bewegingen, waarmede de *Joden* voortdurend trachtten het juk af te schudden, onder hetwelk zij gebukt gingen. Eindelijk brak er in het jaar 65 na Chr. een geweldige opstand in *Palestina* uit; alle *Romeinen*, die den *Joden* in handen vielen, werden vermoord, het geheele volk wapende zich, en Nero, die toen op den Romeinschen troon zat (bl. 108), zond een zijner beste veldheeren, den lateren keizer Vespasianus, naar het Joodsche land om de opstandelingen weder tot onderwerping te brengen. Een vreeselijke oorlog, die aan meer dan een millioen Joden het leven kostte, was daarvan het gevolg. Vespasianus, in het jaar 69 tot keizer uitgeroepen (bl. 109), gaf het bevel over aan zijnen zoon Titus, die zich in het volgende jaar, na een verwoeden strijd welke aan de wanhopige verdediging van *Karthago* herinnerde, van *Jeruzalem* meester maakte, en de stad, eenige weinige huizen uitgezonderd, tot den grond verwoestte. Daarmede was het Joodsche rijk voor altijd vernietigd, en sedert die gebeurtenis hebben zich de *Israëlieten* over den geheelen aardbol verspreid.

Van niet minder belang was de opstand, die in het jaar 69 in *Germanië* uitbrak, waar zich verscheidene stammen met de *Batavieren* onder hunnen dapperen aanvoerder Claudius Civilis vereenigden om aan de onderdrukking der Romeinsche landvoogden een einde te maken. Twee jaren duurde de strijd, die aanvankelijk een dreigend aanzien had, maar door de oneenigheid tusschen de opgestane volksstammen en het beleid van den bekwamen Romeinschen veldheer Cerealis, in het jaar 70 eindigde. De *Batavieren* hernieuwden het vroegere bondgenootschap; zij waren in het vervolg wel van de drukkende belastingen bevrijd, maar bleven steeds manschappen in de Romeinsche legers leveren.

Ook in *Britannië* breidde zich onder de regeering van Vespasianus de Romeinsche heerschappij uit. Reeds onder zijne voorgangers was een gedeelte daarvan onderworpen, maar de hebzucht en het wanbestuur der Romeinsche stadhouders had ook daar herhaalde opstanden ten gevolge. Dit veranderde toen Vespasianus zijnen uitmuntenden veldheer Agricola derwaarts zond, die zoowel door zijn gematigd en welwillend bestuur de inwoners voor zich wist te winnen, als door kracht van wapenen geheel het tegenwoordige *Engeland* en het zuidelijk gedeelte van *Schotland* aan de Romeinen te onderwerpen. Van toen af bleef dat land tot aan den val van het rijk, onder den naam van *Britannië* eene Romeinsche provincie.

§ 26. *Het keizerrijk van de troonsbeklimming van Titus tot den dood van Marcus Aurelius. Toestand van het Romeinsche volk in die dagen.*

Op VESPASIANUS volgde zijn zoon TITUS (79—81), die slechts twee jaren regeerde, maar in dien korten tijd door zijne voortreffelijke hoedanigheden zoozeer de genegenheid van zijn volk won, dat hem de eernaam *lieveling van het menschelijk geslacht* gegeven werd. Hij was gewoon, wanneer er een dag was voorbijgegaan, dat hij niemand eene bijzondere weldaad had bewezen, tot zijne vrienden te zeggen: »Ik heb eenen dag verloren." Zijne weldadigheid blonk vooral uit bij het verzachten der onheilen, veroorzaakt door eene hevige uitbarsting van den *Vesuvius*, die de beide steden *Herculanum* en *Pompeji* onder asch en lava bedolf (79).

Nadat zijn onmenschelijke broeder DOMITIANUS, die na hem den troon beklom, vijftien jaren (81—96) met de gruwelijkste wreedheid had geregeerd, en eindelijk vermoord was geworden, volgde er voor het Romeinsche volk een gelukkiger tijd onder de keizers, die na hem tachtig jaren het rijk bestuurden.

Na NERVA, den opvolger van DOMITIANUS, die twee jaren regeerde (96—98), aanvaardde TRAJANUS, een edel vorst en uitstekend veldheer, het bewind. Hij bevorderde kunsten en wetenschappen, en richtte door het geheele rijk prachtige bouwwerken op, legde groote wegen, kanalen, bruggen en havens aan, en trachtte overal door een rechtvaardig bestuur de welvaart te vermeerderen. Minder goed voor de toekomst was de vergrooting, die hij aan het reeds te uitgebreide rijk schonk door de verovering van de landen aan den *Beneden-Donau*, die eene nieuwe provincie onder den naam van *Dacië* vormden (ongeveer het tegenwoordige *Zevenbergen*, *Moldavië* en *Wallachije*), en door onderwerping van *Armenië*, *Assyrië* en *Mesopotamië*, die hij insgelijks bij het Romeinsche rijk inlijfde, dat onder zijne regeering tot de grootste uitgebreidheid kwam.

Na zijnen dood (117) beklom een zijner bevelhebbers, de vredelievende HADRIANUS, den keizerlijken troon, die hoezeer hij zich in den laatsten tijd van zijn twintigjarig bestuur door grilligheid en wreedheid gehaat maakte, door zijn ijver voor de wetenschappen en door groote bouwwerken, die hij liet uitvoeren, beroemd is geworden.

Zijne opvolgers, ANTONINUS PIUS (of *de vrome*), die van 138 tot 161 regeerde, en vooral MARCUS AURELIUS (161—180), behoorden tot de voortreffelijkste vorsten, die in de geschiedenis bekend zijn.

De beschaving der *Romeinen* had intusschen haar hoogste toppunt bereikt, en verbreidde zich meer en meer over al de volken, die aan hun gebied waren onderworpen; allerwegen werden onder de vroeger zoo woeste stammen, die nu bij het rijk waren ingelijfd, geregelde staatsinstellingen in gang gebracht, steden gebouwd wegen aangelegd, en zachtere zeden ingevoerd. Maar met dat' alles werd toch de innerlijke, degelijke kracht niet hersteld, die in vroegere eeuwen in het fiere, mannelijke en edelaardige karakter van de *Romeinen* uit den tijd der republiek gelegen was. Het volk bleef slaafsch en bedorven, ontzettende weelde en geldverspilling was eene gewoonte bij de aanzienlijken geworden; de lagere klasse was tevreden als aan hare behoeften door dagelijksche uitdeelingen van brood voldaan werd, terwijl openbare feesten en spelen, waarbij de moorddadige worstelingen van gehuurde zwaardvechters (*gladiatoren*), hetzij tegen wilde dieren, hetzij onderling, eene hoofdrol speelden, hun een barbaarsch en laag genot opleverden. Godsdienst en zedelijk gevoel waren nagenoeg vernietigd; ongebondenheid, brasserij en luiheid hadden de vroeger zoo krachtvolle *Romeinen* geheel ontzenuwd. Nooit was er eene grootere behoefte aan eene wederopbeuring der diep vervallen zedelijkheid, zoowel als aan eene vernieuwing van het geheele volk door inmenging van een meer krachtig en onbedorven menschenras. Het eerste geschiedde door de zegenrijke uitbreiding, waartoe het Christendom langzamerhand geraakte, het laatste door het toenemend gewicht, dat de krachtige volksstammen der *Germanen* verkregen, die in de volgende eeuwen meer en meer met de *Romeinen* in aanraking kwamen, en eindelijk het vermolmde rijk ten val brachten.

§ 27. *Toenemende verzwakking van den Romeinschen staat. Stichting van het Nieuw-Perzische rijk. Bloei en vernietiging van het Palmyreensche rijk.*

Marcus Aurelius werd opgevolgd door zijnen zoon Commodus, een ontaarden woesteling, die in alles het tegenbeeld zijns vaders was (180). Na eene gruwelijke regeering van twaalf jaren werd hij door zijne eigene vertrouwelingen vermoord (192), en van dien tijd af volgt er eene lange reeks van keizers, die nagenoeg allen door het leger werden uitgeroepen. Dikwijls gebeurde het, dat de legioenen, in de verschillende deelen van het rijk verspreid, verscheidene keizers te gelijk aanstelden, waarvan bloedige binnenlandsche oorlogen het natuurlijk gevolg waren; meer dan eens zelfs werd de keizerlijke waardigheid door de soldaten aan den-

gene geschonken, die er het meeste geld voor bood. Van deze groote menigte vorsten, wier regeering somtijds zeer kort was, zoodat zelfs in een tijdvak van twintig jaren niet minder dan twaalf keizers door de soldaten op den troon en weder ten val gebracht werden, kunnen hier slechts eenige weinigen, en daarmede tevens de hoofdgebeurtenissen, die gedurende hun bestuur voorvielen, vermeld worden.

Op de vierjarige regeering van den verwijfden HELIOGABALUS (218—222), den zevenden keizer na COMMODUS, die door omkooping van een gedeelte des legers op zijn vijftiende jaar keizer werd, en door zijne schandelijke leefwijze en zijne onmenschelijke wreedheid wellicht ieder ander dwingeland overtreft, wiens naam in de geschiedenis is bewaard gebleven; volgde het weldadige bestuur van zijnen neef, den rechtschapen ALEXANDER SEVERUS (222). In diens tijd ontstond aan de oostelijke grenzen in *Azië* een nieuw Perzisch rijk, waarvan ARDSJIR of ARTAXERXES, uit het geslacht der *Sassaniden*, die een afstammeling van de oude Perzische koningen beweerde te zijn, de stichter was. Hij vernietigde het Parthische rijk ten zuiden van de *Kaspische Zee*, herstelde den ouden Perzischen eeredienst van ZOROASTER (bl. 19), de priesterkaste der *Magiërs* en vele andere voorvaderlijke inrichtingen. Toen hij zijne veroveringen westwaarts tot op het Romeinsche grondgebied wilde uitstrekken, trok ALEXANDER SEVERUS tegen hem op, en belette, hoezeer hij geene beslissende voordeelen behaalde, den *Perzen* voorloopig hunne verdere uitbreiding.

Na den dood van ALEXANDER SEVERUS, die in een opstand werd vermoord (235), brak een tijdstip van vreeselijke verwarring aan. Bij den binnenlandschen oorlog, die om de troonsopvolging gevoerd werd, voegden zich de invallen van barbaarsche Duitsche volksstammen, die over den *Rijn* en den *Donau* plunderend en vernielend in het Romeinsche rijk vielen. Alle grensprovinciën waren in die dagen aan onophoudelijke verwoestingen blootgesteld; in *Gallië* en *Opper-Italië* vielen de *Allemannen* en *Franken*; in de *Donau*-landen de *Bourgondiërs*, de *Herulen* en de *Gothen*, die tusschen den *Don* en den *Donau* woonden, en zelfs door de toezegging van eene jaarlijksche schatting werden afgekocht; in *Azië* veroverden de *Perzen Armenië*, en drongen tot in *Syrië* door. Te midden dier schromelijke verwarring waren er eens zelfs dertig keizers te gelijk door de verschillende soldatenbenden uitgeroepen (omstreeks het jaar 260).

Het rijk werd toen evenwel nog gered door het beleid van den dapperen keizer AURELIANUS (270—275), die de barbaren met

geweld over de grenzen terugdreef en zich daarop naar *Azië* wendde, waar een nieuw gevaar de Romeinsche monarchie bedreigde. Daar had namelijk in het oosten der provincie *Syrië* een stamopperhoofd ODENATHUS genaamd, die zich bij de verdediging der Romeinsche grenzen tegen de *Perzen* verdienstelijk had gemaakt, een onafhankelijk koninkrijk gesticht, waarvan de bloeiende stad *Palmyra* de hoofdstad was (260). Na zijnen dood (267) had zijne edele en voortreffelijke gemalin ZENOBIA, de tweede SEMIRAMIS genoemd, het bestuur voortgezet, en Grieksche, Romeinsche en Oostersche beschaving, kunst, wetenschap en handel in het welvarende rijk verbreid, dat zich langzamerhand over geheel *Syrië* en de meeste provinciën van *Klein-Azië* had uitgestrekt, terwijl zij te gelijker tijd begonnen was ook in *Egypte* vasten voet te verkrijgen. AURELIANUS greep dit nieuwe en in zoo korten tijd zoo machtig geworden koninkrijk met kracht aan, bleef in verscheidene gevechten overwinnaar, en eindigde den oorlog met de inname en de geheele verwoesting van *Palmyra*, welks prachtige bouwvallen te midden van de onbewoonde zandwoestijnen, thans nog aan den luister van de vervlogen eeuwen herinneren. Het overwonnen land werd weder bij het Romeinsche rijk ingelijfd.

§ 28. *Uitbreiding van het Christendom. Constantijn de Groote. Julianus de Afvallige.*

Terwijl, zooals uit het voorgaande genoegzaam gebleken is, de zedelijke kracht der oude wereld al meer en meer afnam, en noch haar heidensche eeredienst, noch de bespiegelingen harer wijsgeeren haar uit het diepe verval, waarin zij gezonken was, konden opbeuren, breidde zich de Christelijke godsdienst, in weerwil van de bittere vervolging, die duizenden zijner belijders tot martelaars voor hun geloof maakte, langzamerhand over de geheele beschaafde wereld uit. Allerwegen werden gemeenten opgericht, die onder het opzicht stonden van zoogenaamde Oudsten (*Presbyteri*), en wier leden, juist door de vervolgingen, waaraan zij blootstonden, zich onderling des te krachtiger aaneensloten, en weldra een zedelijk overwicht over de bedorven heidenwereld verkregen, dat in alle onderdeelen der maatschappij doordrong. Reeds onder TRAJANUS (bl. 112) werd de uitroeiing der Christenen voor niet meer mogelijk gehouden, en in het begin der 3de eeuw, ten tijde van ALEXANDER SEVERUS (bl. 114), vond de nieuwe godsdienst zelfs ingang aan het hof, daar de moeder van dien keizer, die grooten invloed op hem uitoefende, de beginselen der Chris-

tenen was toegedaan, ja volgens sommigen, zelfs tot hunne leer was toegetreden.

Het duurde intusschen nog tot het begin der 4de eeuw voordat een Romeinsch keizer openlijk tot het Christendom toetrad. Dit was CONSTANTIJN *de Groote*, wiens moeder HELENA, die beroemd is om haren ijver voor de nieuwe leer, hem reeds vroegtijdig eerbied daarvoor had ingeboezemd. In een veldslag, dien hij in het jaar 312 in de nabijheid van *Rome* aan een zijner tegenstanders leverde, behaalde hij de overwinning ten gevolge van de geestdrift, die hij bij de Christenen van zijn leger had opgewekt, door het kruis en den naam des Verlossers als veldteeken in zijn keizerlijken standaard te plaatsen, en daarbij het gerucht te verspreiden, dat hem een lichtend kruis aan den hemel verschenen was met het omschrift: »Door dit teeken zult gij overwinnen." Kort daarna ging hij zelf tot het Christendom over en maakte het tot den godsdienst van den staat. Hij bracht ook gewichtige veranderingen aan in de inrichting van het bestuur, en verdeelde het Romeinsche rijk in vier groote afdeelingen of *praefecturen*, waarover keizerlijke Stadhouders of *praefecten* het bewind voerden. Onder zijne regeering en door zijne bemoeiingen nam het aanzien der Christenpriesters zeer toe, en vormde zich uit hen langzamerhand een afzonderlijke stand, daar zij uit de staatskas bezoldigd werden, en hun ambt onvereenigbaar werd verklaard met de uitoefening van eenige andere betrekking. Aan het hoofd der lagere geestelijkheid kwamen de zoogenaamde *Bisschoppen*, die vroeger slechts opzieners in den raad der oudsten van iedere gemeente waren geweest.

In het jaar 325 liet de keizer eene aanzienlijke kerkvergadering te *Nicaea* in *Klein-Azië* bijeenkomen om te beslissen in een strijd, die over verscheidene kerkelijke leerstukken gevoerd werd. Hier werd eene algemeene geloofsbelijdenis voor de Christenen vastgesteld; doch de strijd der verschillende meeningen nam met de beslissing, die daaromtrent genomen werd, volstrekt geen einde, en gaf later aanleiding tot hevige beroeringen en scheuring in de kerk.

CONSTANTIJN begreep, dat het vele bezwaren zou hebben, den Christelijken eeredienst, zoowel als eenige andere gewichtige wijzigingen, welke hij in het rijksbestuur bracht, in de stad *Rome* in te voeren, die eigenlijk de hoofdzetel van het heidendom was en met hare vele tempels en hare oude herinneringen en volksgewoonten, vele moeielijk te overwinnen hinderpalen tegen de voorgenomen veranderingen zou opleveren. Hij besloot daarom eene nieuwe hoofdstad des rijks te stichten, en

koos daarvoor *Byzantium*, dat hij in den tijd van acht jaren (329—337) tot eene prachtige en rijkbevolkte stad maakte, die hij eerst *Nieuw-Rome* noemde, waarvoor echter weldra de naam *Konstantinopel* in de plaats trad.

Na den dood van Constantijn (337) werd het rijk tusschen zijne drie onwaardige zonen Constantinus, Constantius en Constans verdeeld, waarvan de tweede, na hevige burgeroorlogen, in welke zijne beide broeders om het leven kwamen, de alleenheerschappij verwierf, die hij op eene gewelddadige wijze voerde, totdat hij in het jaar 361 overleed, en opgevolgd werd door zijn neef Julianus.

Deze, een krijgshaftig en ondernemend vorst, die met groot beleid en goed gevolg oorlog voerde tegen de *Allemannen* en *Franken*, welke *Gallië* onophoudelijk door hunne invallen teisterden, was een vijand van het Christendom, dat hij na zijne troonsbestijging openlijk verzaakte, terwijl hij, maar te vergeefs, den heidenschen godsdienst weder uit zijn diep en onherstelbaar verval zocht op te beuren. Om deze reden is hij in de geschiedenis onder den naam van Julianus *den Afvallige* bekend. Hij sneuvelde twee jaren na zijne troonsbestijging in een oorlog tegen de *Perzen*, die weder in het Romeinsche gebied in *Azië* gevallen waren (363).

§ 29. *Invallen der Hunnen. Verdeeling van het Romeinsche keizerrijk.*

Onder de eerste opvolgers van Julianus *den Afvallige* was het rijk meestal in twee deelen, een Westersch en een Oostersch, verdeeld, daar de keizers gewoonlijk een mederegent aanstelden, omdat zij niet in staat waren het uitgebreide grondgebied te besturen, dat ten gevolge van godsdienstgeschillen en van de algemeene krachteloosheid des volks inwendig reeds zwakker en zwakker werd, en aan zijne grenzen onophoudelijk door de meer en meer voorwaarts dringende barbaren werd aangevallen.

Dat gevaar werd nog veel grooter, toen, omstreeks het jaar 375, de *Hunnen*, een tot hiertoe onbekend volk, dat uit *Azië* afkomstig, het oosten van *Europa* was binnengedrongen, op de *Gothen*, die tusschen den *Donau* en den *Don* woonden, aanvielen, en hen van daar verdrongen. Deze laatste verkregen van den toenmaligen keizer Valens, die het oostersche gedeelte van het rijk bestuurde, de vergunning op den rechteroever van den *Donau* over te gaan, en zich in het tegenwoordige *Bulgarije* neder te zetten. Weinige jaren later, door de hebzucht der Romeinsche ambtenaren tot opstand gebracht, leverden de *Gothen* den keizer een geweldigen

slag bij *Adrianopel*, waarin VALENS sneuvelde en zijn leger bijna geheel vernietigd werd (378).

THEODOSIUS, een uitstekend veldheer, die door den medekeizer in het westen ter hulp gezonden werd, redde het oostersche gedeelte van het rijk, dat bijna verloren scheen. Hij drong de *Gothen* met veel beleid in de hun aangewezen woonplaats terug (386), en nadat hij, reeds vroeger tot mederegent gekozen, eindelijk het bestuur geheel alleen in handen kreeg, regeerde hij nog een korten tijd met veel wijsheid en veerkracht tot aan zijnen dood in het jaar 395.

THEODOSIUS, die om zijne groote hoedanigheden en om de krachtige bescherming, welke hij aan den Christelijken godsdienst verleende, den naam van *de Groote* verwierf, was de laatste keizer, die het bewind over het geheele Romeinsche grondgebied voerde. Hij verdeelde het rijk bij zijnen dood tusschen zijne beide zonen, waarvan de oudste, ARCADIUS, het oostersche en de jongste, HONORIUS, het westersche gedeelte verkreeg (395).

Van nu af vertoont het vroeger zoo machtige Romeinsche gebied een treurigen toestand van in- en uitwendig verval. In *Konstantinopel* volgde eene reeks van keizers elkander op, die, op zeer enkele uitzonderingen na, zwakke en onbeduidende vorsten waren. Vrouwen, priesters en hovelingen leidden de staatszaken; het geheele hof en de geheele regeering namen langzamerhand een Oostersch karakter aan; hofkabalen en godsdienstige geschillen maakten gedurende vele eeuwen het hoofdonderwerp van de geschiedenis van het Oostersch-Romeinsche rijk uit, dat ook door het aannemen der Grieksche taal in alle wetten en staatsstukken geheel en al van het Westersche vervreemdde. Het hield zich evenwel zonder inwendige kracht, zonder bloei, zonder ontwikkeling en vooruitgang nog ongeveer duizend jaren staande, omdat de stroom der woeste volksstammen, die binnen één eeuw het rijk van HONORIUS ten onder brachten, naar het westen van *Europa* gericht was, en omdat de rijken, waaraan het in *Azië* grensde, zelve geen inwendige kracht genoeg bezaten om het te veroveren. Toen daar evenwel in later eeuwen, zooals in de volgende Afdeeling vermeld zal worden, een nieuw en krachtig Mahomedaansch volk optrad en zich vijandig tegen het overblijfsel van het Oostersch-Romeinsche rijk keerde, stortte ook dat ineen, en op de puinhoopen verrees het Turksche rijk, dat tegenwoordig nog nagenoeg al de vroegere Romeinsche landen in het zuidoosten van *Europa*, in *Azië* en *Afrika* omvat.

§ 30. *Ondergang van het Westersch-Romeinsche rijk.*

Het Westersch-Romeinsche rijk ging intusschen met rassche

schreden zijn ondergang te gemoet. In de eerste jaren evenwel hield Stilico, de beroemde veldheer van den nietsbeduidenden Honorius, zich nog met kracht staande tegen de invallen van Alarik, koning der *West-Gothen*, dien hij in 403 uit *Italië* verjoeg. Vermits hij evenwel daartoe alle beschikbare troepen uit *Gallië* en *Britannië* moest tot zich trekken, werden die landen de prooi der barbaren. *Wandalen*, *Sueven*, *Alanen*, *Herulers*, *Saksers*, *Bourgondiërs*, *Franken* en andere Germaansche stammen verwoestten de steden *Straatsburg*, *Spiers*, *Worms*, *Metz*, enz., en stortten zich als een vernielende stroom over het ongelukkige *Gallië* uit (407). De *Bourgondiërs* sloegen zich, na veel heen en weder trekken, eindelijk in eene vruchtbare streek langs den *Rhône*, de *Jura* en den *Boven-Rijn* neder, waar zij een Bourgondisch rijk stichtten. De *Wandalen*, *Sueven* en *Alanen* veroverden het westelijk gedeelte van het Pyreneesche schiereiland, van waar de *Wandalen* eenige jaren later naar de bloeiende Romeinsche provincie *Afrika* overstaken (429), en na gruwelijke verwoestingen een Wandaalsch rijk, onder hunnen koning Genserik, stichtten (430).

Intusschen was Alarik *Italië* opnieuw met zijne *West-Gothen* binnengedrongen, en nadat de wakkere Stilico, de eenige man die het rijk nog had kunnen redden, door den achterdochtigen Honorius was ter dood gebracht, rukte hij zelfs op *Rome* aan, waar hij in het eerst door onderhandelingen tot den aftocht bewogen werd (408), maar waarvan hij zich later meester maakte onder het aanrichten van eene vreeselijke verwoesting. Kort daarna stierf hij en werd door zijne krijgslieden begraven in de bedding van een riviertje, dat zij te dien einde hadden afgeleid, en waaraan zij den ouden loop teruggaven, nadat het lijk van Alarik met al zijne schatten daarin gelegd was. Alle werklieden, die daartoe gebezigd waren, werden gedood, opdat de *Romeinen* nimmer de begraafplaats van hunnen grooten vijand zouden ontdekken.

Na Alarik's dood sloot Honorius met zijn opvolger Athaulf of Adolf een verdrag, waarbij de aftocht der *Gothen* naar *Gallië* bedongen werd. Daar stichtten zij een *West-Gothisch rijk* in het zuiden, tusschen de *Garonne* en den *Ebro*, waarvan *Toulouse* de hoofdstad was (412), en dat zich later, toen de *Wandalen* naar *Afrika* getrokken waren, ook over de andere gedeelten van *Spanje* uitbreidde, en weldra zeer in bloei en beschaving toenam.

In het midden der vijfde eeuw brak een nieuw en veel dreigender gevaar over het meer en meer instortende Westersche rijk los. De *Hunnen* (bl. 117), die onder hunnen geweldigen aanvoerder Attila, welke den bijnaam *Godegieset* (de geesel Gods)

voerde, hunne heerschappij over vele Germaansche stammen in *Midden-Europa* hadden uitgebreid, drongen ten getale van meer dan een half millioen door het tegenwoordige *Oostenrijk* en *Beieren* westwaarts, alles vernielende wat hun op hunnen tocht voorkwam.

Het Bourgondische rijk werd veroverd en het koningshuis uitgemoord, de steden aan den *Rijn* geplunderd en verbrand, en onder roof en doodslag drongen de barbaarsche horden *Gallië* binnen.

In dien uitersten nood gelukte het aan Aëtius, den heldhaftigen en bekwamen veldheer van den Westerschen keizer Valentinianus, een verbond tot stand te brengen met de *Bourgondiërs*, *West-Gothen* en *Franken*, om het gemeenschappelijke gevaar af te wenden. Aan het hoofd van een talrijk leger trok hij Attila te gemoet, en in de zoogenaamde Catalaunische vlakte, bij *Chalons-sur-Marne*, werd een der bloedigste slagen geleverd, waarvan de wereldgeschiedenis melding maakt (451). Volgens de geringste opgave zouden er 160 000, volgens eene andere zelfs 300 000 dooden gevallen zijn. De *Hunnen* werden verslagen en trokken over den Rijn terug. In het volgende jaar drong Attila nogmaals in *Opper-Italië* door, waar hij vele verwoestingen aanrichtte, doch door onderhandelingen tot den aftocht bewogen werd. Kort daarna stierf hij (453), en daar zijne zonen onder elkander oneens werden, scheurden de onderworpen stammen zich weldra van het groote Hunnenrijk los; *Oost-Gothen*, *Longobarden* enz. vestigden zich aan den oever van den *Donau*, en de overblijfsels der *Hunnen* verstrooiden zich in de woeste, uitgebreide vlakten van *Zuid-Rusland*.

Na den laatsten inval der *Hunnen* bleef het rijk geen vierde eener eeuw meer bestaan. In dat korte tijdperk werd Rome door de *Wandalen* op eene verschrikkelijke wijze geplunderd en van zijne meeste kunstschatten beroofd, die of vernield, of naar *Afrika* gesleept werden (455). Nog negen keizers kwamen achtereenvolgens aan de regeering, die op twee na, allen vermoord of afgezet werden. De laatste, Romulus Augustulus, een zeer jong mensch, die door zijn vader op den troon was geplaatst, werd afgezet door Odoacer, een *Heruler*, die vroeger onder Attila gediend had, en nu als Romeinsch bevelhebber aan het hoofd stond van een leger, dat geheel uit Germaansche hulptroepen was samengesteld. Zijne troepen riepen hem tot koning uit, en trokken onder zijne aanvoering naar *Rome;* Romulus Augustulus werd voor het overige van zijn leven naar een landgoed gebannen, en Odoacer nam den titel aan van Koning van *Italië* (476).

TWEEDE TIJDVAK.

DE GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUWEN.

De geschiedenis der middeleeuwen, die een tijdvak van omtrent 1000 jaren, van den val van het Westersch-Romeinsche rijk in 476 tot aan de ontdekking van *Amerika* in 1492, omvat, kan in drie afdeelingen verdeeld worden, namelijk:

I. Van den val van het Westersch-Romeinsche rijk tot aan het begin der kruistochten.
II. Het tijdperk der kruistochten.
III. Van de kruistochten tot aan de ontdekking van *Amerika*.

EERSTE AFDEELING.

Van den val van het Westersch-Romeinsche rijk tot aan het begin der kruistochten.

§ 1. *Toestand van Europa bij het begin der Middeleeuwen.*

In het laatste gedeelte der vorige Afdeeling is aangetoond, hoe het Westersch-Romeinsche rijk, dat zich bij zijne afscheiding van het Oostersche in 395 (bl. 118) over het tegenwoordige *Italië*, *Spanje*, *Portugal*, *Frankrijk*, *België*, *Engeland*, *Zwitserland* en de zuidelijke streken van *Duitschland* uitbreidde, ten gevolge van de herhaalde invallen der barbaarsche horden, die bij de groote volksverhuizing *Europa* waren binnengedrongen, binnen den tijd van tachtig jaren geheel uiteen werd gerukt.

De *Wandalen*, de *Gothen*, de *Franken*, de *Bourgondiërs* en vele andere Germaansche stammen hadden zich achtereenvolgens van de verschillende onderdeelen van het vroeger zoo machtige rijk meester gemaakt, zoodat het gebied van den laatsten

keizer, Romulus Augustulus, zich niet verder uitstrekte dan over het tegenwoordige *Italië*. Het overige gedeelte van het vroegere Westersch-Romeinsche rijk was geheel en al in bezit genomen door de ingedrongen volken, die in de verschillende streken afzonderlijke staten hadden gevormd.

Het is tot goed begrip der volgende gebeurtenissen noodzakelijk, zich eene juiste voorstelling te maken van de wijze, waarop *Europa* bij het begin der middeleeuwen was ingedeeld, en wij zullen dus in groote trekken aangeven, waar de verschillende volken zich hadden gevestigd. Daarbij moet echter wel in het oog worden gehouden, dat hier aan geene juiste afscheiding en scherpe bepaling der grenzen gedacht moet worden, die in zulk een tijd van verwarring en onophoudelijke oorlogvoering niet mogelijk was.

Het Oostersch-Romeinsche keizerrijk, ook wel naar de hoofdstad *Byzantium* (thans *Konstantinopel*) het Byzantijnsche rijk genoemd, omvatte *Griekenland* en de zuidelijke helft van het tegenwoordige *Turkije*, terwijl het zich buiten *Europa* uitstrekte over *Klein-Azië*, *Syrië* en de noord-oostkust van *Afrika*.

De *West-Gothen* hadden een uitgebreid rijk gesticht, dat behalve het zuidelijkste gedeelte van *Frankrijk* (begrensd door de *Loire* en den *Rhône*) het geheele Spaansche schiereiland omvatte, met uitzondering van eene landstreek in het noord-westen, waar het rijk der *Sueven* lag, welk laatste evenwel ongeveer eene eeuw later met het West-Gothische rijk vereenigd werd (bl. 31).

De *Franken* woonden in het noorden van het tegenwoordige *Frankrijk*, in *België* en aan den *Neder-Rijn*; het westelijk gedeelte van dit grondgebied, later *Bretagne* genoemd, was door de *Britten* bezet.

Ten oosten van de *Gothen* en ten zuiden van de *Franken* lag, in het zuid-oosten van het tegenwoordige *Frankrijk*, het rijk der *Bourgondiërs*.

De *Allemannen* hadden zich in *Zwitserland* en langs den *Rijn* tot aan *Coblentz* gevestigd, terwijl in den omtrek van *Soissons* de Romeinsche veldheer Aegidius eene onafhankelijke heerschappij had gesticht, die hij in het jaar 464 aan zijnen zoon Syagrius had nagelaten. Dat kleine rijk werd eerst na den val van het Westersch-Romeinsche rijk door de *Franken* onderworpen, en kan dus eigenlijk als het allerlaatste overblijfsel van de Romeinsche heerschappij beschouwd worden.

Aan de oevers van den *Donau* woonden de *Oost-Gothen* en in het tegenwoordige *Hongarije* de *Longobarden*, terwijl de woeste

volksstam der *Bulgaren* het zuid-westelijk gedeelte van *Rusland* innam.

De meer noordelijk gelegen streken van *Europa* waren op de volgende wijze bevolkt:

Het grootste gedeelte van *Engeland* was bezet door de *Angelen* en *Saksers* (vanwaar de gemeenschappelijke naam *Angelsaksers* afkomstig is), die, na het vertrek der *Romeinen* uit *Germanië* overgestoken, de oude bewoners, de *Britten*, naar de westkust van het eiland hadden teruggedrongen; in *Schotland* woonden de *Schotten* en *Picten;* in *Ierland* de *Ieren.*

In het noord-oosten van *Duitschland* was de machtige stam der *Saksers* gevestigd, terwijl de *Friezen* zich langs de zeekust, van de grenzen van *Denemarken* tot aan *Sluis* uitbreidden.

De *Scandinaviërs* (bl. 106), een Germaansche volksstam, die zich eerlang onder den naam van *Noormannen* in alle zeeën en kustlanden van Europa geducht zou maken, hadden hun verblijf in *Zweden* en *Noorwegen*, terwijl de bewoners van *Denemarken* reeds toen den naam van *Denen* droegen. De kusten langs de *Noordelijke IJszee* werden door de *Finnen* bewoond.

Het tegenwoordige *Rusland* werd door eene menigte woeste volksstammen bezet, waarvan de *Wenden* en *Slaven*, die zich ook over het tegenwoordige *Bohemen*, *Pruisen* en *Midden-Duitschland* uitbreidden, de voornaamste waren.

§ 2. *Odoacer. Theodorik de Groote. Italië aan het Byzantijnsche rijk onderworpen. De Longobarden.*

Odoacer, die, zooals hierboven gezegd is, in 476 den laatsten Keizer van *Rome* van den troon stiet, nam den titel aan van Koning van *Italië*, en trachtte door een wijs en gematigd bestuur de welvaart van het rijk, die in de bloedige oorlogen der laatste tijden nagenoeg geheel vernietigd was, te herstellen. De Germaansche strijders, die onder zijne aanvoering *Italië* waren binnengerukt, en onder welke hij een gedeelte van het overwonnen land verdeelde, werden door hunne aanraking met de *Romeinen* eenigszins beschaafd, terwijl, omgekeerd, de vereeniging van deze laatste met de krachtige en onbedorven Duitsche mannen een gunstigen invloed uitoefende op het verbasterde en van vroegere grootheid zoozeer ontaarde volk. Slechts weinige jaren evenwel mocht zich het nieuwe koninkrijk in die zoozeer gewenschte rust verheugen.

Aan de noordelijke grenzen dreigden voortdurend nieuwe gevaren, en toen eindelijk de *Oost-Gothen* onder hunnen dapperen ko-

ning Theodorik *den Groote* in 488 uit hunne woonplaatsen aan den *Donau* oprukten, en het rijk van Odoacer aanvielen, was deze, hoewel hij zich moedig verdedigde, binnen den tijd van vijf jaren geheel overwonnen, en verloor hij in het jaar 493 de kroon en het leven. *Italië* werd geheel onderworpen door Theodorik, die er een nieuw Oost-Gothisch rijk stichtte, waarvan *Ravenna* de hoofdstad was, en hetwelk hij tot aan zijnen dood in 525 met groote wijsheid bestuurde.

Doch ook dat rijk zou niet lang blijven bestaan, maar ging dertig jaren na den dood van Theodorik te niet door eenen oorlog met keizer Justinianus, die toen in het Oostersch-Romeinsche rijk regeerde, en van het slechte bestuur en de binnenlandsche verdeeldheden, welke in het Oost-Gothische rijk uitgebarsten waren, gebruik maakte om het aan zijn gezag te onderwerpen.

Die verovering was voornamelijk het werk van den uitstekenden Byzantijnschen veldheer Belisarius, die kort te voren (534) het rijk der *Wandalen* in het noord-westelijk gedeelte van *Afrika* gelegen, aan Justinianus had onderworpen, en daarop met een leger naar *Sicilië* was overgestoken. Toen hij eenigen tijd later bij zijnen keizer in ongenade gevallen en teruggeroepen was, zette zijn krijgsmakker Narses zijne overwinningen voort, en maakte geheel *Italië* tot eene provincie van het Oostersch-Romeinsche rijk, die onder den naam van het *Exarchaat* door Narses als landvoogd bestuurd werd (555).

Intusschen was de volksstam der *Longobarden* (bl. 122), die in *Hongarije* woonde, onder aanvoering van hunnen moedigen koning Alboin meer en meer in macht toegenomen, totdat zij eindelijk besloten, de woeste streken, waar zij zich ophielden, te verlaten, en evenals zoovele Germaansche stammen vóór hen gedaan hadden, zuidwaarts te trekken, om zich van het vruchtbare *Italië* meester te maken. In 568 begonnen zij dat voornemen uit te voeren, en binnen weinige jaren hadden zij geheel *Noord-Italië* veroverd, dat van hen den naam van *Lombardije* ontleende, dien het thans nog draagt. Langzamerhand drongen zij meer zuidwaarts door, totdat eindelijk, omtrent het einde der 6de eeuw, ook *Midden-Italië* aan hen was onderworpen, en alleen het zuidelijke gedeelte van het schiereiland en de voornaamste zeehavens nog in handen van de *Byzantijnen* waren.

§ 3. *De Franken. Clovis. Pepijn van Herstal. Karel Martel.*

De *Franken*, die zooals vroeger gezegd is (bl. 122) ten tijde

van den ondergang van het Westersch-Romeinsche rijk de landstreek aan den *Neder-Rijn*, *België* en het noordelijke gedeelte van het tegenwoordige *Frankrijk* bewoonden, werden omstreeks het midden der 5de eeuw bestuurd door zekeren CHILDERIK, die wel, als opperhoofd, hun aanvoerder in den strijd was, doch eigenlijk niet als hun koning kan worden aangemerkt. Hij overleed in het jaar 481, en werd door zijnen zoon CLOVIS of CHLODWIG I in zijne waardigheid opgevolgd. Deze CLOVIS, een heerschzuchtig en ondernemend vorst, stelde zich ten doel de Frankische heerschappij over de omliggende volken uit te breiden. In 486 tastte hij het rijk van SYAGRIUS, het laatste overblijfsel van het ondergegane Westersch-Romeinsche rijk (bl. 122) aan, en maakte er zich, na eene beslissende overwinning bij *Soissons* behaald te hebben, weldra meester van. Daarop wendde hij zich oostwaarts tot de *Allemannen*, die den rechter Rijnoever en een groot gedeelte van *Zwitserland* bewoonden, en dwong ook deze hem als heer te erkennen (496). Ook voerde hij oorlog tegen de *Bourgondiërs* (bl. 122) en tegen de *West-Gothen* (bl. 122), die zich evenwel tegen de zich meer en meer uitbreidende Frankische heerschappij wisten staande te houden. CLOVIS, die den Christelijken godsdienst had aangenomen, ten gevolge waarvan ook het geheele Frankische volk daartoe was overgegaan, stierf in 511 en liet het rijk aan zijne vier zonen na, die het onderling verdeelden.

Onder hun bestuur en dat hunner opvolgers werd het Frankische rijk, hoezeer dikwijls door inwendige twisten geteisterd, meer en meer uitgebreid, het grootste gedeelte van *Thuringen* werd veroverd (531), de *West-Gothen* in 534 over de *Pyreneën* teruggedrongen, en in datzelfde jaar ook *Bourgondië* onderworpen en bij het Frankische rijk gevoegd.

Te midden dier voortdurende oorlogen en binnenlandsche beroerten kon de beschaving slechts zeer langzame vorderingen maken, en alleen aan den weldadigen invloed van den Christelijken godsdienst en aan de omstandigheid, dat de vroeger steeds rondzwervende stammen zich meer en meer in vaste woonplaatsen begonnen te vestigen, was het te danken, dat die landen, waar de *Romeinen* reeds vroeger een vrij hoogen trap van beschaving hadden verspreid, niet in de barbaarschheid van de vorige eeuwen terugzonken. De wetten, welke tot dien tijd slechts als mondelinge overleveringen van het eene geslacht tot het andere waren overgegaan, werden opgeschreven en gedeeltelijk met bepalingen, aan de Romeinsche wetten ontleend, aangevuld; de landbouw begon zich langzamerhand te ontwikkelen, en verscheidene steden, vooral

die aan de zeekust gelegen, dreven een niet onaanzienlijken handel met het buitenland. De zeden bleven evenwel over het algemeen nog woest, en de gebrekkige inrichting der regeering was voornamelijk oorzaak, dat het land niet tot hoogeren bloei kwam.

De nakomelingen van Clovis, wier geslacht, naar een hunner voorvaderen, Meroveus, dat der *Merovingers* genoemd wordt, waren, op enkele uitzonderingen na, onbeduidende vorsten, zoodat de machtige rijksgrooten voortdurend grooten invloed op de regeering uitoefenden, en tevens door hunnen onderlingen naijver tot onophoudelijke binnenlandsche oorlogen aanleiding gaven. De koningen waren over het algemeen niet veel meer dan aanvoerders in den oorlog, en lieten de behandeling der staatszaken over aan hunnen voornaamsten staatsdienaar, die den titel van Majordomus of Hofmeier (*Maire du palais*) droeg. Een hunner, Pepijn van *Heristal* of *Herstal*, verkreeg in het laatst der 7de eeuw een zoodanig overwicht op het bestuur des rijks, dat van toen af de macht der koningen als vernietigd kan beschouwd worden, hoewel zij nog altijd in naam bleven regeeren.

Pepijn werd na zijnen dood (714) in zijne waardigheid opgevolgd door zijn zoon Karel, die later om de overwinningen, welke hij behaalde, den naam van *Martel* of *de strijdhamer* ontving. Deze had herhaalde oorlogen te voeren tegen de omliggende volken. De *Friezen*, die onder hunnen dapperen aanvoerder Radboud reeds herhaalde malen tegen Pepijn te velde waren getrokken, werden door hem bedwongen, terwijl de *Saksers*, de *Beieren* en de *Allemannen* eveneens door hem getuchtigd werden.

Zoo had Karel *Martel*, na vele jaren met roem en geluk geoorloogd en ook menigen binnenlandschen strijd met kracht onderdrukt te hebben, in het jaar 731 de geheele macht van het Frankische rijk in zijne handen vereenigd, toen uit het zuiden nieuwe en veel geduchter vijanden opdaagden, namelijk de *Mahomedanen*, die korten tijd te voren *Spanje* aan zich hadden onderworpen, en van daar de *Pyreneën* overtrokken, om hunne veroveringen in *Europa* verder voort te zetten.

Alvorens wij den uitslag van dien strijd mededeelen, is het noodig, eenige jaren terug te gaan om de omstandigheden te vermelden, die een volksstam, uit de woestijnen van *Arabië* afkomstig, tot aan de grenzen van het Frankische rijk hadden gebracht.

§ 4 *Mahomed.*

Arabië was sedert onheuglijke jaren door verschillende volks-

Abul Kasem Mohammed.

stammen bewoond, die bijna allen een zwervend leven leidden. De natuurlijke toestand van het land was daarvan de voornaamste oorzaak. Bijna geheel in de verzengde luchtstreek gelegen, door slechts enkele kleinere rivieren besproeid, leverde het binnenland, voor het grootste gedeelte uit woestijnen of naakte rotsen bestaande, geene gelegenheid op tot het bouwen van vaste woonplaatsen, zoodat de bewoners, die, volgens hunne eigene oude overlevering van Ismael, den verstooten zoon van Abraham, afstamden, met hunne kudden van het eene oord naar het andere trekkende om goede weiden voor hun vee te vinden, zich noch op handel noch op landbouw toelegden, en als een gevolg van hunne zwervende levenswijze op een vrij lagen trap van beschaving stonden.

Eenigszins beter was het in dat opzicht in de kustlanden gesteld, die, door een keten van bergen van het dorre binnenland afgescheiden en door kleine beken doorsneden, meer geschikt waren om tot blijvende woonplaatsen te dienen, en waaronder vooral *Yemen*, het zuid-westelijk gedeelte van het schiereiland, door zijne vruchtbaarheid uitmuntte. Deze streek droeg daarom den naam van *Gelukkig-Arabië*, in tegenoverstelling van de westkust langs de *Roode Zee*, die slechts gedeeltelijk voor den landbouw geschikt, den naam had verkregen van *Hedschas* of *Woest-Arabië*. Het noordelijk gedeelte werd door een woest bergland, *Petraeïsch Arabië* begrensd.

De godsdienst der *Arabieren* was oorspronkelijk het geloof van Abraham geweest, maar langzamerhand ontaard in afgoderij en tot een geloof aan vele goden verbasterd, hetgeen bevorderd werd door de vereering, welke sedert overoude tijden toegebracht werd aan een zwarten steen, die te *Mekka*, eene stad in *Woest-Arabië* bewaard werd, en volgens eene overlevering, uit den hemel afkomstig was. Hij lag in eene door vier muren ingesloten ruimte, die evenals de steen zelf, *Kaaba* genoemd, en door alle Arabische stammen als een heiligdom beschouwd werd, werwaarts zij jaarlijks bedevaarten deden. De steenen van de muren der *Kaaba* werden door de volkplantingen, die van *Mekka* uitgingen, naar hunne nieuwe woonplaatsen medegenomen, en eveneens tot een voorwerp van heilige vereering gemaakt. Overigens leefden in *Arabië* hier en daar Joodsche en Christelijke stammen.

Zoowel in den godsdienstigen als in den maatschappelijken en zedelijken toestand der *Arabieren* werd in het eerste gedeelte der zevende eeuw eene groote verandering gebracht door Mahomed, die de stichter werd van eenen nieuwen godsdienst en door de

wetten en voorschriften, welke hij aan zijn volk gaf, een onberekenbaren invloed op de volgende wereldgebeurtenissen heeft uitgeoefend.

MAHOMED werd in het jaar 571 geboren, en behoorde tot een stam, aan welken het opzicht over de *Kaaba* was toevertrouwd. Op jeugdigen leeftijd zijne ouders verloren hebbende, werd hij door zijne bloedverwanten opgevoed, en deed met hen verschillende handelsreizen naar *Syrië* en *Zuid-Arabië*, won later zijn levensonderhoud met als herder de schapen voor zijne stadgenooten te weiden, en werd eindelijk, op vijfentwintigjarigen leeftijd, in dienst genomen door eene rijke koopmansweduwe KADIDSCHA geheeten, met welke hij eenigen tijd later in het huwelijk trad.

Omtrent dien tijd begon hij zich meermalen in de eenzaamheid af te zonderen, waar hij zich aan vrome bespiegelingen over den godsdienst wijdde. De afgoderij, waartoe zijne landgenooten langzamerhand vervallen waren, beschouwde hij als eene verderfelijke dwaling; noch de Israëlietische, noch de Christelijke godsdienst, die beide in *Arabië* door afwijking van de zuivere leerstellingen zeer verbasterd waren, voldeden hem, en hij besloot de godsdienthervormer van zijn volk te worden. Hij had daarbij niet zoozeer op het oog eene geheel nieuwe leer te prediken, als wel den eenvoudigen godsdienst der voorvaderen van zijne menigvuldige misvormingen te zuiveren, en hoofdzakelijk het geloof aan eenen eenigen God te herstellen.

MAHOMED had van natuur een levendig, dweepziek en dichterlijk karakter; het was dan ook geen wonder, dat hij, meer en meer vervuld met het groote doel, hetwelk hij zich voor oogen stelde, zich eindelijk verbeeldde, door de Voorzienigheid zelf daartoe te zijn uitverkoren, en overtuigd van de goddelijkheid zijner zending als een profeet optrad.

In den beginne vond hij zeer weinig aanhangers; in zijne vaderstad, *Mekka*, werd hij vervolgd en bespot, en toen zijne vijanden zelfs eene samenzwering tegen zijn leven hadden gesmeed, vluchtte hij naar *Medina*, eene stad insgelijks in *Woest-Arabië* gelegen. Daar had hij verscheidene volgelingen, die bij het doen van bedevaarten naar de *Kaaba* met zijne leer waren bekend geworden. Naijverig op de welvaart der bewoners van *Mekka* en daarom vijandig jegens hen gestemd, kozen zij partij voor MAHOMED, en weldra vermenigvuldigden de aanhangers van den profeet zoodanig, dat hij zijne vijanden niet meer behoefde te vreezen.

Het jaar 622, waarin MAHOMED's vlucht van *Mekka* naar *Medina* plaats vond, werd het eerste jaar der Mahomedaansche tijdrekening.

Langzamerhand begon nu MAHOMED zijne leer door geweld van wapenen over geheel *Arabië* uit te breiden, terwijl het getal zijner aanhangers meer en meer toenam. Binnen een tijdsverloop van tien jaren bracht hij de verschillende volksstammen tot de erkenning zijner leer, en toen hij in het jaar 632 stierf was het geheele land aan zijne heerschappij onderworpen.

De godsdienst van MAHOMED, die den naam van *Islam* (1) draagt, is gegrond op het geloof aan een eenigen God, en aan een toekomstig leven, waarin de deugd beloond en de ondeugd gestraft wordt. Zijne aanhangers houden hem voor den grootsten profeet, waarvan God zich bediend heeft om zijne laatste en hoogste openbaring aan het menschdom bekend te maken, en zijn, volgens de door MAHOMED gegeven voorschriften, verplicht, hunne leer ook door gewelddadige middelen over de geheele aarde te verspreiden, terwijl aan hen, die in den heiligen strijd sneuvelen, eene plaats in het paradijs wordt toegezegd.

Eenigen tijd na den dood van MAHOMED werden zijne leerstellingen en de voorschriften, welke hij met betrekking tot het godsdienstige zoowel als tot het staatkundige gegeven had, in een boek verzameld, dat den naam van *Koran* draagt en het algemeene wetboek der *Mahomedanen* geworden is.

§ 5. *Uitbreiding van de macht der Arabieren onder de opvolgers van Mahomed.*

MAHOMED had geen opvolger in het bewind benoemd, en daar hij geen zoon had, ontstond er na zijnen dood al dadelijk tweedracht, welke evenwel spoedig gedempt werd door ABOE BEKR, den schoonvader van MAHOMED, die door de meeste stammen als *Kalif*, dat is, opvolger van den profeet, erkend werd, en zijne tegenstanders aan zijn gezag onderwierp.

Weldra begonnen de *Arabieren* de nieuwe leer, en te gelijker tijd hunne heerschappij, buiten hun vaderland uit te breiden. Reeds onder ABOE BEKR, die slechts twee jaren regeerde (van 632 tot 634), werd een gedeelte van *Syrië*, dat eene provincie was van het Oostersch-Romeinsche rijk, door hen veroverd. De geheele onderwerping van dit laatste gewest (639) had plaats onder zijnen opvolger OMAR I, die in het veroverde *Jeruzalem*, op de plaats

(1) *Islam* beteekent *overgifte*. De belijders der Mahomedaansche leer heeten *Moslemin*, dat is *aan God overgegevenen*, waarvan het woord *Muzelmanen*, zooals de Mahomedanen ook genoemd worden, afkomstig is.

Het boek der lezing.

waar vroeger de tempel van SALOMO gestaan had, eene moskee liet bouwen, welke thans nog voor een der grootste heiligdommen der *Mahomedanen* gehouden wordt.

Hij veroverde ook (642) *Egypte*, dat eveneens eene provincie van het Byzantijnsche rijk was, en voor een groot gedeelte de partij der *Arabieren* koos, om zich zoodoende van het juk der *Byzantijnen*, die zich zeer gehaat hadden gemaakt, te ontslaan. Ten einde het graan uit dit vruchtbare land naar *Arabië* te voeren, liet OMAR een kanaal graven van den *Nijl* naar de *Roode Zee*.

Intusschen werd de oorlog met *Perzië* voortgezet, die in het jaar 642 met de geheele onderwerping van dat rijk en de vernietiging van den koningsstam der *Sassaniden* (bl. 114) eindigde. Twee jaren later werd OMAR door een *Pers*, die den ondergang van zijn vaderland op den Kalif wilde wreken, te *Medina* vermoord. Hij was de eigenlijke stichter van het groote Mahomedaansche rijk, of het *Kalifaat*, dat zich bij zijnen dood van *Tripoli*, op de noordkust van *Afrika*, tot aan de grenzen van *Indië*, en van de *Indische Zee* tot aan den *Kaukasus* uitstrekte, en waarvan later de stad *Bagdad* aan den *Tiger*, die in de volgende eeuw werd gebouwd, de hoofdstad werd. Door zijne uitstekende hoedanigheden als mensch en als vorst had OMAR gedurende zijne achtjarige regeering de uitbreiding zoowel van de Mahomedaansche leer als van de heerschappij der *Arabieren* over de omliggende volkeren bevorderd.

Na zijnen dood werd het nieuw gestichte rijk een geruimen tijd door hevige binnenlandsche oorlogen, voornamelijk over de troonsopvolging, geschokt, en meer dan eens op den rand van zijnen ondergang gebracht (bl. 154). Verscheidene Kalifen evenwel, die met krachtige hand deze binnenlandsche oneenigheden bedwongen, zetten te gelijker tijd de veroveringen in het buitenland voort. De Aziatische provinciën van het Byzantijnsche rijk werden geplunderd en verwoest, en zelfs *Konstantinopel* zeven jaren lang (669—676) belegerd door de troepen, die de toen regeerende Kalif naar *Europa* had doen oversteken. De stad bleef behouden door het gebrek en de stormen, die de *Arabieren* teisterden, en door de uitvinding van een *Griek*, CALLINICUS die een mengsel had vervaardigd, dat men *Grieksch Vuur* noemde, waarmede hij de vijandelijke schepen in brand stak, en dat vooral daardoor verwoestend was, dat het onder water bleef doorbranden en dus niet uitgebluscht kon worden.

In *Afrika* breidde zich de heerschappij der *Arabieren* al verder en verder uit. Achtereenvolgens werden het tegenwoordige *Tunis*,

de Romeinsche provincie *Afrika* (het vroegere *Karthago*) en eindelijk *Marokko* veroverd, zoodat in het begin der 8ste eeuw de geheele noordkust van *Afrika* aan de *Arabieren* was onderworpen. De bewoners dier landstreken namen den Mahomedaanschen godsdienst aan, en vereenigden zich met de *Arabieren*, waaruit een volk ontstond, aan hetwelk men den algemeenen naam van *Mooren* gegeven heeft.

Het rijk der Kalifen bereikte zijn hoogsten bloei omtrent het jaar 800 onder de regeering van den beroemden HAROEN AL RASJID.

§ 6. *Het West-Gothische rijk door de Arabieren aangevallen en veroverd.*

De *West-Gothen*, die in de eerste helft der 5de eeuw in het zuiden van *Frankrijk* een rijk hadden gesticht, waarvan *Toulouse* de hoofdstad was, en dat zich langzamerhand over het grootste gedeelte van het Pyreneesche schiereiland uitbreidde, werden voortdurend aangevallen door de *Franken*, aan wie het in 534 eindelijk gelukte, zich van nagenoeg het geheele grondgebied, dat de *West-Gothen* ten noorden van de *Pyreneën* in bezit hadden, meester te maken (bl. 125). Van dien tijd af was het West-Gothische rijk tot het Spaansche schiereiland en eene kleine landstreek in *Frankrijk* beperkt, en werd de residentie des konings eerst te *Barcelona* en eenige jaren later te *Toledo* gevestigd. De *Sueven* (bl. 122), die in het noord-westen woonden, werden in het jaar 585 aan de West-Gothische heerschappij onderworpen, welke zich nu over het geheele Iberische schiereiland uitstrekte, terwijl daarenboven de stad *Ceuta*, op de noordkust van *Afrika*, tot het grondgebied des rijks behoorde.

Onder de koningen van het West-Gothische rijk waren er verscheidene, die door uitmuntende maatregelen, door aanmoediging van kunsten en wetenschappen en het invoeren van goede wetten, hunne regeering luister wisten bij te zetten. De omstandigheid evenwel, dat de koninklijke waardigheid niet erfelijk was, maar dat de vorst door de palatijns of grooten des rijks, en door de hooge geestelijkheid verkozen werd, was de bron van voortdurende binnenlandsche oorlogen, die natuurlijk voor de ontwikkeling van de welvaart des volks zeer nadeelig waren. Daarenboven werd de macht der palatijns en de invloed, dien de geestelijkheid zich meer en meer op het bestuur wist te verwerven, hierdoor zeer vergroot, hetgeen aanleiding gaf tot eene menigte partijschappen,

welke de kracht van het rijk verlamden en het koninklijk gezag allengs beperkten. Onder zoodanige omstandigheden had in het begin der 8ste eeuw de inval der *Arabieren*, die zich intusschen tot aan de westkust van *Afrika* hadden uitgebreid, plaats.

De Arabische veldheer Tarik wist partij te trekken van die binnenlandsche oneenigheden, en verbond zich in 711 met de zonen van een koning, die in het vorige jaar van den troon was gestooten door Roderik, een afstammeling van een vroegeren vorst uit een ander geslacht, aan wien een deel van de palatijns en van de geestelijkheid de kroon opgedragen hadden. Met slechts twaalf duizend man stak Tarik de zeeëngte over, die *Afrika* van *Spanje* scheidt, en legerde zich op eene hoogte, welke naar hem den naam van *Gebel-al-Tarik* (berg van *Tarik*) ontving, waaraan het woord *Gibraltar* zijn oorsprong verschuldigd is. Roderik verzamelde in aller ijl een leger en trok zijnen vijand te gemoet, doch in plaats van met beleid en voorzichtigheid te werk te gaan tegenover de *Arabieren*, die aan den oorlog en aan het overwinnen gewoon waren, tastte hij hen in de vlakte van *Xeres de la Frontera*, niet ver van *Cadix*, aan. Zeven dagen achtereen duurde de slag, waarin van beide zijden met heldenmoed gestreden werd, tot eindelijk koning Roderik sneuvelde, en de overwinning zich voor den Arabischen veldheer verklaarde (711.) Het West-Gothische leger werd geheel verstrooid, en zegevierend rukte Tarik voorwaarts, versterkt door eene menigte zijner geloofsgenooten, die uit *Afrika* overkwamen, veroverde achtereenvolgens de zuidelijke provinciën des rijks, en deed in het begin van 712 zijn intocht in de hoofdstad *Toledo*. De bevolking, die onder de drukkende heerschappij der rijksgrooten en der geestelijkheid, welke grootendeels het bewind in handen hadden, in lijfeigenschap en dienstbaarheid zuchtte, beschouwde over het algemeen de *Arabieren* als hare redders, en daar aan alle bewoners bij het aannemen van den Mahomedaanschen godsdienst de vrijheid en eene gelijke verdeeling van de op te brengen schatting werd gewaarborgd, verzaakte het meerendeel hun geloof, om tot dat van hunne nieuwe gebieders over te gaan. Daardoor was de macht der *Arabieren* al zeer spoedig in nagenoeg het geheele schiereiland gevestigd. Zij, die aan hun godsdienst getrouw bleven, en zich niet wilden onderwerpen, weken naar de noordelijke provinciën, waar de vrije bergbewoners hunne onafhankelijkheid hadden weten te handhaven.

§ 7. *De aanvallen der Arabieren op het Frankische rijk door Karel Martel afgeslagen. Vestiging van onderscheidene kleine Christenstaten en van een onafhankelijk Mahomedaansch rijk in Spanje.*

Getrouw aan het bevel van MAHOMED, die de gewelddadige invoering zijner leer over de geheele aarde tot plicht gemaakt had, trachtten de *Arabieren* zich nu ook verder noordwaarts uit te breiden. De verschillende veldheeren, die achtereenvolgens als stadhouders van de Kalifen het bewind in *Spanje* voerden, drongen herhaalde malen over de *Pyreneën* het Frankische rijk binnen; doch daar die aanvallen niet met genoegzame kracht werden ondernomen, werden zij telkens door de *Franken* afgeslagen.

In het jaar 732 echter bracht ABDARRAHMAN, de toenmalige stadhouder der *Arabieren*, een ontzaglijk leger op de been, waarmede hij het Frankische rijk binnentrok. KAREL MARTEL, de machtige Hofmeier van den jeugdigen koning THEODORIK IV (bl. 126), begreep van hoeveel gewicht het was, zich met alle strijdkrachten, die hij bijeen kon brengen, tegen dien geduchten aanval te verzetten. Hij riep de geheele rijksmacht onder de wapenen en trok daarmede den vijand te gemoet, dien hij tusschen *Tours* en *Poitiers* ontmoette. Daar leverde hij hem slag (October 732) en behaalde eene zoo schitterende overwinning, dat het grootste gedeelte van ABDARRAHMAN's leger op het slagveld bleef, en de overigen over de *Pyreneën* terugweken; ABDARRAHMAN zelf sneuvelde in het gevecht.

KAREL MARTEL werd door de tijding van eenen nieuwen inval der *Friezen* in het noorden, weerhouden de *Mahomedanen* tot over de grenzen te vervolgen. Deze herstelden zich alzoo spoedig van de geledene nederlaag, en deden zelfs twee jaren later weder invallen in het Frankische rijk, die evenwel van veel minder gewicht waren.

Inmiddels hadden de *West-Gothen* en een deel der vroegere bewoners van *Spanje*, die naar het noorden waren geweken (bl. 132), zich daar niet alleen staande gehouden, maar langzamerhand kleine staten gevormd, welke in voortdurende vijandschap met de *Mahomedanen* leefden. Zoo ontstonden daar achtereenvolgens het koninkrijk *Asturië*, het hertogdom *Cantabrië* (ongeveer het tegenwoordige *Biskaye* en *Navarra*) enz., wier vorsten langzamerhand de gevaarlijkste vijanden der *Mahomedanen* werden. Daarenboven werden deze nog verzwakt door binnenlandsche twisten, die na den dood van ABDARRAHMAN over de heerschappij ontstaan wa-

ren. Dit duurde tot in het jaar 759 toen een andere ABDARRAHMAN, de afstammeling en de eenige overgeblevene van het Kalifengeslacht, dat in 750 in *Damascus* van den troon gestooten en uitgemoord was geworden, zich van het bewind in *Spanje* meester maakte en de grondlegger werd van een vorstenhuis, dat zich voortaan niet meer afhankelijk beschouwde van de Kalifen, maar onder den titel van *Emir* of Vorst zelfstandig over het Spaansch-Arabische rijk regeerde. Gedurende zijn bewind deed de toenmalige Frankische koning KAREL *de Groote* een inval in het Spaansche schiereiland (778), en onderwierp het land tusschen de *Pyreneën* en den *Ebro* aan zijn gezag; doch het gelukte ABDARRAHMAN de *Franken* eenige jaren later weder terug te drijven.

Zoowel onder zijne regeering als onder die van zijne opvolgers nam het rijk meer en meer in bloei toe; het bestuur werd op een geregelden voet gebracht, en de binnenlandsche welvaart door handel, landbouw en fabriekwezen tot eene hoogte opgevoerd zooals *Spanje* in latere eeuwen nooit meer bereikte. Kunsten en wetenschappen werden overal aangemoedigd, universiteiten, boekerijen en sterrenwachten opgericht, eene menigte prachtige paleizen en moskeeën gebouwd, waarvan thans nog vele overblijfselen aanwezig zijn; aan geleerden en dichters werd in de hoofdstad *Cordova* een verblijf aangeboden aan het hof, dat destijds het luisterrijkste van de geheele aarde was. Daarenboven werd er eene geregelde krijgsmacht onderhouden, en reeds in het begin der 9de eeuw hadden de *Arabieren* in *Spanje* onder een afzonderlijken bevelhebber, *Amir al ma* of bevelhebber ter zee genoemd (1), eene aanzienlijke zeemacht, die weldra voor alle kustbewoners der *Middellandsche Zee* geducht werd. Het schitterendste tijdperk voor het Spaansch-Arabische rijk was dat van ABDARRAHMAN III, die bijna vijftig jaar aan het bewind was (912—961), met de aanzienlijkste vorsten van zijnen tijd in verbinding stond, en wiens regeering in luister alles verre overtrof wat de wereld te dien tijde elders aanschouwen kon. Hij verklaarde zich tot het opperhoofd der geloovigen, en nam den titel van *Kalif* aan.

Onder zijne opvolgers, daalde evenwel het rijk meer en meer van dien hoogen trap neder. De Christenvorsten in het noorden van het Spaansche schiereiland wisten partij te trekken van de binnenlandsche scheuringen, en breidden hun grondgebied ten koste van het Arabische rijk voortdurend zuidwaarts uit, zoodat er omtrent het midden der elfde eeuw vijf Christenrijken in het noorden van *Spanje* bestonden, namelijk het graafschap *Catalonië* en de konink-

(1) Hiervan is het woord *admiraal* afkomstig.

rijken *Navarre*, *Arragon*, *Castilië* en *Leon*, terwijl daarentegen het vroeger zoo machtige Mahomedaansche rijk, ten gevolge van de binnenlandsche oorlogen, in een aantal grootere en kleinere staten was verbrokkeld geworden.

§ 8. *De laatste tijd der Merovingers in Frankrijk. Pepijn de Korte. Karel de Groote.*

Nadat KAREL MARTEL in 732 de *Mahomedanen* door de overwinning bij *Tours* over de grenzen teruggedreven had, voerde hij tot aan zijnen dood herhaalde bloedige oorlogen tegen de *Friezen*, de *Beieren*, de *Allemannen* en de *Saksers*, en wist tevens zijne macht in het binnenland meer en meer te vergrooten, zoo zelfs dat hij verscheidene aanzienlijken, die als Hertogen (oorspronkelijk heervoerders of bevelhebbers over het leger) over onderdeelen van het rijk heerschten, dwong, hem als hun heer te huldigen, in plaats dat hij hun die hulde deed brengen aan den koning THEODORIK IV, die trouwens nog slechts in naam regeerde. Hij ging zelfs zoover, dat hij, toen THEODORIK in het jaar 737 gestorven was, geen opvolger liet benoemen, maar de koninklijke macht onverdeeld bleef uitoefenen, zonder echter den titel van koning aan te nemen. Bij zijnen dood (741) werd, volgens zijne beschikking, het rijk onder zijne drie zonen verdeeld, waarvan de eene PEPIJN, bijgenaamd *de Korte*, binnen weinige jaren het bestuur alleen in handen kreeg. Wel had deze, om aan zijne heerschappij bij de *Franken* een schijn van wettigheid te geven, CHILDERIK III, den zoon van een der vorige vorsten, tot koning laten uitroepen, maar toen hij onder de rijksgrooten op genoegzamen aanhang kon rekenen, zette hij hem in het jaar 752 met toestemming van den Paus (1) af, en deed zich door eene volksvergadering te *Soissons* als koning huldigen. Twee jaren later begon hij een oorlog tegen de *Longobarden*, die een groot gedeelte van *Italië* in hun bezit hadden (bl. 124), en zich ook van het overige gedeelte wilden meester maken, waarop de Paus de hulp der *Franken* had ingeroepen. PEPIJN bleef overwinnaar in den strijd, en dwong de *Longobarden* in het volgende jaar tot een vredesverdrag, bij hetwelk zij zich verplichtten, de steden, die zij in *Midden-Italië* veroverd hadden, weder af te staan. Hij stelde

(1) Onder de verschillende Bisschoppen der Christelijke kerk (bl. 116) hadden die van *Rome* langzamerhand het grootste aanzien verkregen, en waren onder den titel van *Paus* het hoofd der Kerk geworden.

deze steden onder de bescherming van den Paus, hetgeen de eerste aanleiding was, dat het opperhoofd der kerk op een zelfstandig wereldlijk gebied aanspraak kon maken.

In het jaar 768 stierf PEPIJN, die door zijn krachtig bestuur de hoofdmacht van het westen in handen had gebracht van zijn stamhuis, dat naar zijnen beroemden zoon KAREL, bijgenaamd *de Groote*, het stamhuis der *Karolingische* koningen genoemd wordt.

Hij werd opgevolgd door zijne beide zonen KAREL en KARLOMAN, doch toen de laatste drie jaren daarna gestorven was, wist KAREL door toedoen van de geestelijke en wereldlijke grooten in KARLOMAN's gebied, te bewerken, dat hij als eenig gebieder in het Frankische rijk erkend werd.

De regeering van KAREL *den Groote*, die zesenveertig jaren duurde (768—814), is door onophoudelijke oorlogen gekenmerkt, waaronder die tegen de *Saksers* en *Longobarden* en tegen de *Mahomedanen* de voornaamste waren.

De *Saksers*, een volk, of liever eene vereeniging van verscheidene volksstammen, die in het noordelijk gedeelte van *Duitschland* van de *Wezer* tot de *Elbe* woonden, boden tweeëndertig jaren lang (772-804) een hardnekkigen wederstand, die zich zoowel uit den aard van het volk als uit de gesteldheid van hun land, dat door zijne ondoordringbare wouden en onbegaanbare moerassen zeer sterk was, laat verklaren. Evenals alle *Germanen* waren zij vrije mannen (*Frilingen*), die alleen aan de meer aanzienlijken onder hen (de *edlingen*), het recht toekenden, hen in den oorlog aan te voeren en in tijd van vrede recht te spreken, terwijl alleen de laagste klasse (de zoogenaamde *lieden* of halfvrijen) tot bijzondere dienstbetooningen jegens de overigen verplicht waren. In groote volksvergaderingen werden de besluiten genomen, waaraan allen zich moesten onderwerpen. Het is dus zeer natuurlijk dat zulk een krachtig en vrijheidminnend volk zich tot het uiterste verzette tegen de Frankische heerschappij, waardoor zij niet alleen gedwongen werden den Christelijken godsdienst in plaats van den heidenschen afgodendienst hunner vooronderen aan te nemen, maar ook aan bepaalde wetten gebonden, en tot gehoorzaamheid aan een opperheer en het opbrengen van belastingen verplicht werden. Wel behaalde KAREL, die uitstekende veldheerstalenten bezat, in elken nieuwen strijd, dien hij met hen te voeren had, weder nieuwe overwinningen, maar wanneer de belangen des rijks hem naar andere gedeelten van zijn uitgestrekt grondgebied riepen, kwamen de overwonnen *Saksers* weder in opstand en dwongen

hem tot nieuwe veldtochten. Een hunner beroemdste opperhoofden was WITTEKIND, die zijne landgenooten jaren achtereen in den strijd voor hunne vooruderlijke begrippen, zeden en gewoonten aanvoerde, totdat het KAREL gelukte, hem in het jaar 785 voor zich te winnen en hem tot den christelijken godsdienst te bekeeren. Dit had ten gevolge, dat de vijandelijkheden voor een geruimen tijd geschorst werden, en de *Saksers* eenigermate onder een geregeld bestuur konden worden gebracht, maar in het jaar 793 brak de oorlog opnieuw uit, en eindigde eerst in 804, nadat KAREL de bevolking van geheele landstreken weggevoerd en in het land der *Franken* had overgeplaatst, en daarentegen andere Germaansche stammen, die zich reeds vroeger nauw met hem verbonden hadden, in de verlaten streken had gevestigd.

Van de onderscheidene veldtochten van KAREL *den Groote* tegen de *Saracenen* (1) was die van het jaar 778 de merkwaardigste (bl. 134). Hij onderwierp dat jaar bijna het geheele land tusschen de *Pyreneën* en den *Ebro*, en verklaarde het onder den naam van de *Spaansche Mark* tot eene provincie van het Frankische rijk. Een der gevechten van dezen veldtocht, namelijk dat bij *Ronceval*, waar de achterhoede van KAREL's leger geslagen en bijna geheel vernield werd, heeft eene groote vermaardheid verkregen. Zooals vroeger (bl. 134) reeds gezegd is, maakten de *Arabieren* zich twee jaren later opnieuw van het veroverde land meester, doch het gelukte KAREL, hun tegen het einde der 8ste eeuw de *Spaansche Mark* weder te ontweldigen.

Ook tegen de *Longobarden* begon hij reeds in de eerste jaren zijner regeering eenen oorlog, die met de geheele onderwerping van het Longobardische rijk eindigde (774). Wel hadden er later nu en dan opstanden plaats, met het doel om den zoon van den door hem onttroonden koning weder in het bezit van zijn rijk te brengen, maar deze werden door KAREL steeds met kracht onderdrukt. De verovering van het Longobardische gebied was van groot gewicht geweest voor de Pausen, die daardoor van een gevaarlijken vijand ontslagen waren geworden. Om dit te erkennen en ook om hulde te doen aan de gewichtige diensten, die KAREL aan het Christendom had bewezen, zoowel door de bekeering der *Saksers* als door het bestrijden der *Mahomedanen*, riep Paus LEO hem, toen

(1) De naam *Saracenen* wordt, evenals die van *Mooren*, gebezigd om de Mahomedanen van het Westen aan te duiden. Volgens sommigen is de oorsprong van die benaming te zoeken in het Arabische woord *Scharakajin*, dat *Oosterlingen* beteekent.

hij in het jaar 800 op het Kerstfeest voor het altaar der hoofdkerk te *Rome* geknield lag, tot *Roomsch-Keizer* uit.

Door het verleenen van deze waardigheid gaf de Paus te kennen, dat hij, als geestelijk hoofd der Christelijke kerk, den Frankischen koning erkende als het wereldlijke hoofd der Christenheid in westelijk *Europa*, en als den beschermer van den pauselijken stoel. De titel van Keizer duidde alleen de hoogste oppermacht aan, die hij, door tusschenkomst van het hoofd der kerk, als het ware rechtstreeks van God ontving. Hij bleef overigens Koning van het Frankische rijk, en zoo laat het zich dan ook begrijpen, dat, toen in later tijd de keizerlijke waardigheid aan zijne opvolgers in *Duitschland* gegeven werd, deze toch steeds den titel voerden van *Koningen van Duitschland*, en dat ieder nieuw verkozen koning niet eer den titel van *Keizer* aannam, dan nadat hij door den Paus als zoodanig was gekroond. Het hoofddenkbeeld van dat alles was, dat de Paus op geestelijk en de Keizer op wereldlijk gebied het hoogste gezag zouden uitoefenen.

§ 9. *Verbeteringen door Karel den Groote in den maatschappelijken toestand aangebracht. Het leenstelsel.*

Het was niet alleen door zijne gelukkig gevoerde oorlogen, maar ook en wel voornamelijk door zijne onvermoeide pogingen om de beschaving in zijn rijk te bevorderen, dat Karel zich den naam van *de Groote* ten volle waardig maakte. Het rijksbestuur werd door hem op een geregelden voet gebracht; voor landbouw, veeteelt en jacht gaf hij bijzondere wetten, terwijl hij het onderling verkeer voornamelijk door de binnenlandsche scheepvaart bevorderde; door het bouwen van scholen en kloosters, waar de wetenschappen beoefend werden, trachtte hij verlichting en kennis onder zijne onderdanen te verspreiden, en door vele uitmuntende wetten orde en recht te handhaven.

Het is tot juist begrip der volgende gebeurtenissen van groot belang, dat men zich eene goede voorstelling make van de inrichting der regeering, die zich reeds vóór den tijd van Karel *den Groote* onder de volken van Germaanschen oorsprong ontwikkelde en die men in zijnen tijd als vast geregeld kan beschouwen.

Bij de krijgshaftige Germaansche volksstammen waren de koningen oorspronkelijk niets dan legerhoofden, die om hunne dapperheid of andere krijgsmanshoedanigheden, als zoodanig door het volk gekozen werden, en wier gezag zich niet verder uitstrekte: zij waren de voornaamsten onder hunne gelijken. De wetten

werden in groote vergaderingen in de open lucht besproken en vastgesteld, en zoowel de koning als de minste zijner onderdanen was aan het daar bepaalde gebonden.

Bij de verovering van vijandelijk grondgebied werd dit onder al de overwinnaars verdeeld, waarbij natuurlijk zij, die de meeste macht hadden, of het meest tot de verovering hadden bijgedragen, zich het grootste gedeelte konden toeëigenen. In den regel werden aan de koningen, behalve hun aandeel aan den buit, de minder goed verdeelbare streken, als stranden, rivieren, bosschen, meren, enz. toegekend; men noemde dit *domeinen*. Een stuk lands, zooals aan ieder der overwinnaars ten deel viel, was een vrij en onbeperkt eigendom, en de koning zelf had geen recht hoegenaamd op eenige bezitting van een ander, noch om er eenig voordeel uit te trekken, noch om er wetten te geven, enz. Zoodanige bezitting werd een *allodiaal* goed genoemd. Zij, die dat land tijdens de verovering bewoonden, werden te gelijk daarmede het eigendom van den nieuwen heer, mochten niet over hun eigen lijf en goed beschikken, en heetten daarom *lijfeigenen*, een toestand, die in vele opzichten volkomen slavernij kon genoemd worden. Diegenen onder de veroveraars, die hunnen grond verkochten of op eenige andere wijze verloren, bleven evenwel *vrije mannen*, en waren als zoodanig wel onderdanen van het rijk, maar geen lijfeigenen.

Nevens dit stelsel van algemeene verdeeling van het land, en gedeeltelijk als een gevolg daarvan, ontwikkelde zich langzamerhand de geheele inrichting van het rijksbestuur, namelijk het *leenstelsel*, hetwelk in de hoofdzaak op het volgende neerkwam.

De koningen, die, zooals wij gezien hebben, verreweg de grootste grondbezitters waren, konden van het recht om over hunne bezittingen te beschikken, gebruik maken, om zoodanige personen, die zij nader aan zich wilden verbinden, of die zij voor gedane diensten wilden beloonen, grondstukken in eigendom te geven, welke dan als *allodiale* goederen ten eeuwigen dage in het bezit van die personen en van hunne erfgenamen bleven. Maar de koning, zoowel als ieder grondbezitter, kon ook zoodanig goed voor een bepaalden tijd afstaan, onder beding, dat hij, aan wien het gegeven werd, daardoor de verplichting op zich nam hem trouw te blijven en in den oorlog bij te staan, of zoodanige andere diensten te bewijzen, als aan die schenking verbonden werden.

Een goed, onder zoodanige voorwaarden gegeven, werd een *leen*, *leengoed* of *feudaalgoed* genoemd. Hij, die het gaf, heette de *leenheer*; hij die het ontving, de *leenman* of *vasal*.

Men ziet daaruit, dat de gift van een leen of het *verlijen* met

een leen, zooals men het noemde, in zekeren zin minder aanzienlijk was dan de gift van een *allodiaal* goed, vooral omdat bij den dood van een leenman zijne erfgenamen geen recht op het leen hadden, hetwelk dan weder aan den leenheer verviel. Er was echter eene voorname omstandigheid, die dit eenigermate wijzigde, namelijk, dat de *leenheer* bij het ter leen geven van eenig grondgebied, te gelijker tijd de verplichting op zich nam, ook wederkeerig zijnen *leenman* bescherming te verleenen, of bij gebreke van dien, zijn recht als leenheer te verliezen.

Daaruit laat het zich dan ook verklaren, dat men meermalen in de geschiedenis voorbeelden aantreft, dat bezitters van *allodiale* goederen, die zich tegen een aanval hunner vijanden niet bestand rekenden, hun land aan een machtiger grondeigenaar in eigendom afstonden, met de bepaling, dat het aan hen en hunne erfgenamen als een *leengoed* zou gegeven worden, waardoor zij alzoo een beschermer en bondgenoot wonnen.

Later begonnen de vorsten ook ambten en bedieningen, waaraan soms aanzienlijke inkomsten verbonden waren, als leenen uit te geven.

Een leenman had het recht, onderdeelen van zijn feudaalgoed onder dezelfde verplichtingen op zijne beurt in leen te geven aan anderen, die dan *achterleenmannen* of *valvassoren* genoemd werden.

Geschillen tusschen een leenman en zijn leenheer over het al of niet nakomen hunner wederzijdsche verplichtingen werden beslist door eene vergadering van ten minste vijf leenmannen, die in aanzien en geboorte aan de daarin betrokkenen gelijk moesten staan, en daarom *pares* (*pairs*, gelijken, *evenboortigen*) genoemd werden.

Een leen was dus, naar den oorspronkelijken geest van het leenstelsel, niet erfelijk in het geslacht van den leenman; het werd in het eerst voor een bepaalden tijd gegeven, die zich meestal uitstrekte tot aan den dood van den leenman. Langzamerhand werd het gebruikelijk, dat na zijnen dood zijn zoon er mede verlijd werd, en toen deze gewoonte eenmaal meer algemeen was geworden ging zij ongevoelig in een *recht* over, zoodat in de tiende eeuw het erfrecht van vader op zoon vrij algemeen was vastgesteld. Men dient hier intusschen wel op het onderscheid tusschen de opvolging in de allodiale goederen en in de leenen te letten. In de eerste was het de naaste erfgenaam, die recht op de nalatenschap had, het mocht een zoon, eene dochter, of een verre bloedverwant zijn, bij de leenen daarentegen heeft zich het erfrecht nooit

verder uitgestrekt dan van vader op zoon, ook wel van den eenen broeder op den anderen, en ten hoogste vindt men enkele gevallen, dat een leen door broeders kinderen geërfd is geworden.

In lateren tijd, namelijk in de 14de eeuw, kwam hierin nog eene gewichtige wijziging; men begon toen ook leenen uit te geven, waarin de vrouwen konden opvolgen. Zoodanige leenen noemde men *Spilleleenen* (1), in tegenoverstelling van de *Zwaardleenen*, waarin alleen mannen het erfrecht hadden; ook veranderde de leenheer somtijds zwaardleenen in spilleleenen, hoewel zoodanige verandering eigenlijk strijdig was met het aloude leenrecht.

§ 10. *Lodewijk de Vrome. Verdeelingsverdrag van Verdun.*

Karel *de Groote* stierf in het jaar 814 in den ouderdom van tweeënzeventig jaren, en liet het rijk na aan zijnen eenig overgebleven zoon Lodewijk, wien later de naam van *de Vrome* gegeven werd.

Deze Lodewijk was in vele opzichten het tegenbeeld zijns vaders: zwak en besluiteloos van aard, liet hij zich meestal door anderen in zijne handelingen leiden, en daar hij, bij den verschillenden invloed, welken zijne raadgevers op hem uitoefenden, dikwerf in zijne regeeringsdaden zeer tegenstrijdig te werk ging, bracht hij, hoewel met goede bedoelingen bezield, vaak veel onheil over het rijk. Uit overdreven liefde jegens zijne drie zonen Lotharius, Lodewijk en Pepijn, verdeelde hij onder hen, reeds bij zijn leven, het uitgebreide grondgebied, dat zijn vader hem had nagelaten (817).

Gedurige twisten, zoowel tusschen Lodewijk en zijne zonen als tusschen de drie broeders onderling, waren daarvan het gevolg, welke nog meer toenamen toen hij in het huwelijk trad met eene zeer heerschzuchtige prinses, die hem in 823 een zoon, Karel, schonk, en nu alle pogingen in het werk stelde om ook aan dezen een gedeelte van het reeds verdeelde grondgebied te verschaffen. Onophoudelijke oorlogen en eene voortdurende verwarring in het geheele rijk vloeiden uit dit alles voort, en toen Lodewijk in 840 stierf, waren zijne drie overgeblevene zonen, Lotharius, Lodewijk *de Duitscher* en Karel, die later den naam van Karel *den Kale* ontving, in openbaren oorlog met elkander; Pepijn was twee jaren voor zijn vader overleden. Het noodlottige gevolg van dit alles was, dat de kracht van het Frankische rijk, het-

(1) De leenen waren bij vrouwelijke opvolging, zooals men zeide, aan het *spinrokken* (spinnewiel) vervallen, en de benaming *spilleleen* ontleent haren oorsprong aan de spil, waarom het vlas bij het spinnen gewikkeld wordt.

Judith van Beieren.

welk in den tijd van KAREL *den Groote* zoo machtig en voor zijne naburen zoo geducht was, geheel werd gebroken. Aan verschillende zijden door vreemde volken aangevallen, kon het zijne grenzen niet meer behoorlijk beschermen; in het westen drongen de *Noormannen* tot diep in het binnenland door (bl. 143); de Afrikaansche en Spaansche *Mahomedanen* plunderden de zuidelijke kusten, en in het binnenland maakten verscheidene Hertogen en Graven van de heerschende verwarring gebruik, om als eigenmachtige heeren het gebied te voeren in de streken, die hun door den Keizer te besturen gegeven waren. Evenzoo gingen ook de meeste instellingen te niet, die KAREL *de Groote* in het leven had geroepen om wetenschap en kunst te bevorderen, en de vroegere barbaarschheid en onkunde begon langzamerhand weder de plaats in te nemen van de opkomende beschaving, waartoe de groote Keizer den grond gelegd had; het volk verkeerde bovendien ten gevolge van de verwoestingen des oorlogs in de diepste ellende.

Eindelijk kwamen de drie broeders tot eene onderlinge schikking, en in 843 sloten zij een verdrag te *Verdun*, waarbij zij het rijk nagenoeg op de volgende wijze onderling verdeelden:

LOTHARIUS kreeg de keizerlijke waardigheid en het gebied over het land tusschen den *Rijn* aan de eene zijde en de *Schelde, Maas, Saone* en *Rhône* aan de andere zijde, waarbij in het noorden ook nog *Friesland* en in het zuiden *Italië* gevoegd was.

Aan LODEWIJK viel het oostelijk gelegene land, aan de overzijde van den *Rijn*, dus een groot gedeelte van het tegenwoordige *Duitschland*, ten deel.

KAREL *de Kale* kreeg het westelijk gelegen land, waartoe ook nog een gedeelte van het Spaansche Schiereiland (*de Spaansche Mark*, zie bl. 137) behoorde.

KAREL'S gebied bleef den naam van *Frankrijk* behouden, terwijl dat van LODEWIJK den grond legde tot het *Duitsche rijk*, en aan dat van LOTHARIUS den naam van *Lotharingen* gegeven werd. Later (870) werd dit land tusschen de beide overige koningen verdeeld, waarbij KAREL *de Kale* van den Paus de keizerlijke waardigheid verkreeg.

Ook na het sluiten van dat verdrag, kwamen de drie vorsten nog dikwijls onderling in strijd, hetgeen, gevoegd bij de voortdurende invallen, vooral van de woeste *Noormannen*, oorzaak was van een algemeen verval der drie rijken, en grooten jammer over de volken bracht, die geheel en al aan de willekeur, zoowel van den vorst als van de aanzienlijken, waren prijsgegeven.

Onder hunne opvolgers verbeterde die toestand niet. Integen-

deel deze waren, op enkele uitzonderingen na, onbeduidende vorsten, die zich geheel lieten beheerschen door de rijksgrooten, wier invloed voortdurend toenam, naarmate die van den koning verminderde. Vooral in het eigenlijke *Frankrijk* was zulks het geval; langzamerhand ontstonden daar machtige graafschappen en hertogdommen, als *Parijs*, *Anjou*, *Bretagne*, *Bourgondië*, *Vlaanderen*, *Champagne* en vele anderen, wier vorsten, hoezeer leenmannen van den koning, zich meer en meer aan zijn gezag onttrokken. Zoo zonken de nakomelingen van keizer KAREL *den Groote* langzamerhand lager en lager, totdat eindelijk het beroemde stamhuis der *Karolingers* nog voor het jaar 1000 te niet ging (bl. 147).

§ 11. *Geschiedenis van het noorden van Europa in de eerste eeuwen van dit tijdvak.*

Het noordelijkste gedeelte van *Europa* werd bij het begin der middeleeuwen door twee verschillende volksstammen bewoond, van welke de oudste, de *Finnen* genaamd, door den anderen, de *Scandinaviërs*, een Germaanschen stam (bl. 106), reeds vroeger naar het hooge noorden was teruggedrongen.

De *Scandinaviërs*, die in de geschiedenis der overige volken van *Europa* gewoonlijk onder den naam van *Noormannen* worden vermeld, waren krachtige, dappere en woeste menschen, wier vroegste geschiedenis nagenoeg geheel onbekend is, en van wier zeden en gewoonten men alleen eenige kennis heeft verkregen door enkele heldendichten, die van hen bewaard gebleven zijn. Zij vereerden verschillende goden, van welke de machtigste den naam droeg van ODIN, die volgens hunne begrippen alle vrije mannen, welke met roem sneuvelden, in het hemelsche paleis, *Walhalla*, rondom zich verzamelde. De krijgszuchtige aard, door deze en dergelijke voorstellingen levendig gehouden, was oorzaak, dat de woeste bewoners van het noorden, wier landstreken naarmate de bevolking toenam hun geen genoegzaam onderhoud meer opleverden, door rooftochten bij de naburige volken in hunne behoeften trachtten te voorzien. Die tochten breidden zij langzamerhand meer en meer uit, zoodat zij in de 9de eeuw niet alleen de kusten der *Noordzee* en de *Britsche eilanden* onveilig maakten, maar met hunne lichte vaartuigen in *Nederland*, *Frankrijk*, *Spanje* en *Portugal* de rivieren opvoeren, tot diep in het binnenland doordrongen, geheele landstreken verwoestten en uitplunderden, en met buit beladen naar hun vaderland terugkeerden. Reeds KAREL *de Groote* had meer dan eens met geweld hunne aanvallen moeten afweren.

Het was geene zeldzaamheid, dat een gedeelte der op roof uitgegane *Noormannen* zich in het door hen veroverde land nederzetten, hetzij omdat het zachtere klimaat en de meer vruchtbare bodem hen aantrok, of wel dat zij hun land verlieten om de heerschappij te ontgaan van hunne meer en meer in macht toenemende koningen, tegen wier gezag zij zich niet konden verzetten, maar waaraan zij zich als vrijgeboren mannen ook niet wilden onderwerpen. Dit is de reden, dat men vooral in de negende eeuw, zoowel op *IJsland* en de *Arcadische eilanden* als in *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, eene menigte volkplantingen van *Noormannen* vindt, en dat zelfs een hunner vorsten, ROLLO of ROLF genaamd, in het laatste gedeelte dier eeuw zich met vele zijner manschappen naar *Frankrijk* inscheepte en zich daar op de westkust nederzette, waardoor in het begin der volgende eeuw (911), na een verdrag met koning KAREL *den Eenvoudige* (bl. 146), het hertogdom *Normandije* ontstond.

Het Christendom, tot welks prediking verscheiden ijverige zendelingen uit het Frankische rijk zich naar *Scandinavië* begaven, begon wel in de 9de en 10de eeuw eenigszins door te dringen, maar over het algemeen maakte het onder dat wilde, roofzieke volk weinig vorderingen.

In het laatste der 10de eeuw kan men *Zweden*, *Noorwegen* en *Denemarken*, die vroeger door eene menigte opperhoofden bestuurd waren, welke zich langzamerhand aan machtiger vorsten hadden moeten onderwerpen, als drie onderling onafhankelijke rijken beschouwen, elk door zijn eigen koning geregeerd, van welke SUENO of SWEN *de Gelukkige*, koning van *Denemarken*, (986—1014) zich door de verovering van het Britsche rijk beroemd heeft gemaakt.

§ 12. *Geschiedenis van Engeland in de eerste tijden der middeleeuwen. Willem de Veroveraar.*

De *Angelsaksers* (bl. 123) hadden, na een langdurigen strijd tegen de oude bewoners van *Britannië*, zeven kleine rijken in het tegenwoordige *Engeland* gesticht, die omstreeks het jaar 828 door een der koningen, EGBERT genaamd, vereenigd werden, en na dien tijd kan men eigenlijk eerst van eene geschiedenis van *Engeland* spreken, daar de lotgevallen der verschillende kleine Angelsaksische rijken, zoowel als die der *Britten*, de vroegere bewoners, die naar het westen van het eiland teruggedrongen en niet door de *Angelsaksers* overwonnen waren, weinig belangrijks voor de algemeene geschiedenis opleveren.

Sonder Hengist en Horsa.

De uitmuntende regeering van EGBERT (826—836) zou bij de langzamerhand ontwikkelende beschaving van zijn volk en bij de vorderingen, welke het Christendom daar te lande reeds gemaakt had, hoogst weldadig geweest zijn, indien te gelijker tijd niet de vernielende rooftochten van de *Scandinaviërs* zich tot *Engeland* uitgestrekt en hem tot voortdurende oorlogen met die woeste horden gedwongen hadden.

Onder zijne onmiddellijke opvolgers, die bijna allen voor het bestuur ongeschikt waren, namen die invallen voortdurend toe, en begonnen de *Denen* zich zelfs reeds in *Engeland* te vestigen, totdat een zijner kleinzonen ALFRED, bijgenaamd *de Groote*, in het jaar 871, nadat achtereenvolgens zijne drie broeders de kroon gedragen hadden, aan de regeering kwam.

Deze vorst, een der voortreffelijkste koningen, die ooit geregeerd hebben, had in den beginne eveneens te kampen met de steeds meer voortdringende *Denen*, wier aantal door de versterkingen, welke hun onophoudelijk toestroomden, eindelijk zoo toenam, dat ALFRED, hoezeer hij met ongeloofelijke dapperheid den krijg voerde, met eenige weinige volgelingen naar eene woeste streek moest terugwijken, waar hij verscheidene jaren in de grootste behoefte rondzwierf. Langzamerhand evenwel begon hij den oorlog te hervatten; meer en meer ondersteund door zijn volk, dat door de dwingelandij van de *Denen* tot krachtigen tegenstand werd opgewekt, trad hij in 878 openlijk tegen hen op, en weldra had hij zijn rijk heroverd, en de *Denen* genoodzaakt zich tot een gedeelte van het land, dat hij hun tot woonplaats aanwees, te bepalen.

Van toen af legde hij zich met verdubbelden ijver toe op de verbetering van den inwendigen toestand zijns volks. Door eene geregelde indeeling van het rijk, door het geven van goede wetten, het bevorderen van de uitbreiding des Christendoms en het oprichten van scholen, zorgde hij voor de beschaving en verlichting. Door zijne vroomheid, zijne geleerdheid en zijne dapperheid was hij zelfs een uitmuntend voorbeeld voor zijne onderdanen, en terwijl hij het gevoel voor vrijheid, dat in hen evenals in alle Germaansche stammen woonde, wist te onderhouden en op eene verstandige wijze te leiden en te regelen, richtte hij het staatsbestuur zoo voortreffelijk in, dat alom orde, tucht en veiligheid heerschten, zonder dat hij, zooals nagenoeg alle vorsten van zijnen tijd, zijn volk met geweld tot gehoorzaamheid en onderwerping aan zijne wetten, behoefde te dwingen.

Hij stierf na eene dertigjarige regeering in het jaar 901.

Onder zijne opvolgers nam het rijk in den beginne eerst in

welvaart toe, hetgeen voor een groot gedeelte een gevolg was van de voortreffelijke inrichtingen, door ALFRED in het leven geroepen. Later evenwel, toen de *Scandinaviërs* met nieuwe woede op het rijk aanvielen, en eindelijk die aanvallen niet meer, zooals vroeger, enkel door afzonderlijke zeeroovers, maar door SUENO *den Gelukkige*, den machtigen Koning van *Denemarken* (bl. 144) met een groot leger werden ondernomen, bezweek het Britsche rijk, en werd in het jaar 1013 aan de Deensche heerschappij onderworpen, terwijl de laatste koning, ETHELRED, naar *Normandië* (bl. 144) vluchtte.

SUENO *de Gelukkige* stierf kort daarna (1014). Zijn zoon KANOET *de Groote*, die ook *Noorwegen* veroverde, vereenigde de drie machtige rijken onder zijnen schepter, en overleed in 1035 na eene regeering van twintig jaren, gedurende welke hij een krachtig bestuur in de aan zijn bewind onderworpen landen vestigde, en tevens de invoering van het Christendom in *Denemarken* bevorderde.

Niet lang na zijnen dood werd zijn gebied weder verdeeld; *Noorwegen* werd door den zoon van den door KANOET verdreven koning heroverd, die zich later ook van den troon van *Denemarken* meester maakte.

Engeland werd gedurende verscheidene jaren door twisten over de troonsopvolging geteisterd, terwijl te gelijker tijd de *Noormannen* hunne aanvallen hervatten. Deze omstandigheid gaf hertog WILLEM aanleiding om *Engeland* aan zich te onderwerpen.

Deze vorst, een afstammeling van ROLLO, den stichter van het hertogdom *Normandije* (bl. 144), maakte gebruik van eenen nieuwen aanval, dien de *Denen* in 1066 op *Engeland* deden; hij verzamelde een groot leger van strijdlustige gelukzoekers, en zonder eenig recht op den Engelschen troon te hebben, landde hij op de zuidkust, leverde het Engelsche leger, dat hem te gemoet getrokken was, slag bij *Hastings*, en na een bloedig gevecht, waarin de *Angelsaksers* met heldenmoed voor hunne zelfstandigheid streden, en waarbij zoo men zegt 15000 *Noormannen* sneuvelden, bleef WILLEM, later bijgenaamd *de Veroveraar*, meester van het slagveld, en onderwierp binnen drie maanden het geheele rijk aan zijne heerschappij.

§ 13. *Ondergang van het geslacht der Karolingers in Frankrijk, Lotharingen en Duitschland. De eerste Saksische keizers in Duitschland.*

Reeds onder de regeering van KAREL *den Eenvoudige* (898—929),

een kleinzoon van KAREL *den Kale* (bl. 142), waren de Graven van *Parijs*, die van eene kleindochter van KAREL *den Groote* afstamden, tot groot aanzien geklommen, en na zijnen dood wierp HUGO *van Parijs* zich tot voogd over den minderjarigen koning LODEWIJK IV op. Nog grooter macht verkreeg zijn zoon HUGO, bijgenaamd *Capet*, die zich in 987, toen de laatste rechte afstammelingen van het Karolingische huis tot geheele onbeduidendheid waren teruggezonken, van de kroon meester maakte, en de stamvader werd van een nieuw koningsgeslacht, dat der *Capetingers* genoemd.

Het stamhuis van LOTHARIUS, dat over *Lotharingen* en *Italië* regeerde (bl. 146), was reeds meer dan eene eeuw te voren uitgestorven, terwijl *Lotharingen* reeds eenige jaren vroeger tusschen *Duitschland* en *Frankrijk* verdeeld was geworden (870). Wel bleef nog een klein gedeelte daarvan den oorspronkelijken naam behouden, maar het werd langzamerhand zoo onbeduidend, dat het tot den rang van een hertogdom werd teruggebracht.

Italië werd aan hevige twisten over de troonsopvolging ten prooi. In het noorden maakten zich nu deze dan gene van het oppergezag in de verschillende onderdeelen meester; in het midden zochten de Pausen langzamerhand hunne wereldlijke macht te grondvesten, en in het zuiden hadden de *Grieken* en de *Arabieren* onderscheidene kuststreken in hun bezit, en trachtten daar meer en meer vasten voet te krijgen. Hun onderlinge strijd, zoowel als de pogingen door de *Italianen* aangewend om hen te verdrijven, hielden het schoone land voortdurend in de rampen des oorlogs gedompeld.

In *Duitschland* regeerden de afstammelingen van LODEWIJK *den Duitscher* (bl. 142) tot het jaar 911, toen ook deze tak der Karolingische vorsten met den minderjarigen koning LODEWIJK, bijgenaamd *het Kind*, uitstierf. De regeering over het uitgestrekte Duitsche rijk werd toen ten tijde gedeeltelijk gevoerd door Graven, als gevolmachtigden van den Koning, die slechts voor een bepaalden tijd waren aangesteld en in naam van den vorst de gerechtshoven bestuurden en de krijgszaken regelden. In sommige streken was het bewind aan Hertogen opgedragen, die wel is waar ondergeschikt waren aan den Koning, maar langzamerhand hunne waardigheid in hun eigen geslacht erfelijk begonnen te maken, zoodat zij nagenoeg als onafhankelijke vorsten kunnen worden beschouwd. De machtigste onder hen waren de Hertogen van *Frankenland*, van *Saksen*, van *Lotharingen*, van *Beieren* en van *Zwaben*, en toen de troon van *Duitschland* door den dood van LODEWIJK *het Kind* opengevallen was, koos men Hertog KOENRAAD van *Frankenland* onder den naam

van KOENRAAD I tot koning. Van dien tijd af was *Duitschland* een kiesrijk, hoewel men zich bij de koningskeuze, wanneer geen bijzondere omstandigheden zulks beletten, in den regel tot hetzelfde stamhuis bepaalde.

Tengevolge van onophoudelijke binnenlandsche twisten en oorlogen met de overmoedige rijksgrooten, verminderde intusschen het aanzien van den nieuwen vorst zoodanig, dat hij tegen het einde zijner regeering nauwelijks meer dan een schijn van gezag over had, zoodat, toen hij in 919 gestorven was, zijn broeder, die aanspraak op den troon had kunnen maken, het raadzaam oordeelde, voornamelijk te zorgen, dat hij zijn eigen grondgebied, *Frankenland*, behield, en daarom de Duitsche koningskroon vrijwillig afstond aan den machtigen Hertog van *Saksen*, HENDRIK, later bijgenaamd *de Vogelaar*, in wien hij anders een gevaarlijken tegenstander zou gehad hebben, en dien hij zich nu tot vriend maakte.

HENDRIK *de Vogelaar*, de eerste der zoogenaamde Saksische keizers, was een moedig en bekwaam vorst, die het rijk vooral beschermde tegen de invallen der *Hongaren* of *Magyaren*, een nomadenvolk, dat eenigen tijd te voren uit het zuiden van *Rusland* naar het vlakke land tusschen den *Donau* en de *Karpathen* getrokken was, herhaaldelijk het Duitsche grondgebied aan de oostelijke grenzen binnendrong, en zijne verwoestende rooftochten tot zelfs in *Lotharingen* en in de noordelijke gedeelten van het rijk uitstrekte.

Deze *Hongaren* waren krijgshaftige lieden, die voornamelijk een groot overwicht op de *Duitschers* hadden, doordien zij te paard gezeten en met lichte bogen en pijlen gewapend waren, terwijl de Germaansche legers hoofdzakelijk uit voetvolk bestonden, dat met zware strijdbijlen of hamers streed. Om hen tegen te gaan, maakte HENDRIK *de Vogelaar* zijn leger door eene doeltreffende bewapening en oefening meer geschikt voor het gevecht tegen lichte troepen, en schiep hij eene nieuwe ruiterij. Door deze laatste ontwikkelde zich de ridderschap, waartoe reeds vroeger onder KAREL MARTEL en KAREL *den Groote* de grond was gelegd, en die in de volgende eeuwen, zooals later gezegd zal worden, tot grooten bloei kwam.

Te gelijker tijd legde hij, vooral in het oostelijk gedeelte van zijn rijk, vele versterkte plaatsen aan, die tot toevluchtsoord dienden tegen de invallen der *Hongaren*, en waaraan vele steden haren oorsprong te danken hadden.

HENDRIK *de Vogelaar* stierf in 936, nadat hij de rijksgrooten had weten te bewegen zijnen zoon OTTO tot zijnen opvolger te kiezen.

Deze Otto, met recht *de Groote* bijgenaamd, regeerde van 936 tot 973. Met kracht bedwong hij de binnenlandsche onlusten, die in het begin zijner regeering door de machtige Duitsche Hertogen, welke zich niet gewillig aan zijn oppergezag onderwierpen, aangestookt werden, en voerde een gelukkigen oorlog tegen de *Hongaren*, die hij dwong van verdere aanvallen op het Duitsche grondgebied af te zien. De luister van zijne kroon werd nog vermeerderd, toen hij door de Italiaansche grooten werd uitgenoodigd een einde te willen maken aan de dwingelandij en de regeeringloosheid, waaronder hun land zuchtte, en toen de Paus hem in 962 den Roomsch-keizerlijken titel verleende, die reeds door Karel *den Groote* en zijne afstammelingen was gevoerd, doch bij het uitsterven van den Karolingischen stam in *Italië*, in onbruik was geraakt. Hij stierf in 973 nadat hij zijnen zoon, Otto II, die hem opvolgde, had uitgehuwelijkt aan eene zuster van den Griekschen Keizer, omdat hij hoopte daardoor gemakkelijker tot het bezit van *Beneden-Italië* te geraken, waar de *Grieken* meester waren van een vrij uitgestrekt gedeelte des lands (bl. 147).

Hij, noch de overige Saksische keizers, zijne onmiddellijke nakomelingen (973—1024), konden echter in die verovering slagen. Wel trokken zij herhaaldelijk met sterke legers naar *Italië*, doch de wederstand van de in het zuiden wonende *Grieken* en *Arabieren* was te groot om hun het bezit te verzekeren. Deze ondernemingen waren allernoodiottigst voor *Duitschland*, omdat op die wijze een groot deel van de beste krachten des volks aan buitenlandsche aangelegenheden verspild werd, zonder eigenlijk eenigen anderen uitslag op te leveren dan dat de Italiaansche kunst en wetenschap door het drukke onderlinge verkeer der volken meer en meer in *Duitschland* verbreid werden.

§ 14. *De Frankische keizers in Duitschland. Regeering van Hendrik IV en zijn twist met Paus Gregorius VII.*

Na het uitsterven van het Saksische huis, in 1024, viel de keuze der rijksvorsten op Koenraad II, Hertog van *Rijn-Frankenland*, en bleef daarna eene eeuw lang (1024—1125) op zijne nakomelingen uit het Frankische huis (de zoogenaamde *Frankische keizers*) gevestigd. Onder hen is vooral Hendrik IV, kleizoon van Koenraad II, merkwaardig geworden. Zijne vijftigjarige regeering (1056—1106) was eene aaneenschakeling van binnenlandsche oorlogen, daar hij door eene menigte verkeerde handelingen de meeste rijksgrooten, die er bovendien op uit waren hunne macht ten

koste van die des konings te vergrooten, tegen zich verbitterde. Daarbij geraakte hij omstreeks het jaar 1076 in hevige onmin met den pauselijken stoel. Deze werd toen ten tijde bekleed door GREGORIUS VII, die zich niet alleen door reinheid van zeden en groote schranderheid, maar vooral door eene onverzettelijke geestkracht onderscheidde. Reeds als eenvoudig monnik had hij, onder den naam van HILDEBRAND, gedurende het bestuur van zijne voorgangers grooten invloed uitgeoefend, en nu hij in 1073 door de Romeinsche kardinalen tot Paus gekozen was, besloot hij niet alleen zijne geestelijke heerschappij met kracht te handhaven, maar ook het gezag, dat hem als hoofd van de Roomsche kerk toekwam, in de staatkundige aangelegenheden der Christenheid te doen gelden. Tot dien tijd toe hadden de Koningen van *Duitschland* niet slechts de hooge geestelijken, als bisschoppen, abten enz. in hun rijk aangesteld, maar als gebieders over *Italië*, was ook de benoeming van een nieuwen Paus van hunne goedkeuring afhankelijk. Aan het een zoowel als aan het ander besloot GREGORIUS een einde te maken, en in 1075 verbood hij in het algemeen dat wereldlijke vorsten geestelijke betrekkingen mochten vergeven. HENDRIK IV weigerde zich daaraan te onderwerpen, en toen de Paus zich in het geheim met verscheidene rijksgrooten, die den Koning vijandig waren, had verbonden, en hem zelfs ter verantwoording naar *Rome* daagde, riep HENDRIK de Duitsche bisschoppen bijeen, en wist hij te bewerken, dat deze niet alleen de handelwijze van den Paus veroordeelden, maar hem zelfs niet meer als zoodanig erkenden (1076). Het bleek evenwel spoedig, welk een machtigen vijand de Koning zich daardoor op den hals had gehaald, want nauwelijks was de tijding van het voorgevallene den Paus bekend gemaakt, of hij verklaarde alle geestelijken, welke tot dat besluit hadden medegewerkt, van hunne kerkelijke waardigheid vervallen en van de kerkelijke gemeenschap uitgesloten. Hij deed eveneens Koning HENDRIK in den ban, verklaarde hem vervallen van de regeering, en ontsloeg al zijne onderdanen van den eed, waarmede zij hem gehuldigd hadden.

GREGORIUS kon het wagen, tot zulk een vroeger ongehoorden stap over te gaan, omdat hij wel wist, hoe de inwendige toestand van het Duitsche rijk was. De *Saksers*, met wien HENDRIK IV reeds in het begin van zijne regeering oorlog had gevoerd, en die eigenlijk sedert den tijd van KAREL *den Groote* hunnen wrok tegen de *Franken*, hunne overheerschers, nooit geheel hadden afgelegd, waren des Keizers onverzoenlijke vijanden en hadden slechts een

voorwendsel noodig om opnieuw tegen hem op te staan. Dit laatste was ook het geval met verscheidene rijksvorsten, als de Hertogen van *Zwaben*, *Beieren*, *Karinthië* enz., die hetzij werkelijke of vermeende grieven tegen hem hadden, hetzij door de machtvermindering van het hoofd des rijks, hun eigen aanzien zochten te vergrooten.

HENDRIK stond dus nagenoeg alleen toen de Duitsche vorsten en bisschoppen, welke laatste zich weder aan den Paus, hun geestelijk opperhoofd, wilden onderwerpen, te zamen kwamen om te beslissen wat hun te doen stond. Zij namen het besluit, hem een jaar tijd te laten om zich met den Paus te verzoenen; deze zou op een rijksdag te *Augsburg* de klachten tegen den Koning aanhooren, en daarna beslissen of hij nog aanspraak op de kroon mocht maken.

Buiten staat zich met geweld tegen de aanmatigingen van zijne onderdanen en van GREGORIUS VII te verzetten, en wel overtuigd, dat op den rijksdag te *Augsburg* zijne vijanden hun doel zouden bereiken, indien hij niet eerst vrede met den paus maakte, besloot HENDRIK pogingen daartoe aan te wenden, en koos, toen hem niets anders overbleef, een middel, dat aan de Pausen in het vervolg van tijd een groot overwicht in het bestuur der wereldlijke aangelegenheden gaf. Door niemand vergezeld dan door zijne gemalin, zijn zoontje en één bediende, trok hij naar *Italië* (Januari 1077), en begaf zich naar het kasteel van *Canossa* in de *Apennijnen*, waar de Paus zich ophield. Daar bleef hij drie dagen lang, blootsvoets, in een boetkleed gehuld, voor de poort van het kasteel in de sneeuw staan, om de absolutie af te smeeken, die hem eindelijk onder harde voorwaarden verleend werd.

De verzoening duurde echter slechts zeer kort, daar zich al spoedig eene sterke partij voor den Koning begon te vormen. Zoowel in *Lombardije* als in *Duitschland* waren de burgers en de boeren, die liever aan een koning dan aan de grooten des rijks onderdanig waren, te zijnen gunste gestemd, terwijl de mindere heeren en de lage geestelijkheid zich insgelijks aan hem aansloten. Toen HENDRIK, hierop vertrouwende, en vervuld van spijt over de vernedering, waaraan hij zich had onderworpen, kort daarop weder openlijk als tegenstander van den paus optrad, en zijn koninklijk gezag met kracht besloot te handhaven, verklaarden zijne vijanden hem vervallen van de regeering, en riepen RUDOLF van *Zwaben* (Maart 1077) tot Koning uit.

Nu ontbrandde een hevige binnenlandsche oorlog. Ondersteund door den Hertog van *Bohemen* verdreef HENDRIK de Hertogen

van *Zwaben* en *Beieren* uit hun land, en schonk het eerstgenoemde hertogdom aan zijnen schoonzoon den dapperen Graaf Frederik *van Buren*, wiens geslacht men naar zijn kasteel *Staufen*, den naam van *Hohenstaufen* gegeven heeft, en die de grondlegger werd van de grootheid, waartoe zijn huis later geraakte.

Hij kon evenwel geene beslissende overwinning op zijne vijanden behalen, maar verloor integendeel verscheidene veldslagen. In een daarvan (October 1080) sneuvelde de tegenkoning Rudolf *van Zwaben*, maar diens partij bleef even machtig, en koos in het volgende jaar een anderen tegenkoning, Graaf Herman *van Salm*. Intusschen had paus Gregorius VII den Koning opnieuw in den ban gedaan, doch deze had van zijnen kant den Paus van zijne waardigheid vervallen verklaard, en door eene vergadering van geestelijken eenen nieuwen Paus doen kiezen, die den naam van Clemens III aannam. Daarop trok Hendrik met een leger naar *Rome*, verdreef Gregorius VII, plaatste Clemens III op den pauselijken troon, en liet zich door hem tot Keizer kronen (1084).

Gregorius intusschen zocht en vond hulp bij Robert Guiscard, den machtigen Hertog der *Noormannen*, die verscheidene jaren te voren nagenoeg geheel *Zuidelijk-Italië* onder zijn bewind had gebracht, en nu, bij een verdrag, dat hij met den Paus sloot, door dezen bevestigd werd in het bezit der veroverde landen, welke hij als een leen van den Pauselijken stoel zou bezitten. Toen hij en Gregorius VII in het jaar 1085 gestorven waren, en Keizer Hendrik alzoo van zijne twee machtigste vijanden verlost was, openden zich betere uitzichten voor dezen. In *Duitschland*, dat groote behoefte had aan vrede, keerde de rust langzamerhand terug; de tegenkeizer Herman legde zijne waardigheid neder, en overleed kort daarna, terwijl de vijandige rijksvorsten eveneens tot den vrede neigden.

Keizer Hendrik IV trok daarop andermaal naar *Italië* om Clemens III te beschermen tegen Urbanus II, die door de tegenpartij tot Paus gekozen was. Deze laatste verkreeg echter weldra een grooten invloed en vele aanhangers, door op eene kerkvergadering te *Piacenza* (1095), waar hij zijn zetel gevestigd had, de geheele Christenheid op te roepen tot een kruistocht tegen de *Mahomedanen*, die *Palestina* in hun bezit hadden (bl. 155), eene oproeping, waaraan met geestdrift beantwoord werd, en die de allergewichtigste gevolgen voor *Europa* had. Daarenboven braken er, tengevolge van des Keizers verkeerde regeeringsdaden, weder nieuwe binnenlandsche onlusten uit, totdat eindelijk zelfs zijn zoon Hendrik

zich met de onvergenoegde rijksgrooten verbond, zijnen vader gevangennam (1105), en zich in het volgende jaar tot koning van *Duitschland* liet kronen. Een half jaar later stierf HENDRIK IV te *Luik*, na eene regeering van eene halve eeuw, in voortdurende onrust en oorlog doorgebracht. Zijn zoon HENDRIK V had insgelijks met binnenlandsche onlusten te kampen, en voerde ook oorlog tegen den Paus; doch regeerde overigens met veel meer vastheid en verstandig overleg, handhaafde het keizerlijk gezag tegen de weêrspannige grooten, en stelde paal en perk aan de regeeringloosheid, welke langzamerhand in *Duitschland* ingeslopen was, waar de verschillende partijen op barbaarsche wijze elkanders bezittingen vernielden, waar eene menigte roofridders van het gebrek aan orde en wet gebruik maakten om vriend en vijand te plunderen, en het volk, tengevolge van de twisten der aanzienlijken, meer en meer verarmde en in beschaving terugging.

§ 15. *Het Byzantijnsche rijk tot aan de kruistochten.*

In het *Byzantijnsche rijk* (bl. 122) regeerden achtereenvolgens eene reeks van keizers, van welke enkele zich door bekwaamheid en een wijs bestuur onderscheidden, maar de meesten niet in staat waren het hoofd te bieden zoomin aan de binnenlandsche beroeringen als aan de vijanden, die het rijk van buiten bestookten. De landstreken, in *Azië* gelegen, werden voortdurend door de *Arabieren* verontrust, terwijl de Europeesche provinciën in het noordelijk gedeelte des rijks herhaaldelijk werden aangevallen door de *Bulgaren*, een Aziatischen volksstam, die zich aan den *Beneden-Donau* had nedergezet, door de *Hongaren* en door de *Russen*, een volk, dat in het midden der 9de eeuw uit de vermenging van Slavische stammen en *Noormannen* ontstond, en twee staten vormde, waarvan de voornaamste *Novogorod* tot hoofdstad had. De eerste Grootvorst of gebieder daarvan was RURIK, die van 862 tot 879 regeerde, en gewoonlijk als de grondlegger van het Russische rijk wordt aangemerkt.

Behalve door den voortdurenden strijd met deze binnenlandsche vijanden, werd het Byzantijnsche rijk aanhoudend verzwakt door godsdienstwisten tusschen twee partijen, waarvan de eene de beelden uit de kerken wilde weren, en de andere ze wilde behouden. Sommige keizers waren de eerste partij toegedaan en vervolgden de vereerders der beelden, waarom zij in de geschiedenis onder den naam van beeldstormende keizers bekend zijn.

Anderen waren van een tegenovergesteld gevoelen, zoodat bij hunne troonsbeklimming de voorstanders der beelden weder de overhand verkregen, waardoor de strijd, die met hevige verbittering gevoerd werd en veel onheil over het land bracht, nu eens ten voordeele der eene dan ten voordeele der andere partij uitviel. De geestelijkheid kreeg bij dat alles een grooten invloed in den staat, en terwijl de Duitsche of Roomsche keizers, en in het algemeen de Westersche vorsten, zich in den regel aan den paus te *Rome* aansloten, en diens gezag over de geestelijkheid in hunne landen voortdurend vergrootten, kwamen de Byzantijnsche keizers niet zoozeer met den Paus in aanraking. Deze had dan ook op verre na dien invloed niet in het Grieksche rijk, waardoor in het vervolg eene scheiding van de algemeene Christelijke kerk in twee deelen, eene *Roomsche* en eene *Grieksche* kerk, ontstond.

§ 16. *De Mahomedaansche heerschappij in Azië.*

Het rijk der Kalifen kwam onder de opvolgers van Omar (bl 130), en vooral onder het geslacht der *Omayaden*, dat in 661 den. troon beklom, tot groote beschaving, maar het aanzien der vorsten verminderde voortdurend ten gevolge van onophoudelijke opstanden en familiegeschillen. Hiervan maakte, omtrent eene eeuw later, het geslacht der *Abbassiden*, dat van Abbas, een oom van Mahomed, afstamde, gebruik om zich meester te maken van de regeering. Het geheele geslacht der *Omayaden* werd uitgemoord (750) met uitzondering van Abdarrahman, die naar *Spanje* vluchtte, en daar een onafhankelijk Mahomedaansch rijk stichtte (bl. 133). De *Abbassiden* verlegden den zetel van het bestuur van *Damascus* naar *Bagdad*, en onder de roemrijke regeering van Haroen al Rasjid (786—809) bereikte het Kalifaat zijn toppunt van bloei.

De beschaving der *Arabieren* overtrof destijds die van alle andere volken. Zoowel de poëzie en de muziek als de bouw- en schilderkunst werden met een uitstekenden uitslag door hen beoefend; handel en nijverheid brachten ontzaglijken rijkdom voort; de wetenschappen, als wiskunde, sterrenkunde, natuurkunde enz., werden in beroemde universiteiten te *Bagdad*, *Cordova*, *Kaïro*, *Salerno* enz. onderwezen, en de rijke kennis der Arabische geleerden was van den grootsten invloed op de beschaving der Christelijke maatschappij in de middeleeuwen.

Langzamerhand evenwel begon het machtige Kalifenrijk door de toenemende weelde en zedenverbastering zijne kracht te verliezen,

terwijl binnenlandsche onlusten, opstanden en twisten over de troonsopvolging den vroegeren luister vernietigden. Dat had ten gevolge, dat de *Seldschukken*, een krachtige Turksche nomadenstam, uit den *Kaukasus* afkomstig, die zich omstreeks het jaar 1000 na vele omzwervingen in het gebied der Kalifen had nedergezet en den Mahomedaanschen godsdienst had aangenomen, zoo in macht toenamen, dat hunne opperhoofden de eigenlijke heerschappij verwierven, en den Kalifen nog slechts eene schaduw van gezag overbleef. *Perzië* en het grootste gedeelte van *West-Azië*, waartoe onder anderen ook *Palestina* behoorde, werden in den loop der elfde eeuw veroverd en tot een nieuw rijk, het *Rijk der Seldschukken* genoemd, vereenigd. Kort vóór het begin der kruistochten werd het in verschillende deelen gesplitst, die zich in later tijd achtereenvolgens onafhankelijk maakten, en waaronder dat van *Iconium* met de hoofdstad *Nicaea*, in de nabijheid der *Zee van Marmora* gelegen, het belangrijkste was.

In de oorlogen, die de *Seldschukken* in deze jaren bijna onophoudelijk met de Byzantijnsche keizers voerden, waren deze, bij den ellendigen toestand van hun rijk, niet krachtig genoeg om zich in *Azië* tegen den aandrang der *Mahomedanen* staande te houden, en zagen zij zich eindelijk zelfs in *Europa* door hen bedreigd.

TWEEDE AFDEELING.

Het tijdperk der kruistochten.

§ 1. *Toestand der voornaamste staten bij het begin der kruistochten.*

De kruistochten, die in het laatst der elfde eeuw eenen aanvang namen, met het doel om het heilige land aan de *Muzelmannen* te ontweldigen, en de verdrukking tegen te gaan, die de Christenen van de vijanden hunner kerk te lijden hadden, hebben den grootsten invloed op de lotgevallen der Europeesche volken uitgeoefend.

Om dien invloed en tevens den loop der gebeurtenissen wel te begrijpen, is het noodig zich den toestand van *Europa* in die dagen duidelijk voor te stellen.

a. Frankrijk.

In *Frankrijk* regeerde sedert 1061 PHILIPS I, de achterklein-

zoon van HUGO CAPET; maar het zou geheel verkeerd zijn, wanneer men hem als den werkelijken gebieder over het geheele rijk beschouwde. Hij kon zijn gezag eigenlijk slechts doen gelden in een betrekkelijk klein gedeelte, dat zich van het noordwesten tot ongeveer het midden van het tegenwoordige *Frankrijk* uitstrekte, Het overige gedeelte was in onderscheidene hertogdommmen en graafschappen verdeeld, welke wel is waar door leenmannen van den koning geregeerd werden, maar de macht dier vorsten was langzamerhand zoo toegenomen, dat zij zich weinig om de rechten van hunnen leenheer bekommerden, en hem dikwijls met voordeel beoorloogden.

Tot de machtigste vorsten behoorde de Hertog van *Bourgondië*, die zelfs in het begin der 12de eeuw bepaaldelijk de gehoorzaamheid aan den Koning weigerde, en de Graaf van *Vlaanderen*, die kort voor het begin van den eersten kruistocht een voorspoedigen krijg tegen den Koning voerde. In het zuiden lagen het hertogdom *Aquitanië*, de graafschappen *Poitou*, *Toulouse* enz., waar de Koning nagenoeg even weinig gezag had. Het hertogdom *Normandië*, aan de noordwestkust gelegen, was geheel van *Frankrijk* onafhankelijk, en door WILLEM *den Veroveraar* met *Engeland* vereenigd (bl. 146); in het hertogdom *Bretagne*, ten zuid-westen daarvan, waren de *Noormannen* meester. Het vroegere koninkrijk *Bourgondië*, dat zich in het oosten van *Frankrijk*, oost- en zuidwaarts van het hertogdom *Bourgondië*, uitstrekte, was door keizer KOENRAAD II van *Duitschland* (bl. 149) in 1304 in bezit genomen (1).

(1) Daar ook in het vervolg meermalen gesproken zal worden van twee landen, die den naam van *Bourgondië* dragen, is het noodig, ten einde verwarring van begrippen te voorkomen, beide wel van elkander te onderscheiden.

Het hertogdom *Bourgondië*, in het oosten van *Frankrijk* gelegen, en kort na de groote volksverhuizing de woonplaats van den Germaanschen volksstam der *Bourgondiërs*, behoorde tot het Frankische rijk, waarmede het omtrent het midden der zesde eeuw was vereenigd geworden (bl. 125). Sedert dien tijd behoorden de Hertogen tot de groote leenmannen van de Frankische Koningen, totdat het Hertogdom in het laatst der 15de eeuw bij *Frankrijk* werd ingelijfd.

Het Bourgondische rijk evenwel, dat door keizer KOENRAAD II met *Duitschland* vereenigd werd, moet daarvan wel onderscheiden worden. De oorsprong van dit rijk was de volgende:

In 't laatst der 9de eeuw (879) was een koninkrijk ontstaan uit verscheidene kleinere staten in het Z. O. van *Frankrijk*, als *Provence*, *Dauphiné*, een gedeelte van *Languedoc*, *Savoye*, het gebied van *Lyon*, *Franche Comte* en de omstreken van *Lausanne*. Dat koninkrijk voerde den naam van het *Cisjuraansche Bourgondië*.

b. Duitschland.

In *Duitschland* was HENDRIK IV nog in vijandelijkheden gewikkeld met verscheidene machtige rijksvorsten; maar het gevaar, dat hem van die zijde dreigde, was niet meer zoo groot als eenige jaren vroeger, toen GREGORIUS VII hem in den ban had gedaan, en de weerspannige grooten hem de gehoorzaamheid opgezegd en een anderen koning in zijne plaats benoemd hadden. Hij bevond zich bij het begin der kruistochten in *Italië* om zijn gezag daar te herstellen, en den door hem aangestelden Paus CLEMENS III te handhaven tegen URBANUS II, die in 1088 door de Romeinsche kardinalen tot Paus was verkozen, en zelf niet krachtig genoeg was om zich staande te houden (bl. 152). De toestand van *Duitschland* was, terwijl de keizer zich in *Italië* bevond, verre van gunstig. Door langdurige binnenlandsche oorlogen in zijne ontwikkeling belemmerd, was het volk aan de willekeur van de rijksgrooten overgeleverd, die op hunne beurt, wanneer hun belang het medebracht, zich tegen den Keizer verzetten, en de macht van hun eigen stamhuis trachtten te vermeerderen.

In het noordwesten van het Duitsche rijk waren in de vorige eeuw verscheidene Graafschappen en Hertogdommen, als *Namen*; *Henegouwen*, *Holland*, *Gelderland* enz. ontstaan, die later als de Nederlandsche gewesten belangrijk en beroemd geworden zijn, doch wier vorsten zich ook langzamerhand van de opperheerschappij der Duitsche Keizers zochten los te maken.

c. Engeland.

In *Engeland* was WILLEM *de Veroveraar* (bl. 146) in het jaar 1087 gestorven. Aan zijn oudsten zoon, ROBERT, had hij het hertogdom *Normandië*, en aan zijn tweeden zoon, WILLEM II, de kroon van *Engeland* nagelaten. Zijne regeering, die zeer despotisch was geweest, had eene geheele verandering in den toestand van *Engeland* gebracht. Evenals hij door geweld in het bezit van het

---

Eenige jaren later (887) liet zich een leenman van de Frankische Koningen, die als hertog over eene streek lands tusschen de *Jura* en *Tyrol* het bewind voerde, tot koning uitroepen; aan dat land werd de naam van *Hoog-Bourgondië* of *Transjuraansch Bourgondië* gegeven.

In 933 werden deze beide rijken vereenigd, en bleven zoo nog eene eeuw onafhankelijk voortbestaan, totdat het regeerende stamhuis uitstierf, en Keizer KOENRAAD II er zich met geweld meester van maakte (1034).

rijk was gekomen, had hij er ook met geweld zijne heerschappij gevestigd. De *Angelsaksers*, de eigenlijke bewoners van het land, beroofde hij van hunne goederen en bezittingen om zijne *Noormannen* te verrijken, en te gelijk met de invoering van het leenstelsel in het overwonnen land stelde hij zijne Normandische volgelingen als leenmannen aan, terwijl hij nagenoeg al de familiën van den Angelsaksischen adel uitroeide. Daar hij zich zoowel door een ijzeren wil en eene groote gestrengheid als door onvermoeide werkzaamheid onderscheidde, wist hij de groote vasallen, in een tijd dat deze overal elders in *Europa* langzamerhand onafhankelijke vorsten werden, in zijn rijk aan zijn gezag onderworpen te houden, en tevens met vaste hand orde en wet te handhaven.

Zijn zoon Willem II regeerde even streng, maar nog meer willekeurig en onrechtvaardig. Hij dwong den Koning van *Schotland*, hem als opperheer te erkennen; *Ierland* daarentegen bleef nog onafhankelijk. Dat land, waar vroeger reeds eenige beschaving gebloeid had, die echter door de rooftochten en plunderingen der Noordsche zeeschuimers weder geheel was vernietigd, was verdeeld in vijf kleine rijken. Het werd eerst in de laatste helft der volgende eeuw aan de Engelsche koningen onderworpen.

d. Het Iberische schiereiland.

Van het Iberische schiereiland werd het noordelijk gedeelte door vijf Christenrijken ingenomen, namelijk het Graafschap *Catalonië* en de Koninkrijken *Navarre*, *Arragon*, *Castilië* en *Leon*; de zuidelijke helft was in het bezit der *Mahomedanen*, en in het midden der elfde eeuw in eene menigte staten verdeeld, waarvan *Cordova*, *Grenada*, *Toledo*, *Saragossa* en andere de hoofdsteden waren. Tusschen de Christenen en de *Mahomedanen* werd een voortdurende strijd gevoerd, waarin zich, in het laatst der elfde eeuw, een der beroemdste ridders van de middeleeuwen, Rodrigo Diaz, in de heldendichten van dien tijd meestal *de Cid*, dat is de heer of bevelhebber, genoemd, voornamelijk onderscheidde.

In het jaar 1078 ondernam Alphonsus VI, koning van *Castilië*, eenen grooten veldtocht tegen *Toledo*, waaraan eene menigte ridders deelnamen, die uit *Frankrijk* en zelfs uit *Duitschland* waren toegestroomd, om den strijd tegen de ongeloovigen te voeren. *Toledo* werd na eene hardnekkige verdediging van zeven jaren veroverd (1085), en bovendien nog een groot gedeelte van Zuidoostelijk *Spanje* onderworpen.

In het volgende jaar werden de Christenen echter in een bloedigen veldslag nabij *Badajoz* door de *Mahomedanen* geslagen, wier aanvoerder Jussuf, die zijne geloofsgenooten uit *Afrika* was ter hulp gesneld, zich nu van de heerschappij in het zuiden meester maakte, binnen weinige jaren al de Mahomedaansche vorsten in *Spanje* aan zich onderwierp en zich Opperhoofd der geloovigen noemde.

Onder de vreemde ridders, die zich onder koning Alphonsus hadden geschaard, had zich voornamelijk graaf Hendrik van *Bourgondië*, een jongere zoon van den regeerenden Hertog van *Bourgondië*, onderscheiden, en om hem voor zijne heldendaden te beloonen, gaf Alphonsus hem in 1094 het land tusschen de *Minho* en *Douro* en al wat hij verder op de *Mahomedanen* veroveren kon, ter leen. Die landstreek, welke haren naam *Portugal* ontving naar de stad *Porte Cale* (het tegenwoordige *Oporto*), werd later van *Castilië* onafhankelijk en in de volgende eeuw tot een koninkrijk verheven.

§ 2. *Aanleiding tot de kruistochten.*

De algemeene toestand van de Europeesche maatschappij was van dien aard, dat zich daaruit zeer gemakkelijk laat begrijpen hoe plotseling eene zoo algemeene geestdrift tot het ondernemen van krijgstochten tegen de ongeloovigen kon ontstaan. Reeds sedert vele jaren waren nagenoeg alle landen aan voortdurenden oorlog, zoowel in het binnenland als met het buitenland, gewoon. Eene rustige en vreedzame burgermaatschappij bestond in die dagen nog niet; de adellijken vonden in het oorlogvoeren nagenoeg hunne eenige bezigheid, en riepen daartoe onophoudelijk hunne vazallen en onderdanen op, ten gevolge waarvan een krijgszuchtige geest allen doordrong. Daarbij dwongen de voortdurende aanvallen van de *Mahomedanen*, zoowel in *Spanje* als in *Italië* en in het Oostersch-Romeinsche rijk, tot onophoudelijken strijd tegen de verbitterde vijanden, die de uitroeiing van het Christendom als een Gode welgevallig werk beschouwden.

Onder zulke omstandigheden had de roemrijke veldtocht in *Spanje* plaats, die met de verovering van *Toledo* eindigde (bl. 158). Uit alle landen waren krijgslieden daarheen gesneld tot verdediging van het geloof; de groote krijgsbedrijven van dien oorlog, de heldendaden van den Cid, werden door de dichters van alle natiën verheerlijkt, en hunne zangen wekten overal eene godsdienstige en ridderlijke geestdrift op, die behoefte gevoelde,

zich in daden te openbaren. Toen dus eindelijk de Grieksche Keizer, door de woeste *Seldschukken* (bl. 155) zelfs in zijne hoofdstad bedreigd, de vorsten van westelijk *Europa* te hulp riep, en te gelijker tijd de vrome pelgrims, die van hunne bedevaarten naar het heilige graf teruggekeerd waren, door alle landen de treurige verhalen verspreidden van de mishandelingen, welke de Christenen in *Palestina* van de *Mahomedanen* te lijden hadden, klom de verontwaardiging van vorsten en volken tot zulk eene hoogte, dat er slechts eene geringe aanleiding noodig was, om geheel *Europa* tot den oorlog tegen de vijanden der Christenen op te wekken.

Deze aanleiding werd gevonden in de prediking van een eenvoudigen monnik, Peter *van Amiens*, die op eene bedevaart naar *Jeruzalem* getuige geweest was van de onderdrukking, waaraan zijne geloofsgenooten in het Heilige Land ten prooi waren, en nu het voornemen opvatte, de Christenen van het Westen tot hulpbetoon aan hunne Oostersche geloofsgenooten aan te sporen.

Paus Urbanus II (bl. 152) gaf hem in 1095 vergunning, in zijnen naam in alle landen eenen kruistocht naar *Palestina* te prediken, en riep op eene groote vergadering te *Clermont*, in hetzelfde jaar gehouden, de geheele Christenheid te wapen om de vijanden van het geloof te bestrijden. Zoowel zijne toespraak als de vurige welsprekendheid van Peter *van Amiëns*, die onvermoeid rondreisde om vorsten en onderdanen voor zijn doel te winnen, verwekten eene algemeene geestdrift, en toen het opperhoofd der kerk had bepaald, dat aan alle lijfeigenen, die aan den kruistocht zouden deelnemen, de vrijheid zou geschonken worden, en hij aan alle kruisvaarders vergeving hunner zonden had toegezegd, was niets in staat de algemeene opgewondenheid tegen te houden. Honderd duizenden verlieten hunne woonplaatsen om zich onder de vanen van het kruis te scharen.

Eene ongeduldige menigte, zonder orde, zonder tucht, stroomde al zeer spoedig te zamen, en begon een tocht, die evenwel geheel vruchteloos was, daar de meesten, reeds voordat zij het Heilige Land bereikten, waren omgekomen, deels door honger en gebrek, deels ten gevolge van de aanvallen der volken, door wier landen zij trokken, en die zij door hunne teugelloosheid en hunne plunderzucht verbitterden.

§ 3. *De eerste kruistocht. Stichting van Christenstaten in Azië. Het ridderwezen en de geestelijke ridderorden.*

De eerste geregelde kruistocht begon in Augustus 1096. Het leger, dat eenige honderd duizende strijders telde, werd aangevoerd door Godfried *van Bouillon*, hertog van *Lotharingen*, en verscheidene andere edelen, waaronder graaf Robert *van Vlaanderen*, hertog Robert *van Normandië*, graaf Hugo *van Vermandois*, broeder van koning Philips I van *Frankrijk*, en markgraaf Tancredo, een Italiaansch vorst, de voornaamste waren. Van *Konstantinopel*, waar zij zich vereenigden, werden zij naar *Klein-Azië* overgebracht, en begonnen den aanval met het beleg van *Nicaea* (bl. 155), dat in Juni 1097 in hunne handen viel. Van daar trokken zij zuidwaarts en na herhaalde gevechten en belegeringen bereikte het kruisleger eindelijk twee jaren later (1099) *Jeruzalem*, dat den 15den Juli van dat jaar onder een vreeselijk bloedig gevecht bestormd en ingenomen werd. De Sultan van *Egypte*, tot wiens gebied de stad behoorde, trachtte haar te hernemen, maar zijn leger werd bij *Askalon*, niet ver van *Jeruzalem*, aan den oever van de *Middellandsche Zee* gelegen, volkomen geslagen.

Weldra ontstonden nu in *Syrië* eene menigte kleine vorstendommen, waar het leenstelsel werd ingevoerd. Het voornaamste daarvan, hoewel niet het grootste, was het Koninkrijk *Jeruzalem*, waar Godfried *van Bouillon* tot koning werd uitgeroepen, in weerwil van zijne weigering om eene vorstenkroon te dragen, dáár, waar de Heiland eene doornenkroon gedragen had.

Meer in het noorden werd het vorstendom *Antiochië* en het graafschap *Edessa* gesticht, over welk laatste graaf Boudewijn *van Vlaanderen*, een broeder van Godfried, het bewind aanvaardde. Bovendien waren er nog vele kleinere staten, waar ridders van minderen rang zich als vorsten deden erkennen.

Een krachtigen steun voor de nieuwe Christenrijken in het Oosten vormden de zoogenaamde *geestelijke ridderorden*, die met het ridderwezen in het algemeen eene bijzondere vermelding verdienen.

Het ridderwezen, dat in de kruistochten tot zijn hoogsten bloei kwam, was langzamerhand ontstaan, toen bij het toenemen van een vrijen burger- en boerenstand, het oorlogvoeren meer en meer aan krijgslieden van beroep werd opgedragen. De aanzienlijksten onder hen, die de kosten van eene volle wapenrusting,

een strijdros enz., konden betalen, begonnen nu een afzonderlijken stand te vormen, die weldra zijne eigene wetten en voorschriften kreeg, en waarin alleen diegenen konden worden opgenomen, die, hetzij door hunne geboorte en hunne geheel bijzondere opvoeding als page en schildknaap, hetzij door hunne heldendaden, die onderscheiding werden waardig gekeurd. De opname in de ridderschap was voor den adellijken jongeling de gewichtigste dag zijns levens. Knielend ontving hij, te midden van feestelijke plechtigheden, den zoogenoemden ridderslag, en van dat oogenblik af was hij gerechtigd tot het dragen van het zwaard en de gouden sporen. Hij legde daarbij de plechtige gelofte af, dat hij de ridderlijke plichten betrachten, dat hij te allen tijde voor de eer der Godheid strijden, het zwakkere geslacht beschermen, en zijne eigene eer ongeschonden bewaren zou.

Na de verovering van het Heilige Land ontstonden bovendien de geestelijke ridderorden, welker leden zich behalve de uitoefening der ridderlijke deugden nog de verplichtingen oplegden, die aan de monniken waren voorgeschreven, namelijk armoede, gehoorzaamheid aan hunne superieuren en het bewaren van den ongehuwden staat, terwijl zij zich tevens tot bescherming der pelgrims en onafgebroken strijd tegen de ongeloovigen verbonden. De voornaamste orden waren: 1. De *Johanniter-orde*, die zich na de kruistochten op het eiland *Rhodus*, en toen dit in 1522 door de *Turken* veroverd was geworden, op het eiland *Malta* vestigde, vanwaar zij den naam van de orde der Malteser ridders ontving. — 2. De *orde der Tempelieren*, aldus genoemd naar de woning, waarin zij zich eerst vestigden, die nabij de plaats lag, waar vroeger de tempel van Salomo gestaan had. In het begin der 14de eeuw, toen de orde zich in verschillende landen van *Europa* verbreid had, werd zij door den Paus opgeheven, voornamelijk op aandringen van koning Philips IV van *Frankrijk*, die zich met hare schatten wilde verrijken, en daarom de leden der orde in *Frankrijk* van velerlei wandaden beschuldigde, en de meeste op eene gruwelijke wijze ter dood deed brengen. De goederen der Tempelieren in de andere rijken kwamen gedeeltelijk aan de Johanniter-orde, gedeeltelijk aan de vorsten des lands. — 3. De *Duitsche orde*, door Duitsche pelgrims te *Jeruzalem* gesticht, die later naar de kusten der *Oostzee* verplaatst werd, om daar de heidenen te bestrijden.

Al deze ridderorden werden rijk en machtig door de vele geschenken, die de geloovigen hun gaven, en door voorrechten, die hun door de vorsten werden verleend.

§ 4. *De tweede kruistocht.*

Godfried *van Bouillon* stierf reeds in 1100. Onder zijne opvolgers kwam het koninkrijk *Jeruzalem*, in weerwil van de onophoudelijke oorlogen, die de Christenen tegen de Mahomedanen te voeren hadden, tot grooten bloei. Voortdurend stroomden de geloovigen uit alle streken van *Europa* naar *Palestina*, en daardoor kon de strijd volgehouden worden. De Italiaansche zeesteden en vooral *Venetië*, kwamen, door het aanhoudende verkeer tusschen het westen en het oosten en het overvoeren der kruisvaarders, dat haar schatten opbracht, tot eene vroeger niet gekende welvaart.

Intusschen was ook de macht der Kalifen in de meer oostelijk gelegen landen aangegroeid. Hunne aanvallen werden voortdurend krachtiger, en eindelijk gelukte het den Kalif Noureddin, in 1144 de gewichtige stad *Edessa* te veroveren en te verwoesten, waardoor het koninkrijk *Jeruzalem*, onder Boudewijn III, in een zeer hachelijken toestand kwam. Dit gaf aanleiding tot eenen tweeden kruistocht.

Deze werd aangevoerd door keizer Koenraad III uit het geslacht der *Hohenstaufen*, die in 1138 door de keuze der rijksgrooten op den troon gekomen was, en door koning Lodewijk VII, den kleinzoon van Philips I, die in het vorige jaar de kroon van *Frankrijk* van zijnen vader had geërfd. Verschillende omstandigheden waren oorzaak, dat deze tweede kruistocht allertreurigst afliep.

In het jaar 1147 trokken de beide vorsten naar *Palestina*. De Keizer was de eerste, die den tocht aanvaardde en met een talrijk leger door het Byzantijnsche rijk voorwaarts rukte, doch reeds voordat hij naar *Azië* was overgestoken, geraakte hij in twist met den Griekschen keizer Manuel, waarbij van beide zijden naar de wapenen gegrepen werd. In plaats van ondersteuning en hulp te vinden bij de *Grieken* van *Klein-Azië*, werd Koenraad op de laaghartigste wijze door hen behandeld; hunne verraderlijke wegwijzers leidden de Duitsche legerbenden in ongebaande wildernissen, waar zij, aan honger en allerlei ellende ten prooi en van alle kanten door de Turksche lichte ruiterij aangevallen, met duizenden te gronde gingen. De levensmiddelen, welke de *Grieken* beloofd hadden te leveren, bleven achterwege, en toen de Fransche koning zich met zijne troepen, die een paar maanden later naar *Azië* waren overgestoken, bij hen voegde, was van het schit-

terende leger van keizer KOENRAAD nog nauwelijks een tiende gedeelte in den jammerlijksten toestand overgebleven.

Met het Fransche leger ging het niet veel beter, en hoewel de Christenen met groote dapperheid tegen de *Saracenen* streden, was het hun niet mogelijk, het doel, waarmede de kruistocht ondernomen was, te bereiken. In het laatst van 1148 verlieten de *Duitschers*, en in de lente van het volgende jaar de *Franschen* het Heilige Land, waar de Christenen meer dan ooit door de steeds aangroeiende macht van den kalif NOUREDDIN bedreigd, en tevens door inwendige tweedracht verdeeld en verzwakt werden.

Wel hielden koning BOUDEWIJN III en zijne opvolgers zich nog verscheidene jaren met heldenmoed in den ongelijken strijd tegen de *Mahomedanen* staande, maar toen eindelijk de regeering over nagenoeg al de omringende landen, als het Kalifaat van *Bagdad*, *Egypte*, *Gelukkig-Arabië* en het grootste gedeelte van *Syrië* in handen was gekomen van den dapperen sultan SALADIN, een man, die de uitstekendste hoedanigheden als veldheer en als vorst in zich vereenigde, was de ondergang van het rijk niet meer te verhoeden. In het jaar 1187 verzamelde SALADIN, na reeds lang met afwisselend geluk tegen de Christenen gestreden te hebben, een geducht leger, waarmede hij het koninkrijk *Jeruzalem* binnendrong, en eene schitterende overwinning behaalde in de nabijheid der Zee van *Tiberias*; drie maanden later moest *Jeruzalem* bij verdrag aan hem overgegeven worden, waardoor de Christelijke heerschappij in het Oosten vernietigd was.

De weinige Christenen, die nog in *Palestina* waren overgebleven, hielden zich evenwel nog moedig staande, daar zij nu en dan versterking uit *Europa* kregen, hetgeen hen in staat stelde twee jaren later weder tot het beleg van de vesting *Ptolemaïs* of *Acre* over te gaan.

§ 5. *Toestand van Duitschland, Italië, Engeland en Frankrijk bij den aanvang van den derden kruistocht.*

Terwijl SALADIN aldus in het Oosten een *Egyptisch-Syrisch rijk* stichtte, hadden de Pausen vruchteloos pogingen in het werk gesteld om de Westersche vorsten tot eenen nieuwen kruistocht aan te sporen, en eerst twee jaren na den val van *Jeruzalem* werd aan die oproeping gehoor gegeven (1189).

Intusschen waren hier en daar in den toestand der verschillende landen van *Europa* onderscheidene veranderingen voorgeval-

len, wier korte vermelding het verhaal der volgende kruistochten dient vooraf te gaan.

a. Duitschland en Italië.

In *Duitschland* was keizer KOENRAAD III vier jaren na de mislukking van zijnen tocht naar *Palestina* gestorven (1152), en opgevolgd door zijnen neef, den beroemden FREDERIK BARBAROSSA, die door het geheele rijk als de waardigste tot den troon erkend was. Hij handhaafde de keizerlijke waardigheid met klem, zoowel tegenover de rijksgrooten als tegenover den lageren adel en de geestelijkheid, en beschermde de burgers van de talrijke in bloei toenemende steden tegen de roofzucht der heeren.

Te gelijker tijd vormde hij het plan om het rijk weder in zijn vroegeren luister en grootheid te herstellen, en het keizerlijk gezag in *Italië*, dat langzamerhand geheel te niet gegaan was, weder te doen gelden. Daar te lande hadden in de laatste eeuw groote veranderingen plaats gegrepen. In het noorden had de stad *Milaan*, die zeer machtig en rijk was, zich, ongeveer eene halve eeuw geleden, aan het hoofd gesteld van de meeste steden in *Lombardije*, die zich of vrijwillig met haar hadden verbonden, of met de wapenen daartoe waren gedwongen, en gezamenlijk een republikeinschen regeeringsvorm hadden aangenomen, terwijl zij de aloude aanspraken, welke de Duitsche keizers op *Lombardije* maakten, met minachting beantwoordden, en de steden, die zich niet aan haar wilden onderwerpen, met geweld daartoe zochten te dwingen, hetgeen tot onophoudelijke onderlinge oorlogen aanleiding gaf. In *Rome* had het volk zich ook van het bestuur meester gemaakt, en naar republikeinsche grondbeginselen een Senaat aangesteld, terwijl men aan den Paus slechts in geestelijke zaken gezag wilde toekennen. Om hunne nieuwe staatsregeling meer steun te geven, trachtten de *Romeinen* den Duitschen keizer in hun belang over te halen, terwijl de Paus insgelijks zijne hulp inriep om de twisten tusschen hem en zijne onderdanen te beslechten, en tevens om hem tegen de onophoudelijke vijandelijkheden van den Koning van *Napels* en *Sicilië* te beschermen.

In het zuiden van *Italië* namelijk had ROGER van *Sicilië*, de afstammeling en opvolger van de vorsten der Noormannen, die zich in het midden der elfde eeuw op dat eiland gevestigd en daar een rijk gesticht hadden, zich in 1139 meester gemaakt van geheel *Beneden-Italië*, en *Napels* en *Sicilië* tot een bloeiend konink-

rijk vereenigd, waarop hij den Duitschen Keizer hoegenaamd geen recht meer toekende. ROGER zelf was in 1154 na eene roemrijke regeering gestorven, en had de kroon aan zijnen veel minder begaafden zoon WILLEM I nagelaten.

Nadat FREDERIK BARBAROSSA door wijze en krachtige maatregelen het Duitsche rijk in een toestand van rust had gebracht, zooals het sedert lang niet gekend had, wendde hij zich naar *Italië*. Herhaalde oorlogen moest hij daar met *Milaan* en de verbonden steden voeren, en toen hij eindelijk te *Constanz* in 1183 een vrede met haar sloot, erkenden zij wel zijne opperheerschappij, maar hij was verplicht haar vele voorrechten toe te staan, en veroorloofde haar het onderlinge verbond in stand te houden, waardoor alzoo eene nieuwe staatsinrichting, het zoogenaamde *Italiaansche stedenverbond*, in de rij der Europeesche staten opgenomen werd.

Het geschil met *Napels* werd op meer vredelievende wijze opgelost, doordien BARBAROSSA, in plaats van tot de wapenen zijne toevlucht te nemen, in 1186 een huwelijk tot stand bracht tusschen zijnen zoon HENDRIK, die hem later als keizer HENDRIK VI opvolgde, en eene Napelsche prinses, die bij den dood van den kinderloozen koning diens troon en bezittingen zou erven.

b. Engeland.

In *Engeland* was het stamhuis van WILLEM *den Veroveraar* in de rechte mannelijke linie uitgestorven, en regeerde sedert 1154 koning HENDRIK II, wiens moeder, eene kleindochter van WILLEM *den Veroveraar*, gehuwd was geweest met GODFRIED, bijgenaamd *Plantagenet* (1), een zoon van den Franschen Graaf van *Anjou*.

HENDRIK II had, behalve de koninklijke waardigheid in *Engeland*, aanzienlijke bezittingen in *Frankrijk*.

Het hertogdom *Normandië* was de voorvaderlijke bezitting van zijn geslacht; het graafschap *Anjou* en het hertogdom *Maine* had hij van zijn vader geërfd; de graafschappen *Guyenne*, *Gascogne* en *Poitou* had hij door aanhuwelijking verkregen. In het geheel vereenigde hij niet minder dan dertien Fransche graafschappen onder zijn gezag, en was alzoo de machtigste leenman van den Franschen koning, wiens onmiddellijk gebied nauwelijks het vierde gedeelte

(1) De aanleiding tot dezen bijnaam, *Plantagenet*, die later aan het geheele koningshuis, dat van GODFRIED afstamde, gegeven werd, was gelegen in de toevallige omstandigheid, dat hij gewoon was een bremtak (*planta genista*) op den helm te dragen.

van het tegenwoordige *Frankrijk* omvatte, terwijl dat van den Engelschen koning meer dan de helft besloeg.

Hendrik II had gedurende zijne regeering met groote moeilijkheden te kampen, die een gevolg waren, deels van zijne wreedheid en willekeur, waardoor hij zijne eigene zonen tegen zich in de wapens bracht, deels van den naijver des Franschen konings, die de groote macht, welke door den koning van *Engeland* over zoovele aanzienlijke leengoederen in *Frankrijk* uitgeoefend werd, met leede oogen aanzag. In het jaar 1189, voordat de derde kruistocht eenen aanvang nam, stierf Hendrik II en werd opgevolgd door zijnen zoon Richard *Leeuwenhart*.

c. Frankrijk.

In *Frankrijk* had koning Lodewijk VII, nadat hij in 1149 van zijnen noodlottigen kruistocht was teruggekeerd, voornamelijk te kampen gehad met zijnen machtigen leenman koning Hendrik II van *Engeland*, hetgeen herhaalde oorlogen tusschen de beide vorsten ten gevolge had. Eerst in 1174 kwam de vrede tusschen hen tot stand, en wel hoofdzakelijk door tusschenkomst van den Paus, die de verzoening van Lodewijk en Hendrik vooral wenschte, omdat de toestand der Christenen in *Palestina* dringend hulp vereischte, en aan een derden kruistocht niet te denken viel, zoolang beide koningen met elkander in oorlog waren. Na het sluiten van den vrede verbonden zij zich dan ook plechtig tot ondersteuning hunner geloofsgenooten in het Oosten, doch de tocht werd uitgesteld, en Lodewijk VII stierf in 1180 zonder zijne belofte te hebben nagekomen. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Philips, die later den naam van Philips Augustus verkreeg, maar ook deze maakte in de eerste jaren zijner regeering geene toebereidselen tot een tocht naar het Heilige Land, dewijl hij met geheel andere plannen vervuld was. Hij had namelijk het voornemen opgevat, zich meester te maken van de Engelsche bezittingen in *Frankrijk* en die met de Fransche kroon te vereenigen.

§ 6. *De derde kruistocht. Frederik Barbarossa. Philips Augustus. Richard Leeuwenhart. Gebeurtenissen in Duitschland en Italië in het laatst der twaalfde eeuw.*

De derde kruistocht nam in het jaar 1189 een aanvang. Hoewel, zooals hierboven gezegd is, de koning van *Engeland*, en die

van *Frankrijk* zich reeds vele jaren vroeger daartoe verbonden hadden, was keizer Frederik Barbarossa de eerste, die op dringend smeeken van den Paus de verdrukte Christenen in *Palestina* te hulp snelde. Met een uitmuntend leger, dat door den grooten Keizer zelf op eene voortreffelijke wijze werd aangevoerd, rukte hij door *Hongarije* het Byzantijnsche rijk binnen, dwong den Griekschen Keizer, die zich weder verraderlijk gedroeg, met geweld tot onderwerping, en stak in 1190 de *Dardanellen* over. Zegevierend rukte hij door het midden van *Klein-Azië* voorwaarts, en ongetwijfeld zou zijn tocht tot groote uitkomsten geleid hebben, indien niet onverwachts de hardste slag het Christenleger getroffen had door den dood van Barbarossa, die nog in datzelfde jaar in de rivier *Kalykadnus* verdronk.

Dit had de mislukking van de geheele onderneming ten gevolge: een gedeelte van het leger keerde naar *Europa* terug; een ander gedeelte drong wel onder 's Keizers zoon, hertog Frederik *van Zwaben*, naar *Palestina* door, maar ook deze stierf in het volgende jaar, nadat hij de laatste overblijfselen van Barbarossa's voortreffelijk leger, door ellende en pestziekte geteisterd en grootendeels door het zwaard der *Turken* vernield, in een jammerlijken toestand voor *Acre* gebracht had, dat sedert het vorige jaar door de Christenen werd belegerd (bl. 164).

Intusschen hadden Philips Augustus en Richard *Leeuwenhart*, die den strijd, welke tusschen hunne vaders reeds gevoerd was, hadden voortgezet, zich ten minste uiterlijk met elkander verzoend, en de noodige voorbereidselen gemaakt om eveneens naar het Heilige Land te vertrekken, hetgeen zij in het jaar 1191 ten uitvoer brachten. De uitslag was evenwel weder niet zoodanig, als men met grond had mogen verwachten, en de voornaame oorzaak daarvan was de tweedracht, die tusschen de beide koningen heerschte. De roem, dien Richard *Leeuwenhart* zich door zijnen ongeloofelijken heldenmoed, zijne lichaamskracht en andere krijgsmanshoedanigheden verwierf, wekte den naijver van den Franschen koning op, terwijl Richard zich daarentegen door zijne trotschheid, wreedheid en hebzucht vele vijanden maakte. Daarbij kwam, dat hij weldra eigenmachtig met Sultan Saladin in onderhandeling trad, zoodat er tusschen deze beide vorsten die elkander om hunne dapperheid hoogachtten, in weerwil van den oorlog, welken zij tegen elkander voerden, eene soort van vriendschap ontstond, die zich wel laat verklaren uit de overeenkomst tusschen hunne karakters, maar die evenwel de zaak der kruisvaarders ten hoogste benadeelde.

Wel werd *Acre*, nadat het beleg twee jaren geduurd had, voornamelijk door het toedoen van Richard *Leeuwenhart* ingenomen (Juli 1191), en behaalden de Christenen in eene reeks van gevechten gewoonlijk de overwinning; maar de betreurenswaardige oneenigheid tusschen de aanvoerders belette, dat men er de verwachte vruchten van plukte. Philips Augustus vertrok kort na de verovering van *Acre* naar *Frankrijk*, waar de binnenlandsche aangelegenheden zijne tegenwoordigheid vereischten, en nadat Richard in het volgende jaar, door den onwil der Fransche aanvoerders belet was *Jeruzalem* aan te tasten, sloot hij met Saladin een wapenstilstand voor den tijd van drie jaren, waardoor de Christenen in *Palestina* tegen onderdrukking en geweld gewaarborgd werden, en scheepte zich daarna insgelijks naar *Europa* in (October 1192).

Het gelukte hem echter niet, zijne terugreis naar *Engeland* ongestoord te volbrengen. Om zijne vijandschap met Philips Augustus wilde hij den tocht door *Frankrijk* vermijden, en vatte daarom het voornemen op, als pelgrim verkleed, door *Duitschland* te trekken, waarbij hij evenwel met de meeste onbedachtzaamheid te werk ging, hetgeen des te gevaarlijker was, omdat hij door zijne trotschheid zich de geheele Duitsche natie tot vijand gemaakt had. Het gevolg was dan ook, dat hij in de nabijheid van *Weenen* door hertog Leopold van *Oostenrijk*, dien hij vroeger zwaar beleedigd had, werd gevangengenomen en aan Keizer Hendrik VI, den zoon en opvolger van Barbarossa, overgeleverd. De Keizer was vijandig tegen Richard *Leeuwenhart* gezind, voornamelijk omdat deze in vriendschappelijke betrekking stond met Tancredo, den laatsten mannelijken afstammeling uit een zijtak van het Normandische koningsgeslacht in het zuiden van *Italië*, die zich kort te voren van het koninkrijk *Napels* had meester gemaakt, op hetwelk Keizer Hendrik VI, na den dood van den Koning van *Napels* en *Sicilië*, aanspraak had (bl. 166). Meer dan een jaar duurde de gevangenschap van Richard, totdat hij in het begin van 1194 voor een zwaren losprijs, dien zijne onderdanen met groote bereidwilligheid bijeenbrachten, werd vrijgelaten.

Keizer Hendrik VI besteedde het aldus verworven geld voornamelijk tot het bijeenbrengen van een leger, waarmede hij naar *Italië* trok, en zich van het koninkrijk *Napels* meester maakte, waar Tancredo intusschen was overleden (1194). Drie jaren later stierf de Keizer te *Messina*, en nadat het Duitsche rijk verscheidene jaren door hevige binnenlandsche twisten over de troonsopvolging was geteisterd, werd Otto van *Brunswijk*, in het jaar

1208, algemeen als Koning der *Duitschers*, onder den naam van Otto IV erkend, hoewel Frederik, de minderjarige zoon van keizer Hendrik VI, reeds bij het leven zijns vaders tot diens opvolger verkozen was. Deze bevond zich met zijne moeder in het koninkrijk *Napels*, zonder macht om zijne aanspraken op de kroon van *Duitschland* te doen gelden.

§ 7. *Engeland onder de regeering van Jan zonder land. Oorlog met Frankrijk. De magna charta.*

Richard *Leeuwenhart* had terstond na zijne terugkomst in *Engeland* eenen oorlog met *Frankrijk* begonnen, die voor de welvaart der beide rijken de treurigste gevolgen had. Hij zelf sneuvelde in het jaar 1199 in *Frankrijk*, en na zijnen dood brak, met de troonsbeklimming van zijnen broeder Jan *zonder land*, een laaghartig dwingeland, een tijdperk van ellende voor het Engelsche volk aan. Terwijl deze zijne onderdanen onderdrukte en door allerlei afpersingen verarmde, werd hij te gelijker tijd genoodzaakt met den Franschen koning Philips Augustus in 1206 een verdrag te sluiten, waarbij hij van al de rijke leengoederen, die de Engelsche Koningen tot nu toe in *Frankrijk* bezeten hadden, alleen het hertogdom *Guyenne* en het graafschap *Poitou* overhield. Eenigen tijd later barstte echter een nieuwe oorlog uit, die eveneens ten voordeele van Philips Augustus beslist werd door de schitterende overwinning, welke hij in 1214 bij *Bouvines* in *Henegouwen* op Jan *zonder land* behaalde. Die nederlaag en de daarop gevolgde nadeelige wapenstilstand werkten nog meer mede om den Engelschen koning bij zijn volk gehaat te maken. De edelen des lands vatten de wapenen tegen hem op, en toen ook de burgers van *Londen* hunne partij kozen, was hij, nagenoeg van al zijne aanhangers verlaten, in 1215 genoodzaakt, door eene schriftelijke oorkonde, de *magna charta* genoemd, de vrijheid zijner onderdanen te waarborgen, en hen door eene plechtige belofte tegen verdere willekeur te vrijwaren. Doch ook daaraan hield hij zich niet, en weder had hij door vernieuwde dwingelandij de grooten en het volk tegen zich in de wapens gebracht, toen hij in het jaar 1216 stierf. Hij werd opgevolgd door zijn minderjarigen zoon Hendrik III.

§ 8. *De vierde of Latijnsche kruistocht. Het Latijnsche rijk.*

Intusschen waren de omstandigheden in *Palestina* na den dood van Saladin, die in 1193 stierf, van dien aard geworden, dat

de uitzichten voor een vierden kruistocht gunstig schenen. Zijne zonen, broeders en neven toch, die het uitgestrekte gebied onderling verdeeld hadden, geraakten met elkander in twist en verzwakten daardoor het rijk. Paus INNOCENTIUS III, een jeugdig en krachtig vorst besloot daarvan partij te trekken, en zocht vooral de Fransche edelen tot een nieuwen tocht naar het Heilige Land aan te sporen.

Op een schitterend ridderfeest in *Champagne* in 1199 wist de beroemde prediker FULKO *van Neuilly*, evenals eene eeuw vroeger PETER *van Amiens* (bl. 160), de verzamelde ridderschap door zijne vurige welsprekendheid tot algemeene deelneming aan den heiligen oorlog op te wekken, terwijl kort daarna ook graaf BOUDEWIJN *van Vlaanderen* en *Henegouwen* tot het leger der kruisvaarders toetrad.

Om de bezwaren te vermijden, waarmede de vroegere kruislegers bij hunne tochten te land te kampen gehad hadden, besloot men over zee naar *Palestina* te gaan, en knoopte daartoe onderhandelingen aan met *Venetië*.

Deze kleine republiek had zich in de laatste eeuwen door handel en zeevaart, zoowel als door veroveringen ten koste van het Grieksche rijk, tot een hoogen trap van bloei weten te verheffen, en was te dien tijde in onmin met den Byzantijnschen keizer ALEXIS III, die eenige jaren te voren zijnen broeder IZAAK II van den troon gestooten, de oogen uitgestoken en in de gevangenis geworpen had. Diens zoon zocht hulp bij de *Venetianen*, welke hij door het beloven van aanzienlijke handelsvoorrechten tot zijne partij wist over te halen. Zoo stonden de zaken in het jaar 1201, toen de afgevaardigden der kruisridders aan de *Venetianen* de aanvraag richtten, om met hunne vloot naar *Palestina* te worden overgescheept. De toenmalige doge (1) HENDRIK DANDOLO, die, in weerwil van zijn drieënnegentigjarigen leeftijd, een ondernemend en scherpziend man was, begreep dadelijk, dat hij van deze omstandigheden ten voordeele van zijn vaderland partij zou kunnen trekken, en wist het zoover te brengen, dat de kruisridders, met uitzondering van eenigen, die naar hun land terugkeerden, besloten naar *Konstantinopel* te rukken, en den verdreven Keizer op den troon te herstellen. Zij werden

(1) *Doge* was de titel van het hoofd der republiek, die overigens bestuurd werd door een Grooten raad van 480 leden, welke later de geheele macht der regeering aan zich trokken; totdat omtrent eene eeuw daarna (1310) een zoogenaamde *Raad der Tienen* werd ingesteld, waarvan later zal gesproken worden.

gedeeltelijk tot dat besluit gebracht, omdat zij hoopten, door de voordeelen, welke zij daarbij meenden te behalen, in staat te kunnen zijn, de ontzaglijke kosten, die de *Venetianen* voor de overscheping van het leger bedongen, te voldoen.

In het Byzantijnsche rijk heerschte de uiterste verwarring. De belangen der natie waren door eene reeks van nietswaardige vorsten op eene schandelijke wijze verwaarloosd. In het noorden drongen de *Wallachen* en *Bulgaren* herhaaldelijk verwoestend de grenzen over, in het westen werd het land door de *Noormannen* van *Sicilië*, in het oosten door de *Seldschukken* in *Klein-Azië* onophoudelijk bedreigd, en in het binnenland heerschten tweedracht en willekeur, en stortten herhaalde burgeroorlogen hunne jammeren over de bevolking uit.

In het begin van 1203 scheepten de kruisvaarders, die te *Venetië* bijeengekomen waren, zich onder aanvoering van Bonifacius *van Montferrat* naar *Konstantinopel* in, welke stad in Juli van datzelfde jaar door de kruisridders bestormd werd. Keizer Alexis III ontvlood op lafhartige wijze, en zijn verdreven broeder Izaak werd weder op den troon hersteld.

Het duurde intusschen niet lang of er ontstonden hevige oneenigheden tusschen de kruisvaarders en de *Grieken*, en in een oproer, dat in het jaar 1204 uitbarstte, verloren Izaak en zijn zoon het leven. De opstandelingen werden met geweld bedwongen, *Konstantinopel* werd voor een groot gedeelte verbrand en uitgeplunderd, en in de plaats van het Byzantijnsche rijk werd een *Latijnsch rijk* gesticht, waar Boudewijn van *Vlaanderen* tot Keizer werd uitgeroepen. De *Venetianen* verkregen een groot gedeelte van het veroverde grondgebied, en in het overige vestigden zich een aantal ridders als leenmannen van den Keizer, terwijl van alle kanten nieuwe vorstendommen ontstonden, welker beheerschers zich veelal van den Keizer onafhankelijk maakten, waardoor het rijk zeer weinig innerlijke kracht bezat. In *Klein-Azië* stichtte een bloedverwant van den verdreven Byzantijnschen keizer in en om *Nicaea* een rijk, dat voortdurend in uitgebreidheid en bloei toenam.

Het Latijnsche rijk daarentegen ging weldra, ten gevolge van binnenlandsche twisten en van de invallen der barbaarsche volken in het Noorden, zijnen ondergang te gemoet. De Keizers, die er achtereenvolgens het bewind voerden, waren niet in staat dien ondergang te verhoeden, en toen eindelijk een oorlog uitbrak met het machtige rijk van *Nicaea*, maakte Michael Paleologos, die daar het bewind voerde, zich in 1261 meester van *Konstaninopel*

en verplaatste den zetel van zijn bestuur daarheen. De laatste Keizer van het Latijnsche rijk, BOUDEWIJN II, zocht tevergeefs hulp bij de Europeesche vorsten, en stierf tien jaren later in armoede. De verschillende kleinere alleenheerschappijen gingen eveneens langzamerhand te gronde.

§ 9. *Tocht naar Egypte. Verovering van Damiate. De vijfde en zesde kruistocht. Lodewijk de Heilige.*

Intusschen hadden in het Mahomedaansche rijk belangrijke gebeurtenissen plaats. Van de verdeeldheid, die na den dood van SALADIN (bl. 170) ontstaan was, trok diens broeder partij om zich van het grootste gedeelte van zijn gebied meester te maken, terwijl hij zich in *Egypte*, als de hoofdzetel van zijn bestuur, vestigde. Zooals in de vorige § gezegd is, had de vierde of de *Latijnsche* kruistocht, die juist in dezen tijd ondernomen werd, geen ander gevolg dan de verovering van het Byzantijnsche rijk, terwijl volstrekt niets gedaan werd om het hoofddoel van den tocht, de verdediging van het rijk van *Jeruzalem* tegen de ongeloovigen, te bereiken.

Om daartoe te geraken, en de Christenen in het Oosten tegen de steeds aangroeiende macht der ongeloovigen te beschermen, drong de Paus herhaaldelijk bij Keizer FREDERIK II, den opvolger van keizer OTTO (bl. 177), aan op de vervulling van de belofte, welke hij reeds bij zijne kroning te *Aken* (1215) had afgelegd, dat hij ter kruisvaart zou trekken. FREDERIK daarentegen stelde zijn vertrek onder allerlei voorwendsels het eene jaar na het andere uit, en verleende zelfs zijne medewerking niet, toen in 1217, op herhaalde en dringende aansporing van den Paus, een tocht ondernomen werd, die ditmaal hoofdzakelijk tegen *Egypte* gericht was.

Het waren voornamelijk *Hongaren* onder hunnen koning ANDREAS II, *Duitschers*, *Noren*, *Denen* en *Hollanders*, die zich daarbij aansloten. Vooral de laatsten, onder hunnen graaf WILLEM I, onderscheidden zich door hunne kloekmoedigheid, en waren de voornaamste oorzaak van de verovering der gewichtige vesting *Damiate*, aan den *Nijl* gelegen (1219).

Doch ook die onderneming ging zonder blijvend goed gevolg te niet. De onvoorzichtigheid der kruisvaarders om na de eerst behaalde voordeelen den oorlog in *Egypte* te willen voortzetten in het seizoen, toen de jaarlijksche overstrooming van den *Nijl* het grootste gedeelte van het land in een moeras herschiep, was de

oorzaak van hun verderf. Ingesloten door talrijke vijanden, aan ziekte en gebrek ten prooi, waren zij genoodzaakt in 1221 een verdrag te sluiten en *Egypte* te ontruimen.

Het mislukken van dezen tocht (1) werd algemeen toegeschreven aan keizer FREDERIK II van *Duitschland*, die de belofte, waarbij hij zich tot een kruistocht had verbonden, niet nakwam, hetgeen hem eindelijk in 1227 den banvloek van den Paus op den hals haalde. Hij bekreunde zich daar echter niet veel om, doch trok in het volgende jaar naar *Palestina*, toen zijne hulp ingeroepen was geworden door den Sultan van *Egypte*, die met zijnen bloedverwant, den beheerscher van *Damaskus*, in oorlog was over het bezit van *Syrië* en *Palestina*. Algemeen was de verontwaardiging in *Europa*, dat de Keizer aldus uit staatkunde in verbond trad met een der vijanden van de Christenheid, terwijl hij vroeger aan den wensch van het hoofd der Kerk geen gevolg had gegeven. Hij sloot nu wel een verdrag met den Sultan, waarbij de Christenen *Jeruzalem* en andere heilige plaatsen in *Palestina* terugkregen, maar de Paus weigerde dat verdrag te erkennen. FREDERIK II trok hierop *Jeruzalem* als Koning binnen (1229), doch de dubbelzinnige houding, waarin hij door dat alles tot de beide partijen was geraakt, was oorzaak, dat hij verder niets van belang kon uitrichten, en nog in datzelfde jaar weder naar *Europa* terugkeerde, zoodat ook deze vijfde kruistocht zonder gunstigen uitslag bleef.

De volgende Sultans van *Egypte* hervatten zeer spoedig de vijandelijkheden, en zetten hunne veroveringen met zooveel kracht voort, dat zij binnen twintig jaren het Christelijke rijk in *Syrië* op den rand van zijnen ondergang gebracht hadden.

Dat gaf in het jaar 1248 aanleiding tot den zesden kruistocht onder aanvoering van den koning van *Frankrijk*, LODEWIJK IX, bijgenaamd *de Heilige*, een kleinzoon van PHILIPS AUGUSTUS. In den zomer van 1249 landde hij in de nabijheid van *Damiate*, hetwelk met geringe moeite veroverd werd. Van daar drong hij, evenals bij den vorigen tocht naar *Egypte* geschied was, verder het binnenland in, maar met hetzelfde noodlottige gevolg. Terwijl het leger door ziekten werd geteisterd, vielen de *Egyptenaren* op de schepen der Christenen aan, waardoor deze van allen toevoer afgesneden werden. Door tallooze benden lichte ruiterij omringd, deden zij eene hopelooze poging om zich door den vijand heen te slaan, maar in weerwil van hunnen heldenmoed leden zij eene vreese-

(1) De tocht van ANDREAS wordt door sommige schrijvers de vijfde, en de daarop volgende van keizer FREDERIK, de zesde kruistocht genoemd.

lijke nederlaag. Slechts zeer weinigen ontkwamen door de vlucht; de meesten werden nedergesabeld, en de overigen, waaronder zich koning Lodewijk zelf bevond, gevangengenomen (1250).

Tegen een zwaren losprijs vrijgelaten, stak hij over naar *Palestina*, waar hij nog vier jaren bleef, in de hoop, dat de omstandigheden te zijnen gunste mochten keeren, en hij in staat mocht zijn, voordeel te trekken van de oneenigheden, die tusschen de verschillende Mahomedaansche vorsten waren uitgebroken. Toen evenwel die hoop ijdel bleek te zijn, en de belangen van zijn rijk hem derwaarts terugriepen, scheepte hij zich in 1254 naar *Frankrijk* in, en van toen af ging de Christelijke macht in *Palestina* met rassche schreden haren ondergang te gemoet.

§ 10. *De Mongolen onder Gengis Khan. Zevende en laatste kruistocht.*

De ondergang van het Christenrijk in het Oosten werd nog verhaast door de verwoestende invallen der *Mongolen*, een volksstam, die oorspronkelijk in het noordoosten van *Azië* woonde, en zich in de eerste helft der dertiende eeuw van het grootste gedeelte van dit werelddeel meester maakte. Onder hunnen beroemden aanvoerder Gengis Khan en zijne opvolgers breidden zij zich niet alleen oostwaarts uit, door de verovering van een groot gedeelte van *China*, maar drongen zij zelfs tot in *Rusland*, *Hongarije* en *Polen* door. Talrijke legers, die vele honderdduizende strijders telden, vielen met alles vernielende kracht op de Mahomedaansche staten in het zuid-westen van *Azië* aan. Het vroegere rijk der *Seldschukken*, het Kalifaat van *Bagdad*, het Perzische rijk, alles werd door den verwoestenden stroom dier barbaarsche horden overstelpt en vernietigd; prachtige en volkrijke steden werden uitgemoord en tot den grond toe geslecht, en eindelijk ook *Syrië* veroverd (1260). Hieruit evenwel wist de Sultan van *Egypte* hen weder te verdrijven, en deze keerde daarna zijne zegevierende wapenen tegen de Christenen in *Palestina*, die hij door de verovering van verscheidene steden in een hopeloozen toestand bracht. Nog eenmaal, en dat wel voor het laatst, werden de Europeesche vorsten bewogen eene poging aan te wenden om hunne geloofsgenooten te ondersteunen. Lodewijk *de Heilige* en de latere koning van *Engeland*, Eduard I, ondernamen in 1270 den zevenden kruistocht, die echter nog ongelukkiger afliep dan de beide voorgaande. Om den Sultan van *Egypte* in zijn eigen gebied te beoorlogen, staken zij naar *Tunis* over, in plaats van naar *Palestina* te vertrekken;

binnen weinige weken was bijna het geheele leger en koning Lodewijk zelf, ten gevolge van het moorddadige Afrikaansche klimaat en van de pest, welke onder hen uitbrak, bezweken. Eduard trok daarop met zijn leger, waarbij zich vijfhonderd *Friezen* aangesloten hadden, naar *Palestina*, waar hij wel is waar een wapenstilstand met den Egyptischen Sultan wist te bewerken, maar overigens niets uitrichtte. Twee jaar later (1272) keerde hij naar *Engeland* terug, en het lot der Christenen in het Oosten was beslist. Hunne onderlinge verdeeldheid bevorderde de ondernemingen van den Sultan; de eene stad na de andere viel hem in handen, en kort nadat hij in 1291 de belangrijke vesting *Acre*, die door de Christenridders met heldenmoed werd verdedigd, had ingenomen, vielen ook alle andere steden in zijne macht, en de Christenheerschappij in *Palestina*, die met onnoemelijke schatten en het bloed van meer dan een millioen menschen was gekocht, was onherstelbaar vernietigd.

De gevolgen der kruistochten waren echter voor de Europeesche maatschappij van het hoogste gewicht. Het onderling verkeer der verschillende volken werd daardoor zeer bevorderd, de kennis van vreemde landen vermeerderde natuurlijk de beschaving, terwijl de kunsten en wetenschappen van het Oosten een grooten invloed op de ontwikkeling der Europeesche staten uitoefenden. Tot een vrijen boerenstand werd de grond gelegd door de bepaling, dat alle lijfeigenen, die aan de tochten naar het Heilige Land deelnamen, hunne vrijheid verkregen, en daar de volken meer en meer met elkander in aanraking kwamen, nam de koophandel allerwegen in bloei toe, en vermeerderde daardoor de welvaart der burgerij.

In de volgende paragrafen van deze Afdeeling zal de geschiedenis der onderscheidene volken van *Europa* gedurende de laatste eeuw van het tijdperk der kruistochten worden behandeld.

§ 11. *Duitschland in de 13de eeuw. Frederik II. Graaf Willem II van Holland, Roomsch Koning. Interregnum. Opkomst van het Habsburgsche Huis.*

Wij hebben hierboven (bl. 169) gezien dat Otto IV in het jaar 1208, na bloedige binnenlandsche oorlogen in het bezit van de Duitsche kroon was geraakt, terwijl Frederik, de minderjarige zoon van den vorigen Keizer, onder de voogdij zijner moeder het bewind voerde in *Napels*. De raadslieden van dezen

jongen vorst weigerden Otto als keizer te erkennen, die daaruit aanleiding nam het koninkrijk *Napels* binnen te rukken, en er zich met geweld meester van te maken. Dit was de aanleiding tot zijnen val: de Paus, die de zijde van Frederik koos, deed Otto in den ban, waarop zich in *Duitschland* eene sterke partij tegen hem verklaarde. Frederik, die intusschen den ouderdom van achttien jaren bereikt had, maakte daarvan gebruik, trok naar *Duitschland* en had binnen weinige jaren zijn tegenstander geheel ten onder gebracht (1215). Toen deze in 1218 stierf, was Frederik II in het ongestoorde bezit van den keizerlijken zetel.

Zijne geheele regeering was een voortdurende strijd tegen de Pausen (bl. 174), die hun gezag voortdurend in *Italië* trachtten te vermeerderen, en met welke hij al zeer spoedig in onmin geraakt was (1). Het Italiaansch stedenverbond (bl. 166) ondervond daarvan de noodlottigste gevolgen: de burgervrijheid, die zich daar meer en meer begon uit te breiden, werd voor een groot gedeelte vernietigd, en langzamerhand vormden zich in het noorden van *Italië* verschillende kleine staten met een eenhoofdig bestuur.

Maar ook in *Duitschland* wisten de Pausen zich, vooral door medewerking van de hooge geestelijkheid, aanhangers te verwerven; en dit had eindelijk ten gevolge, dat het den Aartsbisschop van *Mentz* en dien van *Keulen* in het jaar 1246 gelukte, verscheidene geestelijke en wereldlijke vorsten te bewegen tot het kiezen van eenen nieuwen Duitschen koning in plaats van Frederik II, die door den Paus in den ban gedaan was. Zij kozen daartoe eerst den Landgraaf van *Thuringen*, en na diens dood in het volgende jaar (1247), den graaf van *Holland* Willem II,

(1) De verschillende belangen, die in *Italië* met elkander in strijd waren, werden door twee partijen, die der *Guelfen* en die der *Ghibellinen* genoemd, vertegenwoordigd. De *Guelfen* stonden het beginsel voor, dat de Italiaansche staten van den keizer onafhankelijk moesten zijn, en stelden het pauselijke boven het wereldlijke gezag; de *Ghibellinen* daarentegen streden voor de opperhoogheid der Duitsche keizers over *Italië*, en wilden den Paus alleen de opperste leiding der godsdienstige en kerkelijke zaken toestaan. Die partijnamen zijn in het eerste gedeelte der 12de eeuw ontstaan bij gelegenheid van een strijd tusschen keizer Koenraad III, uit het geslacht der *Hohenstaufen* en Hendrik den *Trotsche*, hertog van *Saksen* en *Beieren*, die tot het machtige geslacht der *Welfen* behoorde. De naam *Welf* werd de wapenkreet der eene partij, terwijl de andere dien van *Waibling* (den naam van een stamslot der *Hohenstaufen*) aannam, uit welke beide woorden de *Italianen* bij verbastering *Guelf* en *Ghibellin* gemaakt hebben.

die echter geene macht genoeg bezat om met kracht op te treden. *Duitschland* was, door den strijd der verschillende partijen, gedurende eene reeks van jaren aan al de jammeren van een binnenlandschen oorlog ten prooi. Er was geen krachtige hand, die het recht kon handhaven en het volk verdedigen tegen de willekeur en de dwingelandij der vele heeren en aanzienlijken, die in hunne ontelbare kasteelen, meestal op steile rotsen gebouwd, ongenaakbaar waren, en door roof en plundering geheele landstreken onveilig maakten. Evenwel moet het ter eere van koning Willem gezegd worden, dat hij overal, voor zoover hij daartoe de macht had, de burgerlijke vrijheid beschermde, en aan de steden, vooral in zijn eigen Graafschap *Holland*, vele voorrechten schonk. Een aanzienlijk verbond van verscheidene handeldrijvende steden, dat onder den naam van *de Hanze* omtrent dezen tijd werd opgericht, en zich in de volgende eeuwen over geheel *Europa* uitbreidde, werd door hem bevestigd.

In het jaar 1250 stierf keizer Frederik II, en liet het rijk in een staat van verwarring en wetteloosheid achter, die 22 jaren duurde: een tijd, die gewoonlijk het *interregnum* of de tusschenregeering genoemd wordt.

Koning Willem voerde wel den titel van Roomsch Koning, zooals alle Duitsche keizers voor hunne kroning door den Paus genoemd werden, maar hij werd door vele rijksvorsten, die zijne keuze als onwettig beschouwden, niet erkend. Toen hij in 1256 in een oorlog tegen de *Friezen* gesneuveld was, gingen de Aartsbisschoppen van *Mentz*, *Trier* en *Keulen*, en de vorsten van *Saksen*, *Brandenburg*, *Bohemen* en *de Paltz* over tot de benoeming van eenen nieuwen Koning. De stemmen waren verdeeld; sommigen verklaarden zich voor koning Alphonsus X van *Castilië*, die echter nimmer in *Duitschland* verschenen is; de anderen verkozen Richard van *Cornwallis*, broeder van koning Hendrik III van *Engeland*, die in het werkelijke bezit van de kroon kwam.

Het verdient opmerking, dat het recht tot het verkiezen van eenen nieuwen Koning, hetwelk volgens het aloude Germaansche gebruik sedert eeuwen aan al de vorsten des rijks toekwam, zoowel bij de keuze van graaf Willem als bij die van Richard, door slechts enkelen werd uitgeoefend. Die wijziging bleef bestaan, en de koningskeuze ging daardoor langzamerhand in de handen van eenige weinige geestelijke en wereldlijke vorsten over, totdat honderd jaren later het recht, om bij den dood eens keizers eenen opvolger te kiezen, aan zeven zoogenaamde *Keurvorsten* werd opgedragen.

Toen RICHARD na eene onrustige en verwarde regeering in 1272 stierf, werd een in het noorden van *Zwitserland* wonende graaf RUDOLF *van Habsburg*, tot Koning gekozen, die door zijne voortreffelijke hoedanigheden de redder werd van het Duitsche rijk, dat zijnen ondergang nabij scheen. Hij wist met krachtige hand de rust te herstellen, en tevens het aanzien van zijn huis te verheffen door de verovering van het hertogdom *Oostenrijk*, van hetwelk, bij het uitsterven van het oude vorstengeslacht, de Koning van *Bohemen* zich wederrechtelijk had meester gemaakt, en waarmede RUDOLF zijn eigen zoon ALBRECHT beleende (1278).

Na den dood van keizer RUDOLF *van Habsburg* in 1291 werd graaf ADOLF *van Nassau* in zijne plaats gekozen, doch eenige jaren later wist RUDOLF's zoon, de bovengenoemde hertog ALBRECHT *van Oostenrijk*, een verbond tegen hem tot stand te brengen tusschen verscheidene onvergenoegde rijksgrooten, die ADOLF van den troon vervallen verklaarden en ALBRECHT in zijne plaats tot Koning uitriepen. Die verraderlijke onderneming werd met geluk bekroond: ADOLF sneuvelde in een veldslag, dien hij zijnen tegenstander in 1298 leverde, en ALBRECHT *van Oostenrijk* beklom, onder den naam van ALBRECHT I, den troon.

§ 12. *Engeland in de 13de eeuw. Hendrik III. Eduard I. De Schotten onder Wallace en Robert Bruce.*

De jeugdige Koning van *Engeland*, HENDRIK III (bl. 170), werd in 1224 meerderjarig verklaard, en regeerde in het geheel zesenvijftig jaren (1216--1272). Zijn bestuur was een tijd van onrust en beroering; door zijne willekeur en door de drukkende belastingen, welke hij telkens op nieuw uitschreef om in zijn voortdurend geldgebrek te voorzien, bracht hij zoowel den adel als de burgers tegen zich in het harnas, die hem eindelijk noodzaakten tot eene wijziging in de regeering, welke voor de toekomst van *Engeland* van groot gewicht was. Tot dien tijd toe bestonden namelijk de rijksvergaderingen, welke de Engelsche koningen van tijd tot tijd bijeenriepen om over de belangen van het land te raadplegen, alleen uit den hoogen adel en de geestelijkheid, doch nu (1265) werd bepaald, dat ook de lagere adel uit de graafschappen en de burgers van de groote steden, die in *Engeland*, evenals in het overige *Europa*, in bloei en rijkdom toegenomen waren, vertegenwoordigers in het zoogenoemde *Parlement* zouden afvaardigen. Daardoor kreeg dus het volk voor het eerst invloed

op het rijksbestuur, en dit werd nog van meer gewicht toen HENDRIK's zoon en opvolger, EDUARD, in 1297 gedwongen werd de plechtige verklaring af te leggen, dat voortaan de Engelsche koningen geene belastingen zouden mogen heffen zonder bewilliging van het Parlement.

Omtrent het midden der 14de eeuw werd het aantal der zoogenaamde volksvertegenwoordigers zoo groot, dat het Parlement zich in twee deelen splitste. De hoogste adel vormde met de aanzienlijkste geestelijken het *Hoogerhuis;* de landadel met de afgevaardigden der steden maakten het *Lagerhuis* uit.

EDUARD I was zijn vader in 1272 opgevolgd. Zijn krijgszuchtige aard wikkelde hem in onophoudelijke oorlogen. In 1277 onderwierp hij *Wallis*, de westelijke bergstreek van *Engeland*, waar nog de nakomelingen woonden van de oude *Britten*, een woest en hoogst onbeschaafd volk, dat onder zijne eigene vorsten, die, hoewel niet veel meer dan in naam, leenmannen van de Engelsche kroon waren, voortdurend rooftochten in de Engelsche grensgewesten deed. Het land werd tot eene Engelsche provincie gemaakt, en eenige jaren later gaf EDUARD zijn oudsten zoon den titel van *Prins van Wallis* (of *Wales*), die tot heden altijd door den troonsopvolger in *Engeland* gevoerd wordt.

In 1286 stierf het koningshuis in *Schotland* uit, en EDUARD maakte vier jaar later van de tweespalt, die over de troonsopvolging ontstond, gebruik om de leenheerschappij over dat rijk, welke vroeger bestaan had (bl. 158), maar door RICHARD *Leeuwenhart* omtrent eene eeuw geleden was opgegeven, weder aan de Engelsche kroon te brengen. Door de *Schotten* als scheidsrechter ingeroepen, erkende hij JOHANNES BALIOL, een der dertien mededingers naar de kroon, als Koning, doch verbitterde dezen weldra door zijne willekeurige handelwijze zoodanig, dat hij in 1295 met PHILIPS IV van *Frankrijk* een geheim verbond tegen EDUARD sloot. Hij was intusschen niet in staat zich tegen den Engelschen Koning te handhaven, aan wien hij zich in het volgende jaar, na eene enkele nederlaag geleden te hebben, lafhartig overgaf, waarna hij afstand van den troon deed, die nu door EDUARD in bezit genomen werd.

Het Schotsche volk evenwel wilde zijne onafhankelijkheid niet aldus verliezen, maar stond in 1298 onder aanvoering van WILLIAM WALLACE, een jongeling van ridderlijke maar geringe afkomst, tegen de *Engelschen* op. Zes jaren lang hield hij den strijd met heldenmoed vol, maar werd toen door trouwelooze vrienden verraden en aan EDUARD overgeleverd, die hem op onmenschelijke wijze liet ter dood brengen (1304).

Hierdoor maakte deze zich het meerendeel der *Schotten* tot onverzoenlijke vijanden, en weldra stelde zich ROBERT BRUCE, een verre bloedverwant van de laatste Schotsche koningen, aan hun hoofd, en liet zich tot hunnen Koning kronen (1306). EDUARD rukte met een sterk leger tegen hem op, maar nauwelijks was hij de grenzen overgetrokken, toen de dood hem verraste (1307). Zijn zoon EDUARD II, die hem opvolgde, trok met het leger terug, waardoor BRUCE in staat werd gesteld de onafhankelijkheid van zijn vaderland voor verscheidene eeuwen te grondvesten.

Nadat de herhaalde pogingen der beide opvolgers van EDUARD I om hem te onderwerpen, mislukt waren, werd hij in 1328 onder den naam van ROBERT I als onafhankelijk Koning van *Schotland* erkend.

§ 13. *Frankrijk in de 13de eeuw, van Philips Augustus tot Philips IV.*

Na de overwinning bij *Bouvines* in 1214 (bl. 170) was PHILIPS AUGUSTUS meester gebleven van de Engelsche bezittingen, welke hem acht jaren te voren waren afgestaan door den nietswaardigen JAN *zonder land*, die nu, zooals boven reeds gezegd is, van al de rijke landstreken, welke zijne voorvaderen op het Fransche grondgebied bezeten hadden, alleen *Guyenne* en *Poiton* had overgehouden. PHILIPS AUGUSTUS vermeerderde daardoor de macht van *Frankrijk* zeer, en daar hij te gelijker tijd de burgers beschermde, de steden door muren en vestingwerken tegen de aanvallen der aanzienlijke heeren beveiligde, en voor het verkeer in zijn rijk vele wegen liet aanleggen, nam de middelstand en daarmede tevens het geheele land in bloei en welvaart toe.

Het is niet onbelangrijk, hier het verschil op te merken tusschen hetgeen in dit opzicht in *Engeland* en in *Frankrijk* geschiedde. In beide rijken verhief zich allengs een welvarende burgerstand, doch in het eerste rijk zagen wij, hoe een laaghartig dwingeland, JAN *zonder land*, door den krachtigen tegenstand zoowel van den hoogen adel als van de burgerij, genoodzaakt werd, aan de burgers niet alleen groote vrijheden, maar zelfs door het afvaardigen van leden in het parlement, een zekeren invloed op de regeering te geven, terwijl in *Frankrijk*, een krachtig en verstandig, hoezeer dan ook vrij willekeurig vorst, de burgers voornamelijk beschermde om daardoor een steun te vinden tegen de machtige leenmannen, die zich in de onderscheidene deelen des lands bijna als onafhankelijke vorsten gedroegen. Onder PHILIPS

Augustus vermeerderde dus de macht der koningen van *Frankrijk* door de toenemende kracht van het volk, terwijl de macht der koningen van *Engeland* om dezelfde reden onder Jan *zonder land* en zijne opvolgers meer beperkt werd.

Philips Augustus stierf in het jaar 1223. Zijn zoon en opvolger Lodewijk VIII regeerde slechts drie jaren, en liet bij zijnen dood de kroon aan zijnen zoon Lodewijk IX, bijgenaamd de *Heilige*, na, die zich door zijne beide kruistochten (bl. 174), maar nog meer door zijne voortreffelijke regeering beroemd gemaakt heeft. Door een rechtvaardig en krachtig bestuur, door het aanmoedigen van kunsten en wetenschappen, door het verbeteren van de rechtspleging en het geven van wijze wetten werd hij de weldoener van zijn volk.

Toen hij in 1270 op zijnen tweeden kruistocht in *Tunis* was gestorven (bl. 175), volgde zijn zoon Philips III of *de Stoute* hem op, die het Spaansche koninkrijk *Navarre* deels door geweld, deels door het huwelijk van zijnen zoon en opvolger met de dochter van den laatsten koning van dat rijk, aan *Frankrijk* bracht. Hij werd bij zijnen dood in 1285 door zijn zoon Philips IV, bijgenaamd *de Schoone*, opgevolgd.

§ 14. *Italië in den laatsten tijd der kruistochten. Karel van Anjou. Conradijn. De Siciliaansche Vesper. De Noord-Italiaansche staten.*

In *Italië* waren intusschen ook belangrijke veranderingen voorgevallen. Keizer Frederik II had bij zijnen dood in 1250 (bl. 178) zijn zoon Koenraad tot zijn voornaamsten erfgenaam in *Duitschland* en in *Italië* benoemd, maar tevens bepaald, dat een zijner andere zonen, Manfred, het laatste rijk als algemeen stedehouder zou besturen. Terwijl in *Duitschland* de keizerlijke zetel te midden van eene algemeene verwarring achtereenvolgens door de Roomsche koningen Willem en Richard werd bekleed (bl. 178), werd aan Koenraad ook in *Italië* het bezit van de kroon betwist.

De vijandschap, die reeds tusschen den pauselijken stoel en keizer Frederik II bestaan had, bleef na diens dood voortduren, en Manfred moest zich met geweld van wapenen van *Napels* en *Sicilië* meester maken. Toen hij dit met uitstekend beleid had volbracht, en zijnen broeder in het bezit van de kroon had gesteld, werd hij door dezen met ondank beloond, hetgeen hem aanleiding gaf, zich, nadat Koenraad in 1264 gestorven was, in plaats

van diens minderjarigen zoon CONRADIJN, tot Koning van het *Siciliaansche rijk* te doen uitroepen (1265). De Paus, die niet machtig genoeg was om den oorlog tegen den heldhaftigen MANFRED vol te houden, ging nu tot een stap over, die voor de toekomst van *Italië* de gewichtigste gevolgen had. Hij riep namelijk de hulp in van KAREL *van Anjou*, een broeder van LODEWIJK *den Heilige*, en bewerende dat de Pausen sedert eeuwen herwaarts opperleenheeren waren van het Siciliaansche rijk bood hij hem de regeering daarover aan.

KAREL *van Anjou* greep die gelegenheid om zijn gezag te vermeerderen gretig aan, rukte met een leger naar *Beneden-Italië*, en leverde MANFRED een beslissenden slag, waarin deze de nederlaag leed en den heldendood stierf (1266). Daarmede kwam het huis van *Anjou* op den Napelschen troon; doch koning KAREL I maakte zich door zijne dwingelandij en door de wreedheid, waarmede hij al de aanhangers van het vroegere koningsgeslacht vervolgde, al zeer spoedig bij zijne nieuwe onderdanen gehaat. Hiervan trachtte de jeugdige CONRADIJN, de laatste mannelijke afstammeling der *Hohenstaufen*, partij te trekken om zijn voorvaderlijk erfdeel te herwinnen. Met een klein leger rukte hij *Italië* binnen, en leverde koning KAREL in 1268 slag, doch leed eene volkomene nederlaag; hij werd gevangengenomen, op wederrechtelijke wijze ter dood veroordeeld, en nog voor het einde van het jaar te *Napels* op een schavot onthoofd.

Intusschen nam de ontevredenheid op het eiland *Sicilië* meer en meer toe, hetgeen eindelijk ten gevolge had, dat koning PETER III van *Arragon*, die met eene dochter van MANFRED gehuwd was, gehoor gevende aan de uitnoodiging van den Siciliaanschen adel, het besluit opvatte, KAREL I van den troon te stooten. Hij rustte in het geheim eene vloot uit, maar eer hij nog tot eenige vijandelijkheid was overgegaan, brak de opstand op *Sicilië* uit. Op den tweeden paaschdag van het jaar 1282 ontstond er een toevallige twist tusschen een *Franschman* en eenige *Sicilianen*, bij gelegenheid dat de menigte zich, zooals op dien feestdag gebruikelijk was, naar eene kerk buiten *Palermo* begaf om de namiddags-godsdienstoefening (de *Vesper*) bij te wonen. De *Franschman*, die eene jonge adellijke dame op eene schandelijke wijze beleedigd had, werd door hare bloedverwanten doodgestoken; zijne landgenooten trokken partij voor hem, en in een oogenblik begon een verschrikkelijk bloedbad. Bij de verbittering, die onder de *Italianen* tegen hunne verdrukkers heerschte, was het geen wonder, dat er een algemeene opstand over

het geheele eiland uitbrak, die het sein was tot een der vreeselijkste gruweltooneelen, welke in de geschiedenis bekend zijn. Duizende *Franschen* werden om het leven gebracht, en men zegt, dat bij dien moord, welke onder den naam van de *Siciliaansche Vesper* bekend is gebleven, slechts twee Fransche edellieden zijn gespaard gebleven.

Karel I, in woede ontstoken over dien onverwachten aanval, trok met een leger naar *Sicilië*, maar het volk sloot zich nauw aaneen: Peter *van Arragon* landde met 30 000 man op het eiland, liet zich tot Koning van *Sicilië* kronen, en alle pogingen van de *Franschen* om de heerschappij weder machtig te worden, waren vruchteloos. Vele jaren duurde de strijd, en eerst in 1302 kwam er tusschen Karel II, den zoon van Karel I, en Frederik, den derden zoon van Peter van *Arragon*, een verdrag tot stand, waarbij de laatste als Koning van *Sicilië* erkend werd.

Terwijl alzoo in het zuiden van het Italiaansche schiereiland de loop der gebeurtenissen tot de vestiging leidde van twee nieuwe rijken, dat van *Napels* onder het huis van *Anjou*, en dat van *Sicilië* onder het huis van *Arragon*, ging ook in het overige gedeelte van *Italië* de vroegere macht van de Duitsche Keizers geheel te niet.

Langzamerhand vormden zich daar een aantal kleinere en grootere staten, welker lotgevallen echter niet allen afzonderlijk vermeld kunnen worden. Over het algemeen was hun regeeringsvorm democratisch-republikeinsch, maar langzamerhand kwamen in de meeste eenige aanzienlijke geslachten aan het bewind, zoodat hun bestuur het karakter van eene eigenlijke volksregeering meer en meer verloor.

De toenemende beschaving der middelklasse van het volk in het tijdperk der middeleeuwen, had intusschen eene groote welvaart en een krachtigen bloei van kunsten en wetenschappen ten gevolge. *Italië* steeg in die dagen tot een trap van grootheid en luister, dien het later nimmer weder bereikte. Prachtige kerken en schoone paleizen werden allerwegen opgericht; landbouw, handel en fabrieken verspreidden algemeene welvaart. De voornaamste koopsteden waren *Venetië* en *Genua*, die haren handel tot in *Egypte*, ja zelfs tot in *China*, uitbreidden, en voor geheel *Europa* de stapelplaatsen der uit vreemde werelddeelen aangebrachte koopwaren werden.

Florence, dat zijn gezag langzamerhand over de kleinere steden van het omliggend *Toscane* uitstrekte, was de rijkste en de machtigste stad van *Midden-Italië*, terwijl *Rome* en het gebied van den Paus daarentegen door inwendige verdeeldheid verzwakt waren.

De voornaamste en ook de volkrijkste stad van *Noord-Italië* was

Milaan, waar in het laatst van de 13de eeuw het geslacht der Visconti's aan het bewind kwam, die zich in lateren tijd tot Hertogen van *Milaan* wisten te verheffen. In het jaar 1302 evenwel werden zij tijdelijk door het hun vijandelijke geslacht Della Torre verdreven.

§ 15. *Castilië, Arragon, Navarre, Leon, Catalonië en Portugal in het tijdperk der kruistochten.*

Gedurende de kruistochten was het Iberische schiereiland het tooneel van onophoudelijke oorlogen tusschen de Christelijke staten in het noordelijk gedeelte en de *Mahomedanen* of *Mooren*, die in het zuiden gevestigd waren.

Wij hebben gezien (bl. 158), hoe daar tijdens het begin der kruistochten vijf Christenrijken bestonden, namelijk de koninkrijken *Castilië*, *Arragon*, *Navarre* en *Leon* en het graafschap *Catalonië*, terwijl in het westen graaf Hendrik van *Bourgondië* door den koning van *Castilië* was beleend geworden met het land tusschen de *Minho* en *Douro*.

Meermalen waren de vorsten dier staten gedurende dat tijdvak onderling in oorlogen gewikkeld, die natuurlijk hoogst gevaarlijk waren bij den strijd, dien zij voortdurend tegen de *Mahomedanen* hadden te voeren. Deze evenwel, hoezeer telkens opnieuw versterkt door hunne geloofsgenooten, die uit *Afrika* naar *Spanje* overstaken, werden insgelijks door onophoudelijke burgeroorlogen verzwakt, zoodat de Christenen op den duur in het voordeel bleven.

De koningen van *Castilië* breidden daardoor langzamerhand hun rijk ten koste van de *Mooren* uit. Aanzienlijke steden, als *Cordova* en *Sevilla*, werden achtereenvolgens in de eerste helft der 13de eeuw veroverd, het koninkrijk *Leon* werd er ten gevolge van huwelijks-verbintenissen bijgevoegd, en tegen het einde der kruistochten was *Castilië* onder koning Ferdinand IV het uitgebreidste rijk van het schiereiland.

Niet minder was *Arragon* gedurende dit tijdvak in macht toegenomen. In 1137 werd het door aanhuwelijking met *Catalonië* vereenigd; het koninkrijk *Valencia* werd in de volgende eeuw op de *Mooren* veroverd en bij *Arragon* gevoegd, en in 1282 werd koning Peter III, zooals hierboven (bl. 184) gezegd is, ten gevolge van de Siciliaansche Vesper, koning van *Sicilië*. Dit laatste rijk bleef evenwel na zijnen dood niet met *Arragon* vereenigd, maar de heerschappij werd onder zijne zonen verdeeld, zoodat bij het einde der 13de eeuw zijn oudste zoon Jakobus in *Arragon*, en zijn jongste

zoon FREDERIK II in *Sicilië* als van elkander onafhankelijke vorsten regeerden.

Het koninkrijk *Navarre* was van weinig beteekenis; na het uitsterven van het oude koningshuis kwam het onder de heerschappij van den Graaf van *Champagne*, en toen ook diens kleinzoon in 1274 was overleden, met nalating van slechts ééne dochter JOHANNA, die met den lateren koning PHILIPS IV van *Frankrijk* huwde, kwam daardoor het Fransche koningshuis in het bezit van *Navarre* (bl. 182).

Het koninkrijk *Portugal* werd gedurende het tijdvak der kruistochten zeer vergroot door veroveringen op de *Mooren*. In 1147 breidde het zich aanzienlijk zuidwaarts uit door de inname van *Lissabon*, waarbij een leger van *Westfalen* en *Nederlanders*, die zich derwaarts hadden begeven om een kruistocht tegen de ongeloovigen in *Spanje* te ondernemen, uitstekende diensten bewees. Sedert dien tijd nam het nieuwe koninkrijk voortdurend in bloei toe, en tegen het einde van dit tijdperk had het ten naastenbij de uitgebreidheid, die het nog in onze dagen heeft. Koning DIONYSIUS, die toen op den troon zat, bevorderde de welvaart van zijn rijk door wijze wetten, en trachtte voornamelijk de scheepvaart en den handel uit te breiden.

§ 16. *Het Noorden en Oosten van Europa in het tijdperk der kruistochten.*

De gebeurtenissen in de staten van *Noordelijk Europa* gedurende de kruistochten zijn voor de algemeene geschiedenis van dat werelddeel van minder belang. Enkele hoofdpunten echter verdienen vermelding, omdat zij met de latere geschiedenis van die streken in een nauw verband staan.

Van de Noordsche rijken *Denemarken*, *Zweden* en *Noorwegen*, was *Denemarken* verreweg het gewichtigste. In het begin der 13de eeuw breidden de Deensche koningen hunne macht langs de kusten van de *Oostzee* tot zelfs in *Koerland*, *Lijfland* en *Esthland* uit, maar die groote macht ging na weinige jaren (1225) reeds weder te gronde. Daarop volgde een tijdperk van binnenlandsche twisten, die het rijk langzamerhand in verval brachten, en ten gevolge hadden, dat de adel steeds in macht toenam, terwijl het volk van rechten en vrijheden beroofd werd.

De bezittingen langs de *Oostzee* kwamen gedeeltelijk in handen van Duitsche vorsten, terwijl in die, welke meer oostelijk gelegen waren, nieuwe staten ontstonden.

De oostelijke kust der *Oostzee* was sedert verscheidene eeuwen door verschillende volksstammen bewoond. Ten noorden van de *Finsche golf* lag *Finland*, dat in het laatst der 13de eeuw door de *Zweden* werd veroverd. Ten zuiden van die golf strekten zich *Esthland*, *Lijfland* en *Koerland* uit, die, zooals gezegd is, een tijd lang aan de Deensche heerschappij onderworpen waren. Aan *Koerland* grensde, meer landwaarts in, het grootvorstendom *Lithauen*, en westwaarts langs de *Oostzee* het hertogdom *Pruisen*, dat zich tot aan het westelijk gelegen hertogdom *Pommeren* uitbreidde.

De bewoners van al die landen waren tot in de 12de eeuw heidenen, die alleen nu en dan door de kooplieden uit *Noord-Duitschland*, waarmede zij reeds vroeg handel dreven, iets van het Christendom leerden kennen. Toen evenwel de kruistochten tegen de *Mahomedanen* geheel *Europa* in beweging brachten, begonnen zich ook veler blikken naar het Noorden te wenden, en de ijver om de heidensche volken, die daar woonden, te bekeeren, of liever met geweld tot de aanneming van het Christendom te dwingen, werd vooral door toedoen van den Paus en de geestelijkheid meer en meer opgewekt. Zoo werden omtrent het jaar 1200 ook kruistochten tegen de bewoners van *Esthland*, *Lijfland* en *Koerland* gepredikt, en eene menigte Duitsche heeren vereenigden zich tot eene geestelijke ridderorde, welke den naam van de *Orde der Zwaardbroeders* verkreeg, en zich de bekeering en onderwerping der heidensche volken in die streken ten doel stelde.

Zoo ook werden omtrent 25 jaren later pogingen aangewend om de heidenen in het hertogdom *Pruisen* tot het Christendom te brengen. Hier was het echter geene nieuwe ridderorde, die opgericht werd, maar de Paus en de Keizer van *Duitschland* schonken aan de *Orde der Duitsche ridders* (bl. 162), die in 1191 in *Palestina* was opgericht, de landen, welke zij op de heidenen in het noorden zouden veroveren. Die orde vestigde zich dientengevolge in *Pruisen*, en voerde van toen af een bloedigen strijd tegen de bewoners dier streken, die wel inzagen dat zij te gelijk met hunnen voorvaderlijken godsdienst ook hunne vrijheid zouden verliezen. Zij waren evenwel op den duur niet bestand tegen de volhardende pogingen der ridders en der geestelijkheid, die bovendien telkens nieuwe versterkingen uit *Duitschland* kregen, en door het bouwen van sterke kasteelen en het aanleggen van steden, als *Mariënburg*, *Koningsbergen*, enz. vasten voet in het land behielden. In het laatst der 13de eeuw was geheel *Pruisen* aan de Duitsche ridders onderworpen.

Zweden was gedurende de 12de en 13de eeuw ten prooi aan

onophoudelijke binnenlandsche oorlogen, die hunnen oorsprong hadden in twisten over de troonsopvolging, en oorzaak waren dat de krijgszuchtige adel steeds meer de macht in handen kreeg. Het hertogdom *Polen* was gedurende datzelfde tijdperk, eveneens in een voortdurenden toestand van onrust, die uit het gemis aan eene geregelde staatsinrichting voortvloeide.

Van de vroegere geschiedenis van *Polen* is over het algemeen weinig met zekerheid te zeggen.

Volgens eene oude overlevering hadden de Slavische volksstammen, welke de door de *Germanen* verlaten landstreken aan den *Weichsel* en den *Oder* hadden ingenomen, een boer, Piast genoemd, tot hun opperhoofd gekozen, die de stamvader van een nieuw vorstenhuis werd, dat in het laatst der 14de eeuw uitstierf (1). Eerst in het laatst der 10de eeuw, toen het Christendom werd ingevoerd, komt er eenige meerdere zekerheid in de geschiedenis van *Polen*. Het werd toen als een leen van het Duitsche rijk beschouwd, waartegen evenwel de *Polen* zich herhaaldelijk verzetten, hetgeen dikwijls aanleiding gaf tot hevigen strijd met de Duitsche keizers, die hunne opperheerschappij wilden handhaven. Eigenlijke eenheid was er niet: het land was verbrokkeld in een aantal grootere en kleinere vorstendommen, die meestal in onderlinge oneenigheid leefden, en zich nu en dan aaneensloten, wanneer een gemeenschappelijk gevaar, als de aanvallen van *Duitschers*, *Russen* of *Pruisen*, hen bedreigde.

Eerst in het begin der 14de eeuw vereenigde Wladislav of Ladislaus IV, een der voornaamste Poolsche hertogen, het grootste gedeelte van het grondgebied onder zijn bewind, en ontving van den paus den titel van Koning van *Polen*. Te dien tijde had het rijk ongeveer de uitgebreidheid van het tegenwoordige *Polen* met *Gallicië*.

De *Hongaren*, die in het midden der 10de eeuw door Otto *den Groote* gedwongen waren van hunne vroegere verwoestende tochten op het Duitsche gebied af te zien (bl. 149), namen omtrent het einde dier eeuw het Christendom aan. Langzamerhand ontstond er eenheid en regelmaat onder de woeste horden, en werd de koninklijke macht meer en meer bevestigd. De *magnaten* of rijksgrooten evenwel, wier aanzien daardoor verminderde, verzetten zich voortdurend tegen de uitbreiding van het vorstelijk gezag, en daar er geene goede wetten voor de erfopvolging be-

(1) Toen *Polen* later een kiesrijk werd, noemde men alle koningen, die in het land geboren werden, *Piasten*.

stonden, was het rijk herhaaldelijk ten prooi aan bloedige twisten over het bezit van den troon, terwijl het daarenboven in de 13de eeuw geweldig te lijden had van de invallen der *Mongolen*.

Kort na het einde der kruistochten brak er een nieuwe twist over de troonsopvolging uit, die een vorst uit het huis van *Anjou* aan de regeering bracht.

In *Rusland* had WLADIMIR *de Groote*, de achterkleinzoon van RURIK (bl. 153), omtrent het jaar 1000 den Grieksch-Christelijken godsdienst ingevoerd. Het rijk, dat zich te dien tijde reeds over een groot gedeelte van het binnenland van het tegenwoordig *Europeesch Rusland*, van den *Dnieper* tot aan het *Ladoga-meer* uitstrekte, werd onder zijne opvolgers grootendeels verbrokkeld, terwijl de omliggende volken daarvan partij trokken om zich een aanzienlijk deel van het grondgebied toe te eigenen. Eindelijk hadden in de eerste helft der 13de eeuw de verwoestende invallen der *Mongolen* plaats, die het geheele land aan zich onderwierpen en het langer dan twee eeuwen in slavernij hielden.

DERDE AFDEELING.

Van de kruistochten tot aan de ontdekking van Amerika.

§ 1. *Duitschland onder keizer Albrecht. Vrijheidsoorlog in Zwitserland. Hendrik VII.*

ALBRECHT *van Oostenrijk*, die door den opstand tegen ADOLF en diens dood (bl. 179) in 1298 koning van *Duitschland* geworden was, hield zich met geweld staande tegen die rijksvorsten, welke zijne verkiezing als onwettig beschouwden, en zich, hoewel grootendeels uit eigenbelang, daartegen bleven verzetten. Hij mengde zich bovendien herhaaldelijk in de bloedige binnenlandsche twisten, die in *Bohemen* en *Hongarije* over de troonsopvolging gevoerd werden. In *Bohemen* gelukte het hem in 1306 zijnen zoon RUDOLF als koning te doen erkennen, die echter kort daarna stierf. In *Hongarije* kwam KAREL ROBERT, een kleinzoon van KAREL II van *Napels* (bl. 184), die door de vrouwelijke linie van het Hongaarsche koningshuis afstamde, op den troon (1308). Met dezen begint dus in *Hongarije* de regeering van het huis van *Anjou* (vergelijk bl. 183).

Het woeste geweld, waarmede ALBRECHT zoowel in Duitschland als in de naburige landen zijne macht zocht uit te breiden, stuitte af op de vrijheidsliefde van de Zwitsersche bergbewoners, toen hij deze door middel van Oostenrijksche landvoogden, welke hij in hun land aanstelde, aan zijne willekeur trachtte te onderwerpen. Daartegen verzette zich het wakkere bergvolk, dat wel als tot het Duitsche rijk behoorende, den keizer gehoorzaam wilde zijn, maar de oude rechten en vrijheden wilde handhaven, welke het sedert vele eeuwen bezat, en waardoor hun toestand veel gelukkiger was dan die van de volksklasse in andere landen, welke onder den druk en de willekeur van den adel gebukt ging. Toen dus ALBRECHT die vrije mannen wilde dwingen, zich onder de heerschappij van zijn huis te stellen, vereenigden zich de bewoners in de kantons of landschappen der drie oude woudsteden *Schweitz*, *Uri* en *Unterwalden*. Den 1sten Januari 1308 werden alle kasteelen van de hun opgedrongen landvoogden bestormd en verwoest, en kort daarna werd tusschen de drie kantons een verbond of *Eedgenootschap* gesloten tot handhaving hunner bedreigde vrijheid. In lateren tijd voegden zich meer omliggende kantons daarbij, en zoo ontstond langzamerhand de republiek *Zwitserland*, op welke echter het Duitsche rijk zijne rechten bleef doen gelden, en die eerst 340 jaren later (1648) als een onafhankelijke staat erkend werd.

De opstand tegen het Oostenrijksche huis en de strijd van de *Zwitsers* tegen hunne onderdrukkers hebben aanleiding gegeven tot eene menigte volksverhalen en overleveringen, die grootendeels verdicht zijn, maar die, ook al zijn de feiten (als bijv. de geschiedenis van WILLEM TELL enz.) wellicht niet op waarheid gegrond, toch het karakter van den heldhaftigen vrijheidskamp doen kennen.

ALBRECHT, in woede ontstoken over de stoutheid der *Zwitsers*, maakte zich gereed hen weder met geweld tot gehoorzaamheid te dwingen, toen hij door zijnen neef JOHANNES *van Zwaben* en eenige andere rijksgrooten nog in datzelfde jaar (1308) op verraderlijke wijze werd vermoord.

Tot zijnen opvolger in het Duitsche rijk werd graaf HENDRIK van *Luxemburg* (1) gekozen, die als HENDRIK VII de regeering aanvaardde. Hij handhaafde de keizerlijke waardigheid op eene verstandige wijze, en ging de onderdrukking van het volk door de aanzienlijken met kracht tegen. Zijn voornemen om ook in *Italië*

(1) *Luxemburg* was toen nog een Graafschap. Twee jaren later (1310) werd het door den keizer tot een Hertogdom verheven.

het gezag der Duitsche Keizers te herstellen, en in verbond met Frederik II van *Sicilië* het koninkrijk *Napels* te veroveren, mislukte door den tegenstand der *Guelfen*, die door den Paus en den Koning van *Frankrijk* ondersteund werden, en in *Florence*, *Milaan* en de meeste steden van *Lombardije* aan het bewind waren.

Kort te voren (1308) was de zetel van den Paus van *Rome* naar *Avignon* (1) verplaatst. Paus Clemens V, vroeger Aartsbisschop van *Bordeaux*, tot de pauselijke waardigheid verheven door invloed van koning Philips IV van *Frankrijk*, had zich op verlangen van dezen aldaar gevestigd, en zijne opvolgers door de Fransche Koningen ondersteund en geheel aan hunne staatkunde onderworpen, bleven tot het jaar 1377 in die stad hun verblijf houden, hetgeen ten gevolge had dat zij door hunne vijanden meer als vazallen van *Frankrijk* dan als opperhoofden van de Kerk beschouwd werden.

Hendrik VII stierf onverwacht na eene vijfjarige regeering, op het oogenblik toen hij een tocht ter verovering van *Napels* had ondernomen (1313), en met zijn dood vervloog de laatste hoop om in *Italië*, in plaats van den onophoudelijken strijd der verschillende vijandige partijen, een krachtig bestuur te herstellen.

§ 2. *Regeering van keizer Lodewijk van Beieren.*

Na het overlijden van Hendrik VII ontstond in *Duitschland* over de opvolging op den keizerlijken troon een strijd, die vele jaren duurde. Twee partijen hadden zich gevormd, waarvan de eene hertog Lodewijk *van Beijeren*, en de andere hertog Frederik van *Oostenrijk*, den oudsten zoon van keizer Albrecht verkoos. De eerste had evenwel den machtigsten aanhang; hij werd in 1314 te *Aken* gekroond, en bracht zijnen mededinger in 1322 bij *Mühldorf* eene geweldige nederlaag toe. Kort daarna geraakte hij echter in strijd met den nieuw benoemden paus Johannes XXII, die evenals zijn voorganger te *Avignon* woonde, en geheel onder den invloed van den Franschen koning Karel IV (bl. 196) was. Deze laatste stond voortdurend in eene vijandige houding tegenover den Keizer, omdat hij er naar streefde, de Bourgondische landen, die nog tot het Duitsche rijk behoorden, bij *Frankrijk* in te lijven.

De naaste aanleiding tot dien strijd tusschen Lodewijk en den

(1) *Avignon*, in het Z. van *Frankrijk*, was eene bezitting van den Koning van *Napels*, doch kwam in het jaar 1438 aan den pauselijken stoel.

Paus was, dat deze de partij der *Ghibellinen*, die langzamerhand in *Noord-Italië* de overhand had weten te verkrijgen, zocht te verdringen en een aanval beraamde tegen *Milaan*, waar het Ghibellijnsche geslacht der Visconti's dat der Torre's (bl. 223) had verjaagd, en de vorstelijke macht in de vroegere republikeinschgezinde stad uitoefende.

Galeazzo Visconti, de toenmalige beheerscher van *Milaan*, door een pauselijk leger in het nauw gebracht, riep de hulp in van keizer Lodewijk, welke deze hem ook verleende. Dat had ten gevolge, dat de Paus den Keizer in 1324 in den ban deed, en van toen af begon tusschen hen beide een oorlog, die tot op Lodewijk's dood voortduurde.

Aan de zijde van den Paus schaarden zich hoofdzakelijk koning Robert van *Napels*, de Koning van *Frankrijk*, die intusschen geen onmiddellijk aandeel aan den oorlog nam, de Hertog van *Oostenrijk*, koning Johannes van *Bohemen* en de partij der *Guelfen*, terwijl Lodewijk voornamelijk steun vond bij de Visconti's en de overige *Ghibellinen*, en bij koning Frederik *van Sicilië*. Later, toen de oorlog tusschen *Engeland* en *Frankrijk* was uitgebroken (bl. 196), sloot hij ook met koning Eduard III een verbond.

De tocht, dien Lodewijk in 1327 naar *Rome* ondernam, had niet den uitslag, dien hij er van verwachtte, dewijl hij, gedeeltelijk ten gevolge van zijne ondoeltreffende maatregelen, van zijne meeste Italiaansche bondgenooten verlaten werd, zoodat hij in 1329 weder naar *Duitschland* moest terugkeeren. Zijne verdere regeering ging in voortdurende onrust voorbij; niet doortastend genoeg van aard, verzette hij zich nu eens met kracht tegen de te ver gedreven aanmatigingen van den Paus, dan weder zocht hij zich, zelfs door het aanbieden van de meest vernederende voorwaarden, met het hoofd der Kerk te verzoenen. Onophoudelijke oorlogen, door de Duitsche vorsten onderling over hunne vaak zeer tegenstrijdige belangen gevoerd, teisterden intusschen het rijk op eene gruwelijke wijze. Bij vele rijksvorsten maakte Lodewijk zich bovendien gehaat door zijne vaak onrechtvaardige pogingen om zooveel grondgebied mogelijk aan zijn geslacht te brengen. In de eerste plaats verdient hier genoemd te worden het graafschap *Holland*, waar in 1345 het stamhuis van *Henegouwen* met Willem IV uitstierf, en waarmede keizer Lodewijk, tegen de wetten van het leenrecht, zijne gemalin Margaretha, eene zuster van den overleden Graaf, beleende, hoewel in *Holland* geene vrouwen mochten opvolgen. Die beleening, waardoor de regeering over *Holland*, toen Margaretha in 1349 het bewind aan haren zoon Willem V afstond, in het

Beiersche stamhuis overging, gaf in hare gevolgen aanleiding tot den bekenden Hoekschen en Kabeljauwschen burgeroorlog.

Eveneens had de Keizer reeds in 1324 het Markgraafschap *Brandenburg*, waar ook de oude vorstenstam uitgestorven was, als opengevallen rijksleen beschouwd, en het aan zijn oudsten zoon Lodewijk in leen gegeven, wien hij in 1342 ook het Graafschap *Tyrol* op vrij onwettige wijze wist te bezorgen.

Het een en ander had de ontevredenheid van verscheidene rijksvorsten tot zoodanige hoogte opgevoerd, dat eindelijk, voornamelijk op aandringen van den Paus, die Lodewijk van den troon vervallen verklaarde, eenigen hunner zich vereenigden, en een anderen Koning in zijne plaats benoemden (1346). Zij kozen daartoe den zoon van Johannes van *Bohemen*, die later als Keizer onder den naam van Karel IV regeerde.

Te midden van den strijd, die daarover ontbrandde, stierf keizer Lodewijk onverwacht in 1347.

§ 3. *Regeering van keizer Karel IV. Toestand van Italië. De Gouden Bul.*

Karel IV, opvolger van Lodewijk, had in het begin zijner regeering te strijden met de aanhangers van den vorigen Keizer, die hem niet wilden huldigen, en aan wier hoofd diens zoon, Lodewijk *van Brandenburg*, zich geplaatst had. Na eenige jaren echter gelukte het Karel IV, zich door zijne tegenpartij te doen erkennen, welk doel hij echter meer door onderhandelingen en het omkoopen der verschillende rijksvorsten dan door de wapenen bereikte. In zijn koninkrijk *Bohemen* wist hij door een verstandig bestuur welvaart en beschaving te verspreiden, en het daardoor tot een ongekenden bloei te verheffen, maar voor de belangen van het Duitsche rijk zorgde hij daarentegen volstrekt niet. Verscheidene onderdeelen daarvan schonk hij aan hen, die hij aan zijne belangen wenschte te verbinden, en trachtte in de eerste plaats evenals zijn voorganger voor de uitbreiding der bezittingen van zijn geslacht te zorgen. Zoo wist hij in 1363 door slinksche onderhandelingen het recht van opvolging in het markgraafschap *Brandenburg* aan zijn huis te brengen; maar verdedigde zeer slecht de rechten van het keizerrijk toen eenige jaren vroeger (1356) de vijf rijkssteden *Zürich*, *Bern*, *Glarus*, *Zug* en *Lucern* zich aan de heerschappij hunner heeren hadden onttrokken, en zich bij het Zwitsersche eedgenootschap hadden aangesloten, dat daardoor zeer in macht toenam en meer en meer zelfstandig werd, hoewel het nog altijd in naam tot het Duitsche rijk bleef behooren.

In 1354 deed KAREL IV een tocht naar *Rome*, waar hij zich door twee afgevaardigden van den Paus, die nog altijd zijn verblijf te *Avignon* hield, tot Keizer liet kronen. Zijne verkeerd aangelegde pogingen om het keizerlijk gezag in *Italië* te herstellen, mislukten evenwel geheel en al. De toestand daar te lande was, wat het bestuur en de binnenlandsche orde aangaat, allertreurigst.

In *Milaan* waren de VISCONTI's aan de regeering, en voerden op de meest willekeurige wijze het bewind over een vrij uitgestrekt gebied, waartoe *Genua* en vele steden van *Opper-Italië* behoorden. De luister van dat geslacht was zoo hoog gestegen, dat het Engelsche koningshuis en verscheiden aanzienlijke vorstengeslachten in *Duitschland* zich door aanhuwelijking met hen verbonden.

In *Venetië* was het bestuur in handen van eene vergadering, de *Raad der Tienen* genoemd, welker leden alleen gekozen mochten worden uit eenige adellijke familiën, die in het zoogenaamde *Gouden boek* waren opgeschreven. Die raad voerde eene onbeperkte, tirannieke heerschappij, was aan niemand rekenschap schuldig, vergaderde en beraadslaagde in het geheim, werd door zijne spionnen van alles onderricht wat er voorviel, en had het recht over leven en dood van alle onderdanen van den staat, van den geringsten burger af tot den Doge toe, die in naam aan het hoofd der Republiek stond, maar in werkelijkheid geen gezag kon uitoefenen.

De *Kerkelijke Staat* was ten prooi aan onophoudelijke binnenlandsche onlusten, die nu eens aan het volk en dan weder aan enkele aanzienlijke geslachten, een meer of minder groot aandeel aan de regeering verschaften. Daardoor en door het voortdurend verblijf der Pausen te *Avignon* was hun invloed op het overige gedeelte van *Italië*, die in vroegere eeuwen zoo groot geweest was, zeer verminderd.

In het koninkrijk *Napels* was na den dood van KAREL II's zoon, den wakkeren koning ROBERT (1343), die geene mannelijke afstammelingen naliet, een bloedige en verwoestende binnenlandsche oorlog uitgebroken. Zijne kleindochter, JOHANNA I, volgde hem in de regeering op, maar bleef tot aan haren dood, in 1382, in voortdurenden strijd gewikkeld.

Ten gevolge van dat alles werd *Italië* geweldig geteisterd door eene menigte gelukzoekers, gewoonlijk *Condottieri* genoemd, die den krijg als een handwerk voerden, zich onder het een of ander opperhoofd tot benden vereenigden, en dan hunne diensten verhuurden aan diegene der twistende partijen, welke hun het meeste geld bood.

In weerwil van de rampzalige binnenlandsche oorlogen, die *Italië* van het eene einde tot het andere verscheurden, ontwikkelden zich toch de kunsten en wetenschappen daar te lande op buitengewone wijze. De groote rijkdom der voornaamste steden, de kunstzin, die vele vorsten bezielde, en de uitstekende geschriften van verscheidene groote schrijvers, waaronder in de eerste plaats de beroemde dichter DANTE genoemd moet worden, werkten daartoe voornamelijk mede. Prachtige gebouwen werden allerwegen gesticht, de schilderkunst begon zich krachtig te ontwikkelen; vele universiteiten kwamen tot hoogen bloei; de studie der beroemde schrijvers van de oudheid, die in de vorige eeuwen geheel verzuimd was, bracht een nieuw leven in de wetenschappen, en de meerdere beschaving, welke van dit alles een gevolg was, breidde zich van daar over een groot gedeelte van *Europa* uit.

In den verwarden toestand, waarin zich *Italië* bevond, bracht de tocht van keizer KAREL IV volstrekt geene verbetering, en hij keerde dan ook, zonder iets goeds te hebben tot stand gebracht, reeds in het volgende jaar (1355) naar *Duitschland* terug.

Kort daarna vaardigde hij een merkwaardig besluit uit, dat onder den naam van *de Gouden Bul* in de geschiedenis bekend is (1356). De voornaamste inhoud daarvan was de bepaling, aan wie voortaan het recht om een nieuwen Koning te benoemen, zou worden opgedragen. Het oud-Germaansch gebruik, volgens hetwelk alle vrije mannen het recht hadden het opperhoofd des rijks te benoemen, was reeds lang vervallen, en wij hebben gezien, dat in de laatste tijden die keuze gedaan werd door eenige vorsten die de macht in handen hadden, en aan wier beslissing zich de overige moesten onderwerpen. In de *Gouden Bul* werd nu het aantal der zoogenaamde *Keurvorsten* op zeven bepaald, en wel de Aartsbisschoppen van *Mentz*, *Keulen* en *Trier*, de Koning van *Bohemen*, de Paltsgraaf aan den *Rijn*, de Hertog van *Saksen-Wittenberg* en de Markgraaf van *Brandenburg*. Aan deze Keurvorsten werden bovendien verscheidene voorrechten boven de overige Duitsche vorsten toegekend.

In 1378 stierf keizer KAREL IV, nadat hij weinige maanden te voren eene reis naar *Parijs* had gedaan, waartoe koning KAREL V van *Frankrijk* hem had uitgenoodigd, ten einde als scheidsrechter te beslissen in den strijd, dien dat rijk sedert het jaar 1340 (zie de volgende paragrafen) met *Engeland* voerde.

Hij werd als Keizer van *Duitschland* opgevolgd door zijnen achttienjarigen zoon WENCESLAUS, dien de Keurvorsten reeds eenigen tijd te voren tot zijn opvolger bestemd hadden.

§ 4. *Engeland onder Eduard II en Eduard III. Aanleiding tot den oorlog met Frankrijk.*

Eduard II van *Engeland* (bl. 181), een onbeduidend vorst, die zich door nietswaardige gunstelingen liet beheerschen, maakte daardoor zijne onderdanen zoo afkeerig van zich, dat zij tegen hem in opstand kwamen, en hem in 1327 van den troon vervallen verklaarden. Dit geschiedde voornamelijk door toedoen van eenige ontevredenen uit den machtigen Engelschen adel, die van de omstandigheden partij zochten te trekken om hun eigen gezag in het rijk uit te breiden. De minderjarige zoon van den afgezetten koning werd onder het regentschap geplaatst van zijne moeder, die zich aangesloten had bij de partij der opstandelingen, welke den onttroonden vorst vijf maanden lang mishandelden en hem toen op gruwelijke wijze vermoordden.

In 1330 aanvaardde de jonge koning, Eduard III, zelf de regeering, en bleek reeds van den aanvang af een even dapper en ridderlijk vorst te zijn als zijn vader lichtzinnig en onverstandig geweest was. Hij begon terstond na het aanvaarden van de regeering eenen oorlog tegen den Koning van *Schotland*, die kort te voren gedurende het regentschap als onafhankelijk vorst was erkend, doch zich nu door eene onrechtvaardige handelwijze jegens Engelsche onderdanen, welke landgoederen in *Schotland* bezaten, de vijandschap van Eduard III op den hals haalde. Deze voerde den oorlog met zooveel geluk, dat hij niet alleen de *Schotten* in 1333 eene geweldige nederlaag toebracht, maar ook hunnen koning David II, den zoon van Robert Bruce (bl. 181), de kroon ontnam, en Eduard Baliol, den zoon van den vroeger verdreven Johannes Baliol (bl. 180), als Koning van *Schotland* deed kronen.

Vierentwintig jaren later werd evenwel een verdrag met de *Schotten* gesloten, waarbij David II in het bewind hersteld werd (1357).

De aanhangers van David II hadden intusschen hulp gezocht bij Philips VI van *Frankrijk* (1), die hun zijne ondersteuning

(1) Philips IV (bl. 182) was in 1314 gestorven, en na hem kwamen achtereenvolgens zijne drie zonen, Lodewijk X, Philips V en Karel IV, aan de regeering. Toen de laatste in 1328 zonder kinderen gestorven was, ging de kroon van *Frankrijk* over op Philips *van Valois*, een broederszoon van Philips IV, die als Philips VI den troon beklom, en alzoo de eerste was uit het stamhuis der *Valois*, dat ruim twee en een halve eeuw (tot 1581) over *Frankrijk* regeerde.

verleende, en hen daardoor in staat stelde om uit de ruwe bergachtige streken van het Schotsche Hoogland vele jaren achtereen onophoudelijke aanvallen tegen den nieuw aangestelden koning te richten.

Die hulp, door PHILIPS VI aan de *Schotten* verleend, was eene van de aanleidingen tot den langdurigen en bloedigen oorlog, die weldra tusschen *Frankrijk* en *Engeland* uitbrak, en meer dan eene eeuw duurde.

Er bestonden voor dien oorlog evenwel nog andere oorzaken. In de eerste plaats moet daartoe gerekend worden de naijver, welke in vroegere eeuwen steeds tusschen de Fransche en Engelsche koningen geheerscht had. Bovendien had EDUARD III een verbond aangegaan met de burgerij in *Vlaanderen*, die onder de leiding van een wakkeren *Gentenaar*, JAKOB VAN ARTEVELDE, in 1337, in opstand waren gekomen tegen hunnen graaf LODEWIJK, wiens onderdrukking hunne welvaart, hunne vrijheden en voorrechten, welke zij met fierheid verdedigden, dreigde te vernietigen. Graaf LODEWIJK werd verdreven, doch vond, als leenman van den Franschen koning, bij dezen hulp tegen zijne oproerige onderdanen, die nu door EDUARD III werden ondersteund. Deze laatste was eveneens nauw verbonden met zijnen schoonvader, graaf WILLEM van *Henegouwen*, *Holland* en *Zeeland*, en met zijnen zwager, keizer LODEWIJK *van Beieren*, die steeds vijandig tegen *Frankrijk* gezind was (bl. 191).

Nadat reeds hier en daar vijandelijkheden tusschen de *Franschen* en *Engelschen* gepleegd waren, trad EDUARD III in 1340 openlijk tegen PHILIPS VI op, betwistte hem het recht op den troon, en nam zelfs den titel van Koning van *Frankrijk* aan. Hij grondde zich daarbij op de bewering, dat de oude wet van de *Franken*, de Salische wet genoemd, welke voor eene dubbele uitlegging vatbaar was, de vrouwen niet van de erfopvolging in *Frankrijk* uitsloot, en dat dus zijne grootmoeder en zijne moeder, van welke de eerste eene zuster en de tweede eene dochter van den Franschen koning PHILIPS IV geweest was, recht hadden gehad op den troon, en hare aanspraken hem bijgevolg als haren wettigen erfgenaam toekwamen. (Vergelijk de aanteekening op de vorige bl.)

§ 5. *De oorlog tusschen Frankrijk en Engeland tot aan den vrede van Bretigny. Boerenopstand in Frankrijk.*

Nog in datzelfde jaar 1340 rustte de Engelsche Koning een groot

leger en eene aanzienlijke vloot uit, waarbij zich eene menigte Vlaamsche schepen voegden, en waarmede hij naar *Vlaanderen* overstak. Toen de Fransche vloot hem zulks trachtte te beletten, kwam het bij *Sluis* tot een bloedigen scheepsstrijd, waarin de *Engelschen*, vooral door de geoefendheid hunner voortreffelijke boogschutters, eene luisterrijke overwinning behaalden. Door geldgebrek belemmerd, kon EDUARD echter geene verdere voordeelen behalen, maar toen hij eenige jaren later, nadat een wapenstilstand den oorlog voor korten tijd had afgebroken, weder een inval in *Frankrijk* deed, bracht hij den *Franschen* opnieuw eene geweldige nederlaag toe in den slag bij *Crecy* (ten noorden van *Abbeville* in het tegenwoordige Departement van de *Somme*), waar meer dan zeventien honderd Fransche ridders sneuvelden (1346). Hij sloeg daarop het beleg voor *Calais*, dat hem na eene dappere verdediging van elf maanden in handen viel, en liet die gewichtige havenstad aanzienlijk versterken, waardoor hij op de Fransche kust een vast punt had gewonnen, dat ruim twee eeuwen in het bezit der *Engelschen* bleef, en hun voortdurend een groot voordeel gaf bij hunne invallen in *Frankrijk*.

Kort daarna werd er weder een wapenstilstand gesloten, en nog voor het einde daarvan stierf PHILIPS VI (1350), en werd opgevolgd door zijnen zoon JAN *den Goede*.

Deze was in den oorlog met *Engeland* nog veel ongelukkiger dan zijn vader. In 1355 werd de krijg hervat; de oudste zoon van EDUARD III, die als troonsopvolger den titel van Prins van *Wallis* voerde, doch in de geschiedenis bekend is onder den naam van de *Zwarte Prins*, welke hem naar zijne zwarte wapenrusting gegeven werd, deed een verwoestenden inval in het zuiden van *Frankrijk*, en drong, alles voor zich heen vernielende en verbrandende, tot *Maupertuis* nabij *Poitiers* door. Daar tastte JAN *de Goede* die in der haast een leger bijeengebracht had, hem op onvoorzichtige wijze aan, maar hoewel hij ruim 40 000 man onder zijne bevelen had, was hij niet bestand tegen den Zwarten Prins, wiens leger wel is waar slechts 12 000 strijders telde, doch die de dapperste ridder en de voortreffelijkste veldheer van zijnen tijd was. Een volslagen nederlaag van het Fransche leger volgde, en koning JAN, die voor zijn persoon met heldenmoed gestreden had, viel den overwinnaar in handen en werd kort daarop gevankelijk naar *Londen* gevoerd.

De vier jaren, die nu volgden, waren voor *Frankrijk* allertreurigst. Wel was de oorlog met *Engeland* tijdelijk door een bestand geschorst, maar hevige binnenlandsche beroeringen teisterden het

rijk gedurende de gevangenschap van den Koning. Zijn oudste zoon, de dauphin KAREL (1), die door hem tot zijn plaatsbekleeder, of algemeene stadhouder (*Lieutenant général du royaume*) benoemd was, had met voortdurende binnenlandsche onlusten te kampen, omdat het volk, te recht verbitterd over de drukkende oorlogsbelastingen en het slechte bestuur, de herstelling zijner rechten met geweld eischte. Tevens brak in 1358 in het noordoosten van *Frankrijk* een vreeselijke opstand uit onder de boeren, die zich door de afgrijselijkste gruwelen zochten te wreken over de zware verdrukkingen, waaronder de adel hen deed gebukt gaan. Die boerenkrijg, bekend onder den naam van *la Jacquerie* (2), duurde slechts weinige weken, maar kostte aan duizende menschen het leven; meer dan honderd adellijke kasteelen werden geplunderd en verbrand, en de bewoners, zoowel mannen als vrouwen en kinderen, op de onmenschelijkste wijze neergehouwen. De edellieden gingen op niet minder barbaarsche wijze in hunne bestrijding van de verbitterde boeren te werk, en brachten hen, onder het vergieten van stroomen bloeds, met geweld tot onderwerping, zonder zich verder om de bevrediging van de rechtmatige grieven der zwaar verdrukte landlieden te bekreunen.

In het volgende jaar (1359) hervatte EDUARD III den oorlog, daar de Dauphin het verdrag niet wilde erkennen, dat zijn vader, om zijne vrijheid te herkrijgen, kort te voren op zeer nadeelige voorwaarden met den Engelschen koning gesloten had. Deze drong nu door het noorden van het rijk tot bij *Parijs* door, dat hij echter niet durfde aantasten, hetgeen aanleiding gaf tot onderhandelingen, die in Mei 1360 den vrede van *Bretigny* ten gevolge hadden. JAN *de Goede* werd uit zijne gevangenschap ontslagen tegen betaling van drie millioen gouden kronen; EDUARD III deed afstand van zijne aanspraken op de Fransche kroon, maar verkreeg, behalve de provinciën *Guyenne* en *Bretagne*, die hij vroeger slechts als leenman van den Franschen koning bezeten had, nog bovendien verscheidene andere gewesten, om daarover als onafhankelijk souverein te gebieden.

(1) In het jaar 1349 was het graafschap *Dauphiné*, in het zuidoosten van het tegenwoordige *Frankrijk* gelegen, door den laatsten graaf HUMBERT aan koning PHILIPS VI afgestaan, en sedert dien tijd werd het gebruik ingevoerd, dat de oudste zoon van de Fransche koningen den naam van *Dauphin* voerde.

(2) Dit woord is afkomstig van den naam *Jacques Bonhomme*, die door den adel spottenderwijs aan de boeren gegeven werd.

Nog eer het buitensporig hooge losgeld bijeen kon gebracht worden, stierf koning JAN *de Goede* in 1364 te *Londen* en werd opgevolgd door zijn zoon KAREL V of *de Wijze*.

§ 6. *Hervatting van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. Dood van Eduard III en van Karel V. Lodewijk van Anjou tracht zich in het bezit te stellen van den Napelschen troon. Opstand in Vlaanderen onder Philips van Artevelde.*

De Zwarte Prins, die de Engelsche bezittingen in *Frankrijk* bestuurde, had zich eenigen tijd te voren gemengd in een twist, die in het naburige *Castilië* over de troonsopvolging was uitgebroken. Om de daarvoor benoodigde uitgaven te dekken, had hij zware belastingen moeten heffen, die eene algemeene ontevredenheid onder de Fransche bewoners dier Engelsche bezittingen opwekten. Deze wendden zich tot KAREL V, die als Koning van *Frankrijk* hun opperleenheer was, en de tweespalt, welke daaruit ontstond, was oorzaak dat de vijandelijkheden opnieuw eenen aanvang namen (1369).

Het voordeel was geheel aan de zijde der *Franschen*, wier leger aangevoerd werd door een der heldhaftigste ridders van dien tijd, BERTRAND DU GUESCLIN, die door KAREL V tot *Connétable* of opperbevelhebber van de geheele Fransche krijgsmacht was aangesteld. Binnen weinige jaren werden de *Engelschen* uit nagenoeg al hunne bezittingen in *Frankrijk* verdreven, zoodat zij reeds eenigen tijd voor den dood van EDUARD III, die in 1377 stierf, niets hadden overgehouden dan *Calais*, *Bordeaux*, *Bayonne* en eenige kleine steden. De heldhaftige Zwarte Prins, die in de laatste jaren door ziekte verhinderd was geworden, de overwinningen der *Franschen* te stuiten, was een jaar voor den dood zijns vaders overleden (1376). Zijn zoon werd, onder den naam van RICHARD II, Koning van *Engeland*, en kwam, daar hij slechts elf jaren oud was, onder de voogdij van den Hertog van *Lancaster*.

Drie jaren later (1380) stierf ook KAREL V van *Frankrijk* en werd eveneens opgevolgd door een minderjarigen zoon, KAREL VI, voor wien LODEWIJK *van Anjou*, de oudste broeder van den overleden koning, het bestuur als Regent in handen nam, terwijl twee andere broeders, de Hertog van *Berry* en PHILIPS de *Stoute*,

Hertog van *Bourgondië* (1), mede veel invloed op de regeering verkregen.

Zoowel *Frankrijk* als *Engeland* waren gedurende de minderjarigheid hunner Koningen aan geweldige binnenlandsche onlusten ten prooi, die voor een groot gedeelte hun ontstaan te danken hadden aan de verdrukking van het volk, dat onder zware belastingen gebukt ging. In het eerstgenoemde rijk bracht het verkeerde bestuur van Lodewijk *van Anjou* daartoe voornamelijk bij, dewijl hij zich de aanzienlijke geldsommen, welke het volk afgeperst werden, grootendeels toeëigende om een leger te werven, waarmede hij in 1382 naar *Napels* trok. Hij wilde namelijk gebruik maken van de binnenlandsche onlusten, welke daar te lande ontstaan waren na den dood van koningin Johanna I (bl. 194), die hem tot haren zoon en opvolger had aangenomen. Hij stierf evenwel twee jaren later zonder zijn doel te hebben bereikt, en de regeering van *Napels* bleef na een langdurigen en bloedigen binnenlandschen oorlog aan het oudere huis van *Anjou*, dat sedert 1266 in *Napels* regeerde (bl. 183). Ladislaus, een der prinsen van dat geslacht, werd in 1400 meester van de kroon.

In *Engeland* kwam het Parlement, door gebruik te maken van de onlusten, die tusschen het volk en de regeering uitbraken, meer en meer tot macht en aanzien, doch verloor daarvan weder een groot gedeelte toen Richard II in 1389 zelf de teugels van het bewind in handen nam.

Inmiddels was de oorlog tusschen de beide rijken weder hervat, waartoe een opstand, die in 1382 in *Vlaanderen* was uitgebroken, de voornaamste aanleiding was. Daar had zich de volkrijke en machtige stad *Gent* aan het hoofd gesteld van de meeste overige Vlaamsche steden, en onder de leiding van Philips van Artevelde, den zoon van den vroeger vermelden Jakob van Artevelde (bl. 197), een oorlog begonnen tegen hunnen graaf Lodewijk van *Vlaanderen*, die hulp zocht bij zijnen leenheer, den Koning van *Frankrijk*. De opstandelingen daarentegen riepen de ondersteuning der *Engelschen* in, doch werden na een hevigen strijd overwonnen. In 1385 kwam er evenwel een verdrag tot stand waarbij aan de Vlaamsche steden hare oude rechten en vrijheden gewaarborgd werden. Graaf Lodewijk was in het vorige jaar ge-

(1) In het Hertogdom *Bourgondië* (bl. 156 in de aanteekening) was in 1361 het oude vorstenhuis van den Capetingischen stam uitgestorven, waarop koning Jan *de Goede* er zijnen jongsten zoon Philips *den Stoute* en diens wettige erven mede had beleend.

storven, en in de regeering opgevolgd door hertog PHILIPS *den Stoute* van *Bourgondië*, die met LODEWIJK's eenige dochter en erfgename gehuwd was; daar deze ook tevens de erfgename was van *Franche Comté*, *Artois*, *Mechelen* en *Antwerpen*, kwamen die landen eveneens aan het Bourgondische huis, dat daardoor aanzienlijk in macht toenam.

De oorlog tusschen *Engeland* en *Frankrijk* werd met weinig kracht gevoerd, en in 1388 werd een wapenstilstand gesloten, die echter niet tot een vrede leidde. In datzelfde jaar nam KAREL VI zelf de regeering in handen.

§ 7. *Hendrik van Lancaster maakt zich van den Engelschen troon meester. De Bourguignons en de Armagnacs in Frankrijk. Slag bij Azincourt. Dood van Karel VI en van Hendrik V.*

In *Engeland* maakte koning RICHARD II al zeer spoedig door zijne gewelddadige en willekeurige handelwijze de algemeene ontevredenheid gaande, die eindelijk zoo hoog klom, dat zijn neef HENDRIK *van Lancaster* zich in 1399 aan het hoofd der misnoegden stelde, hem van den troon stiet en in de gevangenis wierp, waar hij kort daarna stierf, waarschijnlijk op gewelddadige wijze van het leven beroofd. HENDRIK *van Lancaster* aanvaardde daarop onder den naam van HENDRIK IV de regeering, maar ook zijn bestuur was tot aan zijnen dood in 1415 eene aaneenschakeling van binnenlandsche twisten en samenzweringen.

In *Frankrijk* was de toestand nog veel beklagenswaardiger. KAREL VI was een zwak en onbeduidend vorst, die reeds in de eerste jaren zijner regeering aan aanvallen van verstandsverbijstering leed, en weldra (1349) in een toestand van volslagen krankzinnigheid verviel, welke slechts nu en dan voor korten tijd door meer heldere oogenblikken werd afgebroken. Daardoor werd een regentschap noodzakelijk, en de twist, welke hierover ontstond, was de oorzaak van tallooze rampen en bracht *Frankrijk* op den rand des verderfs.

Twee prinsen van den bloede, de Hertog van *Orleans*, broeder des konings, en Hertog PHILIPS *de Stoute* van *Bourgondië*, zijn oom (bl. 200), betwistten elkander het gezag, en vonden ieder hunnen aanhang bij een gedeelte van den adel en van het volk, zoodat het land weldra in twee partijen verdeeld was. Toen PHILIPS *van Bourgondië* in 1404 gestorven was, rees de twist nog hooger, dewijl zijn zoon JAN *de Onversaagde* zijne aanspraken met nog meer kracht deed gelden; en eindelijk steeg de wederzijdsche

verbittering ten top, toen de Hertog van *Orleans* in 1407, op last van JAN *van Bourgondië*, door gehuurde sluipmoordenaars om het leven werd gebracht.

Zijn zoon vond een krachtigen steun bij den Graaf van *Armagnac*, met wiens dochter hij gehuwd was, en weldra waren de beide partijen, die zich, naar hunne hoofden, de *Bourguignons* en de *Armagnacs* noemden, in een bloedigen strijd gewikkeld. *Frankrijk* werd nu van het eene einde tot het andere op de vreeselijkste wijze geteisterd, en was verscheidene jaren letterlijk aan regeeringloosheid ten prooi.

Gelukkigerwijze was HENDRIK IV van *Engeland*, door de onlusten in zijn eigen rijk, niet in staat den oorlog met kracht te hervatten, maar zijn zoon HENDRIK V, die na zijns vaders dood in 1415 met eene krachtige hand de teugels van het bewind greep en op verstandige wijze de binnenlandsche rust herstelde, trok terstond partij van den jammerlijken toestand, waarin *Frankrijk* zich bevond. Nog in datzelfde jaar deed hij eene landing, hernieuwde de aanspraken zijner voorgangers op den troon van *Frankrijk*, en behaalde bij *Azincourt*, in het tegenwoordige Departement *Pas de Calais*, eene schitterende overwinning, die aan 8000 Fransche ridders het leven kostte, en ten gevolge had, dat binnen drie jaren geheel *Normandië* door de *Engelschen* veroverd werd.

Doch ook die ramp kon de binnenlandsche partijen niet tot eendracht brengen, en de toestand van *Frankrijk* werd nog bedenkelijker toen de Dauphin (1) in 1419 hertog JAN *van Bourgondië*, met wien hij te *Montereau* eene bijeenkomst hield, welke tot hunne verzoening moest leiden, verraderlijk om het leven liet brengen. Diens zoon en opvolger, hertog PHILIPS *de Goede*, sloot terstond nadat de gruweldaad volvoerd was, een verbond met HENDRIK V van *Engeland* en erkende diens aanspraken op de Fransche kroon. Tot die overeenkomst traden niet alleen de voornaamste steden van het rijk, maar zelfs de koningin en in naam ook de krankzinnige koning toe, die zoolang hij leefde aan het bewind zou blijven, terwijl HENDRIK V met zijne dochter huwde, en tot zijn opvolger benoemd werd. In 1420 werd daarop te *Troyes* de vrede gesloten.

De Engelsche Koning, die het ten noorden der *Loire* gelegen gedeelte van *Frankrijk* nagenoeg geheel bezet hield, deed nu zijne

(1) Deze Dauphin was de vierde of jongste zoon van KAREL VI, die ten gevolge van den dood zijner oudere broeders troonopvolger was geworden, en later als KAREL VII den Franschen troon beklom.

plechtige intrede in *Parijs*, waar eene algemeene vergadering der staten bijeengeroepen werd, die het vredesverdrag bekrachtigde. De Dauphin daarentegen hield zich in het zuidoosten van *Frankrijk* staande, en nam, toen zijn vader in October 1422 overleed, terstond als KAREL VII den koningstitel aan.

Eenige weken vroeger was ook HENDRIK V gestorven, en door zijnen zoon HENDRIK VI opgevolgd, die slechts negen maanden oud was, zoodat volgens de bepalingen door den overleden vorst gemaakt, het bewind aan twee ooms van den jongen koning werd opgedragen, en wel in dier voege, dat de eene, de Hertog van *Bedford*, in *Frankrijk*, en de andere, de Hertog van *Gloucester*, in *Engeland* het bewind zoude voeren.

§ 8. *De laatste jaren van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. Jeanne Darc.*

De toestand van KAREL VII werd door het uitmuntend beleid van den Hertog van *Bedford* immer hachelijker, en waarschijnlijk zouden de *Engelschen* binnen weinige jaren meester van geheel *Frankrijk* geworden zijn, indien niet onverwacht eene verkoeling tusschen hen en den machtigen Hertog van *Bourgondië* ontstaan ware. De aanleiding daartoe was de volgende.

WILLEM VI, de laatste Graaf van *Holland* uit het Henegouwsche huis, die tevens in *Zeeland*, *Friesland* en *Henegouwen* regeerde, was in 1417 gestorven, en had eene dochter JACOBA nagelaten, die hem in *Henegouwen* opvolgde, en, ondersteund door de *Hoeksche* partij (bl. 193), aanspraak maakte op de regeering in de overige gewesten, in weerwil dat deze als zwaardleenen niet onder het bestuur eener vrouw konden komen. De tegenpartij, de *Kabeljauwschen*, erkenden JAN *van Beieren*, den broeder van den overleden Graaf voor hunnen heer, en deze vermaakte bij zijnen dood in 1425 zijne rechten aan zijnen zusterszoon, PHILIPS *den Goede*, hertog van *Bourgondië*. Intusschen had JACOBA, die met hertog JAN *van Brabant* gehuwd was, haren echtgenoot eigendunkelijk verlaten, was naar *Engeland* gevlucht, en had zich, om aan de zaak een schijn van wettigheid te geven, van hem laten scheiden door den afgezetten Paus BENEDICTUS XII, die nog altijd zijn recht op den pauselijken zetel bleef beweren (bl. 208). Daarop was zij in het huwelijk getreden met den Hertog van *Gloucester* (1422) en trachtte zich nu met diens hulp van de regeering in de Nederlandsche gewesten meester te maken.

Philips van *Bourgondië* dwong haar evenwel met geweld van wapenen tot het afstaan van het bewind, en in 1433 moest zij ook den grafelijken titel nederleggen, waardoor de regeering over de genoemde gewesten in het Bourgondische huis overging.

Door die oneenigheden, welke natuurlijk den Hertog van *Bourgondië* hevig tegen den Hertog van *Gloucester* verbitterden, werd de oorlog in *Frankrijk* eenige jaren slepende gehouden, maar in 1428 ontvingen de *Engelschen* nieuwe versterkingen, die hen in staat stelden de vijandelijkheden met kracht te hervatten, en in October van dat jaar het beleg te slaan voor *Orleans*, de gewichtigste stad, die nog in handen van Karel VII was. In weerwil van de heldhaftige verdediging der bezetting en van de wonderen van dapperheid, door verscheidene Fransche legerhoofden bedreven, zou de stad, en misschien het geheele rijk, voor den Franschen Koning verloren gegaan zijn, indien niet de oorlog een onverwachten keer genomen had door het optreden van Jeanne Darc, een eenvoudig boerenmeisje uit het dorp *Dom-Remy* in *Lotharingen*, die verklaarde door den hemel uitverkoren te zijn om *Frankrijk* van de heerschappij der *Engelschen* te bevrijden (1429). Door de vaste overtuiging, die zij zelve omtrent hare heilige zending koesterde, zoowel als door haren heldenmoed, wist zij allen tot eene plotselinge geestdrift op te wekken. Bereidwillig schaarde het leger zich onder hare aanvoering. Geharnast en te paard, met eene witte vaan in de hand, voerde zij nog in datzelfde jaar de troepen zegevierend naar *Orleans*, ontzette de stad na verschillende bloedige gevechten, waarbij zij in de voorste gelederen streed, en bracht Karel VII in triomf binnen *Rheims*, waar hij, volgens het aloude gebruik, plechtig tot Koning van *Frankrijk* gekroond werd. Terstond daarop kozen eene menigte steden zijne partij, en de *Engelschen* werden meer en meer teruggedrongen. Hoewel Jeanne Darc, of de *Maagd van Orleans*, zooals zij in de geschiedenis genoemd wordt, verklaarde hare verheven zending volbracht te hebben, nam zij tegen haar verlangen nog aan de volgende krijgsverrichtingen deel, totdat zij in 1430, te midden van een hardnekkig gevecht, door de *Bourgondiërs* gevangengenomen werd. Op schandelijke wijze wreekten zich hare vijanden. Aan de *Engelschen* voor eene som gelds overgeleverd, werd zij door deze van tooverij beschuldigd, en na de meest barbaarsche mishandelingen te hebben doorgestaan, door eene geestelijke rechtbank ter dood veroordeeld en in 1431 levend verbrand. Koning Karel VII, die zijne kroon en zijn rijk aan hare geestdrift, hare vaderlandsliefde en haren heldenmoed te dan-

ken had, stelde geene enkele poging in het werk om haar te redden.

Haar dood was intusschen den *Engelschen* van geen nut. De vaderlandsliefde en het gevoel voor nationaliteit was bij het Fransche volk weder geheel opgewekt; de partijschappen werden vergeten; de Hertog van *Bourgondië* verzoende zich in 1435 met den Koning en de strijd tegen de *Engelschen* werd voortdurend met gelukkig gevolg gevoerd. Meer en meer verloren zij van het veroverde grondgebied, totdat zij in 1453 niets meer hadden overgehouden dan de stad *Calais* en de Normandische eilanden, en de oorlog na meer dan honderd jaar gewoed te hebben, een einde nam, zonder dat er echter een bepaalde vrede gesloten werd.

In 1461 stierf KAREL VII, en werd opgevolgd door zijnen zoon LODEWIJK XI.

§ 9. *Noord- en Midden-Italië in het laatste gedeelte der 14de eeuw. Scheuring in de Kerk.*

In den jammerlijken toestand van *Italië* was inmiddels geene verbetering gekomen. Tusschen de VISCONTI's, de machtige tirannen van *Milaan* (bl. 194), en den kerkelijken staat was een verwoestende strijd uitgebroken, waarin ook *Florence* zich mengde, zoodat het ongelukkige land aan alle kanten door de huurbenden, die van beide zijden in dienst werden genomen, geteisterd werd.

In *Rome* zelf was eene soort van volksheerschappij ingesteld, waardoor de macht van den Paus, die nog steeds te *Avignon* zijn verblijf hield, eigenlijk niet meer dan in naam bestond.

Onder zulke omstandigheden begreep de toenmalige paus GREGORIUS XI, dat het noodzakelijk was, ten einde de wereldlijke heerschappij van het opperhoofd der Kerk te herstellen, dat de pauselijke zetel weder naar *Rome* werd verplaatst. Hij keerde derhalve in het begin van 1377 derwaarts terug, en knoopte onderhandelingen met de VISCONTI's aan; doch eer deze ten einde gebracht waren, stierf hij in 1378.

Zijn dood was de aanleiding tot eene scheuring in de kerk, die allergewichtigste gevolgen had. Gedrongen door het Romeinsche volk, dat vooral geen *Franschman* tot opperhoofd van de Kerk begeerde, kozen de kardinalen eenen *Italiaan* tot Paus, die den naam van URBANUS VII aannam; doch toen deze hen door zijne trotschheid tot vijand maakte, verklaarden eenige hunner, vooral de Franschgezinden, nog in hetzelfde jaar 1378 de gedane keuze

voor nietig, en droegen de pauselijke waardigheid op aan den Bisschop van *Kamerijk*, die den naam van CLEMENS VII aannam, zich weder te *Avignon* vestigde, en door *Frankrijk*, *Napels*, *Spanje* en eenige Duitsche vorsten erkend werd, terwijl het overige *Europa* URBANUS VII, die te *Rome* bleef, voor het wettige hoofd der Kerk bleef houden. Beide Pausen hielden hun recht staande, en deden elkander wederkeerig in den ban.

Toen URBANUS in 1389 na eene zeer onrustige regeering gestorven was, benoemden de kardinalen een *Napolitaan*, BONIFACIUS IX in zijne plaats.

§ 10. *Duitschland onder de keizers Wenceslaus en Robert.*

Keizer WENCESLAUS of WENZEL, die zijnen vader in 1378 opgevolgd was (bl. 195), bekommerde zich meer om zijn koninkrijk *Bohemen* dan om *Duitschland*, waar de willekeur der heeren en de vrijheidszin van de burgers, die zich door nijverheid en handel meer en meer verhieven, tot onophoudelijke botsingen aanleiding gaven. Een gevolg daarvan was, dat de steden in *Zuid-Duitschland* een groot verbond tot onderlinge bescherming sloten, terwijl eveneens de tegenpartij zich tot een ridderverbond vereenigde, om de aangroeiende macht der burgerij te keer te gaan. Het kwam weldra tot een openlijken strijd, die in 1388 met de onderwerping van het stedenverbond eindigde. De Keizer, die zich gewoonlijk in *Bohemen* ophield, waar hij den tijd met jagen en drinken doorbracht, nam geen deel aan den oorlog, maar vaardigde na afloop daarvan een rijksbesluit uit, waarbij een algemeene landvrede en het opheffen der onderling vijandige verbonden bevolen werd. Te gelijker tijd evenwel werd bepaald, dat de vereffening der geschillen opgedragen zou worden aan scheidsgerichten, waarin nevens de vorsten en heeren ook de afgevaardigden der steden zitting zouden hebben. Dit was voor het eerst, dat aan den burgerstand der rijkssteden in *Duitschland* eenen rang nevens de vorsten werd toegekend.

In *Zwitserland* handhaafden intusschen de vrijheidlievende burgers zich in den strijd, dien hertog LEOPOLD *van Oostenrijk* in 1386 tegen hen begon, omdat zij sommige steden in zijn grondgebied, welke zich tegen zijn gezag hadden verzet, ondersteunden.

Het kwam in datzelfde jaar bij *Sempach* tot een gevecht, in hetwelk de *Zwitsers* door de zelfopoffering van ARNOLD VAN WINKELRIED eene volkomene overwinning op hunne veel talrijker vijanden behaalden, en de bloem der Oostenrijksche ridderschap, waaronder hertog LEOPOLD zelf, sneuvelde (1386).

In 1395 verbitterde keizer WENCESLAUS de Duitsche vorsten in de hoogste mate, daar hij aan JOHANNES GALEAZZO VISCONTI, den wreeden en bloeddorstigen beheerscher van *Milaan*, niet alleen de waardigheid van erfelijk Hertog verleende, maar hem ook eigendunkelijk tot Vorst van het Duitsche rijk verhief.

Door zijne wreedheid en zijn schandelijk gedrag meer en meer gehaat, werd WENCESLAUS door de rijksvorsten dringend uitgenoodigd *Bohemen* te verlaten en eenen rijksdag te houden, waarop afdoende besluiten konden genomen worden, zoowel ten opzichte van den algemeenen landvrede, als van de scheuring in de Kerk. Eerst in het laatst van 1397 voldeed hij aan hun herhaald verlangen.

Paus CLEMENS VII was intusschen in 1394 te *Avignon* gestorven, en hoewel koning KAREL VI van *Frankrijk* de kardinalen had vermaand, voorloopig geene nieuwe keuze te doen, hadden zij zeer spoedig daarna een nieuwen paus, BENEDICTUS XIII, benoemd. Toen alle pogingen om dezen tot eene wettige regeling der zaak te bewegen vruchteloos waren, zeiden de Koningen van *Frankrijk* en *Castilië* hem de gehoorzaamheid op, en de eerste noodigde keizer WENCESLAUS uit, evenzoo ten opzichte van paus BONIFACIUS (bl. 207) te handelen, en gezamenlijk maatregelen te beramen om aan die verderfelijke scheuring een einde te maken. WENCESLAUS beloofde dit wel is waar, doch trad later weder terug, en handelde voorts in die geheele zaak met even weinig oprechtheid als standvastigheid. Daardoor en door de ontevredenheid, die zijne slechte regeering over het algemeen opgewekt had, werd het aan de geestelijke Keurvorsten en den keurvorst ROBERT *van de Palts*, die de partij van paus BONIFACIUS gekozen hadden, mogelijk, in het jaar 1400, in eene door hen belegde vergadering van rijksvorsten, het besluit tot de afzetting van WENCESLAUS door te drijven, en aan ROBERT van *de Palts* de kroon te doen opdragen.

De rust in *Duitschland* werd daardoor echter nog niet hersteld; de nieuw gekozen Keizer zag alle pogingen, welke hij tot dat einde aanwendde, mislukken; in een oorlog, dien hij op aandrang der Keurvorsten tegen den Hertog van *Milaan* ondernam, werd zijn leger volkomen geslagen (1401), en de twist, die tusschen de beide Pausen te *Rome* en te *Avignon* voortduurde, verdeelde ook het rijk in twee partijen, zoodat de meerderheid des volks zich tegen ROBERT verklaarde, die aan den Paus te *Rome* getrouw bleef.

In 1409 werd door de kardinalen, die een einde wenschten te

maken aan den ergerlijken strijd tusschen de Pausen, een *concilie* of algemeene kerkvergadering te *Pisa* bijeengeroepen. Beide Pausen werden van hunne waardigheid vervallen verklaard, en een andere, ALEXANDER VI, in hunne plaats verkozen. Daar zij echter weigerden afstand te doen, was de verwarring daardoor eer vermeerderd dan verminderd. In het volgende jaar (1410) stierf ROBERT, waarop, na eenigen strijd tusschen de Keurvorsten, aan SIGISMUND, den broeder van den afgezetten keizer WENCESLAUS, de keizerlijke waardigheid opgedragen werd. SIGISMUND was Koning van *Hongarije* en Markgraaf van *Brandenburg*, welk laatste gebied, met de waardigheid van Keurvorst, die er aan verbonden was, in 1415 door hem gegeven werd aan FREDERIK *van Hohenzollern*, Burggraaf van *Neurenberg*, die hem groote diensten bij de keizerskeuze bewezen had. Daardoor kwam in *Brandenburg* het Huis van *Hohenzollern*, waarvan het thans regeerende koningshuis in *Pruisen* afstamt, aan het bewind.

§ 11. *Het concilie van Constanz. De Hussieten-oorlog.*

Eene der voorwaarden, waarop aan SIGISMUND de kroon was verleend, bestond daarin, dat hij zich beijveren zou, de eenheid in de Kerk te herstellen, en dewijl zich van alle kanten de behoefte daaraan deed gevoelen, kwam in het jaar 1414 een groot concilie te *Constanz* bijeen, dat door eene ontzaglijke menigte geestelijke en wereldlijke heeren uit nagenoeg alle landen van *Europa* werd bijgewoond. Die vergadering kende aan zich zich zelve een hooger gezag toe dan aan den Paus, en verklaarde, krachtens dat gezag, de drie Pausen van hunne waardigheid vervallen, terwijl zij eenen anderen, die den naam van MARTINUS V aannam, benoemde.

Dat besluit, waarmede men zich algemeen vereenigde, en waardoor een einde kwam aan de verwarring, die sedert vele jaren in de Kerk geheerscht had, was het gewichtigste dat door de vergadering genomen werd, die echter geen gevolg gaf aan den door velen uitgedrukten wensch om meer hervormingen in te voeren. Reeds vele jaren was daarop echter van verschillende kanten aangedrongen, zooals voornamelijk in het laatst der veertiende eeuw door een Engelschen geestelijke, JOHN WICLIFFE, wiens leerstellingen veel ingang hadden gevonden. Ook in *Bohemen* hadden JOHANNES HUSS en zijn vriend HIERONYMUS VAN PRAAG, die de leerstellingen van WICLIFFE toegedaan waren, en niet alleen de inrichtingen der Kerk, maar ook vele harer leerstellingen bestreden, in het begin der 15de eeuw, vele aanhangers. Om hun gevoelen

te verdedigen, begaven zij zich, voorzien van een vrijgeleide des Keizers, naar *Constanz*, waar zij evenwel op wederrechtelijke wijze werden gevangengenomen en ter dood veroordeeld, waarop Huss in 1415, en Hieronymus van Praag in 1416 levend verbrand werden.

Het gevolg daarvan was een opstand in *Bohemen*, die aanleiding gaf tot den zoogenaamden *Hussietenkrijg*, een der gruwelijkste binnenlandsche oorlogen, die in de geschiedenis bekend zijn, en die *Bohemen* van 1419 tot 1434 op eene vreeselijke wijze teisterde. Sigismund, die zijn broeder Wenceslaus bij diens dood in 1419, als Koning van *Bohemen* was opgevolgd, leed bij zijne pogingen om de *Hussieten* te onderwerpen, herhaalde nederlagen, en eerst in het jaar 1434 kwam een verdrag met hen tot stand, de *Prager compactaten* genoemd, waarbij hun een gedeelte hunner eischen werd toegestaan. Sigismund werd nu als Koning erkend, maar de bloei en de welvaart, die zijn vader, keizer Karel IV, in *Bohemen* had verspreid, was voor altijd vernietigd.

Drie jaren later stierf keizer Sigismund, en nadat ook zijn opvolger, Albrecht van *Oostenrijk*, in 1439 was overleden, viel de keuze der Keurvorsten op diens neef Frederik *van Oostenrijk*, die als Frederik III den keizerstroon beklom. Sedert Albrecht bleef de keizerlijke waardigheid, tot aan de oplossing van het Duitsche rijk in de negentiende eeuw, aan het *Oostenrijksche*, of zooals het oorspronkelijk heette, aan het *Habsburgsche* huis.

§ 12. *De oorlog der witte en roode rozen in Engeland. Het stamhuis van Tudor komt op den Engelschen troon. Het stamhuis der Stuarts in Schotland.*

De nadeelige uitslag van den oorlog tegen *Frankrijk* veroorzaakte in *Engeland* eene algemeene ontevredenheid tegen den onbeduidenden, zwakhoofdigen Hendrik VI (bl. 204), die de speelbal was van zijne gemalin en van zijne gunstelingen, aan welke hij de voornaamste zorg voor de regeering overliet. Van die immer stijgende ontevredenheid des volks maakte de Hertog van *York*, een neef des Konings, gebruik om gewapenderhand tegen hem op te staan. Hij verkreeg een grooten aanhang, en bewerende dat Hendrik VI, wiens grootvader zich gewelddadig van de regeering had meester gemaakt (bl. 202), minder recht op den Engelschen troon had dan hij, begon hij in 1459 een bloedigen burgeroorlog. De partij des Konings of de *Lancastersche* werd die

van de *roode roos*, en de partij van *York* die van de *witte roos* genoemd, naar welke beide partijnamen ook de oorlog onder den naam van »oorlog der *witte en roode rozen*" bekend is. De Hertog van *York* sneuvelde in 1460 in een gevecht tegen de koninklijke troepen, maar zijn zoon EDUARD maakte zich in het volgende jaar van de regeering meester, en werd te *Londen* als EDUARD IV tot koning gekroond. Wel gelukte het de Lancastersche partij met de hulp van LODEWIJK XI van *Frankrijk*, HENDRIK VI in het jaar 1469 weder op den troon te plaatsen, maar deze werd weinige maanden daarna door EDUARD, die door zijn zwager KAREL den *Stoute*, hertog van *Bourgondië*, ondersteund werd, weder verdreven; zijn zoon werd vermoord en hijzelf stierf eenige dagen later (1471).

Toen EDUARD IV, na eene onrustige en schandelijke regeering, in 1483 was overleden, maakte zijn jongste broeder RICHARD, een monster van wreedheid, zich onder den naam van RICHARD III van de kroon meester. De twee zonen van EDUARD IV, van welke de oudste slechts dertien jaar oud was, werden op zijn bevel in bed gestikt, en door de bloedigste wraaknemingen op zijne vijanden, door de gruwelijkste wandaden, wist de tiran zich twee jaren op den troon te handhaven. Toen kwam echter aan zijne dwingelandij een einde. HENDRIK TUDOR, die van moederszijde uit het huis van *Lancaster* afstamde, vatte de wapenen tegen hem op, en in Augustus 1485, kwam het te *Bosworth* tot een beslissenden slag, waarin RICHARD III den dood vond. De overwinnaar werd nog op het slagveld met de kroon, die de gesneuvelde Koning op den helm had gedragen, gekroond, en als HENDRIK VII tot koning uitgeroepen. Toen hij kort daarna met ELIZABETH, de oudste dochter van EDUARD IV huwde, die na de vermoording harer broeders eigenlijk de wettige erfgename van den troon was, werden door die echtverbintenis de aanspraken van de huizen *York* en *Lancaster* vereenigd, en eindigde de bloedige burgeroorlog van de *witte en roode rozen*.

Met HENDRIK VII kwam alzoo in *Engeland* het huis van *Tudor* in de plaats van het huis van *Plantagenet*, dat met RICHARD III in de mannelijke lijn was uitgestorven.

In *Schotland* was na den dood van DAVID BRUCE (bl. 196), die in 1370 zonder kinderen stierf, de regeering aanvaard door ROBERT STUART, een afstammeling van ROBERT BRUCE in de vrouwelijke lijn. Met hem kwam het huis van *Stuart* op den Schotschen troon. Verscheidene koningen uit dat geslacht volgden elkander op, die meerendeels een ongelukkig uiteinde vonden in de onlusten, welke door den weerspannigen adel voortdurend werden

aangestookt. Bij het einde der middeleeuwen regeerde JAKOBUS IV, die in 1488 aan het bestuur was gekomen, en door zijn verstandig overleg en vooral door zijn edelmoedig en ridderlijk karakter den adel aan zich wist te verbinden en de rust in zijn rijk te herstellen. Hij huwde in het begin der volgende eeuw met MARGARETHA, de dochter van HENDRIK VII van *Engeland*.

§ 13. *Frankrijk en Bourgondië ten tijde van Lodewijk XI.*

In *Frankrijk* was de koninklijke macht in de laatste eeuwen meer en meer beperkt door de aangroeiende macht der groote leenmannen, die zich onder de onrustige regeering der vorige koningen steeds meer hadden weten te verheffen, en wier invloed voortdurend toegenomen was, omdat de vorsten hunnen bijstand in den oorlog tegen *Engeland* niet konden ontberen. Het is natuurlijk, dat de eenheid en de werkelijke kracht van het rijk daardoor langzamerhand moesten verloren gaan, daar verscheidene dier machtige vazallen, zooals de Hertogen van *Bourgondië*, van *Bretagne*, van *Berry*, van *Alençon*, van *Bourbon* enz., wier grondgebied gezamenlijk een zeer groot gedeelte van *Frankrijk* uitmaakte, zich in vele gevallen weinig om het koninklijk gezag bekreunden, zich dikwijls met geweld daartegen verzetten, ja zelfs, zooals wij (bl. 203) gezien hebben, zich somtijds met de vijanden des rijks verbonden.

Aan dien toestand besloot LODEWIJK XI (1461—1483) een einde te maken. Arglistig, sluw en geslepen van aard, trachtte hij zijn doel minder door geweld dan door list en trouweloosheid te bereiken; door het verbreken van de plechtigste geloften, door het zaaien van tweedracht tusschen zijne vijanden, door omkooping en bedrog gelukte het hem gedurende zijne twee en twintigjarige regeering de macht der grooten te breken en de koninklijke macht in *Frankrijk* voor verscheidene eeuwen nagenoeg onbeperkt te maken.

Daar hij terstond na het aanvaarden der regeering met een ijzeren wil zijne plannen begon door te zetten, duurde het niet lang of de tegenstand der hierboven genoemde vorsten werd opgewekt. In het jaar 1464 sloten zij een verbond tegen den Koning, en omdat zij voorwendden, daarbij hoofdzakelijk de belangen des volks op het oog te hebben, gaven zij daaraan den naam van het verbond van het algemeene welzijn (*la ligue du bien public*). Van weerszijden werden troepen onder de wapenen gebracht, en in Juli 1465 kwam het bij *Montlhery* tot een gevecht, waarin geen

der partijen de overwinning behaalde. LODEWIJK XI begreep dat het minder voordeelig voor hem zou zijn, zijne krachten aan een langdurigen en onzekeren oorlog te verspillen, dan met zijne vijanden in onderhandeling te treden, en hun alles toe te staan wat zij verlangden, met het geheime oogmerk om naderhand geene van zijne beloften na te komen. Nog voor het einde van het jaar kwam er een vrede tot stand, en van toen af legde LODEWIJK XI er zich voornamelijk op toe, zijne tegenstanders te verdeelen, en hen hetzij door gunstbewijzen en beloften te winnen, hetzij door allerlei middelen in het geheim te verzwakken.

Dit laatste stelde hij vooral in het werk tegenover den geduchtsten zijner vijanden, KAREL *den Stoute* van *Bourgondië*, die in 1467 zijnen vader PHILIPS *den Goede* was opgevolgd. Zijn grondgebied omvatte de rijkste gewesten van *Europa*: behalve het hertogdom *Bourgondië* en het graafschap van dien naam, ook *Franche Comté* genoemd (zie bl. 156) had PHILIPS *de Goede* bovendien *Vlaanderen*, *Artois*, *Mechelen* en *Antwerpen* van zijn vader geërfd. Daarna had hij nog, deels door erfrecht, deels door aankoop, *Namen*, *Brabant*, *Limburg*, *Holland*, *Zeeland*, *Henegouwen* en *Luxemburg* verkregen, zoodat zijne heerschappij zich van de *Alpen* tot aan de *Noordzee* uitstrekte (1). Het Bourgondische hof was het rijkste en prachtigste van geheel *Europa*. Deze luister van zijn geslacht had KAREL *den Stoute*, die met een hevig karakter eene buitengewone trotschheid en tot vermetelheid overgaande dapperheid vereenigde, tot het ontwerpen van een grootsch plan gebracht, dat zonder de scherpziende, koel berekenende staatkunde van LODEWIJK XI wellicht gelukt ware. Hij wilde namelijk de Duitsche landen, die hij onder zijn gebied had, tot een groot koninkrijk *Bourgondië* vereenigen, en om daarover te onderhandelen, had hij in 1473 te *Trier* eene bijeenkomst met keizer FREDERIK III van *Duitschland*, aan wiens zoon MAXIMILIAAN hij zijne eenige dochter en erfgename MARIA tot gemalin beloofde. Reeds waren de onderhandelingen zeer verre gevorderd, ja zelfs de dag der kroning bepaald, toen keizer FREDERIK III onverwacht *Trier* verliet en de geheele zaak daardoor in duigen viel.

(1) In de *Nederlanden* breidde KAREL *de Stoute* zijn gezag naderhand nog uit door gebruik te maken van een twist tusschen hertog ARNOUD van *Gelderland* en diens zoon ADOLF. ARNOUD werd door KAREL ondersteund, en verpandde hem het hertogdom *Gelderland* en het graafschap *Zutfen* voor 300 000 gulden. Toen hij in 1473 gestorven was, nam KAREL *de Stoute* wederrechtelijk bezit van die landen, welke, nadat ADOLF ten gevolge van zijn schandelijk gedrag jegens zijnen vader van de regeering uitgesloten was, wettig toekwamen aan zijn jeugdigen zoon KAREL *van Gelder*.

Tot die uitkomst had Lodewijk XI voornamelijk bijgedragen. Voortdurend was hij met Karel *den Stoute* in strijd geweest, nu eens in openbaren oorlog, dan weder door in het geheim diens vijanden of oproerige onderdanen te ondersteunen, en toen hij begon te vreezen dat Karel zijne eerzuchtige oogmerken mocht bereiken, maakte hij in stilte bij keizer Frederik III de vrees gaande, dat de Hertog van *Bourgondië* er naar streefde, eenmaal de waardigheid van Duitsch Keizer te verwerven, die Frederik aan zijnen zoon hoopte na te laten.

Karel gaf evenwel zijne plannen tot vergrooting zijner macht niet op. Om invloed in *Duitschland* te verkrijgen, mengde hij zich in een twist, waarin de Aartsbisschop van *Keulen* met zijne onderdanen gewikkeld was, en sloeg in 1474 het beleg voor *Neuss*, de sterkste vesting van het Aartsbisdom. Elf maanden duurde de belegering, maar toen eindelijk het rijksleger tot ontzet aanrukte, was Karel genoodzaakt op te breken en een vredesverdrag met den Keizer te sluiten.

Intusschen was hij door het geheime stoken van Lodewijk XI ook in vijandschap geraakt met René, hertog van *Lotharingen*, en met de *Zwitsers*, die, terwijl zijn leger voor *Neuss* lag, verscheidene invallen in *Bourgondië* gedaan hadden. Hierover besloot hij zich onmiddellijk na het ontzet van *Neuss* te wreken. In weinige weken veroverde hij het hertogdom *Lotharingen* (1475), en in Februari van het volgende jaar rukte hij naar *Zwitserland*. Dat was het begin van zijn ondergang. Reeds in de volgende maand werd hij bij *Granson* door de dappere bergbewoners geslagen, waarop in Juni eene tweede, veel grooter nederlaag bij *Murten* of *Morat* volgde, die hem tot den terugtocht dwong. Terstond daarop had René van *Lotharingen* zijn hertogdom weder veroverd, en ten tweeden male wendde Karel *de Stoute* zich nu derwaarts. Hij sloeg het beleg voor de hoofdstad *Nancy*, doch werd daar den 5den Januari 1477 door René aangevallen; het Bourgondische leger werd volkomen geslagen en Karel zelf op de vlucht gedood.

Met Karel *den Stoute* was het Bourgondische stamhuis in de mannelijke lijn uitgestorven, waardoor de regeering op zijne twintigjarige dochter Maria overging. Lodewijk XI maakte van die omstandigheid gebruik om het hertogdom *Bourgondië* in bezit te nemen en het wederrechtelijk met *Frankrijk* te vereenigen, dewijl Maria niet sterk genoeg was om zich tegen die berooving te verzetten. Eveneens zocht de gewetenlooze Koning zich met geweld van wapenen van de overige Fransche leenen, *Vlaande-*

ren en *Artois*, meester te maken, en eischte hij van MARIA de belofte, dat zij met zijnen zevenjarigen zoon (later koning KAREL VII) in het huwelijk zou treden.

In de Nederlandsche gewesten vond MARIA eenen steun, dien zij echter alleen verkreeg door aan hare onderdanen eene menigte voorrechten toe te staan, welke gezamenlijk onder den naam van het *Groot Privilegie* bekend zijn. Hare rechten als vorstin werden daarbij aanzienlijk verkort, maar de moeielijke omstandigheden, waarin zij zich bevond, dwongen haar toe te geven aan de haar gestelde eischen, te meer daar zij anders in deze gewesten, die vroeger niet van eene vrouwenregeering hadden willen weten, bezwaarlijk aan het bewind zou gekomen zijn.

Nog voor het einde van het jaar 1477 huwde zij met MAXIMILIAAN, hertog van *Oostenrijk*, den zoon van keizer FREDERIK III. De oorlog met *Frankrijk* duurde intusschen voort, terwijl MAXIMILIAAN nog bovendien te worstelen had met zijne weerspannige onderdanen in *Holland*, waar velen zich niet aan zijn gezag en dat van MARIA wilden onderwerpen. Bovendien waren ook de *Gelderschen* terstond na den dood van KAREL *den Stoute* in opstand gekomen, hadden de wapenen opgevat ten voordeele van ADOLF *van Gelder* (bl. 213), en erkenden, toen deze in 1477 in een gevecht gesneuveld was, diens zoon KAREL voor hunnen wettigen Hertog.

MARIA stierf in het jaar 1482 en liet twee kinderen, PHILIPS en MARGARETHA na, van welke de eerste haar opvolgde onder voogdij van zijnen vader MAXIMILIAAN, die nog in datzelfde jaar genoodzaakt was te *Atrecht* met LODEWIJK XI vrede te sluiten.

Een jaar later stierf LODEWIJK XI en liet de kroon na aan zijn veertienjarigen zoon KAREL VIII, met de bepaling dat diens zuster, ANNA *de Beaujeu*, voorloopig de regeeringszaken zou leiden.

§ 14. *Het Iberische schiereiland. Milaan en Florence tot aan het einde van dit tijdperk.*

De geschiedenis der drie voornaamste staten van het Iberische schiereiland, *Arragon*, *Castilië* en *Portugal*, bestaat in het eerste gedeelte van dit tijdvak hoofdzakelijk uit binnenlandsche twisten, of onderlinge oorlogen, die meestal uit verschillende aanspraken op de troonsopvolging voortvloeiden. Nu en dan was eene inmenging van vreemde mogendheden daarvan het gevolg, als bijv. in het laatst der 14de eeuw toen *Engeland* en *Frankrijk* zich in den strijd over de troonsopvolging in *Castilië* mengden (bl. 200).

Overigens is de geschiedenis dier landen slechts daardoor van algemeen belang, dat zij in de eerste plaats herhaaldelijk in oorlog waren met de *Mahomedanen*, die nog steeds in het zuiden van het schiereiland het koninkrijk *Granada* bezet hielden, en zich door den tegenstand der Christenrijken niet verder konden uitbreiden, en in de tweede plaats, dat de betrekking van de vorsten van *Arragon* tot *Sicilië* en later tot het koninkrijk *Napels* hen ook met de Italiaansche zaken in aanraking bracht.

In het begin der 15de eeuw werden de eilanden *Sicilië* en *Sardinië* met het koninkrijk *Arragon* vereenigd, en kort daarop (1427) nam koningin JOHANNA II van *Napels*, de zuster en erfgename van LADISLAUS (bl. 201) en de laatste afstammeling uit den zijtak van het huis van *Anjou*, dat daar sedert 1266 regeerde (bl. 183), dewijl zij kinderloos was, koning ALPHONSUS V of *den Wijze* van *Arragon*, tot haren zoon en opvolger aan. Zij trok die bepaling later wel weder in, en benoemde haren bloedverwant, RÉNÉ *van Anjou*, tot opvolger, maar ALPHONSUS bleef zijne aanspraken handhaven, en maakte zich na haren dood (1435) met geweld van de regeering meester. Hij kwam echter eerst in 1442 in het rustige bezit van den troon, dien hij bij zijnen dood in 1458 aan zijnen onechten zoon FERDINAND I naliet. Deze werd daarin door den Paus bevestigd, die nog steeds als opperleenheer van *Napels* beschouwd werd (bl. 183).

In *Arragon* werd ALPHONSUS V opgevolgd door zijnen broeder JOHANNES II, die ook de regeering over *Navarre* in handen kreeg door zijn huwelijk met BLANCA, de erfdochter van dat koninkrijk, waar de oude vorstenstam in de rechte mannelijke lijn uitgestorven was.

Toen JOHANNES II in 1479 stierf, liet hij *Arragon* na aan zijnen zoon FERDINAND I, later de *Katholieke* bijgenaamd. Daar deze geen zoon van BLANCA, maar uit een tweede huwelijk geboren was, kwam *Navarre* aan ELEONORA *van Foix*, eene dochter van JOHANNES II uit zijn eerste huwelijk. Eene kleindochter van deze, CATHARINA *van Foix* genaamd, die in 1483 aan de regeering kwam, was gehuwd met een Fransch edelman, JAN D'ALBRET, die alzoo de stamvader werd van een nieuw koningshuis in *Navarre*.

FERDINAND *van Arragon* was in 1469 gehuwd met ISABELLA *van Castilië*, die in 1474 haren broeder HENDRIK IV, koning van *Castilië*, in de regeering over dat rijk opvolgde. Dat huwelijk legde den grond tot de latere vereeniging hunner beide rijken, en daardoor tot de toekomstige grootheid van *Spanje*.

Het koninkrijk *Portugal* was in deze twee eeuwen langzamerhand

in macht en aanzien toegenomen, en had die opkomst voornamelijk te danken aan de ontwikkeling van zijne scheepvaart. Reeds gedurende de regeering van koning JOHAN I (1385—1433) begonnen de ontdekkingsreizen der *Portugeezen* zich zuidwaarts langs de westkust van *Afrika* uit te strekken, die tot nog toe voor de *Europeanen* niet verder dan tot kaap *Non* bekend was. 's Konings vierde zoon, prins HENDRIK, bijgenaamd *Navigator* (de zeevaarder), maakte zich voornamelijk beroemd door de aanmoediging en de ondersteuning, welke hij aan de ondernemingen tot het ontdekken van nieuwe landen schonk.

Achtereenvolgens werden *Porto Santo*, *Madeira*, de *Kaap-Verdische* en de *Azorische* eilanden ontdekt, en in 1471 de linie overschreden.

Onder de regeering van JOHAN II (1481—1495) bereikte eindelijk BARTHOLOMEUS DIAZ de zuidpunt van *Afrika* (1486), die hij echter, om de zware stormen, waaraan hij was blootgesteld, den slechten toestand zijner schepen en het muiten van zijn scheepsvolk, niet durfde omzeilen. Bij zijne terugkomst in *Portugal* veranderde JOHAN II den naam van *Stormkaap*, welken DIAZ aan dat voorgebergte gegeven had, in dien van *Kaap de Goede Hoop*, omdat hij nu hoop had, dat men weldra zuidwaarts om *Afrika* heen den weg naar *Indië* zou vinden. Die hoop werd evenwel eerst vervuld onder de regeering van zijn zoon EMANUEL *den Groote*, die hem bij zijnen dood in 1495 opvolgde.

In *Milaan* was, zooals vroeger (bl. 208) gezegd is, in 1395 JOHAN GALLEAZZO VISCONTI tot de hertogelijke waardigheid gekomen, welke erfelijk verklaard werd in zijn geslacht, dat echter reeds in het jaar 1447 met zijnen zoon PHILIPPUS MARIA VISCONTI in de mannelijke lijn uitstierf. Diens dochter was gehuwd met den condottiere FRANS SFORZA, die een grooten aanhang in *Milaan* had, en zich daardoor in 1450 tot Hertog wist te doen uitroepen, zonder dat evenwel FREDERIK III, die als Keizer van *Duitschland* leenheer van *Milaan* was, hem erkende.

Bij het einde der middeleeuwen regeerde zijn kleinzoon JOHAN GALLEAZZO SFORZA, die sedert 1476 aan het bewind was.

In de Republiek *Florence*, waar wetenschappen kunst tot den hoogsten bloei gekomen waren, oefende het geslacht der MEDICI in de geheele 15de eeuw een overwegenden invloed uit. Door vorstelijken rijkdom zoowel als door uitstekende hoedanigheden en het bevorderen van alles wat tot de grootheid van hun vaderland kon medewerken, verhieven de leden van dat beroemde geslacht hun aanzien meer en meer, en toen LORENZO DE MEDICIS

in 1492 stierf, was de macht van zijn huis zoodanig gevestigd, dat zijn zoon PETER DE MEDICIS er naar streefde zich tot Vorst van *Florence* te verheffen.

§ 15. *Vernietiging van het Oostersch-Romeinsche Keizerrijk. Stichting van het Turksche rijk in Europa.*

Het Latijnsche rijk, dat in 1204 na de inneming van *Konstantinopel* door de kruisvaarders was ontstaan, was zooals vroeger (bl. 172) gezegd is, in 1261 weder veroverd door MICHAEL PALEOLOGUS, die het Byzantijnsche of Oostersch-Romeinsche keizerrijk herstelde, en wiens opvolgers nog ongeveer twee eeuwen regeerden, totdat dit laatste overblijfsel van de vroegere Romeinsche wereldheerschappij vernietigd werd door de *Osmanen* of *Ottomanen*, een Turkschen stam, die op de puinhoopen daarvan het thans nog bestaande Mahomedaansche keizerrijk *Turkije*, ook het *Ottomanisch rijk* genoemd, stichtten.

De *Osmanische Turken*, oorspronkelijk uit de streken ten oosten der *Kaspische Zee* afkomstig, waren omtrent het midden der dertiende eeuw, ten tijde dat GENGIS-KHAN met zijne *Mongolen* zijne verwoestende tochten door *Azië* maakte (bl. 175), westwaarts gedrongen, en hadden later den Sultan der *Seldschukken* groote diensten bewezen in zijn oorlog tegen de *Grieken* in *Klein-Azië*. Tot belooning werd hun eene landstreek ter woon aangewezen, en van daar uit maakten zij steeds meer veroveringen, zoodat hun Kalif OSMAN of OTMAN, omtrent 1300, toen het rijk der *Seldschukken* ten onder gegaan was, als onafhankelijk vorst over een uitgestrekt gebied in *Klein-Azië* regeerde.

De inwendige verdeeldheid in het Byzantijnsche rijk, dat door onophoudelijke twisten over de troonsopvolging en godsdienstgeschillen verzwakt werd, gaf den opvolgers van OSMAN, die den titel van *Sultan* en *Padilscha*, dat is *hoofd van den Godsdienst*, voerden, gelegenheid zich voortdurend ten koste der Christenen uit te breiden, totdat zij eindelijk naar *Europa* overstaken, en in 1357 door de verovering van *Gallipoli* vasten voet in het Byzantijnsche rijk verkregen. Vier jaren later (1361) viel ook *Adrianopel* in hunne handen, en werd deze stad de hoofdplaats van het Turksche gebied in *Europa*, dat in den beginne voornamelijk in het noorden van het tegenwoordige *Turkije*, in *Thracië* en *Macedonië* werd uitgebreid.

Onder sultan BAJASID I (1382—1403), om de snelheid zijner overwinningen *Ilderim* (de bliksem) bijgenaamd, drongen de *Tur-*

ken zoover in het noorden door, dat verscheidene Europeesche vorsten eindelijk besloten, gevolg te geven aan het herhaald en dringend verzoek om hulp van SIGISMUND, koning van *Hongarije* (bl. 210), die door een gezantschap naar *Frankrijk* de steeds aangroeiende gevaren, waarmede de geheele Christenheid bedreigd werd, deed afschilderen. Een aanzienlijk leger van *Franschen*, *Duitschers* en *Hongaren* werd bijeengebracht, en trok in 1396 onder aanvoering van SIGISMUND den Turkschen sultan te gemoet. Bij *Nikopolis* kwam het tot een slag, waarin BAJASID eene volkomen overwinning behaalde, die zijne heerschappij in *Europa* bevestigde (1).

Nagenoeg het geheele Byzantijnsche rijk kwam in zijne macht: de Keizer moest voor het bezit van een gebied, dat niet veel meer dan *Konstantinopel* en het omliggende land bevatte, aan den Turkschen Sultan eene jaarlijksche schatting betalen, en hem vier moskeeën afstaan voor de godsdienstoefening der vele *Turken*, die zich reeds in de hoofdstad bevonden.

Korten tijd daarna zou het echter nog mogelijk geweest zijn de Turksche heerschappij weder te vernietigen, daar BAJASID omtrent 1400 in een allergevaarlijksten oorlog gewikkeld werd met een nieuwen vijand, die onverwachts uit het hart van *Azië* kwam opdagen. Dat was TIMUR LENK of TAMERLAN, khan (opperhoofd) der *Tartaren*, die zich, evenals GENGIS-KHAN omtrent anderhalve eeuw vroeger, door eene reeks van gelukkige oorlogen tot beheerscher van een groot gedeelte van *Azië* had weten te verheffen. Met zijne allesvernielende horden was hij uit *Tartarije* voorwaarts gedrongen, en had onder het plegen van de onmenschelijkste wreedheden een rijk gesticht, dat zich van den muur van *China* tot aan de *Middellandsche Zee* en van het binnenste van *Rusland* tot aan de grenzen van *Egypte* uitstrekte.

Door de bescherming, die sultan BAJASID aan een door TAMERLAN verdreven vorst verleende, kwam het tusschen de twee geweldige veroveraars tot eene botsing. BAJASID snelde naar *Azië*, en in Juli 1402 kwam het bij *Angora* tot een bloedigen slag, waarin de *Tartaren*, die zesmaal sterker waren dan de *Turken*,

(1) De kracht der Turksche legers werd hoofdzakelijk vermeerderd door een korps voetvolk, dat in 1360 was opgericht, en voornamelijk samengesteld was uit de krachtigste jongelingen der overwonnen volken, die in het Mahomedaansche geloof werden opgeleid. Zij droegen den naam van *Jenitscheri* (nieuwe troepen), waarvan de naam *Janitsaren*, die hun in *Europa* gegeven werd, afkomstig is.

de overwinning behaalden, en BAJASID zelf gevangengenomen werd. Hij stierf in het volgend jaar, en daar ook TAMERLAN kort daarna overleed, brak er een tijdvak van regeeringloosheid aan, gedurende hetwelk de zonen van BAJASID, de stadhouders van TAMERLAN en de kleinere vorsten des lands elkander onderling hardnekkig beoorloogden.

Wanneer toen een krachtig vorst op den Byzantijnschen troon gezeteld had, en de staten van westelijk *Europa* hunne onderlinge twisten en oneenigheden hadden kunnen ter zijde stellen om met dezelfde veerkracht tegen de *Turken* op te rukken, waarmede in vroegere eeuwen KAREL MARTEL en KAREL *de Groote* tegen de *Saracenen* in *Spanje* te werk gingen, dan ware de vestiging van eene Mahomedaansche heerschappij in *Konstantinopel*, die in de volgende eeuwen zooveel ellende over *Europa* brengen zou, nog te verhinderen geweest. Doch het gunstige oogenblik ging ongebruikt voorbij. MAHOMED I, de jongste zoon van BAJASID, had zich in 1413 weder met geweld van wapenen in het bezit van den troon zijns vaders hersteld; het machtige rijk van TAMERLAN ging ten gevolge van hevige binnenlandsche oorlogen te niet, en met vernieuwde kracht drongen de *Turken* in *Europa* door. Sultan AMURAD II (1421—1451), de zoon van MAHOMED I, wendde zich voornamelijk noordwaarts naar de zijde van *Hongarije*, doch werd in zijne verovering gestuit door de dapperheid van GEORGE CASTRIOTA, den vorst van *Epirus*, wien de *Turken* om zijne dapperheid den bijnaam van *Skanderbeg* (vorst ALEXANDER) gegeven hebben, en HUNYADES CORVINUS, woiwode (of hertog) van *Zevenbergen*, opperbevelhebber van het leger van LADISLAUS VI, koning van *Polen* en *Hongarije*. Beiden verwierven zich door hunne uitstekende heldendaden onsterfelijken roem, en waren gedurende vele jaren de schrik der *Turken*, die door hen belet werden verder in *Europa* door te dringen.

Eindelijk was het oogenblik gekomen, dat aan het Byzantijnsche rijk de laatste slag zou worden toegebracht. MAHOMED II, die zijnen vader AMURAD in 1451 opvolgde, besloot *Konstantinopel* tot de hoofdstad van het Turksche rijk te maken. In April 1453 sloeg hij er het beleg voor, en hoezeer de laatste Keizer van het Oostersch-Romeinsche rijk, CONSTANTIJN PALEOLOGUS, zich met de weinige hulpmiddelen, die hij bijeen kon brengen, heldhaftig verdedigde, was hij niet in staat zich tegen de overmacht staande te houden. In de laatste dagen van Mei werd de stad stormenderhand veroverd, CONSTANTIJN stierf den heldendood, en MAHOMED bracht den zetel van het *Ottomanische* rijk naar *Konstantinopel* over.

Zijne geheele verdere regeering was eene aaneenschakeling van oorlogen, en hoezeer hij in het noorden door den beldenmoed van SKANDERBEG en HUNYADES, en van diens dapperen zoon MATTHIAS CORVINUS, in zijne veroveringen gestuit werd, maakte hij zich achtereenvolgens meester van al die gedeelten van het schiereiland, die nog niet aan hem onderworpen waren. In 1480 veroverden de *Turken* zelfs *Otranto* in *Italië*, waaruit zij wel is waar spoedig verdreven werden, maar hetgeen toch een begin van uitvoering was van MAHOMED's plan om zich meester te maken van *Rome*, het middelpunt van den Christelijken godsdienst, dien hij zwoer van de aarde te zullen verdelgen. Tot geluk van *Europa* stierf hij kort daarop (1481), en liet de regeering na aan zijnen vredelievenden zoon BAJASID II (1481—1513).

§ 16. *Het Noorden en Oosten van Europa in de 14de en 15de eeuw.*

In de Noordsche rijken heerschte in de 14de eeuw eene steeds toenemende verwarring; de binnenlandsche partijschappen, onophoudelijke twisten over de troonsopvolging, aanmatigingen van den adel, die meer en meer macht zocht te verkrijgen, dat alles waren oorzaken van voortdurende onrust en verval. Eindelijk echter scheen er een gelukkiger tijdperk te zullen aanbreken, toen MARGARETHA koningin van *Denemarken*, die ook in *Zweden* en *Noorwegen* de kroon verworven had, in het jaar 1397 de drie rijken door de zoogenaamde *Unie van Calmar* vereenigde, en met uitstekend beleid, waardoor zij den eernaam van de *Semiramis van het Noorden* verwierf, het bewind voerde. Na haren dood in 1412 verdween echter de eenheid, welke zij in het uitgestrekte rijk had trachten te brengen, en bleek het, dat het onderscheid in taal, zeden en gewoonten tusschen de drie natiën te groot was om eene duurzame vereeniging mogelijk te maken. Herhaaldelijk trachtten *Noorwegen* en *Zweden* zich aan de Deensche heerschappij te onttrekken, waarvan telkens bloedige oorlogen het gevolg waren. Eene bepaalde scheiding kwam evenwel niet tot stand. *Noorwegen* bleef onder het onmiddellijk bestuur der Deensche koningen, en in *Zweden* voerde namens hen een zoogenaamde Rijksbestuurder het bewind. Bij het einde der middeleeuwen regeerde koning JOHAN II in de drie rijken.

In *Hongarije* stierf het stamhuis van *Anjou* (bl. 189) reeds in 1382 met LODEWIJK *den Groote*, den zoon van KAREL ROBERT,

uit. Zijn schoonzoon SIGISMUND, die later Keizer van *Duitschland* werd (bl. 209), verkreeg de kroon, die hij in 1437 aan den gemaal zijner dochter, koning LADISLAUS van *Polen* naliet. Toen diens opvolger in 1458 kinderloos was overleden, werd MATTHIAS CORVINUS (bl. 220) tot Koning gekozen, die zich niet alleen door zijne voorspoedige oorlogen tegen de *Turken* beroemd maakte, maar ook door het aanmoedigen van handel, nijverheid, wetenschap en kunst, de welvaart van zijn rijk bevorderde.

De Magnaten of aanzienlijken onder den Hongaarschen adel, die er voortdurend op uit waren hun eigen macht ten koste van die des konings en van het volk te vergrooten, bewerkten bij den dood van MATTHIAS CORVINUS, dat LADISLAUS II, de zwakke koning van *Bohemen*, tot koning van *Hongarije* gekozen werd (1490). Gedurende zijne krachtelooze regeering geraakte het bestuur bijna geheel in handen van den hoogen adel, terwijl het volk nagenoeg tot een toestand van lijfeigenschap werd teruggebracht.

Rusland, sedert de eerste helft der 13de eeuw aan de *Mongolen* onderworpen (bl. 189), was niet in staat zich in de beide volgende eeuwen van dat juk te ontslaan. Eerst in het jaar 1462 gelukte het den grootvorst van *Moskou*, IWAN WASILJEWITSCH *den Groote*, zich van de schatplichtigheid aan de *Mongolen* te bevrijden, en verschillende vorstendommen tot één rijk te vereenigen. Door het uitvaardigen van nieuwe wetten, door het regelen van de erfopvolging, en door het aanmoedigen van nijverheid, bevorderde hij de beschaving onder zijne nog weinig ontwikkelde onderdanen, en legde den grond tot de latere grootheid van het Russische rijk.

In *Polen* was in het jaar 1370 het stamhuis der *Piasten* (bl. 188) uitgestorven, en de kroon opgedragen aan LODEWIJK *den Groote*, koning van *Hongarije* (bl. 221). Bij diens dood in 1382 werd zijn schoonzoon JAGELLO, hertog van *Litthauen*, tot koning gekozen, die zijn hertogdom met het koninkrijk *Polen* vereenigde, en wiens geslacht, dat der *Jagellonen* genoemd, bijna twee eeuwen aan het bestuur bleef.

In het jaar 1466 werd de orde der Duitsche ridders (bl. 187) gedwongen een groot gedeelte van *Pruisen* aan *Polen* af te staan, en voor het overige gedeelte den Koning van *Polen* als leenheer te erkennen. De staatsregeling van *Polen* was hoogst gebrekkig en gaf aanleiding tot onophoudelijke binnenlandsche onlusten, terwijl zij tevens eene krachtige ontwikkeling van het volk belette.

De macht des Konings was zeer beperkt door de voorrechten van den adel, die op de rijksdagen over nagenoeg alle belangen van het rijk geraadpleegd moest worden. De edellieden en de hooge geestelijkheid beschouwden alleen zich zelven als de eigenlijke burgers van den staat; het overige volk verkeerde ongeveer in een toestand van slavernij, zoodat een vrije burgerstand, die de kern van eene goed ingerichte maatschappij moet vormen, niet bestond. Door de uitgebreide macht, welke de rijksvergaderingen bezaten, was de regeering in zeker opzicht aristocratisch-republikeinsch, en was *Polen* eigenlijk eene republiek met een door den adel verkozen koning aan het hoofd. Bij het einde der middeleeuwen was koning JOHAN I aan de regeering.

Met dit overzicht van den toestand der verschillende Europeesche staten op het einde der 15de eeuw, besluiten wij de geschiedenis der middeleeuwen. Ruim 1000 jaren waren verloopen sedert de woeste, doch krachtige Germaansche stammen het ineenstortende Westersch-Romeinsche rijk ten val hadden gebracht. Uit den toestand van beroering en verwarring, die daardoor in geheel *Europa* ontstond, verhieven zich langzamerhand de verschillende nieuwe staten van dat werelddeel, wier ontwikkeling in de vorige bladzijden beschreven is. Op het tijdstip dat de nieuwe geschiedenis eenen aanvang neemt, had zich in het grootste gedeelte van *Europa* eene geregelde maatschappij gevestigd; de eigenlijke lijfeigenschap was verdwenen en had langzamerhand plaats moeten maken voor een opkomenden burgerstand, die, door nijverheid en vooruitgaande beschaving, de wezenlijke kracht der volken vermeerderde.

Van groot belang voor de ontwikkeling van den koophandel was de *Hanze*, waarvan reeds op bl. 178 met een enkel woord gesproken is. Dat verbond tot onderlinge bescherming, hetwelk omstreeks het midden der 13de eeuw oorspronkelijk door de aanzienlijke handelplaatsen *Hamburg* en *Lubek* was gesloten, maar zich weldra aanmerkelijk uitbreidde, zoodat er in de 14de eeuw reeds meer dan zeventig koopsteden in verschillende landen toe behoorden werd weldra zoo machtig, dat het zijne vloten en legers niet alleen tot bescherming van den handel gebruikte, maar zich ook meer dan eens krachtig kon doen gelden in de staatkundige aangelegenheden van *Europa*. In de eerste helft van de 15de eeuw bezat de *Hanze* eene vloot van 248 schepen met 12000 soldaten.

De uitvinding der vuurwapenen, die men reeds in de eerste helft der 14de eeuw bij de legers begon in te voeren, had in de laatste tijden der middeleeuwen de overwegende macht van den

krijgshaftigen adel aanzienlijk verminderd, daar noch de persoonlijke dapperheid, noch de stalen wapenrustingen en sterk gebouwde kasteelen der ridders tegen de kracht van het buskruit bestand waren, terwijl de burgerij zich overal tot handhaving harer voorrechten en tot verdediging harer steden, in de behandeling van het schietgeweer oefende. Ook kunsten en wetenschappen, die in de eerste ongunstige tijden der middeleeuwen tot een diep verval waren geraakt, waren in de laatste eeuwen meer en meer tot bloei gekomen. Allerwegen waren universiteiten en scholen opgericht, en de uitvinding der boekdrukkunst door Laurens Koster te *Haarlem* (1423) had de zegenrijkste gevolgen, daar hierdoor kennis en beschaving, die in de middeleeuwen slechts het deel waren van enkelen, onder alle standen der samenleving konden verbreid worden.

Op de Europeesche maatschappij, zooals zij op het einde der middeleeuwen was samengesteld, oefenden twee gebeurtenissen, de ontdekking van *Amerika* in het laatst der 15de en de kerkhervorming in het begin der 16de eeuw, zulk een grooten invloed uit, dat daarmede een nieuw tijdperk in de wereldhistorie wordt geopend, en dus de Nieuwe Geschiedenis met de eerste dier beide gebeurtenissen, in het jaar 1492, een aanvang neemt.

TIJDREKENKUNDIG OVERZICHT

DER

VOORNAAMSTE GEBEURTENISSEN.

OUDE GESCHIEDENIS.

Jaren vóór Christus' geboorte.		Bladz.
3600	Menes, de stichter van Memphis	10
3000	Cheops bouwt de groote pyramide	10
2100	Nimrod, de eerste koning van het Babylonische rijk. .	7
	Inval der Hyksos in Egypte	10
2000	Ninus, stichter van het Assyrische rijk, onderwerpt Babylon	7
	Bloei van de Phoenicische stad Sidon	14
	Abraham vestigt zich in Palestina	15
1800	De Israëlieten vestigen zich in Egypte	15
1600	Cecrops sticht Athene	23
1540	Cadmus sticht Thebe	24
1450	Dood van Mozes	16
1400—900	Heldentijdperk der Grieken	24
1392—1326	Regeering van Sesostris	11
1350	Pelops vestigt zich in den Peloponnesus. . . .	24
1250	Tocht der Argonauten	25
1200	Beleg van Troje	25
1100—1058	Regeering van Saul	17
1100	Terugkomst der Heracliden	27
1068	Dood van Codrus	33
1058	David tot koning van Israël gezalfd.	17
1017—979	Regeering van Salomo	17
1000	Grootste bloei van Tyrus	14
	Homerus, de grootste der Grieksche dichters . .	26
975	Het Israëlietische rijk in twee deelen gesplitst. . .	17
888	Wetgeving van Lycurgus in Sparta	30
776	Begin van de Grieksche tijdrekening der Olympiaden	29

Bladz.

770 Israël wordt schatplichtig aan Assyrië 8
753 Stichting van Rome 64
743 Eerste oorlog tusschen de Spartanen en de Messeniërs . 32
740 Juda wordt schatplichtig aan Syrië 8
735 De Ethiopiërs onder Sabako veroveren Egypte . . 11
735 Syrakuse door de Doriërs op het eiland Sicilië aangelegd. 46
722 Israël door Salmanassar veroverd 18
717 Dood van Romulus 66
700 Regeering van Numa Pompilius. 66
686—670 Tweede Messenische oorlog 32
665 Psammetichus vernietigt de Dodekarchie in Egypte. . 11
650 De Perzen door de Meders onderworpen 19
Regeering van Tullus Hostilius 66
625 Regeering van Ancus Martius 67
624 Wetgeving van Draco te Athene 34
606 Ondergang van het Assyrische rijk onder Sardanapalus . 8
600 Regeering van Necho, koning van Egypte . . . 11
Regeering van Tarquinius Priscus 67
594 Wetgeving van Solon te Athene 34
590 Tyrus door Nebukadnezar belegerd 14
586 Nebukadnezar verovert Jeruzalem . . . 8 en 18
560 Pisistratus werpt zich te Athene als tyran op . . . 36
558 Cyrus sticht het Perzische rijk 20
550 Regeering van Servius Tullius 67
548 Cyrus verovert Lydië 20
540 Cyrus verovert Tyrus 15
539 Cyrus verovert Babylon en vernietigt het Babylonische rijk . . . . . 9 en 20
538 De Joden keeren uit Babylon naar Jeruzalem terug. . 18
533 Tarquinius Superbus komt aan de regeering . . . 68
529 Dood van Cyrus 20
527 Dood van Pisistratus 37
525 Cambyses verovert Egypte . . . . . 11 en 20
521 Dood van Cambyses 21
510 Hippias uit Athene verdreven 37
509 Tarquinius Superbus uit Rome verjaagd. Invoering van den republikeinschen regeeringsvorm 69
Alle burgers in Athene verkrijgen gelijke rechten . . 37
507 Heldendaad van Mucius Scaevola 70
500 Boeddha verkondigt eene nieuwe godsdienstleer in Indië . 6
Confucius verkondigt zijne leer in China 4

Bladz.
496 De Grieksche volkplantingen in Klein-Azië staan tegen de Perzen op 38
494 De Plebejers te Rome trekken naar den Heiligen Berg . 72
492 Mardonius trekt met een Perzisch leger naar Griekenland. 38
491 Coriolanus belegert Rome aan het hoofd van de Volsken. 72
490 Slag bij Marathon 38
480 Xerxes trekt met een leger naar Griekenland . . . 40
Heldendood van Leonidas. Zeeslag bij Salamis. . . 41
479 Slag bij Plataea 42
471 Themistocles uit Athene verbannen 43
469 Dood van Pausianas 42
457 Oorlog tusschen Sparta en Athene 43
452 De tienmannen te Rome met de vervaardiging van een wetboek belast 73
445 Vrede van Pericles tusschen Sparta en Athene. . . 43
449—429 Pericles aan het hoofd van het bestuur te Athene . 44
449 De tienmannen uit Rome verbannen. 74
431—404 Peloponnesische oorlog 45
421 Vrede van Nicias 45
415 Alcibiades vertrekt met eene Atheensche vloot naar Syrakuse 46
413 Hervatting van den Peloponnesischen oorlog . . . 46
411 Alcibiades keert uit zijne ballingschap naar Athene terug. 47
405 Lysander vernietigt de Atheensche vloot bij de Aigos Potamos 47
404 Schrikbewind der dertig tyrannen te Athene . . . 47
403 Thrasybulus bevrijdt Athene van de dertig tyrannen . 47
401 Slag bij Cunaxa. Terugtocht der tienduizend Grieken . 49
400 Dood van Socrates 48
Oorlog tusschen de Spartanen en de Perzen . . . 49
Dionysius, tyran van Syrakuse 79
396 Camillus verovert Veji 75
394 Slag bij Coronea. 50
389 De Romeinen bij de Allia geslagen. Brennus bezet Rome. 75
387 Vrede van Antalcidas. 50
382 De Spartanen bezetten den burg van Thebe met krijgsvolk. 51
379 Begin van den Thebaanschen oorlog. 51
371 Slag bij Leuctra. 51
362 Slag bij Mantinea 52
Dood van Epaminondas 52
357—346 De Phocensische oorlog 53
346 Philippus van Macedonië in het Verbond der Amphictyonen opgenomen 54

Bladz.

343—290 Oorlog tusschen de Romeinen en de Samnieten. . 76
338 Philippus van Macedonië overwint de Grieken bij Chaeronea 54
336 Dood van Philippus van Macedonië 54
334 Alexander de Groote trekt naar Perzië 55
333 Slag bij Issus 55
332 Hardnekkige verdediging van Tyrus . . . 15 en 55
331 Slag bij Arbela 55
330 Dood van Darius Codomannus 56
Antipater onderdrukt een opstand van de Spartanen tegen de Macedonische heerschappij 58
326 Alexander overwint Porus 56
325 Alexander keert terug naar Babylon 56
323 Dood van Alexander den Groote 57
321 Dood van Perdiccas 57
317 Agathocles wordt tyran Syrakuse. 79
312 Seleucus sticht het rijk der Seleuciden 58
301 Slag bij Ipsus 58
300 De plebejers te Rome verkrijgen dezelfde rechten als de patriciërs. 74
289 Dood van Agathocles, tyran van Syrakuse . . . 79
283—246 Regeering van Ptolemaeus II 61
283 De Etruskers door de Romeinen overwonnen . . . 76
281 Pyrrhus komt de Tarentijnen in den oorlog tegen Rome te hulp 77
De Mamertijnen maken zich meester van Messina . . 79
278 Pyrrhus ondersteunt Syrakuse tegen de Karthagers . 78 en 79
276—240 Regeering van Antigonus Gonatas, koning van Macedonië 59
275 Nederlaag van Pyrrhus bij Beneventum 78
270 Hiëro wordt koning van Syrakuse 79
264 De Mamertijnen sluiten een verdrag met Rome. Begin van den eersten Punischen oorlog 79
262 Agrigentum door de Romeinen veroverd 80
260 Duïlius overwint de Karthaagsche vloot 80
256 Regulus steekt naar Afrika over 80
250 Dood van Regulus 81
247—222 Regeering van Ptolemaeus III 61
241 Einde van den eersten Punischen oorlog 81
236 Cleomenes wordt koning van Sparta 59
229 Oorlog tusschen Sparta en het Achaïsch verbond . . 60

Bladz.
225 Het Achaïsch verbond roept de hulp van Macedonië in . 60
223—187 Regeering van Antiochus den Groote, koning van Syrië . . . . . 61 en 86
223 Hasdrubal sticht in Hispanië een Nieuw-Karthaagsch rijk . 81
222 De Spartanen bij Sellasia door de Macedoniërs geslagen . 60
221 Philippus III wordt koning van Macedonië . . . 85
221—215 Oorlog tusschen het Achaïsche en het Aetolische verbond 60
220 De Galliërs in het noorden van Italië aan de Romeinen onderworpen 81
219 Hannibal verovert Saguntum 82
218 Begin van den tweeden Punischen oorlog . . . 82
Tocht van Hannibal over de Alpen. Hij overwint de Romeinen bij den Tessino en bij de Trebia . . . 82
217 Nederlaag van de Romeinen bij het meer Trasimenus . 82
216 Nederlaag van de Romeinen bij Cannae 83
Philippus III van Macedonië sluit een verbond met Hannibal 85
215 Hiëronymus, koning van Syrakuse, sterft . . . 83
212 Syrakuse door de Romeinen veroverd. Dood van Archimedes 84
210—206 Cornelius Scipio doet de Romeinsche wapenen in Hispanië zegevieren 84
203 Hannibal naar Karthago teruggeroepen 84
202 Nederlaag van de Karthagers bij Zama 85
201 Einde van den tweeden Punischen oorlog . . . 85
200 De Romeinen verklaren den oorlog aan Macedonië . . 86
198 De Joden aan Syrië onderworpen 61
197 Macedonië wordt door de nederlaag bij Cynocephalae tot den vrede met Rome gedwongen 86
196 Hannibal vlucht naar Antiochus III van Syrië . . 85
192 Antiochus III verklaart den oorlog aan Rome . . 86
190 Hij wordt door de nederlaag bij Magnesia tot den vrede gedwongen 86
187 Antiochus III sterft 61
183 Hannibal sterft 87
167 Opstand der Joden onder de Maccabeërs 62
151 Oorlog tusschen de Grieken en de Romeinen . . . 87
149 Begin van den derden Punischen oorlog 88
146 Karthago veroverd en bij het Romeinsche rijk ingelijfd . 88
Mummius verovert Korinthe. Griekenland tot eene provincie van het Romeinsche rijk gemaakt 87
133 Verovering van Numantia 89

Bladz.

Dood van Tiberius Gracchus 91
130 Klein-Azië als eene provincie bij het Romeinsche rijk ingelijfd 87
124—63 Regeering van Mithridates, koning van Pontus . 93
121 Dood van Cajus Gracchus 91
111 De Romeinen verklaren den oorlog aan Jugurtha, koning van Numidië 92
107 Aristobulus neemt den titel van Koning der Joden aan . 62
Marius verkrijgt het opperbevel over het leger tegen Numidië 92
104 Dood van Jugurtha 92
101 Marius overwint de Cimbren en Teutonen . . . 92
100 Marius wordt uit Rome gebannen 92
90—88 Oorlog der bondgenooten tegen Rome . . . 93
87 Mithridates sluit met verscheidene Grieksche staten een verbond tegen Rome 94
86 Dood van Marius 94
84 Sulla herstelt het gezag van Rome in Griekenland en Klein-Azië 95
81—80 Schrikbewind van Sulla te Rome 95
78 Dood van Sulla 95
Oorlog van de Romeinen tegen de zeeroovers in den Archipel 96
73 Slavenopstand onder Spartacus 96
72 Overwinning van Pompejus in Hispanië 96
67 Pompejus brengt de zeeroovers tot onderwerping . . 96
66 Pompejus vervangt Lucullus in het opperbevel tegen Mithridates 97
63 Jeruzalem door de Romeinen veroverd 97
Samenzwering van Catilina 98
60 Het eerste driemanschap te Rome 99
58—50 Caesar's veldtochten in Gallië 100
55 Pompejus tot stadhouder van Hispanië en Crassus tot stadhouder in Syrië benoemd 99
53 Crassus door de Parthen gedood 99
52 Pompejus wordt consul 100
49 Caesar trekt den Rubico over 101
48 Pompejus in Egypte vermoord 102
47 Cleopatra wordt koningin van Egypte 102
44 Dood van Caesar 103
43 Het tweede driemanschap te Rome. 104
42 Brutus en Cassius bij Philippi geslagen 104
31 Zeeslag bij Actium 105

Bladz.
30 Egypte als eene provincie bij het Romeinsche rijk ingelijfd. 105
30—6 (na Chr.) Regeering van Herodes, koning der Joden. 62, 97
13 Oorlog tusschen de Romeinen en Germanen . . . 106
Jezus Christus wordt te Bethlehem geboren 106
Jaren na Christus' geboorte.
6 Het Joodsche land bij het Romeinsche rijk ingelijfd. . 110
9 Arminius vernietigt het leger van Varus in het Teutoburger woud 107
14—17 Veldtochten van Germanicus 107
14—37 Regeering van Tiberius 108
33 Christus te Jeruzalem gekruisigd 110
37—41 Regeering van Caligula 108
41—54 Regeering van Claudius 108
54—68 Regeering van Nero 108
68 Galba door het leger tot keizer uitgeroepen . . . 109
69 Opstand van verscheidene Germaansche stammen onder Claudius Civilis 111
70—79 Regeering van Vespasianus 110
70 Verwoesting van Jeruzalem 111
Cerealis maakt een einde aan den opstand in Germanië . 111
79—81 Regeering van Titus 112
79 Verwoesting van Herculanum en Pompeji. . . . 112
81—96 Regeering van Domitianus 112
96—98 Regeering van Nerva 112
98—117 Regeering van Trajanus. Het Romeinsche rijk komt tot zijne grootste uitgebreidheid 112
117—138 Regeering van Hadrianus 112
138—161 Regeering van Antoninus Pius 112
161—180 Regeering van Marcus Aurelius 112
180—192 Regeering van Comodus. 113
218—222 Regeering van Heliogabalus 114
222—235 Regeering van Alexander Severus. Stichting van het rijk der Sassaniden 114
260 Stichting van het Palmyreensche rijk 115
267 Zenobia wordt koningin van Palmyra 115
270—275 Regeering van Aurelianus 114
312 Constantijn de Groote neemt den Christelijken godsdienst aan 116
325 Kerkvergadering te Nicaea 116
329 Byzantium tot de hoofdstad van het Romeinsche rijk gemaakt. 117
337 Dood van Constantijn 117

Bladz.
361—363 Regeering van Julianus den Afvallige . . . 117
375 De Hunnen verdrijven de Gothen uit hunne woonplaats tusschen den Donau en den Don 117
395 Theodosius de Groote verdeelt bij zijnen dood het rijk in twee deelen 118
403 Stilico verdedigt Italië tegen de invallen der West-Gothen onder Alarik 119
407 Verwoestingen door de Germanen in Gallië aangericht . 119
412 De West-Gothen stichten een rijk in het zuiden van Gallië. 119
430 Genserik sticht een Wandaalsch rijk op de noordkust van Afrika 119
451 Aëtius overwint de Hunnen in de Catalaunische vlakte. 120
453 Dood van Attila. Ondergang van het Hunnenrijk. . 120
455 Rome door de Wandalen geplunderd 120
476 Ondergang van het Westersch-Romeinsche rijk . . 120

GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUWEN.

476 Odoacer neemt den titel van koning van Italië aan . 123
481 Clovis volgt zijnen vader Childerik op 125
486 Clovis vernietigt het rijk van Syagrius 125
493 Dood van Odoacer. Theodorik sticht in Italië een Oost-Gothisch rijk 124
496 Clovis onderwerpt de Allemannen 125
511 Dood van Clovis 125
534 De Franken maken zich meester vaa het grondgebied der West-Gothen ten noorden der Pyreneën, en voegen Bourgondië bij hun rijk 125
Belisarius onderwerpt het rijk der Wandalen . . . 124
555 Het Oost-Gothische rijk tot eene provincie van het Oostersch-Romeinsche keizerrijk gemaakt . . . 124
568 De Longobarden dringen Italië binnen 124
622 Vlucht van Mahomed van Mekka naar Medina . . 128
632 Dood van Mahomed 129
639 De Kalif Omar I verovert Palestina en sticht eene beroemde moskee te Jeruzalem 130
641 Omar I verovert Egypte 130
642 Perzië door de Arabieren veroverd 130
669—676 Konstantinopel door de Arabieren tevergeefs belegerd 130

Bladz.

711 De Arabieren steken onder Tarik naar Spanje over. Veldslag bij Xeres de la Frontera 132
714 Karel Martel volgt zijnen vader Pepijn van Herstal als Hofmeier op 126
732 Karel Martel verslaat de Arabieren tusschen Tours en Poitiers 133
741 Pepijn de Korte volgt zijnen vader Karel Martel als Hofmeier op 135
752 Pepijn de Korte in plaats van Childerik III tot koning uitgeroepen 135
759 Abdarrahman werpt zich als onafhankelijk beheerscher van het Mahomedaansche rijk in Spanje op . . . 133
768 Troonsbeklimming van Karel den Groote . . . 136
772—804 Oorlog van Karel den Groote tegen de Saksers . 136
774 Karel de Groote onderwerpt het Longobardische rijk . 137
778 Karel de Groote verovert een gedeelte van Spanje tot aan den Ebro 137
786—809 Regeering van den kalif Haroen al Rasjid . . 154
800 Karel de Groote door den Paus tot Roomsch-Keizer gekroond 138
814 Dood van Karel den Groote. Zijn zoon Lodewijk de Vrome volgt hem op 141
817 Lodewijk de Vrome verdeelt het rijk tusschen zijne drie zonen. 141
826—836 Regeering van Egbert, koning van Engeland . 145
840 Dood van Lodewijk den Vrome 141
843 Verdeelingsverdrag van Verdun 142
862—879 Regeering van Rurik, den grondlegger van het Russische rijk 153
871—901 Alfred de Groote, koning van Engeland . . 145
873 De Karolingische stam in Lotharingen en Italië sterft uit . 147
898—929 Regeering van Karel den Eenvoudige . . . 146
911 De Karolingische stam in Duitschland sterft uit met Lodewijk het Kind. Koenraad van Frankenland tot koning van Duitschland verkozen 147
919 Hendrik de Vogelaar wordt Koning van Duitschland . 148
936 Otto de Groote volgt zijnen vader Hendrik den Vogelaar op. 148
962 Otto de Groote verkrijgt van den Paus den titel van Roomsch-Keizer 149
986 Sueno de Gelukkige wordt Koning van Denemarken . 144
987 Hugo Capet maakt zich van de Frankische kroon meester. 147

Bladz.

1000 (omstreeks) De Seldschukken vestigen zich in het gebied der Kalifen van Bagdad 155
1013 Sueno de Gelukkige verovert Engeland . . . 146
1014 Kanoet volgt zijnen vader Sueno den Gelukkige in Denemarken en Engeland op 146
1024 Het Saksische koningshuis in Duitschland sterft uit. Koenraad, hertog van Rijn-Frankenland, de eerste Duitsche Keizer uit het Frankische huis 149
1056—1106 Regeering van Hendrik IV, keizer van Duitschland 149
1061 Philips I wordt Koning van Frankrijk 155
1066 Slag bij Hastings. Willem van Normandije verovert Engeland 146
1076 Hendrik IV door paus Gregorius VII in den ban gedaan. 150
1077 Boetedoening van Hendrik IV te Canossa. Rudolf van Zwaben door de vijanden van Hendrik IV tot Koning van Duitschland uitgeroepen 151
1078—1085 Veldtocht van Alphonsus VI tegen Toledo. . 158
1087 Dood van Willem den Veroveraar. Hij wordt in Engeland door zijnen zoon Willem II, en in Normandije door zijn zoon Robert opgevolgd 157
1094 Hendrik van Bourgondië door Alphonsus VI van Castilië met de landstreek tusschen de Mincio en de Douro beleend 159
1095 Paus Urbanus II roept op de kerkvergadering te Piacenza de geheele Christenheid op tot den oorlog tegen de Mahomedanen 152
Prediking van Peter van Amiens 160
1096 Eerste kruistocht 161
1099 Jeruzalem door de kruisvaarders veroverd. Godfried van Bouillon, koning van Jeruzalem 161
1100 Dood van Godfried van Bouillon 163
1106 Hendrik IV sterft. Zijn zoon Hendrik V volgt hem op. 153
1137 Lodewijk VII beklimt den Franschen troon . . . 163
Het graafschap Catalonië met het koninkrijk Arragon vereenigd 185
1138 Koenraad van Hohenstauffen tot koning van Duitschland gekozen 163
1139 Roger van Sicilië sticht een bloeiend koninkrijk in Beneden-Italië 165
1144 Edessa door den Kalif Noureddin veroverd . . . 163

Bladz.

1147 Uitbreiding van Portugal door de verovering van Lissabon 186
1147—1149 Tweede kruistocht 163
1152—1190 Regeering van Frederik Barbarossa . . . 165
1154 Het huis van Plantagenet komt in Engeland aan de regeering 166
1180 Philips Augustus wordt koning van Frankrijk . . 167
1183 Frederik Barbarossa erkent het Italiaansche stedenverbond 166
1187 Saladin verovert Jeruzalem 164
1189 Richard Leeuwenhart volgt zijnen vader Hendrik II in Engeland op 167
1189—1192 Derde kruistocht 167
1190 Keizer Frederik Barbarossa verdrinkt in Klein-Azië, zijn zoon Hendrik VI volgt hem op 168, 169
1191 Philips Augustus en Richard Leeuwenhart trekken naar Palestina 168
De orde der Duitsche ridders in Palestina opgericht . 162
Inneming van Acre 168
1192 Richard Leeuwenhart sluit een verdrag met Saladin . 169
1193 Saladin sterft 170
1194 Richard Leeuwenhart uit zijne gevangenschap ontslagen. 169
Keizer Hendrik VI verovert Napels 169
1197 Hendrik VI sterft te Messina 169
1199 Jan zonder land volgt zijn broeder Richard Leeuwenhart in Engeland op 170
Fulko van Neuilly predikt een nieuwen kruistocht . 171
1200 Kruistochten tegen de Heidensche bewoners van Esthland, Lijfland en Koerland 187
1202—1204 Vierde of Latijnsche kruistocht 170
1203 De kruisvaarders steken van Venetië naar Konstantinopel over 172
1204 Konstantinopel veroverd. Stichting van een Latijnsch keizerrijk 172
1206 Jan zonder land staat nagenoeg al zijne Fransche bezittingen aan Philips Augustus af 170
1208 Otto van Brunswijk in Duitschland als Koning erkend . 169
1214 Overwinning bij Bouvines door de Franschen op de Engelschen behaald 170
1215 Jan zonder land verleent de Magna Charta . . . 170
1216 Jan zonder land sterft en wordt opgevolgd door zijn zoon Hendrik III 170

Bladz.

1217 Tocht van Andreas van Hongarije en Willem I van Holland naar Egypte 173
1218 Dood van keizer Otto. Frederik II in het ongestoord bezit van den Duitschen troon 177
1219 Damiate door de kruisvaarders veroverd . . . 173
1228—1229 Vijfde kruistocht onder keizer Frederik II. . 174
1223 Dood van Philips Augustus. Zijn zoon Lodewijk VIII volgt hem als koning van Frankrijk op . . . 182
1226 Dood van Lodewijk VIII. Hij wordt opgevolgd door zijnen zoon Lodewijk IX, of de Heilige . . . 182
1247 Graaf Willem II van Holland door de tegenstanders van Frederik II tot Roomsch-Koning verkozen . . . 177
1248—1254 Zesde kruistocht onder Lodewijk den Heilige . 174
1250 Lodewijk de Heilige valt in de handen der Muzelmannen 175
Keizer Frederik II sterft. Interregnum in Duitschland 178
1254 Lodewijk de Heilige keert naar Frankrijk terug . . 175
1256 Koning Willem sneuvelt in een oorlog tegen de Friezen 178
1258 Manfred, de zoon van keizer Frederik II, doet zich tot Koning van het Siciliaansche rijk uitroepen . . . 183
1260 Syrië door de Mongolen veroverd 175
1261 Vernietiging van het Latijnsche rijk 172
1265 De lagere adel en de burgers der groote steden verkrijgen het recht, vertegenwoordigers te zenden in het Engelsche parlement 179
1266 Karel van Anjou maakt zich van den Napelschen troon meester 183
1268 Conradijn, de laatste der Hohenstauffen te Napels op het schavot onthoofd 183
1270 Lodewijk de Heilige en Eduard van Engeland ondernemen den zevenden kruistocht. Lodewijk de Heilige sterft in Tunis aan de pest. Zijn zoon Philips III, of de Stoute volgt hem op 175, 182
1272 Eduard keert naar Engeland terug 176
Hij volgt zijnen vader Hendrik III in de regeering op. 189
Graaf Rudolf van Habsburg tot Koning van Duitschland gekozen 179
1274 Het koninkrijk Navarre komt aan het Fransche koningshuis 186
1277 Wallis tot eene provincie van Engeland gemaakt . 180
1278 Rudolf van Habsburg beleent zijn zoon Albrecht met het hertogdom Oostenrijk 179

Bladz.
1282 De Siciliaansche vesper. Peter van Arragon tot koning van Sicilië gekroond 184
1285 Philips III of de Stoute sterft. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon Philips IV, bijgenaamd de Schoone . 182
1286 Het Schotsche Koningshuis sterft uit 180
1290 Eduard I van Engeland erkent Johannes Baliol als koning van Schotland 180
1291 Acre door de Muzelmannen veroverd. Einde van de Christelijke heerschappij in Palestina 176
Dood van Rudolf van Habsburg; hij wordt opgevolgd door Adolf van Nassau 179
1295 Johannes Baliol sluit een verbond met Philips IV van Frankrijk 180
1298 Adolf van Nassau door Albrecht van Oostenrijk van den Duitschen troon gestooten 179
Opstand der Schotten onder Wallace 180
1302 Karel II van Napels erkent Frederik van Arragon als koning van Sicilië 184
1306 Rudolf van Oostenrijk wordt koning van Bohemen . 189
Robert Bruce tot koning van Schotland gekroond . 181
1307 Eduard I van Engeland sterft. Hij wordt opgevolgd door zijnen zoon Eduard II 181
1308 Opstand der drie Zwitsersche woudsteden tegen de Oostenrijksche heerschappij 190
Keizer Albrecht door Johannes van Zwaben vermoord. 190
Graaf Hendrik van Luxemburg volgt hem als Hendrik VII op den troon van Duitschland op 190
De Pauselijke zetel van Rome naar Avignon overgebracht . 191
Karel Robert uit het huis van Anjou wordt koning van Hongarije 189
1313 Keizer Hendrik VII sterft. Strijd over de opvolging in Duitschland tusschen Lodewijk van Beieren en Frederik van Oostenrijk 191
1314 Lodewijk van Beieren door zijne partij tot koning van Duitschland gekroond 191
Philips IV, koning van Frankrijk sterft . . . 196
1322 Lodewijk van Beieren overwint zijne tegenstanders bij Mühldorf 191
1324 Lodewijk van Beieren door den Paus in den Ban gedaan 192
Hij geeft het markgraafschap Brandenburg aan zijnen zoon Lodewijk in leen 193

Bladz.

1327 Tocht van Lodewijk van Beieren naar Rome . . 192
Eduard II, koning van Engeland, van den troon gestooten en vermoord 196
1328 Robert Bruce door de Engelschen als onafhankelijk koning van Schotland erkend 181
Philips VI, de eerste koning uit het stamhuis van Valois, beklimt den Franschen troon . . . .
1330 Eduard III aanvaardt de regeering in Engeland . . 196
1333 Eduard Baliol als koning van Schotland gekroond . 196
1337 Opstand van de Gentenaars onder Jakob van Artevelde. 197
1340 Begin van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. Scheepsstrijd bij Sluis 198
1342 Keizer Lodewijk beleent zijn zoon met het graafschap Tyrol 193
1343 Koning Robert van Napels sterft. Zijne kleindochter Johanna I volgt hem op 194
1345 Keizer Lodewijk beleent zijne gemalin Margaretha met het graafschap Holland 192
1346 Karel van Bohemen door de ontevredene rijksgrooten in plaats van Lodewijk van Beieren tot koning van Duitschland gekozen 193
Schitterende overwinning bij Crecy door de Engelschen op de Franschen behaald 198
1347 Lodewijk van Beieren sterft. Karel IV aanvaardt de regeering 193
1350 Philips VI, Koning van Frankrijk sterft. Zijn zoon Jan de Goede volgt hem op 198
1354 Karel IV te Rome als keizer van Duitschland gekroond. 194
1355 Jan de Goede in den slag bij Maupertuis door den Zwarten Prins overwonnen en gevangengenomen . . 198
1356 Karel IV vaardigt de Gouden Bul uit 195
De rijkssteden Zurich, Bern, Glarus, Zug en Lucern voegen zich bij het Zwitsersche bondgenootschap. . 193
1357 De Turken veroveren Gallipoli 218
1358 Boerenopstand (la Jacquerie) in Frankrijk . . . 199
1360 Vrede van Bretigny tusschen Engeland en Frankrijk . 199
Oprichting van de Janitsaren 219
1361 Jan de Goede beleent zijnen jongsten zoon Philips den Stoute met het hertogdom Bourgondië 201
Adrianopel, door de Turken veroverd, wordt de hoofdzetel van hun gebied in Europa 218

Bladz.

1364 Jan de Goede, koning van Frankrijk, sterft te Londen in gevangenschap. Zijn zoon Karel V, of de Wijze volgt hem op 200
1369 De oorlog tusschen Engeland en Frankrijk hervat . 200
1370 Het huis van Stuart komt op den troon van Schotland. 211
Het stamhuis der Piasten sterft in Polen uit. Lodewijk de Groote van Hongarije tot koning van Polen gekozen. 222
1377 De Pauselijke zetel wordt van Avignon naar Rome teruggebracht 206
Eduard III, koning van Engeland sterft. Zijn kleinzoon Richard II volgt hem op onder voogdij van den Hertog van Lancaster 200
1378 Keizer Karel IV sterft. Hij wordt opgevolgd door zijnen zoon Wenceslaus 195
Scheuring in de Kerk door het benoemen van twee Pausen 206
1380 Karel V, koning van Frankrijk, sterft. Zijn minderjarige zoon Karel VI volgt hem op. Regentschap van Lodewijk van Anjou 200
1382 Lodewijk van Anjou tracht zich meester te maken van den Napelschen troon 201
Opstand der Gentenaars onder Philips van Artevelde . 201
Het huis van Anjou in Hongarije sterft met Lodewijk den Groote uit. Jagello, hertog van Litthauen wordt tot koning van Polen gekozen 222
1384 Philips de Stoute, Hertog van Bourgondië, wordt Graaf van Vlaanderen 202
1385—1433 Regeering van Johan I, koning van Portugal . 217
1386 Overwinning bij Sempach door de Zwitsers op Leopold van Oostenrijk behaald 207
1388 Het Stedenverbond in Zuid-Duitschland door het Ridderverbond tot onderwerping gebracht 207
Karel VI aanvaardt de regeering in Frankrijk . . 202
1389 Richard II aanvaardt de regeering in Engeland . . 201
1389—1403 Regeering van Sultan Bajasid I 218
1394 Karel VI, koning van Frankrijk, wordt krankzinnig. De Hertog van Orleans en Philips de Stoute, hertog van Bourgondië, betwisten elkander het gezag in Frankrijk. 202
1395 Galleazzo Visconti door keizer Wenceslaus tot erfelijk hertog van Milaan en vorst van het Duitsche rijk verheven. 208
1396 Bajasid I overwint het Christenleger bij Nicopolis . 219

Bladz.

1397 De Unie van Calmar vereenigt Denemarken, Noorwegen en Zweden 221
1399 Hendrik van Lancaster stoot Richard II van den Engelschen troon en aanvaardt als Hendrik IV de regeering . 202
1400 Keizer Wenceslaus wordt van de regeering vervallen verklaard en Robert van de Palts in zijne plaats gekozen . 208
1402 Slag bij Angora tusschen Bajasid I en Tamerlan . . 219
1404 Philips de Stoute, hertog van Bourgondië sterft. Hij wordt opgevolgd door zijnen zoon Jan den Onversaagde. 202
1407 De Hertog van Orleans op last van den Hertog van Bourgondië vermoord 203
1409 Kerkvergadering te Pisa. 209
1410 Robert van de Palts sterft. Sigismund wordt door de Keurvorsten tot koning van Duitschland gekozen . . 209
1413—1421 Regeering van Mahomed I 220
1414 Kerkvergadering te Constanz 209
1415 Dood van Hendrik IV, koning van Engeland. Hij wordt opgevolgd door zijnen zoon Hendrik V 203
De Engelschen behalen eene schitterende overwinning op de Franschen bij Azincourt 203
Frederik van Hohenzollern wordt Markgraaf van Brandenburg 209
Hieronymus Huss te Constanz levend verbrand . . 210
1417 Dood van Willem VI, den laatsten Graaf van Holland uit het Henegouwsche huis 204
1419 Jan de Onversaagde, hertog van Bourgondië, op last van den Dauphin vermoord. Zijn zoon Philips de Goede volgt hem op, en sluit een verbond met Hendrik V van Engeland 203
1419—1434 Hussieten-oorlog in Bohemen 210
1420 Vrede te Troyes tusschen Karel VI, koning van Frankrijk en Hendrik V, koning van Engeland . . . 203
Johanna II, koningin van Napels neemt Alphonsus V, koning van Castilië, tot haren zoon en opvolger aan . 216
1421—1451 Regeering van Sultan Amurad II . . . 220
1422 Dood van Hendrik V, die door zijnen minderjarigen zoon Hendrik VI wordt opgevolgd 204
De Hertog van Bedford voert uit zijnen naam het bewind in Frankrijk; de hertog van Gloucester in Engeland. 204
Dood van Karel VI van Frankrijk, die door zijnen zoon Karel VII wordt opgevolgd 204

Bladz.

De Hertog van Gloucester huwt met Jacoba van Beieren . 204
1425 Jan van Beieren vermaakt bij zijnen dood zijne rechten op Holland enz. aan Philips den Goede . . . 204
1428 Hervatting van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. De Engelschen slaan het beleg voor Orleans . 205
1429 Jeanne Darc ontzet Orleans en voert Karel VII zegevierend naar Rheims 205
1431 Jeanne Darc door de Engelschen levend verbrand. . 205
1433 Jacoba van Beieren staat den grafelijken titel aan Philips den Goede af. 205
1434 De Prager-compactaten maken een einde aan den Hussietenoorlog 210
1435 Philips de Goede verzoent zich met Karel VII . . 206
1437 Keizer Sigismund sterft. Albrecht van Oostenrijk volgt hem in Duitschland, en Ladislaus van Polen in Hongarije op 210, 222
1439 Albrecht van Oostenrijk sterft en wordt opgevolgd door Frederik III 210
1442 Alphonsus de Wijze, koning van Arragon, komt in het bezit van den troon van Napels 216
1447 Het geslacht der Visconti in Milaan sterft in de mannelijke lijn uit 217
1450 Frans Sforza tot hertog van Milaan uitgeroepen . . 217
1451—1481 Regeering van sultan Mahomed II . . . 220
1453 Konstantinopel door de Turken veroverd. Constantijn Paleologus sneuvelt 220
Einde van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. 206
1458 Alphonsus V, koning van Arragon, sterft en wordt in Arragon door zijnen broeder Johannes II, in Napels door zijnen onechten zoon Ferdinand I opgevolgd . . 216
Matthias Corvinus tot koning van Polen gekozen . . 222
1459 Begin van den oorlog van de Witte en Roode rozen tusschen de huizen York en Lancaster in Engeland . 210
1460 De hertog van York sneuvelt. Zijn zoon wordt onder den naam van Eduard IV koning van Engeland . . 211
1461 Dood van Karel VII. Zijn zoon Lodewijk XI volgt hem als koning van Frankrijk op . . . . 206 en 212
1462 Iwan Wasiljewitsch bevrijdt de Russen van de schatplichtigheid aan de Mongolen 222
1464 Verbond van eenige aanzienlijke Fransche leenmannen (*Ligue du bien public*) tegen Lodewijk XI . . . 212

Bladz.
1465 Gevecht bij Montlhéry 212
1466 De orde der Duitsche ridders wordt gedwongen den Koning van Polen als leenheer te erkennen . . . 222
1467 Dood van Philips den Goede, hertog van Bourgondië. Zijn zoon Karel de Stoute volgt hem op . . . 213
1469 Huwelijk van Ferdinand van Arragon met Isabella van Castilië 216
1471 De Portugeesche zeevaarders bereiken den Evenaar . 217
1473 Arnoud van Gelder sterft. Karel de Stoute neemt bezit van Gelderland en van het Graafschap Zutfen . . 213
Bijeenkomst te Trier van Karel den Stoute en Keizer Frederik III 213
1474 Karel de Stoute belegert Neuss 214
Hendrik IV, koning van Castilië, sterft en wordt opgevolgd door zijne zuster Isabella, gemalin van Ferdinand van Arragon 216
1475 Karel de Stoute verovert Lotharingen 214
1476 Karel de Stoute bij Granson en Morat geslagen . . 214
1477 Karel de Stoute sneuvelt bij Nancy en wordt opgevolgd door zijne dochter Maria 214
Maria van Bourgondië verleent het Groot Privilegie. Zij treedt in het huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk 215
1479 Johannes II, koning van Arragon en Navarre, sterft en wordt in Arragon door zijnen zoon, Ferdinand den Katholieke, en in Navarre door zijn dochter, Eleonora van Foix, opgevolgd 216
1480 De Turken veroveren Otrante 221
1481—1495 Regeering van Johan II, koning van Portugal . 217
1481—1513 Regeering van sultan Bajazid II 221
1482 Maria van Bourgondië sterft. Haar minderjarige zoon Philips de Schoone volgt haar op onder voogdij van zijnen vader Maximiliaan. Vrede te Atrecht . . . 215
1483 Eduard IV, koning van Engeland, sterft. Zijne beide zonen worden door zijnen broeder Richard vermoord, die zich van de regeering meester maakt . . . 211
Lodewijk XI, koning van Frankrijk, sterft en wordt opgevolgd door zijnen zoon Karel VIII 215
De kroon van Navarre gaat in het Stamhuis van d'Albret over 216
1485 Hendrik Tudor vat de wapenen tegen Richard III op. Richard III sneuvelt. Hendrik Tudor wordt als Hen-

Bladz.

drik VII tot koning van Engeland uitgeroepen . . 211
1486 Bartholomeus Diaz bereikt de zuidspits van Afrika . 217
1490 Ladislaus II, koning van Bohemen, wordt tot koning van Hongarije gekozen 222
1492 Dood van Lorenzo de Medici 218

ALPHABETISCHE LIJST TER AANDUIDING VAN DE UITSPRAAK VAN EENIGE EIGENNAMEN.

Achilles.
Aegìna.
Aenèas.
Aètius.
Aetòlië.
Agamèmnon.
Agàthocles.
Agesilàus.
Agrìcola.
Agrigèntum.
Agrippìna.
Ahriman.
Alarik.
Aigos Pòtamos.
Alcibìades.
Amphictyònen.
Amùlius.
Antàlcidas.
Antìgonus.
Antìochus.
Antìpas.
Antipater.
Apèlles.
Arbèla.
Arcàdius.
Areòpagus.
Argolis.
Arìstides.
Aristobùlus.
Aristogìton.
Astyages.
Attila.
Augùstulus.
Aurelìanus.
Aurèlius
Benevèntum.
Boeòtië.
Boèddha.
Bòsporus.
Bràhma.
Britànnicus.
Byzàntium.
Calìgula.
Callinìcus.
Cambyses.
Capitolìnus.
Catilìna.
Cereàlis.
Chaeronèa.

Cleòmenes.
Cleòpatra.
Còdrus.
Colossèum.
Collatìnus.
Còmmodus.
Confùcius.
Coriolànus.
Coronèa.
Cunctàtor.
Cyàxares.
Cynocèphalae.
Darìus.
Decèmviri.
Deïòces.
Demòsthenes.
Deukàlion.
Dictàtor.
Diomèdes.
Ekbàtana.
Epaminòndas.
Ephiàltes.
Epìphanes.
Epìrus.
Erètria.
Euboëa.
Eurìpides.
Faùstulus.
Gènserik.
Germànicus.
Gonàtas.
Granìcus.
Hànnibal.
Harmòdius.
Hàrpagus.
Hàsdrubal.
Hèlena.
Heliogàbalus.
Heliòpolis.
Hèrcules.
Hiëròmymus.
Hipparchus.
Hìppias.
Hìspalis.
Homèrus.
Honòrius.
Hystàspes.
Ilias.
Itliaka.

Jeròbeam.
Judaèa.
Jugùrtha.
Karthàgo.
Lacedaèmon.
Leònidas.
Lèpidus.
Lucrètia.
Lysànder.
Maccabaëus.
Mandàne.
Mantinèa.
Màrathon.
Mardònius.
Màrius.
Masinìssa.
Massagèten.
Menelàus.
Mesopotàmië.
Messalìna.
Miltìades.
Mithridàtes.
Morèa.
Mȳcale.
Nabonètus.
Nabopolàssar.
Nebukadnèzar.
Nicaèa.
Nìcias.
Nìmrod.
Nìnive.
Ninus.
Nùmitor.
Odenàtus.
Odoàcer.
Odyssèa.
Osìris.
Pària.
Pàris.
Parnàssus.
Patròclus.
Pausànias.
Pelòpidas.
Peloponnèsus.
Pèrgamus.
Pèricles.
Persèpolis.
Pharsàlus.
Phìdias.

Piraëus.
Pisìstratus.
Plataèa.
Pompèjus.
Pompìlius.
Porsènna.
Prìamus.
Psammèticus.
Ptolemaëus.
Publìcola.
Pygmàlion.
Règulus.
Rehàbeam.
Rùbico.
Sagùntum.
Sàlamis.
Salònica.
Samària.
Sardanapàlus.
Sassanìden.
Scaèvola.
Seleùcus.
Sellàsia.
Semìramis.
Sesòstris.
Sòcrates.
Sòlon.
Sòphocles.
Spàrtacus.
Stìlico.
Suflèten.
Tarèntum.
Themìstocles.
Theòdorik
Theodòsius.
Thermòpylae.
Thèseus.
Thessàlië.
Thrasybùlus.
Tòmyris.
Ulysses.
Vàlens.
Vespasiànus.
Xanthìppus.
Xènophon.
Zedèkia.
Zenòbia.
Zoroàster.

